

Ion Bulei

O ISTORIE A ROMÂNILOR

ION BULEI

O ISTORIE A ROMÂNILOR

ION BULEI

O ISTORIE A ROMÂNILOR

Ediția a IV-a revăzută

EDITURA MERONIA

Redactor: Rodica CHIRIACESCU

Coperta: Daniel NICOLESCU

Macheta: Dumitru F. DUMITRU

Tehnoredactare computerizată: Cristian DRAGOMIR

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BULEI, ION

O istorie a românilor / Ion Bulei. - Ed. a 4-a rev. -
București ; Meronia 2007

Bibliogr.

ISBN 978-973-7839-27-5

94(498)

DIN PARTEA AUTORULUI

Istoria românilor e o nevoie permanentă de interiorizare, de îndreptare „spre sine”. O dorință aproape niciodată împlinită. Și atunci când pare că s-a împlinit, ca în anii interbelici, e o trăire sub teroare, sub „teroarea istoriei”, după expresia lui Mircea Eliade. E ca o obsesie. Istoria americană sau cea franceză au vocații universale, cea rusă e mesianică. A românilor e o căutare. Mereu își caută identitatea. Mereu încearcă să se definească. E „o dramă tăcută”, trăită de fiecare generație. Țara românilor nu aparține nici Europei Centrale, nici Balcanilor, nici Europei Occidentale, nici necuprinsului slav de la Răsărit. E la încrucișarea lor. Istoria ei este și ea o istorie de frontiere: la extremitatea Imperiului Roman, a Imperiului Bizantin, la marginea expansiunii otomane, ruse sau, mai târziu, apusene.

În același timp, „istoria românilor este o istorie a contradicțiilor nerezolvate”, cum se exprima istoricul francez Catherine Durandin. Mai mult decât la alte popoare, stăruie în istoria noastră nelimepezimi pe care fiecare generație încearcă să le lămurească: despre români izvoarele scrise nu relatează mai nimic între secolele 3 și 9; spațiul românesc e fragmentat politic îndelungi perioade de timp; provincii românești au fost și mai sunt revendicate, istoric, de vecini; căutându-și specificul cultural, românii dau peste popoarele din fostul Imperiu Habsburgic, alături de care o parte a lor au și trăit multă vreme, peste popoarele din Balcani, cu care, în plus, au și aceeași moștenire bizantină, dau peste ruși, ucraineni, și ei în majoritate ortodocși ș.a. O istorie în căutare de identitate, o cultură în căutare de destin propriu.

Autorul acestei neînsemnate cărți pleacă de la constatările de mai sus, de la care, de altfel, au plecat atâția alți predecesori și de la care vor mai pleca atâția alții. Încearcă să fixeze niște certitudini, care, într-un fel sau altul, au mai fost și ele fixate. Nu se deosebește de alții decât, poate, printr-o mai mare conștiință a relativității încercării sale și prin faptul că demersul său este mult mai scurt decât al altora. Cartea aceasta de puține pagini este un rezumat al unor fapte și întâmplări deja cunoscute. Un rezumat deocamdată mai degrabă cronologic. Este o carte pentru cititorul grăbit, nespecialist în istorie. Și nu s-ar putea spune că ar avea ceva original. Originală este doar îndrăzneala autorului de a se încumeta să o scrie. Cartea a fost scrisă, așa, dintr-o răsuflare, pentru a fi publicată în limba engleză, germană, italiană, limbi în care a și apărut. Intenția a fost de a înmulți referințele cititorului străin despre români. Un cititor și mai grăbit decât cel român și interesat de români doar ocazional. De aici, numărul restrâns de pagini. Doar o repede ochire. Atâta tot. Unitatea de concepție a acestei scurte istorii rămâne un deziderat. E greu să ai o percepție aprofundată despre toate epocile și toate faptele unui popor. Este chiar aproape imposibil.

Ca modalitate de realizare, cartea este o încercare de obiectivare, necesară în acest moment. Cel mai adesea, autorul ei s-a pus în situația unui cetățean al Europei, cu nivel mediu de cultură, care ar vrea să afle mai multe despre una dintre țările continentului. De aceea, cartea trimite mereu la conexiunile europene ale istoriei românilor. Faptele interne nu sunt, credem, vitregite. Sunt doar încadrate într-un context mai larg. Să luăm un exemplu: se știe că una dintre urmările directe ale mișcării lui Tudor Vladimirescu a fost îndepărtarea din Principate a domniilor fanariote. Dar acest fapt trebuie legat de revolta grecilor împotriva turcilor și de eliminarea grecilor – majoritatea fanarioților erau greci – din toate posturile deținute în administrația Imperiului Otoman. Nu sunt diminuate astfel cu nimic meritele revoltei române (care, de altfel, a și început înaintea celei grecești), se evidențiază doar contextul european în care s-a manifestat.

Ceea ce îi propunem cititorului este o probă de sinceritate. Și singura noastră scuză la eventualele sale nemulțumiri este aceea că e foarte greu de scris sinteze.

România în contextul geopolitic de la începutul sec. XXI

LISTA HĂRȚILOR

◆ România în contextul geopolitic de la începutul sec. XXI . . .	7
◆ Dacia romană și provinciile imperiale vecine	12–13
◆ Țările Române în vremea lui Ștefan cel Mare (1457–1504) .	48–49
◆ Țările Române în vremea lui Mihai Viteazul	56–57
◆ Țările Române după Tratatul de Pace de la Adrianopol (1829)	72–73
◆ România la 1862	94–95
◆ România după Congresul de la Berlin (1878)	104–105
◆ România la 1913	112–113
◆ România după Primul Război Mondial (1919)	132–133
◆ România la sfârșitul anului 1940	154–155
◆ România la 1947	162–163
◆ România în anul 2006	188–189

I. VLAHII – ROMÂNII

În secolele 9–10 d.Hr., izvoare în limba greacă, latină și slavonă atestă existența unei noi etnii în spațiul carpato-danubiano-balcanic: „vlahi” sau „valahi” sau „wolohi”, „blachi”, după natura izvorului. Etnonimul „walch-walach” desemna la vechii germani o populație celtă (tribul volsclilor, pe care îl menționează Iulius Caesar în *De bello Gallico*), apoi pe celții romanizați și, ulterior, pe toți romanicii, așa după cum relevă cercetările lui Leo Weisberger (*Deutsch als Volksname. Ursprung und Bedeutung*). Germanii au adoptat termenul sub forma de „walch” și „welche” și l-au aplicat locuitorilor care vorbeau limba latină, printre ei și populației romanice din Bavaria și Austria în Evul Mediu. De la germani, termenul trece la slavi (probabil în secolele 6–7), într-o regiune în care aceștia au venit în contact cu o populație romanizată. De la slavi, denumirea este preluată de bizantini, care constată în Macedonia, în Tesalia și în alte părți, existența unei numeroase populații romanizate, care nu era slavă, dar pe care o definesc cu un nume luat de la slavi. În maghiară „valah” devine „olah”.

În ordinea vechimii, prima atestare despre români o găsim în cronica armeanului Movses Khoreni (din Choren) în veacul 9, care semnalează „țara necunoscută căreia i se zice Balak”. Mai clară este mențiunea din *Oguzname*, prima cronică turcă ce relatează evenimentele secolelor 7–11, dar care este scrisă către 1035–1040. O altă relatare datează din 850, dintr-o însemnare istorică târzie de la mănăstirea Kastamonitou de la Muntele Athos, care îi menționează sub forma „vlachorynchini” („vlahi de

la râul Rynchos”). În secolele următoare, relatările despre vlahii (românii) nord-dunăreni devin numeroase. Împăratul bizantin Constantin VII Porfirogenetul (913–959) îi numește „romani”, pentru a-i deosebi de „rhomei” (bizantini). Revirimentul Imperiului Bizantin din a doua jumătate a veacului 10, datorat capacității unor împărați militari, precum Nicefor II Focas (963–969) și Ioan Tsimiskes (969–976), readuce stăpânirea bizantină în regiunea Dunării de Jos și ținuturile românești în directă vecinătate cu împărăția de la Constantinopol. Într-un astfel de context, românii din Balcani reapar în izvoarele bizantine. Kedrenos îi menționează („vlahi călători”) în 976 în Macedonia, unde exista o formațiune politică autonomă. Kekaumenos scrie despre ei ca despre urmașii vechilor coloniști romani (cu acest prilej, el amintește de luptele dintre Traian și Decebal). Kinnamos, relatând despre evenimentele din 1167 de la Dunărea de Jos, îi consideră pe vlahi „coloniști veniți demult din Italia”. Într-un fel asemănător îi consideră și Nicetas Choniates. Paralel, își fac apariția în surse și românii nord-dunăreni. În veacul 11, varegii pomenesc deseori de o țară a vlahilor (Blakuinen, Blokuinannland). În prima cronică slavă răsăriteană, *Cronica lui Nestor sau Povestea anilor de demult*, ei sunt numiți „volohi”, fiind amintiți în legătură cu luarea în stăpânire de către maghiari a bazinului Dunării. La sfârșitul aceluiași secol, ei sunt menționați pe larg în: *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, *Gesta* lui Simon de Keza, *Chronicum Budense*, *Chronicon Pictum Vindobonense*, *Chronicum Dubnicense*.

Ulterior, mențiunile despre vlahi se înmulțesc în actele de cancelarie și în sursele narative. Doar în spațiul balcanic, rămas în afara stăpânirii bizantine, vlahii sunt pomeniți în izvoare mai târziu, pe măsura creării unor state slave cu cancelarii proprii (în Herțegovina pe la 1270, în jurul Ragusei pe la 1300, în Croația și Bosnia la 1300, în Dalmația la 1360, în Istria un veac mai târziu).

Toate aceste izvoare atestă o nouă realitate etnică în Europa, un nou popor, al vlahilor. Arheologic, procesul de creare a acestei noi realități e confirmat prin prezența, în secolele 8–9, a unei vaste culturi materiale carpto-balcanice unitare, „cultura Dridu”, care coincide, în linii mari, cu spațiul romanității răsăritene și are la bază tradițiile civilizației provinciale romano-bizantine.

II. ORIGINILE

• Geto-dacii • Burebista • Columna Traiana

Cine erau acești „vlahi” care încep să inunde izvoarele istorice de după veacul 9 și care sunt atestați atât la nord, cât și la sud de Dunăre (oaze de latinitate, mai mari sau mai mici, într-o Peninsulă Balcanică slavizată)? Și cum se explică tăcerea izvoarelor asupra lor până în acest moment de sfârșit al primului mileniu?

„Vlahii” din sud-estul Europei se numeau între ei „români”. Dintre toate popoarele romanice europene, ei sunt singurii care și-au păstrat numele Romei, în forme adaptate dialectelor lor: la nord de Dunăre „români”, „rumâni”, în Tesalia și Macedonia „armâni”, în Dalmația „rumeni” (căci, așa cum scrie N. Iorga: „am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei”). Ei nu foloseau numele de vlahi, la sfârșitul primului mileniu sau mai târziu, decât în corespondența cu străinii care îl utilizau (chiar și polonezii denumeau Moldova, până în secolul 17, cu termenul de Valahia). Ei sunt produsul romanității orientale, rezultatul amestecului etnic dintre daci și romani, al procesului de romanizare a celor dintâi, proces început înaintea cuceririi Daciei de către Traian și continuat și după părăsirea acesteia de către armata și administrația romană în anul 271 d.Hr., până în secolele 7–8. Românii sunt, așadar, daci romanizați, desigur cu adaosuri etnice de diverse proveniențe, fapt firesc într-un proces de etnogeneză desfășurat într-o epocă atât de tulbură.

• Geto-dacii (denumiți „geți” de Hecateu din Milet, Herodot, Sofocle, Tucidide, Strabon și în toate scrierile grecești) încep să fie

Dacia Romană și provinciile imperiale vecine

menționați de izvoare încă din secolul 6 î.Hr. ca poporul care locuia teritoriul dintre Dunărea de Jos, Marea Neagră și Munții Balcani. Herodot, narând campania lui Darius I împotriva sciților din stepele nord-pontice (513 î.Hr.), îi amintește pe geți ca fiind singurii care, în drumul de la Bosfor la Dunăre, s-au opus suveranului ahemenid. Îi și numește, cu acest prilej, „cei mai viteji și mai dreپți dintre traci”. Izvoarele latine (Caesar, Pompeius Trogus, Horațiu, Vergiliu ș.a.) îi menționează și ele pe daci ca element distinctiv între celelalte triburi tracice. Din secolul 1 d.Hr., la Pliniu cel Bătrân și Tacit, apare și denumirea de Dacia, pentru a desemna teritoriul lor de locuire.

Geto-dacii sunt de origine tracă și provin dintr-un bogat fond etnic indo-european. În neolitic și eneolitic înaintașii lor dezvoltaseră o cultură plină de culoare și rafinament (descoperirile de la Hamangia, Gumelnița, Cucuteni ș.a.). Geto-dacii intră în contact nemijlocit cu lumea și civilizația greacă, prin coloniile grecești de pe litoralul apusean al Mării Negre: Istros (Histria), Callatis (Mangalia de astăzi), Tomis (Constanța de astăzi) ș.a. Produse de import (ceramică, vase de bronz sau metal prețios, podobe, arme și încheiebi monede) se întâlnesc nu numai în zonele extracarpătice, în vecinătatea Dunării, zonă în chip firesc mai receptivă, dar chiar în regiuni îndepărtate din Moldova și Transilvania. Importuri grecești au fost atestate în c. 140 de așezări, iar în alte 170 au fost descoperite tezaure de monede grecești sau imitații locale ale acestora. Geto-dacii intră, de asemenea, în contact cu civilizația celților, pe care, în parte, o și asimilează. În 326 î.Hr., într-o confruntare cu geții, generalul macedonean Zopyrion pierde c. 30 000 de soldați, el însuși căzând pe câmpul de luptă. Un alt general macedonean, devenit rege al Traciei, Lisimah, este înfrânt către anul 300 î.Hr., în două rânduri, de regele Dromihete, prima personalitate geto-dacă ce se afirmă în istoria Sud-Estului european.

Geto-dacii se unesc într-un mare stat sub **Burebista** (c. 82–44 î.Hr.). Scrie Strabon: „Ajuns în fruntea neamului său care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atât de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încât în câțiva ani a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine, ajungând să fie temut chiar și de romani”. Potrivit afirmațiilor aceluiași istoric, Burebista avea o armată de 200 000 de oameni (cifră, desigur, mult exagerată). Statul dac devenise astfel o forță politică și militară de temut în spațiul dintre Dunărea de Mijloc, Marea Neagră și Munții Balcani. O inscripție greacă din Dionysopolis îl considera pe Burebista „cel dintâi și cel mai

mare dintre regii din Tracia”. Cu armata sa, Burebista îi înfrânge pe celții din Pannonia, își impune autoritatea asupra cetăților grecești de pe litoralul nordic și apusean al Mării Negre, de la gurile Bugului la Golful Burgas. În preajma bătăliei de la Farsalos (48), el îi oferă ajutor lui Pompei împotriva lui Caesar. Moare în jurul anului 44, victimă a unui complot. După moartea sa, statul pe care îl întemeiasse nu mai are întinderea dinainte. Cotyso, Coson, Dicoes, Rholes, Dapyx, Zyraxes nu mai sunt decât mici regi peste mici stătuțe, în regiunea extracarpatică, fâșii din marele stat de odinioară. Treptat, ele cad sub influența Romei. Centrul politic al dacilor se mută în sudul Transilvaniei, unde alți regi, Deceneu, Comosicus, Scorilo, Duras pregătesc venirea lui Decebal.

• **Columna Traiana.** Cu mai bine de un secol înaintea cuceririi militare, spațiul dacic intră în sfera de influență a Imperiului Roman. Impactul civilizației romane se face simțit în întreaga societate dacă, în modul de viață, în obiceiuri. Lumea dacilor prezenta neîndoiește o serie de trăsături comune cu aceea din Gallia, înaintea cuceririi ei de către Caesar. Avea o populație numeroasă (se cunosc numele a 20 de triburi dacice), relativ unitară, sedentară. Scriitorul latin Columella (*De re rustica*) îi considera pe daci experți în lucrarea pământului, iscușiți în prelucrarea fierului (o dovedesc numeroasele unelte agricole și meșteșugărești și varietatea armelor descoperite în săpăturile arheologice) și a metalelor prețioase (mai cu seamă a argintului); foloseau roata olarului și aveau numeroase cunoștințe de botanică, medicină și astronomie. Autorii antici menționează două categorii sociale la daci: *tarabostes* (termen de origine dacă) – aristocrația sacerdotală – și *comati* – războinicii. Satele și așezările lor semiurbane erau puternic fortificate. Grecii și romanii, intrând în legături cu ei, au fost impresionați de religia lor, bazată pe credința nestrămutată în zeul suprem, Zamolxe, în nemurire, pe disprețul față de moarte.

E de înțeles de ce dacii puteau fi – și un timp au și fost – o reală stavilă în expansiunea romanilor; ba chiar în menținerea stăpânirii lor în sudul Dunării, prin dese incursiuni pe care le făceau în Moesia. Un conflict era inevitabil. Două războaie sângeroase (101–102 și 105–106) decid soarta Daciei. **Traian**, marele împărat roman (98–117), unul dintre cei mai străluciți pe care i-a avut imperiul, iese învingător. **Decebal**, cutezătorul și capabilul rege al dacilor (87–106), a încercat din răsuputeri să-i oprească pe romani la hotarele statului său. Când, în august 106, romanii pătrund în Sarmizegetusa, o parte dintre căpetenii se sinucid,

pentru a nu împodobi triumful învingătorului. Ceilalți, împreună cu Decebal și resturile armatei, se retrag în munții dinspre răsăritul Daciei, încercând să continue lupta. Romanii îi urmăresc îndeaproape și îi înconjoară. Decebal se sinucide, folosindu-și sabia (o sabie curbă, proprie dacilor, numită *sica*), așa cum făcuse, cu un secol și jumătate mai înainte, un alt rege dac, Dapyx, în Dobrogea. Roma nu-l va vedea pe Decebal viu în cortegiul triumfal al învingătorului, așa cum îi văzuse pe Iugurtha, regele Numidiei, pe Vercingetorix, căpetenia galilor, pe Zenobia, regina Palmyrei, și pe atâția alții.

Moartea lui Decebal este descrisă în partea cea mai înaltă a Columnei lui Traian de la Roma. Pentru a permite vederea de jos, ansamblul scenei se mărește până când ocupă mai bine de o jumătate de spirală și se încheagă astfel încât mișcarea celor 21 de soldați ai cavaleriei romane, care-l urmăreau pe regele dac, conduși de decurionul Tiberius Claudius Maximus, îl obligă pe spectator să privească la gigantul personaj regal care se omoară cu propria-i sabie. Această scenă se află pe același ax cu aceea a victoriei. Decebal, cu gestul mândru de a-și lua viața, mai degrabă decât să îndure umilința înfrângerii, stă ca „un împărat” la începuturile istoriei românilor. Așa îl va descoperi naționalismul românesc pe Decebal și-l va așeza alături de Traian, amândoi într-o singură efigie. De la ei, poporul român pornea în istorie.

Roma celebrează fastuos victoria asupra dacilor. În sudul Dobrogei, la Adamclisi, este înălțat în 109 d.Hr. *Tropaeum Traiani*, un monument triumfal, înalt de 40 de m, cu o circumferință de aproape 100 m, cel mai de seamă ansamblu arhitectonic de acest gen ridicat în timpul întregii stăpâniri romane în regiunile Dunării de Jos. La Roma, în noul for imperial, arhitectul Apollodor din Damasc, cel care ridicase și podul de piatră peste Dunăre înaintea celui de-al doilea război cu dacii, construiește, în 113, *Columna Traiana*, înaltă de 38 m, decorată în întregime cu scene din cucerirea Daciei (peste 2 500 de figuri umane care apar într-o bandă spiralică de 200 m, „cea mai mare sculptură în relief din toată Antichitatea” – Radu Vulpe). O adevărată capodoperă a basoreliefului roman, columna va servi totodată și ca mormânt învingătorului lui Decebal. Ea era și un fel de ilustrație a textului cărții lui Traian *Dacica*, o relatare a campaniilor sale în Dacia, care, din nefericire pentru istoria românilor atât de văduvită de izvoare scrise, s-a pierdut.

Cucerirea Daciei a reprezentat pentru Imperiu un spor de securitate și un izvor de însemnate avantaje economice. După istoricul bizantin

Ioannes Lydus, Traian ar fi capturat din Dacia 165 000 kg de aur și 331 000 kg de argint, cifre probabil exagerate, dar care evidențiază bogăția noii provincii.

Dacia, transformată în provincie imperială romană (condusă direct de împărat, reprezentat de un *legatus Augusti pro praetore*), se va bucura, datorită importanței sale strategice, de o atenție deosebită din partea administrației imperiale, în cele aproape două secole cât va aparține Imperiului Roman. Provincia este organizată în trei rânduri, sub împărații Traian, Hadrian (117–138) și Marc Aureliu (161–180).

După cucerire, din ordinul lui Traian, Dacia este masiv colonizată cu elemente romane sau romanizate, aduse, după cum scrie istoricul roman Eutropius, din întreaga lume romană (*ex toto orbe romano*). Au venit coloniști îndeosebi din provinciile: Pannonia, Moesia, Dalmatia, Noricum, Raetia ș.a. Procesul de urbanizare e foarte rapid. Astronomul, matematicianul și geograful Claudiu Ptolemeu, în prima jumătate a secolului 2 d.Hr., menționează pe harta sa un număr de 44 de orașe în Dacia (Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa, Drobeta, Napoca, Apulum, Potaissa...). Alături de orașe sunt întemeiate târguri, tabere militare; drumuri pietruite brăzdează provincia, integrând-o, cu bogățiile ei, în fluxul general economic și comercial al imperiului. Un rol însemnat au fermele agricole întemeiate de coloniști (*villae rusticae*). Viața *Daciei Felix* (cum este numită pe monede) se desfășoară sub semnul romanității occidentale. O demonstrează modul de organizare a vieții urbane și rurale, construcțiile dezvelite de săpăturile arheologice, *villae* suburbane sau rustice, apeductele, amfiteatrele (cel de la Sarmizegetusa putea primi 12 000 de spectatori), termele, forurile, templele. Importantă e prezența armatei în procesul de romanizare. Sunt menționate caestre pe tot cuprinsul Daciei (un castru avea c. 500 de militari). Două legiuni romane staționează vreme îndelungată în Dacia: a *XIII-a Gemina*, cu sediul la Apulum, care cantonează aici în tot timpul stăpânirii romane în Dacia, și *legiunea a V-a Macedonica*, care rămâne din 166 până în 271.

III. CONTINUITATEA

- Dispărut-au dacii? • Tăcerea izvoarelor • Goții.
Hunii. Gepizii. Longobarzii. Avarii... • Slavii
• Creștinarea • Unitatea limbii • Romanicii

• **Dispărut-au dacii?** Au dispărut dacii după cucerirea lor de către romani? Istorici și arheologi români și străini (Th. Mommsen, J. Jung, C. Patsch ș.a.) au adus până acum suficiente argumente pentru a demonstra că Traian a desființat un stat, dar n-a nimicit un popor. Populația dacă, chiar dacă își însușește treptat modul de viață al cuceritorului și mai ales limba acestuia, singura pe care o vorbesc coloniștii pentru a comunica între ei, cu autoritățile și cu băștinașii, ea rămâne elementul etnic majoritar și sub noua stăpânire. Elemente specifice ale civilizației dace (ceramica lucrată de mână, ritul funerar) se perpetuează, alături de cele romane, în peste 100 de așezări și necropole din secolele 2–3 d.Hr. de pe întinsul provinciei. Supraviețuiesc sute de toponime și hidronime autohtone. Noile centre urbane se înalță pe vatra vechilor așezări dacice, al căror nume adesea îl și preiau. 15 unități militare, *alae* și cohorte, recrutate din rândul populației dace, sunt atestate epigrafic din Siria până în Britannia. Se întâlnesc multe nume de rezonanță dacă pe inscripțiile din Dacia, Moesia, amintind de veterani lăsați la vatră și stabiliți în alte regiuni sau de personalități despre care izvoarele afirmă că ar fi de stirpe dacă (tracă), precum Regallianus, Aureolus, împărații Galerius și Maximinus Daia. Dacii din ultima scenă de pe Columna lui Traian, mânănd vitele, nu se duc dincolo de fruntariile provinciei, ci se întorc la vetrele lor. În Dacia s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat și în alte teritorii cucerite de romani. Populația n-a fost distrusă, ci romanizată. Romanizarea a fost mai intensă în regiunile Transilvaniei, Banatului, Olteniei, stăpânite direct de romani, și mai slabă în Muntenia și

Moldova; a fost mai puternică în zonele urbane și mai lentă în cele rurale. Limba latină s-a impus însă pretutindeni. Din cele aproximativ 3 000 de inscripții descoperite în Dacia romană, numai 40 sunt în limba greacă. Din cele 2 700 de nume de persoane menționate în cuprinsul lor, 70% sunt romane, 13% sunt grecești, 4% sunt dacice și 4% ilire. Întregul proces de romanizare a fost încetinit după 271, când împăratul Aurelian este silit de presiunea triburilor germanice să retragă armata și administrația din Dacia la sud de Dunăre. Părăsirea Daciei, cum scrie istoricul P.P. Panaitescu, „n-a fost un transfer de populație, ci un transfer de autoritate”¹.

În mileniul marilor migrații (secolele 3–13), istoria românilor se mișcă între imperiul de la Constantinopol (al Noii Rome) și popoarele migratoare. Cel dintâi a fost un factor de consolidare a caracterului romanic și al creștinării, iar mai târziu, spre sfârșitul mileniului, un model pentru structurile de stat medievale românești (chiar dacă un model filtrat de elementul slav, dominant în Peninsula Balcanică). Popoarele migratoare au avut, în schimb, o influență mai degrabă negativă asupra mersului istoric românesc, întârziindu-l și contorsionându-l.

• **Tăcerea izvoarelor.** În timpul migrațiilor, autohtonii romanici nu mai apar în prim-planul istoriei spațiului românesc. Iar atunci când, din veacul 18, istoriografia începe să fie folosită de către politică, pentru a crea „drepturi istorice”, faptul acesta devine un argument împotriva românilor (istoria era înțeleasă doar în dimensiunea ei politică și nu era concepută decât pe bază de izvoare scrise). Astfel ia naștere teoria imigraționistă, care confundă absența surselor scrise privind românii cu absența însăși a românilor în spațiul carpato-dunărean. După Franz Sulzer, „inventatorul” teoriei (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781–1782), și după alți continuatori ai săi, în primul rând Robert Roesler (*Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871), românii s-ar fi născut ca popor undeva la sud de Dunăre, într-un spațiu niciodată precizat, de unde apoi, pe la mijlocul secolului 13, ar fi migrat în Țara Românească, Moldova și Transilvania.

¹ Este adesea citată opinia marelui filolog român Sextil Pușcariu: „Oricât de paradoxal ar părea, scrie el, evacuarea Daciei de armată și oficialități și lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menținerea romanismului în stânga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistență armată, năvălitorii ar fi distrus populația romană, trecând peste ea ca un ciclon peste un dig prea slab, măturând tot ce i se opunea în cale... Pe întinderea mare a provinciei lăsate în nordul fluviului în stăpânirea năvălitorilor, aceștia aveau loc să se răspândească în toate direcțiile; ei nu mai puteau izbi cu atâta putere, precum valurile mării se pierd pe o întinsă plajă nisipoasă”.

În Transilvania i-au găsit pe unguri, secui, sași, stabiliți acolo de câteva secole. Astfel, românii, locuitori ai Transilvaniei, nu puteau revendica nici un „drept istoric” asupra ei.

Desigur, nu întâmplător, teoria apare tocmai atunci când în Transilvania încep disputele politice, când românii de aici, care formau majoritatea populației, pornesc lupta pentru drepturi politice, confiscate din veacul 15 de cele trei „națiuni privilegiate”, și când aceste „națiuni” își dau seama că lupta românilor ar putea să le pună privilegiile sub semnul întrebării.

Ulterior, teoria imigraționistă devine o dogmă și face parte din „arsenalul maghiar” folosit împotriva Tratatului de la Trianon din 1920 (care consfințea unirea Transilvaniei cu România). Dimpotrivă, în toată această perioadă, românii vor combate teoria cu argumente istorice, arheologice, lingvistice, demografice... sau de bun-simț. De o parte sau de alta, vor fi chemate să se pronunțe personalități de prestigiu ale istoriografiei sau lingvisticii europene. Disputa, întreținută politic, există și astăzi, ceea ce face ca discursul istoric să fie nu numai diferit într-o țară sau alta, dar și încărcat de pasiune și exagerări, mai cu seamă atunci când „combatanții” nu sunt oameni de știință. De fapt, știința e neputincioasă în fața ideologiilor naționaliste și a bătăliei pentru „drepturi istorice”¹.

Ce valoare poate avea argumentul „tăcerii izvoarelor” invocat de toți contestatorii nașterii poporului român pe teritoriul pe care îl locuiește și astăzi?

În primul rând, această tăcere nu este absolută, cum bine remarcă istoricul P. P. Panaitescu. Există o știre a cronicarului bizantin Priscus, din 448, despre folosirea limbii latine la curtea lui Attila, o alta despre un slav din Muntenia în vremea lui Iustinian (527–565), care vorbea latinește, există numele latin al unor martiri goți din această regiune, există inscripția latină creștină de la Biertan, a lui Zenobius, sau informația din *Strategiconul* împăratului bizantin Mauriciu (582–602), despre prezența unor romani în Dacia, viețuind alături de slavi și folosiți drept călăuze de către armata bizantină pe la 600. Alți istorici români (Stelian Brezeanu) au observat că și în cazul altor popoare din regiune, cum este cel al

¹ Potrivit Catherinei Durandin (*Histoire des Roumains*, Paris, 1995), pentru istoriografia română e o dramă că se găsește confruntată cu cea maghiară. De fapt, drama este pentru ambele istoriografii care au de împărțit același spațiu, Transilvania, pe care fiecare îl consideră original, amândouă aflându-se angajate în căutarea „drepturilor istorice” asupra lui.

albanezilor, se așterne o tăcere, chiar și mai lungă, asupra începuturilor lor medievale, „fără ca istoricii, mânați de considerente științifice, să le caute habitatul primitiv sub alte zări”. Mai mult, aceeași tăcere se așterne și asupra romanității de la sud de Dunăre pentru secolele 7–10 (jumătatea de sud a peninsulei) sau 7–13 (pentru partea nord-vestică a acesteia). De asemenea, nici slavii, stabiliți, potrivit teoriei imigraționiste, în secolele 6–8 la nord de Dunăre, de la care românii ar fi trebuit să împrumute, în secolul 13, toponimia regiunii, nu apar în sursele scrise. Și atunci, atât un fapt, cât și celălalt, anulează valoarea argumentului „tăcerii surselor”.

Explicația tăcerii surselor se află în criteriile de terminologie etnică ale cronicarilor medievali. Toate regatele barbare din primele veacuri ale Evului Mediu, foarte eterogene din punct de vedere etnic, sunt denumite în izvoarele externe după neamul stăpânitor din punct de vedere politic. Regatul lui Clovis, de pildă, apare cu numele de Francia sau *Regnum Francorum*, iar populația, cu numele de franci, indiferent de compoziția ei. La fel, *Regnum Longobardorum* și, respectiv, longobarzi, cei care îl locuiau. Sau Bulgaria (*Regnum Bulgarorum*) și bulgari, desemnând populația statului bulgar (în fapt, în majoritate slavă sau slavizată).

În bazinul Dunării, succesiunea imperiilor barbare aduce o schimbare de „decoruri politice”: *Gothia*, *Hunia*, *Gepidia*, *Avaria*. Istoricul francez Lucien Musset constată că, de fapt, sub această trecere rapidă de la un „imperiu” la altul, trebuie să vedem o populație statornică, despre care izvoarele externe nu pomenesc nimic. „Oamenii – scrie el – rămân, cel mai adesea, pe loc, așteaptă ca soarta să se schimbe pentru a intra îndată în altă combinație. Mai multe imperii, ce ni se par foarte diferite, pentru că nu ni se citează decât clanurile conducătoare, care se schimbă cu adevărat, pot fi construite succesiv cu aceeași materie”. Populația statornică era cel mai adesea ignorată de izvoarele externe. Desigur, nu același lucru se întâmplă cu izvoarele interne. De pildă, în Regatul Merovingian, acolo unde sursele externe nu văd decât franci, cele interne constată și burgunzi, alamani, vizigoți și mai ales romani. „S-a întâmplat și în Dacia ceea ce avea să se petreacă, secole mai târziu, în coloniile din Africa și Asia, unde populațiile băștinașe au «dispărut» din câmpul de vedere al observatorilor, atenți numai la activitățile colonizatorilor” (Florin Constantiniu).

Așadar, „tăcerea izvoarelor” în „secolele întunecate” nu poate fi un argument în sprijinul teoriei „golirii” de populație a vechii Dacii, „după cum revenirea românilor în izvoarele din secolele 9–13 nu poate fi o dovadă în favoarea presupusei lor migrări din sudul în nordul Dunării”. Romanitatea orientală a fost subordonată politic Bulgariei și Sclaviniiilor

(formațiuni politice ale slavilor) de la sud de Dunăre și trecătoarelor imperii barbare de la nord de Dunăre. Dominația lor „dădea în ochii martorilor externi caracterul politico-etnic al acestor teritorii”. Atunci când românii s-au integrat în formațiuni statale, cu o cultură scrisă și cu cancelarii, ce emiteau acte interne, abia atunci „reapar” în istoria scrisă. „Cauzele tăcerii se deplasează astfel din domeniul realităților etnice în cel al terminologiei politico-etnice a omului medieval și al naturii documentației” (Stelian Brezeanu).

• **Goții. Hunii. Gepizii. Longobarzii. Avarii...** Dacă ar fi să rezumăm istoria spațiului carpato-danubiano-pontic vreme de un mileniu (271 – secolul 13), am spune „un mileniu sub migrații”. Cu un interval de aproximativ un secol pentru fiecare val de migratori (cu excepția slavilor). Rezumăm astfel deopotrivă istoria oamenilor pământului și a celor care, temporar, au trecut prin acest spațiu și care, deși n-au stăpânit întregul teritoriu (din nou, cu excepția slavilor, care nu se știe exact cam cât au stăpânit), sau care n-au fost așezați aici efectiv, au influențat prin prezența lor mersul istoric.

Primii care au venit au fost **vizigoții**. Ei au stăpânit între 271 și 376 regiunea de la răsărit de Carpați și o parte a Câmpiei Dunării. Împărații Dioclețian (284–305), Galerius (305–311), Constantin cel Mare (306–337) îi înfruntă în mai multe rânduri la Dunăre sau în sudul ei. De asemenea, împăratul Valens (364–378) întreprinde, în 369, o mare acțiune militară împotriva lor (ultima acțiune de amploare a Imperiului Roman la Dunărea de Jos). Vizigoții încheie tratate (*foedus*) cu imperiul, pe baza cărora devin *foederati* ai acestuia, cu obligația de a apăra granița de la Dunăre.

O parte a vizigoților începe să se creștineze, prin acțiunea de misionar a episcopului Wulfila (Ulfila) (c. 310–383). Dar, întrucât creștinismul punea în pericol unitatea vizigoților, regele Athanaric (?–381) ia măsuri în 348 contra creștinilor, determinându-i pe mulți să treacă în sudul Dunării.

Tot aici se refugiază și restul vizigoților, conduși de Athanaric și Frithigern, după ce, în 375, regatul lor e distrus de huni, prima seminție nomadă de neam turcic, originară din stepele Asiei, care pătrunde în acest spațiu. Încercarea lui Athanaric de a le opune o ultimă rezistență, în 380, într-o regiune pe care istoricul roman Ammianus Marcellius o numește *Caucaland* (probabil în județul Buzău de astăzi), este sortită eșecului. De

aceste evenimente este legată îngroparea tezaurului de la Pietroasele, vestitul tezaur „Cloșca cu puii de aur”, descoperit în 1837 de patru țărani și care este acum, după o lungă istorie plină de peripeții, unul dintre exponatele cele mai valoroase ale Muzeului Național de Istorie din București (astăzi mai are doar 12 piese de aur, din cele 22 câte erau inițial, care cântăresc 19 kg).

Între 376 și 454, teritoriul nord-dunărean intră sub hegemonia **hunilor**. Controlul lor nu se manifestă efectiv asupra întregului spațiu. Își stabilesc centrul în Câmpia Panonică și cunosc momentul de apogeu sub Attila (434–453). Acesta întreprinde numeroase expediții de pradă pentru distrugerea cetăților de la Dunăre și jefuirea provinciilor balcanice ale imperiului. Descoperirile arheologice nu atestă decât accidental prezența lor în interiorul arcului carpatic și în regiunea submontană de pe latura exterioară a Carpaților. Aici, viața comunităților rurale își continuă cursul. Cronicarul bizantin Priscus din Panion, care trece prin Banat în 448, vede sate locuite de autohtoni ce plăteau tribut stăpânitorilor huni.

Locul hunilor este luat de **gepizi**, foști aliați și învingătorii lor la Nedao (454). Alți migratori, alt „imperiu”. În loc de **Gothia**, **Gepidia**. Dominația gepizilor se exercită și în interiorul arcului carpatic și, parțial, în Oltenia. Grupuri izolate apar și în masa daco-romanilor din Transilvania, cum dovedesc tezaurele de la Apahida, lângă Cluj-Napoca. Gepizii, un neam mai pașnic și puțin numeros, trăiesc în legături mai strânse cu populația locală și cu Imperiul Roman de Răsărit. Aceasta până în timpul lui Iustinian (527–565), care, în dorința de a reconstitui Imperiul Roman în vechile granițe, îi atacă în 535 la nordul Dunării. Iustinian ridică cetăți la Laederata, Recidava și Drobeta, toate pe malul stâng al Dunării.

Dominația gepizilor, ultimul val germanic, ia sfârșit, tot după un secol, prin intrarea în scenă, după 558, a **avarilor** turanici. Aliați cu **longobarzii**, avarii îi zdrobesc pe gepizi, care vor avea soarta hunilor, topindu-se încetul cu încetul în mijlocul celorlalte neamuri și dispărând de pe scena istoriei. Longobarzii părăsesc ținuturile nord-dunărene în 568, îndreptându-se spre nordul Italiei, unde vor întemeia un stat puternic.

Avarii, în schimb, ca și hunii, își stabilesc centrul în Pannonia, și de aici năvălesc în repetate rânduri în Imperiul Bizantin, ajungând în 619 și 626 să asedieze, împreună cu slavii, Constantinopolul, unde sunt înfrânți. În legătură cu una dintre năvălirile avare la sud de Dunăre, cronicile bizantine pomenesc câteva cuvinte romanice – celebra expresie: „torna,

torna, fratre". Era în 587. Avarii ajunseseră până în Tracia. O parte a armatei lor se împrăştie după pradă, kaganul (regele avar) rămânând numai cu puşini oameni în jurul său. Atunci, generalul bizantin Commentiolus, care comanda armata imperială, se hotărăşte să atace. Îşi pune oştenii în linie de bătaie şi ordonă înaintarea. Pe drum – se făcuse noapte – de pe spatele unui animal cade bagajul unui soldat din primele rânduri. Soldatul nu bagă de seamă. Camarazii săi, voind să-i atragă atenţia, îi strigă „în limba maternă” (Theophanes Confessor) sau „băştinaşă” (Teofilact Simocata): „torna, torna, fratre”. Soldatul n-a auzit. În schimb, au auzit alţii, care, crezând că e vorba de un semnal de retragere, au început să fugă. S-a iscat panică şi armata bizantină a fost nevoită să se retragă. În acelaşi timp fugeau şi avarii, în direcţia opusă, crezând că sunt atacaţi. Cuvintele acestea par să fie prima menţiune cunoscută de limbă română. „**Avaria**” se întindea, se pare, până în Munţii Apuseni. Restul spaţiului românesc era ocupat de slavi.

• **Slavii.** Slavii au jucat în ţinuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în Occident neamurile germanice, francii şi burgunzii în Franţa, longobarzii în Italia, vizigoţii şi suebii în Spania.

Altfel spus, au exercitat în acest spaţiu o influenţă mult mai mare decât valurile germanice sau turanice. Originile lor sunt puţin cunoscute. Nu se poate preciza cu exactitate momentul când ajung în spaţiul românesc. Dar, după 517–518, de la bazele lor din zonele pontico-nord-danubiene, ei încep să atace frontiera dunăreană a Imperiului Bizantin. La mijlocul secolului 6, se instalează în regiunile extracarpatică, iar un secol mai târziu, în Transilvania. Întreprind expediţii în Balcani – singuri sau cu aliaţii lor, cutrigurii şi avarii din Pannonia – de unde se întorc încărcăţi de prăzi şi prizonieri. Profită de tulburările provocate de rebeliunea armatei bizantine la Dunăre (care va duce la proclamarea centurionului Focas ca împărat) şi, în 602, trec în masă spre Balcani, degajând în mare măsură spaţiul românesc.

Slavii modifică radical fizionomia etnică a Peninsulei Balcanice. Ei devin aici element etnic majoritar, factor politico-militar hegemon. Treptat, regiuni întinse – teritoriul actual al Bulgariei şi ex-Iugoslaviei – sunt pierdute definitiv pentru latinitate. Masa compactă a romanităţii orientale din spaţiul carpato-balcanic este dislocată. Vorbitorii dialectului daco-român de la nord de Dunăre ajung izolaţi de cei din sud, care sunt împinşi spre sud şi sud-vest. La sud de Dunăre, populaţia romanică este treptat, treptat şi în mare măsură asimilată de masa slavilor. La fel se va

întâmpla și cu bulgarii, care, conduși de Asparuh, traversează în 679 Dobrogea și se stabilesc în regiunea Varnei și a Munților Stara Planina, punând bazele primului stat bulgar în 681 (țarat creștin, între 864 și 1018).

În schimb, la nord de Dunăre, slavii, restrânși numeric după 602 (cu tot aportul de noi grupuri venite din nord în secolul 7 și care afectează îndeosebi Transilvania), vor conviețui cu populația locală, sfârșind prin a fi asimilați, după creștinarea lor, de români, până în secolele 10–12. Romanitatea nord-dunăreană va rămâne o insulă înconjurată de populații slave, ruptă de acum înainte de lumea bizantină. Bizanțul nu va mai influența romanitatea nord-dunăreană decât indirect. Va fi de acum înainte mai mult o influență filtrată de lumea slavă sau slavizată.

Slavii erau organizați în obști semisedentarizate, împărțite în mari familii patriarhale, care foloseau pământul în comun (obștea gentilică transformată în obște țărănească, după expresia istoricului P. P. Panaitescu). Ei au o influență durabilă asupra localnicilor de limbă neolatină, mai cu seamă după creștinarea lor la răscrucea secolelor 9–10.

Influența slavă se exercită în organizarea social-politică, slavii fiind „pătura aristocratică suprapusă masei românilor majoritari”. Așa se explică prezența în limba română a termenilor de „voievod” (lat. *dux*) și „cneaz” (lat. *iudex*), care au însă semnificații oarecum deosebite de cele existente la popoarele vecine. În timpul conviețuirii cu slavii, termenul de „cneaz” înlocuiește pe acela de „jude”. Dar la români acest termen desemna un simplu dregător la sate, pe când la slavii din jur el are semnificația conducătorului suprem. În cazul termenului de „voievod”, vom avea o situație inversă, acesta însemnând un dregător fără mare importanță în lumea slavă, dar denumind șeful statului la români. Sub veșmântul terminologiei slave trebuie să vedem un conținut instituțional românesc. Așa s-ar explica și conotația socială a numelui de „român” („rumân”), desemnând în Valahia medievală categoria țăranilor dependenți. Influența slavă se exercită, de asemenea, pe terenul religios, ierarhia din biserica română provenind de la slavii din sudul Dunării (care, la rândul lor, au preluat-o de la Constantinopol). Există în limba română termeni slavi creștini referitori la tipicul slujbei, la veșmintele preoților ș.a., care se adaugă fondului principal latin și a căror prezență numai astfel poate fi explicată. În același timp, este vizibilă pe plan lingvistic, în onomastică, toponimie și în vocabularul de fiecare zi. Influența slavilor n-a încetat nici după asimilarea lor în masa românilor, înainte de secolele 11–12, deoarece slavona, devenită, din secolul 9, limbă liturgică la sud de Dunăre, alături

de greacă și latină, rămâne în Principatele Române limbă de cancelarie și de liturghie până în secolul 17.

• **Creștinarea.** Un factor esențial, care a întărit romanitatea nord-dunăreană, a fost creștinismul. El a reprezentat, așa cum arăta Nicolae Iorga, salvatorul și înlocuitorul Imperiului Roman pentru ținuturile daco-românilor, păstrând elementele esențiale ale romanității: spiritualitatea, limba, modul de viață. „Românismul și creștinismul nostru – constata și istoricul Vasile Pârvan – sunt născute și crescute în chip firesc, încet și tainic, în Dacia lui Traian.” Sunt două dimensiuni care merg inseparabil odată cu nașterea poporului român.

Creștinismul este cunoscut în Scythia Minor și în Dacia încă înainte de recunoașterea sa prin Edictul de la Mediolanum (Milano) din 313. Există date certe despre martiri din vremea persecuțiilor lui Dioclețian (284–305) și Galeriu (305–311): doi episcopi din Tomis, unul martirizat în 300, altul în vremea lui Licinius (308–324); alți 60 de martiri în același Tomis, alături de alții la Axiopolis, Halmyris, Noviodunum; există o bazilică din veacul 4, la Niculițel, lângă anticul Noviodunum, cu osemintele a patru creștini martirizați și cu inscripția în limba greacă: „martirii lui Hristos”. O tradiție târzie menționează predicile Apostolului Andrei și la Dunărea de Jos. Faptul nu se poate însă verifica.

După recunoașterea oficială a noii religii, viața creștină devine intensă la Dunărea de Jos. La Tomis sunt menționați, în secolele 4–6, 10 episcopi. Unul dintre ei, Bretanion, îl înfruntă pe împăratul Valens (368–369). Alți 14 episcopi, subordonați Tomisului, ridicat la rang de mitropolie, sunt cunoscuți pe malul drept al Dunării și pe litoralul pontic. Din Scythia Minor provin și Sf. Ioan Cassian și călugărul Dionisie cel Mic (Exiguus), care, ajuns la Roma, calculează era creștină după anul nașterii lui Hristos. La Tomis, Histria, Tropaeum Traiani ș.a. au fost descoperite până acum 40 de bazilici paleocreștine. Ulterior, după prăbușirea limesului dunărean, creștinismul continuă să-și evidențieze dăinuirea, chiar dacă nu sub formele intense de mai înainte. Dovadă sunt bisericuțele rupestre de la Basarabi, din secolele 5–10, cu inscripții în greacă și slavonă.

La nord de Dunăre, este cunoscută activitatea de misionar în rândurile goților a lui Wulfila (c. 310–383), care predică în limbile greacă, latină și gotă și traduce *Biblia* în gotă. Tot printre goți – și nu numai – predică și Sava Gotul, care, în 372, cade victimă persecuțiilor anticreștine ale regelui Athanaric. Creștinismul nord-dunărean este consolidat prin aducerea de numeroși prizonieri de la sud de Dunăre, în secolele 4–7, în

urma incursiunilor repetate ale migratorilor în Imperiul Bizantin. În *Miracula Sancti Demetrii*, carte scrisă în secolul 7, se povestește că, într-un astfel de raid al migratorilor la sud de Dunăre, au fost transferați în Pannonia sute de mii de „romani”, în marea lor majoritate din vechile provincii romanizate din dreapta Dunării (619). Rămăși în Barbaricum șase decenii, ei și-au conservat limba părinților și credința creștină.

Arheologia și terminologia creștină din limba română confirmă procesul creștinării străromânilor în secolele 4–7. În tot spațiul nord-dunărean, deopotrivă pe teritoriul fostei provincii romane și în afara acesteia, au fost descoperite numeroase obiecte paleocreștine, între care se remarcă cele două donarii (discuri de bronz) din secolul 4, cu inscripții în latină și cu monograma lui Hristos, găsite la Biertan, lângă Sibiu, și la Porolissum (Moigrad), ambele, deci, în vechea Dacie romană. Pe cel dintâi se află inscripția: *ego Zenovius votum posui* („eu, Zenovius, am pus ofranda”). Amândouă arată existența unor comunități creștine cu lăcașuri proprii. S-au găsit chiar urmele a două biserici paleocreștine din secolul 4, una la Slăveni, nu departe de Dunăre, cealaltă în vechiul Porolissum, unde un templu păgân a fost transformat în lăcaș al lui Hristos. S-au găsit apoi zeci de opaițe paleocreștine, vase de lut cu semnul crucii, multe geme (pietre prețioase translucide) cu imaginea „Bunului păstor”. Toate arată comunități creștine de o condiție foarte modestă.

Creștinismul în această parte a Europei nu avea încă o organizare și o ierarhie. Avea însă un caracter popular. Termenii fundamentali ai credinței provin din limba latină. *Biserică* vine din cuvântul latinesc *basilica*. Alte popoare romanice au preluat termenul latin mai nou *ecclesia*, preluat din greacă; românii folosesc termenul vechi, care numai în veacul 4 a circulat cu sensul de clădire, lăcaș religios. La fel, termenul *cuminec*, care vine din *communicare* și care n-a căpătat înțeles creștin decât după anul 400. *Dumnezeu* vine din *Dominus Deus*, Crăciun, probabil din *creatio*, *-onem* (creație). Rusaliile, la românii sud-dunăreni Arusale, poartă numele vechii sărbători *Rosalia*, adică sărbătoarea pomenirii morților. Floriile vin de la *Floralia* (sărbătoarea florilor). Sărbătoare vine probabil din *servare* sau *servatoria*. Alți termeni esențiali pentru creștinism vin tot din latină: a boteza (*baptizare*), creștin (*christianus*), cruce (*crux*, *crucem*), înger (*angelus*), păgân (*paganus*), rugăciune (*rogationem*), părinte (*parens*), priveghi (*privigium*), oseminte (*ossamenta*), altar (*altarium*) ș.a.

Se poate spune deci: creștinismul, pătruns încă din vremea stăpânirii romane și răspândit apoi, prin convertirea populației, fără ordinul și

intervenția factorilor politici, s-a menținut și amplificat treptat la nivelul comunităților rurale. Abia târziu, în veacul 14, intervine autoritatea politică, recunoscând o stare de fapt cu mult anterioară. „Românii s-au născut creștini” e o sintagmă nu doar retorică. E o realitate istorică. Ei nu s-au creștinat din porunca sau din exemplul unui conducător. Rușii au făcut-o în 989, când Vladimir a trebuit să se creștineze pentru a se căsători cu sora împăratului bizantin Vasile II. Bulgarii o fac în 864, când Boris se creștinează, naș fiindu-i împăratul Bizanțului, Mihail III. Românii se creștinează de jos în sus, nu de sus în jos. Se creștinează prin convertire populară, fără ordinul și intervenția factorilor politici, până în sec. 14. A fost bine sau a fost rău că s-a întâmplat așa? Mulți istorici ai bisericii au căutat să releve semnificația pe care a avut-o pentru români Duhul Sfânt, pogorârea peste o oaste a lui Dumnezeu și nu doar a unei „convorbiri” cu un Moise, care, luminat el, putea lumina și pe alții. În realitate, a fost un rău. Românii nu s-au creștinat de sus în jos, cum au făcut-o alții, pentru că n-au avut atunci conducători politici. Abia spre sfârșitul primului mileniu încep și ei să evolueze spre structuri statale. Acest fapt a făcut ca, din punct de vedere religios, românii să fie anexați vecinilor lor. Preoții românilor, care se hirotoniseau la sudul Dunării, devin ortodocși de rit slavon. Românii se îndepărtează astfel de biserica Romei, se izolează, încă o dată, prin credință, de Apus și se leagă de Orient. Nu de Orientul grec, bizantin, ci de cel slavon. Influența Bizanțului nu se mai exercita direct asupra românilor, ci filtrată de lumea slavilor. Limba slavonă, începând din secolul 10, limbă de comunicare bisericească, culturală și de cancelarie, n-a oferit un cadru adecvat de manifestare creației culturale românești. În slavonă s-au creat, după model bizantin, imnuri religioase, orații, rugăciuni, vieți de sfinți, s-au copiat numeroase manuscrise. Dar creație culturală, în sensul care se dă astăzi acestui termen, nu s-a făcut (cu excepția *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*). Limba slavona era înțeleasă de puțini, dar și aceia cu greu au învățat-o. Ea a stăpânit gândirea românilor timp de 8 veacuri. Un fel de suzeranitate culturală similară celei exercitate de turci pe plan politic, prin care strălucirea Apusului n-a mai putut străbate. O fatalitate pentru destinul civilizației românești.

• **Unitatea limbii.** Slavii rup unitatea limbii de pe cele două maluri ale Dunării. Până atunci, limba vorbită fusese una singură, pe întreg teritoriul, cuprinzând Moesia Superior, Moesia Inferior, Scythia Minor, Dacia și împrejurimile ei. De fapt, teritoriul în care s-a format limba română. Baza ei de formare e latina populară, vorbită de populația de la Dunărea de Jos în primele secole ale mileniului 1 d.Hr. O latină care până

în secolul 3 continuase să primească inovații din latina occidentală (centrul de greutate al imperiului continua să fie Italia). Dar, după izolarea Daciei și deplasarea centrului de greutate în Orient, influența latinei occidentale scade însă substanțial. Acest fapt determină aspectul mai arhaic al românei în comparație cu alte limbi romanice. Singularitatea limbii române e potențată ulterior de invazia și colonizarea slavă, care contribuie decisiv și la constituirea celor patru dialecte: dacoromân, aromân sau macedoromân, meglenoromân sau meglenit și istroromân.

Când se poate spune că s-a format limba română? În cazul francezei, se poate afirma că *Jurământul de la Strasbourg* (842) reprezintă un reper sigur al începutului ei. Este momentul în care francezii au conștiința că nu mai vorbesc „*latina rustica*” sau „*lingua gentilis*”, ci altă limbă. Derivată din aceasta, dar altceva. Și pentru alte limbi romanice există asemenea prime atestări. Pentru limba română, o astfel de mărturie nu există. Probabil că procesul transformării treptate a latinei dunărene într-o limbă nouă s-a desfășurat între aceleași coordonate, pentru că abia acum, în secolul 9, izvoarele bizantine îi menționează prima dată pe „vlahi”, o etnie care era altceva decât fuseseră „romanii” din veacul 6.

Fondul principal de cuvinte din limba română este latin. Peste 60%. Acest fond cuprinde termeni pentru noțiunile fundamentale legate de viață, de mediu, de religie, de preocupări. Este și fondul cel mai activ (90%) din vorbirea curentă. Lingvistul Dimitrie Macrea face o statistică a cuvintelor folosite de cel mai mare poet al românilor, Mihai Eminescu. Și constată că, din 3 607 de cuvinte, 46,60% sunt de origine latină și au o frecvență de 83%. Cele de origine slavă reprezintă 18,8%, cu o frecvență de 6,93%.

De asemenea, structura gramaticală a limbii române este latină.

Dintre influențele suferite de latina devenită română, mai importante sunt cele de substrat și de superstrat. Substratul dac numără în jur de 160–170 de cuvinte, cu peste 1 400 de derivate (prin comparație, în limba franceză sunt 180 de cuvinte de origine celtică, ceea ce nu înseamnă că odată cu cucerirea romană au dispărut galii). Filologul I. I. Rusu face o comparație între cuvintele din traco-dacă și derivatele lor și cele de origine latină și derivatele lor. La 2 099 de cuvinte latine există 6 806 de derivate, adică un raport de 1:3,3. „Reducând cifra derivatelor la 1 200 ori chiar la 100 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de secundară însemnătate), obținem un raport de 160 (170): 1 000 = 1:6, care ar fi minimal. Rezultă, așadar, că elementele autohtone au derivate în număr mai mare

decât oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă și aceasta despre vechimea și importanța de care se bucură ele în alcătuirea și economia generală a limbii române.” Cuvintele din substrat, ca în toate limbile romanice, se referă la cadrul natural și la vechi îndeletniciri.

Superstratul limbii române este slav (în celelalte limbi romanice el este germanic). Slava a influențat vocabularul și a determinat unele modificări fonetice. Influențe ulterioare, în lexicul limbii române, provin din greacă, maghiară, turcă. Neologismele latino-romanice, pătrunse masiv spre sfârșitul secolului 18 și în prima jumătate a celui următor, odată cu deschiderea culturii române spre lumea occidentală, au făcut să se vorbească de o adevărată reromanizare a limbii române.

Limba română este foarte omogenă. Practic, ea se confundă cu dialectul istoric dacoromân de la nord de Dunăre, vorbit azi de c. 26 de milioane de români. Prin remarcabila-i unitate, limba română contrastează cu accentuata diferențiere dialectală a limbilor romanice din Occident. Omogenitatea și caracterul arhaic al limbii române pot fi explicate prin „reconversiunea rurală” de după abandonul roman al Daciei, revenirea la un mod de viață agro-pastoral preroman. În același timp, „societatea românească medievală a fost una esențialmente rurală, fapt pentru care limba și-a conservat unitatea sa organică în absența centrelor urbane, care în Occident au reținut particularismele și au creat terenul pentru apariția dialectelor” (Stelian Brezeanu).

În afara dacoromânei, identificată, în general, cu limba română vorbită la nordul Dunării, există trei dialecte istorice vorbite la sud de Dunăre, create în secolele 7–10 de grupuri ale populației romanizate, dislocate de invazia și ocupația slavă. În nordul Greciei și în Macedonia meridională, cu centrul în Munții Pind, s-a creat dialectul aromân sau macedoromân; pe valea râului Vardar, dialectul meglenoromân; iar în vest, în Peninsula Istria, dialectul istroromân (după unii lingviști, rezultatul unei emigrări târzii din nordul Dunării).

• **Romanicii.** Renunțarea romanilor la Dacia după 271 este menționată contradictoriu în izvoarele antice. De aceea, interpretarea lor impune prudență. Cu atât mai mult cu cât „nici unul dintre autorii antici care pomenesc de evacuarea Daciei nu este martor direct, nici măcar contemporan cu evenimentele”. Nici Eutropius, autorul unui *Breviarium ab urbe condita*, nici Aurelius Victor, care a scris în anul 360 *Liber de Caesaribus*, nici autorii cărții cunoscute sub numele *Historia Augusta*, nici alții. Faptul acesta, corelat cu puținătatea știrilor, a fost interpretat în

favoarea continuității sau împotriva ei. În lipsa izvoarelor scrise sau în prezența informațiilor contradictorii transmise de ele, cunoașterea vieții populației romanizate de pe teritoriul fostei Dacii romane în „secolele întunecate” poate progresa doar grație cercetărilor arheologice. Ele au reușit până acum să dezvăluie sute de așezări și necropole și să arunce câteva lumini asupra oamenilor cărora le-au aparținut. După 271–275, se constată o permanență de viațuire în vatra fostelor orașe romane și în vechile așezări rurale. Timp de mai bine de un secol, până la invazia hunilor, vetrele vechilor orașe, Apulum, Sarmizegetusa, Napoca, continuă să fie locuite. Abia de la sfârșitul secolului 4 ele sunt abandonate, viața continuând în așezări rurale. Populația din aceste așezări folosește ceramica de tradiție romană provincială sau dacică, își incinerează morții cu același ritual din timpul stăpânirii romane, întrebuințează în continuare monede de argint și aramă romane. Semnificative sunt cimitirul urban din veacul 4, din ruinele vechii colonii romane de la Apulum în Transilvania, sau marele cimitir de la Brateiu (jud. Sibiu), cu 400 de morminte, ce datează din secolele 4–5 (în acest caz, este vorba de vestigiile unei comunități rurale daco-romane). Numeroase tezaure, începute în secolele 2–3, sunt continuate. Ele atestă circulația monedei bizantine de bronz, folosite de populația locală în schimburile cotidiene (tezaurele cu monedă de aur și cu lingouri din aceeași perioadă aparțin neamurilor migratoare). Obiecte de uz casnic, de factură romană, între care ceramica ori podoabe romane, se găsesc de la un capăt la altul al fostei Dacii romane și mult în afara ei.

Pentru epoca de după 271 s-au putut stabili, la nord de Dunăre, mai multe arii ale culturii materiale: Brateiu-Morești (Transilvania), Botoșana (Moldova) și Ipotești-Cândești (Muntenia și Oltenia), care „au ca element comun apartenența lor la marea arie a civilizației provinciale romano-bizantine, dar care diferă prin ponderea influențelor fondului dacic, mai mare în afara arcului carpatic”. În același timp, s-a putut constata circulația populației de pe un versant pe celălalt al Carpaților, ca și așezarea unor comunități de daci liberi în interiorul arcului Carpaților și invers. Istoricii români vorbesc de o romanizare interioară (complementară romanizării exterioare), ale cărei surse se găsesc și în romanitatea sud-dunăreană.

Renunțarea la Dacia după 271 nu a însemnat și renunțarea, din partea Romei, la controlul ținuturilor nord-dunărene. Câtă vreme armatele imperiale vegheau limesul Dunării, Roma și apoi Constantinopolul nu au îngăduit migratorilor să-și așeze centrul puterii lor în spațiul carpato-danubian.

Până la prăbușirea frontierei dunărene în 602, sub presiunea triburilor slave, aceste regiuni rămân în sfera politico-militară, economică și culturală romană și apoi bizantină. Frontiera de la Dunăre dobândește chiar o mare importanță după proclamarea Constantinopolului, în 330 d.Hr., de către Constantin cel Mare, drept noua capitală a Imperiului Roman de Răsărit. Ca și Dobrogea, de altfel, desprinsă din vremea lui Dioclețian de provincia Moesia Inferior și transformată, sub numele de Scythia Minor, în provincie de sine stătătoare, și care se bucură de o atenție particulară. Împăratul Aurelian (270–275) păstrase în stânga Dunării mai multe așezări puternic fortificate. Numărul acestora crește sub Constantin cel Mare la peste 20. Cele mai importante erau la Barboși, pe Siret, la Constantiniana Daphne, în fața Turtucaiei, la Celei (Sucidava), azi Corabia, la Turnu Severin (Drobeta) și la Orșova (Dierna). Valul de pământ întărit care traversează Muntenia de la Drobeta, pe Dunăre, până la Pietroasele, în Munții Buzăului, ca și cel din sudul Moldovei, între Siret și Nistru, valuri insuficient cercetate arheologic, vin în sprijinul ipotezei anexării de către imperiu a unor importante teritorii nord-dunărene în vremea lui Constantin cel Mare și Iustinian. Nu întâmplător, în 328, în epoca lui Constantin cel Mare, se inaugurează un nou pod de piatră peste Dunăre între Oescus și Sucidava. Cu prilejul unei expediții victorioase a împăratului Galerius la nord de Dunăre, în 295–297, se vorbea chiar de „*Dacia restituta*” („reîntregită”). Contactele de natură militară, economică, culturală și religioasă au consolidat romanitatea nord-dunăreană, asigurându-i supraviețuirea.

IV. ÎN STRUCTURI FEUDALE

• „Romaniiile” • Când vin ungurii • În Podișul Transilvaniei • La sud și est de Carpați

• „Romaniiile”. Ce organizare socială au putut avea autohtonii romanici în „veacurile întunecate”? Multă vreme după 271 ei nu au mai avut o clasă politică. Cu retragerea aureliană populația rămasă se întoarce la o viață agro-pastorală. Trăiește în sate (de la latinescul *fossatum*) și în „țări”, comunități care cuprindeau la început câteva zeci de sate și ale căror trăsături definitorii erau caracterul agrar, strânsa legătură între locuitori și teritoriul ocupat de ei, precum și normele de drept specifice, „obiceiul și legea țării noastre” sau, în termeni latini, *ius valachicum*. Aceste „țări” vor spori treptat ca întindere și număr de locuitori. „Țările”, mai mici sau mai mari, „Româniile”, cum le numea Nicolae Iorga, erau cărmuite de „oameni buni și bătrâni”. Din rândurile lor proveneau „juzii” (de la latinescul *iudex*), cu atribuții judecătorești, administrative, economice și militare. Aceasta a fost organizarea străromânilor și a românilor până spre sfârșitul mileniului I, când ea începe să evolueze în sensul structurilor feudale.

În 795–796 campania francilor condusă de Carol cel Mare (768–814) în Câmpia Panonică distruge „imperiul” avarilor și creează condiții favorabile pentru apariția unor formațiuni sociale și politice locale mai largi. Lumea medievală românească începe să se diferențieze în feudali (în românește „boieri”) și țărani (*rustici*). Boierii proveneau din vechii „juzi” sau „cneji” ai satelor. Încep să se constituie „voievodate” sau „ducate” cu prerogative militare.

• Când vin ungurii. Care este momentul când se așază ungurii în Pannonia? Către 896, triburile ungurilor, neam ugro-finic originar din

regiunea Munților Altai, conduse de Arpad, părăsesc regiunea Etélkoz (între fluvii) din nordul Mării Negre, unde abia se stabiliseră, traversează Carpații Nordici și intră în Câmpia Panonică. De aici încep să întreprindă expediții de jaf spre Apusul Europei (35 de incursiuni între 899 și 955). Împăratul german Otto cel Mare (936–973) îi înfrânge la Lechfeld, în Bavaria, în 955, și de acum încolo drumul lor spre Occident este stăvilit. Atunci își îndreaptă expansiunea spre sud și est. Spre sud, sunt întâmpinați de bizantini (victoria bizantină de la Arcadiopolis, din 970). În Transilvania, ei dau peste românii și slavii (asimilați sau pe cale de a fi). După cum relatează *Cronica notarului anonim al regelui Béla, Gesta Hungarorum* (scrisă probabil în jurul anului 1210 și a cărei autenticitate este contestată de istoriografia maghiară), în preajma anului 900, ungurii au găsit în Transilvania trei „țări” (*terrae*), conduse de duci. În nord-vestul provinciei, în Bihor, se afla voievodatul lui Menumorut, care se considera vasal al împăratului de la Constantinopol. În sud-vest, în Banat, se găsea „țara” lui Glad, iar în centrul provinciei – cea a lui Gelu, „ducele român”, având supuși români și slavi.

Invazia maghiară dă o grea lovitură acestor „țări”. Un secol mai târziu, se află în zonă două noi ducate, unul mai mare, cu centrul la Alba Iulia, și altul în Banat, condus de Ahtum, ce ținea, politic și religios, de Bizanț.

Alte formațiuni politice ființau în Dobrogea, conduse de „jupani” ca Dimitrie și Gheorghe (sec. 10), Tatos, Satza, Sestlav (sec. 11).

În 1247, la sud de Carpați, sunt atestate de *Diploma Ioanișilor* alte „țări” românești: Banatul de Severin, o marcă de graniță creată de maghiari, către 1230, pe locul unei vechi „țări” a românilor, cnezatele lui Ioan și Farcaș în Câmpia Olteniei și voievodatele lui Litovoi (*terra Litua*) și Seneslau (*terra Seneslai*), în stânga Oltului.

Regiunea de câmpie din dreapta Siretului, în Moldova, era locuită de ceea ce izvoarele slave numesc *berladnici* (suficient de puternici ca să ajute Haliciul împotriva Kievului în 1159), de *brodnici* și de *bolohoveni* (*volohoveni*-români).

Numeroase cercetări de teren atestă o densă locuire în tot spațiul românesc. După unele aprecieri, exagerate, la începutul veacului 14, Țara Românească avea c. 500 000 de locuitori, Moldova – 400 000, iar Transilvania – c. 900 000.

E de presupus că, în condiții istorice normale, românii din toate aceste „țări” ar fi constituit un stat politic de sine stătător. În loc de unul

singur, pe teritoriul de astăzi al României vor apărea însă patru, dintre care unul, voievodatul Transilvaniei, va fi supus Coroanei maghiare și încadrat Regatului Maghiar. Regalitatea maghiară menține astfel, ca formă de organizare politico-administrativă, instituția autohtonilor, voievodatul (primul voievod al Transilvaniei, Eustachius, este menționat la 1176). Pe plan administrativ, ungurii vor prelua sistemul instituțiilor din lumea occidentală (cum este comitatul, menționat pentru prima dată în Transilvania tot în secolul 12), dar, unele forme, precum constatăm, le preiau și de la autohtoni.

• **În Podișul Transilvaniei.** În Transilvania, după un prim contact cu formațiunile localnicilor, la sfârșitul secolului 10, ungurii reiau ofensiva în secolul următor. O reiau în chip sistematic. Societatea arpadiană maghiară începe să depășească faza nomadă. La anul 1000, Ștefan I se creștinează în rit catolic (botezul prințului Vajk, care cu acest prilej ia numele de Ștefan, are loc la 26 decembrie 996). La 25 decembrie 1001, Ștefan I ia titlul de rege, Stephen (István) I (-1038). Creștinarea accelerează procesul sedentarizării și constituie începutul integrării maghiarilor în Occidentul catolic. La încoronare, papa Silvestru II îi trimite lui Ștefan I coroana de rege și-l îndeamnă să lupte împotriva „necredincioșilor” și a „ereticii”. Ștefan I (numit ulterior *cel Sfânt*) înfrânge rezistența populației româno-slave, în frunte cu Gyla și Ahtum, succesorii lui Gelu și, respectiv, Glad. Și, treptat, Regatul Maghiar ia în stăpânire întreaga Transilvanie, maghiarii fiind menționați în 1222 și în partea ei răsăriteană, în *Terra blachorum*.

În cadrul Regatului Maghiar, Transilvania își va păstra, până la prăbușirea Ungariei sub turci (în 1541), o autonomie pronunțată, cu un voievod al ei și cu o adunare proprie a nobilimii, a celei maghiare, dar și a celei române maghiarizate, cu zone de populație compact românească, ce s-au administrat multă vreme cu instituții proprii.

Pentru a-și consolida puterea și a apăra regatul, regii unguri își asigură colaborarea unor elemente băștinașe și recurg la colonizări. Primii colonizați sunt secuii (nume derivat din *sikil*, cuvânt originar din turca veche și care înseamnă „de neam ales”), un amestec de diferite populații care locuiseră împreună cu ungurii încă de pe vremea când aceștia nu se creștinaseră. Secuii sunt, probabil, descendenți ai tribului kabar, care se răsculară împotriva kazarilor și se aliară cu ungurii înaintea venirii acestora în bazinul carpatic. Vorbeau o limbă fino-ugrică, asemănătoare cu aceea vorbită de unguri, ceea ce a îngăduit rapida lor maghiarizare. Pe măsură ce cuceririle maghiarilor câștigau teren, îi găsim mai întâi colonizați

în zona Bihor, unde au trăit împreună cu românii, de la care au învățat și scrierea, cum ne spune cronicarul Simon de Keza. Ulterior, ei se așază pe Mureș și pe Târnave, iar la începutul secolului 13, pe locurile unde sunt și astăzi, în curbura Carpaților Orientali și Meridionali. În afara secuilor, regii maghiari aduc coloniști germani, pentru apărarea frontierei răsăritene, exploatarea bogățiilor miniere, meșteșugărit și comerț. Germanii au venit din părțile Flandrei, ale Rinului de Mijloc și ale Saxoniei (de unde numele de *saxones* – sași). Primii au sosit, se pare, în timpul lui Géza II (1141–1162). Sașii au fondat colonii importante în jurul Sibiului, apoi în zona Bistriței, Rodnei și a Brașovului. Coloniștii germani sunt prezenți nu numai în Transilvania, ci în toată Ungaria. Ei sunt organizați în comunități închise și autonome și formează majoritatea locuitorilor celor cam 150 de orașe câte avea Ungaria la jumătatea secolului 15, orașe pe care ei le construiesc. Coloniștii au fost înzestrați cu imunități și privilegii în cadrul sistemului de instituții proprii structurii feudale. Alți coloniști vin din est: iranieni, horezmieni, slavi caucazieni, iazigi, bașchiri, pecenegi, uzi, cumani. Pe diferite căi, ajung în Ungaria sârbo-croați și italieni din Dalmația. În Transilvania toți aceștia se suprapun peste o populație româno-slavă preexistentă. Până în secolul 15, în unele cazuri și ulterior, procesul de asimilare a grupurilor și popoarelor nemaghiare existente pe teritoriul Ungariei (cu excepția secuilor) a fost foarte lent. Aceasta pentru că numărul maghiarilor era mic. După istoricul maghiar E. Frügedi, la sosirea lor în Câmpia Panonică ungurii ar fi fost în jur de 400 000–500 000. Cifra pare mai mult decât exagerată, dacă se face o comparație cu alte popoare migratoare: vizigoții, la intrarea lor în Spania, erau 70 000–80 000, vandalii, când au trecut în Africa, la fel, luptătorii goți la Adrianopol, în 378, erau 10 000, avarii numărau, în secolul 6, 20 000 de oameni ș.a. Așadar, o cifră mai apropiată de realitate ar fi probabil aceea avansată de L. Musset, M. Reinhard, I.-A. Pop, adică 100 000–150 000. O asimilare mai pronunțată n-a fost posibilă până în secolul 15 și pentru că popoarele și grupurile nemaghiare au continuat, în primele veacuri după cucerirea lor, să ducă o existență în comunități închise și bine delimitate geografic sau s-au bucurat de privilegii, fie acordate, pentru coloniști, fie recunoscute, în cazul româno-slavilor preexistenți. Catolicismul n-a înlesnit asimilarea pentru că a acționat cu mijloace neadecvate, adesea mult prea violente. Reforma din secolul 16 va fi mai eficace.

Cucerirea maghiară a unei întinse zone, cuprinsă între Carpații Orientali și Meridionali, spre est și sud, și dincolo de Apuseni, la vest, a

avut importante consecințe pentru români. Ocuparea Podișului Transilvaniei de către un alt stat sparge organizarea unitară a românilor. În plus, încurajată de ocuparea Podișului Transilvaniei, expansiunea Regatului Maghiar încearcă să răzbată și peste Carpați, folosind acțiunile de catolicizare, promovate, cu sprijinul Papalității, în vestul Olteniei sau în sud-vestul Moldovei.

• **La sud și est de Carpați.** În zonele din exteriorul Carpaților, în vreme ce maghiarii ocupau Transilvania, teritoriul românilor suferă alte năvăliri. Mai întâi **pecenegii**, apăruiți în preajma anului 900, dar care domină spațiul abia după anul 1000. În 1065, îndreptându-se spre Bizanț, pe aici trec **uzii**, popor nomad de păstori și crescători de vite. O vreme, îi găsim în Câmpia Bărăganului și în părțile centrale ale Moldovei. În secolele 10–11, o parte a pecenegilor s-au stabilit în Câmpia Română. Îi întâlnim și în Transilvania, de vreme ce un privilegiu dat, în 1224, coloniștilor germani amintește de „pădurea românilor și a pecenegilor”. Pecenegii au purtat mai multe lupte cu bizantinii. La jumătatea secolului 2 ei sunt înfrânți de uzi și obligați să treacă în mare număr peste Dunăre. În același secol, migrând din stepele nord-pontice, sunt atestați aici și **cumanii**. Cumania, alt efemer imperiu barbar, durează până către jumătatea secolului 13, până la venirea **tătarilor** în 1241, ultimii năvălitori și cei mai cumpliți. Două corpuri de armată tătărești, în frunte cu Kadan și Buri, pustiesc Moldova. Prin trecătorile Carpaților pătrund în Transilvania și distrug toate așezările întâlnite în cale. Un alt corp de armată, condus de Boicek, devastează Muntenia și Oltenia.

Invazia tătară, o adevărată urgie, are, paradoxal, și un efect indirect, benefic pentru evoluția istorică a românilor din interiorul și exteriorul arcului carpatic: ea oprește, pentru un timp, expansiunea ungarilor spre răsărit. Preocupați de reconstruirea statului lor, nimicit de tătari, de refacerea și repopularea așezărilor (invazia tătară distruge aproape jumătate din populația regatului), maghiarii slăbesc presiunea la sud și est de Carpați. Cel puțin pentru o vreme. În 1247 ei vor să aducă în regiunea Banatului și a Olteniei pe cavalerii Ordinului Sfântului Ioan de la Ierusalim. În acest scop, regele maghiar Béla IV (1235–1270) le acordă mai multe privilegii prin *Diploma Ioaniștilor*, din 2 iunie 1247 (Cavalerii ioaniși n-au mai venit însă).

Procesul de organizare feudală continuă, mai mult sau mai puțin influențat de Regatul Maghiar. La sud de Carpați, voievodul român Litovoi încearcă în 1277 să se emancipeze de sub suzeranitatea maghiară.

Nu reușește. Tentativa este reluată de voievodul Basarab (1310–1352), care pune bazele unui stat cu reședința la Curtea de Argeș (vestigiile palatului domnesc se mai văd și astăzi). Regele Carol Robert (Károly Robert) al Ungariei (1308–1342) nu acceptă emanciparea statului lui Basarab, care putea fi o barieră în calea expansiunii maghiare spre Dunăre și Balcani. În fruntea armatei sale, Carol Robert trece Carpații și pătrunde în Țara Românească. Basarab, potrivit *Cronicii de la Viena*, îi oferă 7 000 de mărci de argint (c. 74 kg de aur), îi oferă Banatul de Severin și pe fiul său drept chezaș, în schimbul retragerii. Carol Robert nu acceptă. Dar, lipsită de posibilități de aprovizionare, armata maghiară e nevoită să se retragă. E momentul când Basarab o surprinde pe valea mijlocie a Oltului, în apropiere de trecătoarea de la Turnu Roșu, la Posada (probabil între Turnu Roșu și Căineni). Aici, între 9 și 12 noiembrie 1330, armata maghiară suferă o grea înfrângere, descrisă în *Cronica de la Viena (Chronicon Pictum Vindobonense)*: „Cădeau tineri și bătrâni, principi și nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întâmplare a ținut mult, de la ziua a șasea a săptămânii până la ziua a doua a săptămânii viitoare, în care zile soldații aleși așa se izbeau unii de alții, precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau cum se scutură trestiele în vânt. Și a fost aici un cumplit dezastru, căci au căzut o mulțime de ostași, de principi și de nobili și numărul lor nu se poate socoti”. Carol Robert se salvează schimbându-și uniforma cu aceea a unui sfetnic credincios. Această victorie asigură existența neatârnată a noului stat, Țara Românească (cunoscut ulterior și sub numele de Muntenia și numit de străini Valahia, cu capitala la Curtea de Argeș, alternativ cu Câmpulung Muscel, până la 1364, apoi la Târgoviște, după 1431, în alternanță cu Curtea de Argeș).

La est de Carpați, se desfășoară un proces similar de unificare și emancipare politică. Aici, în centrul Moldovei, Ludovic (Lajos) I (*cel Mare*) al Ungariei (1342–1382) creează o „marcă”, cu centrul la Baia și apoi la Siret, destinată să protejeze frontierele estice ale regatului de incursiunile tătare, să blocheze trecătorile din Carpații Răsăriteni. În fruntea ei îl așază pe nobilul român Dragoș din Maramureș. Zona se dezvoltă economic. Sunt atestate târgurile Baia (1334), Siret (1340), Suceava (1345), de-a lungul drumului comercial dintre Marea Neagră și Principatul Haliciului. În 1359, feudații locali, nemulțumiți de suzeranitatea maghiară și de acțiunile de prozelitism ale Bisericii catolice, se revoltă, proclamând în fruntea lor pe voievodul român Bogdan din Maramureș. Bogdan se afla în conflict cu regele Ungariei, Ludovic de Anjou, căruia i se opusese în mai multe rânduri (1342, 1343, 1349). Noul voievod

Bogdan, răspunzând propriei voințe și aceleia a feudalilor de la est de Carpați, îi înlătură pe succesorii lui Dragoș și, la fel ca Basarab mai înainte, în iarna lui 1364–1365 iese victorios în luptele împotriva armatelor regelui angevin. Astfel, Moldova, cum se va numi noul stat român de la est de Carpați, își începe existența istorică (cu capitala la Baia și, după 1375, la Suceava).

Ambele state românești, Valahia și Moldova, mâinate de interesul creșterii lor economice, ajung la Dunărea de Jos și Marea Neagră. Este momentul în care aici acționau cu energie genovezii, interesați de obținerea cât mai multor avantaje de la Bizanț și de pătrunderea masivă în bazinul Mării Negre, în acerbă concurență cu venețienii. În aceeași perioadă, între cursul Dunării inferioare, Deltă și Marea Neagră (la sud de Mangalia și la nord de Varna), se închea și o altă formațiune politică sub ascultare bizantină, desprinsă din țaratul bulgar, numită mai târziu Dobrogea, locuită de români, bulgari, greci și condusă de arhonte bizantin Balica (1346–1354), apoi de despotul Dobrotici (1354–1386), de la care avea să derive și numele provinciei. Acesta din urmă intră într-un îndelungat război comercial cu genovezii (1370–1385), la sfârșitul căruia moare, tocmai când înaintarea otomană ajunsese la hotarele sale.

Religios, românii rămân legați de Bizanț și de structura organizatorică a Bisericii de la sud de Dunăre și după „Marea schismă” din 1054. Ei își păstrează vechea credință, „ortodoxă”, și depind canonic de Patriarhia de la Constantinopol (prin arhiepiscopia Ohridei). Ulterior, în secolul 14, independența Țării Românești și a Moldovei este însoțită de crearea de mitropolii în reședințele voievodale ale celor două țări: în 1359, Iacint de Vicina e recunoscut de patriarhul Constantinopolului drept mitropolit al Ungrovlahiei, cu scaunul la Curtea de Argeș; apoi sediul metropolitan se va muta la Târgoviște (1517) și la București (1668). Abia în 1401 – nu fără dificultăți, Patriarhia încercând să impună un ierarh grec, în vreme ce clericii locali voiau unul român – este recunoscut și mitropolitul Moldovei, în persoana lui Iosif. Românii din Transilvania, rămași ortodocși, în ciuda eforturilor maghiarilor de a-i catoliciza, depindeau canonic de mitropolia din Țara Românească.

Sistemul feudal românesc, astfel instituit, îngăduie manifestarea individualității românilor, a limbii, a tradițiilor și a culturii acestora și creează condițiile necesare afirmării lor.

Statele feudale românești de la est și sud de Carpați aveau vecini creștini puternici. Mai devreme sau mai târziu, ele păreau că vor împărtăși soarta Transilvaniei. Încă de la început, ele sunt supuse presiunilor Ungariei și Poloniei. Amestecul acestor regate catolice în treburile interne ale românilor potențează sau determină uneori dese schimbări de domnie și multă instabilitate politică, așa cum s-a întâmplat în Moldova între 1432, anul morții lui Alexandru cel Bun, și 1457, anul venirii pe tron a lui Ștefan cel Mare (1457–1504). Pentru a îngrădi expansiunea celor două state vecine, domnii Moldovei și ai Țării Românești exploatează rivalitatea dintre ele și recunosc suzeranitatea când a unuia, când a altuia (raportul feudal de vasalitate menținea individualitatea politică a statelor). Cele două state românești izbutesc astfel să reziste presiunilor Ungariei și Poloniei, perioadelor de accentuat amestec urmându-le altele, de slăbire a acestuia. Din când în când, principii români, dintr-o țară sau alta, se împotriveau cu armele și chiar cu mare succes, așa cum a făcut-o Ștefan cel Mare în 1467 și 1497, înfrângându-i dezastruos pe maghiari, la Baia, și pe polonezi, la Codrii Cosminului.

V. REZISTENȚĂ ȘI SUPUNERE

- „Vin turcii” • Transilvania între Regatul Maghiar și Imperiul Otoman • Trei eroi ai luptei antiotomane
- De la tribut la dominație • Visul unui Regat Dacic
 - Societate contradictorie • Diploma Leopoldină
- Cantemir și Brâncoveanu • Fanarioti și fanarotism

• „Vin turcii”. Din a doua jumătate a secolului 14, apare o nouă primejdie la sud de Dunăre: turcii otomani. Veniți din Anatolia, după ce cuceresc partea asiatică a Imperiului Bizantin, încep s-o cucerească și pe cea europeană: ocupă cetățile Tzympe și Gallipoli (1354), Adrianopolul (1362), obțin importante victorii la Cirmen (1371) și Kossovopolje (1389); desființează Țaratul de Târnovo (1393) și cel de la Vidin (1396). La sfârșitul secolului 14 stăpânesc aproape toată Peninsula Balcanică. Ajung astfel în contact cu românii, mai întâi la sud de Dunăre (prima ciocnire are loc în august 1369), apoi în Dobrogea (1388), în Țara Românească (1388, 1391), în Moldova (1420), în Transilvania (1420–1421). De data aceasta, pericolul ce amenința Țările Române e grav. Timp de mai multe secole, domnii acestor țări se vor afla angajați într-un energetic efort de apărare a statelor lor și, implicit, a lumii creștine. Rezistența antiotomană se încadrează cruciadei târzii (turcii otomani sunt și purtătorii unei alte religii: islamismul) și, prin intermediul ei, domnii români sunt cunoscuți și recunoscuți în Europa. Împreună cu Ungaria și Polonia, Țările Române au fost un bastion de rezistență a Europei creștine și o reală piedică în calea înaintării otomanilor spre centrul continentului.

Geografic, cel mai expus amenințării turcești dintre spațiile românești este Dobrogea, așezată în dreapta Dunării. În 1388, otomanii pătrund aici, cuceresc Silistra și-l ucid pe Ivanco, despotul Dobrogei (1386–1388). Succesele otomanilor sunt, pentru o vreme, anulate de Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești (1386–1418), care anexează Dobrogea statului

său, respingând, în 1390 și 1393, noile încercări ale turcilor de cucerire a ei. În 1396, fortifică cetățile de la Isaccea și Enisala, în nord, și de la Caliacra, în sud. După moartea lui Mircea cel Bătrân, în 1418, Dobrogea este stăpânită când de otomani, când de domnii Țării Românești, în funcție de victoriile sau înfrângerile militare, până către anii 1445–1462 (data nu poate fi precizată), când otomanii rămân singurii stăpânitori, transformând Dobrogea, pentru aproape patru secole și jumătate, în provincie a imperiului lor. Din 1484, intră sub stăpânire otomană și Delta Dunării.

În cadrul Imperiului Otoman, Dobrogea este organizată ca *udj* (provincie), condusă de un *bei* (*udj-bei*). La sfârșitul secolului 16, se constituie, împreună cu alte teritorii vecine, într-un *vilaiet*, condus de un *valiu*, sub denumirile de vilaietul de Silistra, Oceacov sau Babadag, în funcție de locul de reședință a guvernatorului. Pașa de Silistra deținea, în veacul 17, rangul de vizir cu trei tuiuri (steaguri), ceea ce situa provincia între cele de o deosebită importanță militară. Ulterior, după cum ne spune Dimitrie Cantemir în a sa *Istorie a creșterii și descreșterii Porții Otomane*, reședința de fapt a pașalelor (care continuau să se numească „de Silistra”) s-a aflat la Babadag, pentru că era mai aproape de Isaccea, vadul de trecere a trupelor otomane spre țările inamice. Dobrogea avea, cum s-a spus, pentru otomani o importanță strategică aparte. Ea asigura legătura permanentă pe uscat cu Hanatul Crimeii, important furnizor de trupe auxiliare pentru armata otomană, constituia o bază permanentă și sigură împotriva Poloniei și, mai târziu, a statului rus și supraveghea atitudinea Țărilor Române, aflate sub suzeranitate turcească. Turcii distrug toate fortificațiile de la țărmul Mării Negre, devenită „lac turcesc”. În schimb, întăresc sistemul de cetăți de la Dunăre: Nicopole, Silistra, Hârșova..., de teama atacurilor din nord, mai ales ale „necredincioșilor valahi și moldoveni”. Încercând să mărească energia combativă a noii provincii, turcii vor încuraja colonizarea ei cu elemente turce, mai ales nord-pontice (tătari), din Bugeac și chiar din Crimeea, împinse aici de dispariția Hoardei de Aur în secolul 15 și, mai târziu, de creșterea puterii Rusiei. În orașele Dobrogei se așază, de asemenea, grupuri de supuși creștini și de alte credințe din Imperiul Otoman: armeni, greci, ragusani, bulgari, evrei. Tabloul etnic al acestor așezări era foarte pestriț, cum ne informează toți călătorii străini (de pildă, Paolo Giovio, la sfârșitul secolului 16).

Sub ocupație otomană, Dobrogea cunoaște o dezvoltare economică lentă. Viața orășenească decade. Porturile de pe litoralul Mării Negre, care n-au fost distruse, sunt scoase aproape cu totul din circuitul comerțului

internațional. Otomanii, acești euro-asiatici pe care un straniu destin îi făcuse stăpâni pe Orient și pe o bună parte a Mediteranei, s-au dovedit și în Dobrogea, ca, de altminteri, pretutindeni, incapabili să se ridice deasupra mentalității lor de războinici exploatare. Comerțul se limita de fapt la un trafic între localități vecine, între care mai importante erau: Babadag, Isaccea, Tulcea, Măcin, Carasu, Silistra, Cernavodă, Constanța. Activitatea edilitară în aceste așezări a fost foarte redusă. Nicăieri nu s-au construit edificii importante, în afară de moschei și băi. Nici una din aceste construcții nu se numără printre operele de valoare ale artei musulmane. Viața Dobrogei sub musulmani are un caracter vegetativ, întrerupt din când în când de marșul ienicerilor spre nord sau de incursiunile de la nord de Dunăre și din stepele Ucrainei.

• **Țara Românească** este cel de-al doilea spațiu românesc amenințat de otomani. Grație eforturilor lui Vlaicu (Vladislav I, 1364–c. 1376) și mai ales ale lui Mircea cel Bătrân (1386–1418), ofensiva otomană, care atinsese linia Dunării, este stăvilită. Trecerea Dunării de către Baiazid, în 1395, duce la victoria lui Mircea de la Rovine. Scrie cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil: „Mircea, strângând oastea țării, nu și-a făcut planul să vină asupra lui (Baiazid, *n.n.*), și să dea lupta, ci cu multă grijă și-a pus la adăpost în muntele Brașovului femeile și copiii. După aceea însă, se ținea și dânsul cu armata pe urma lui Baiazid prin pădurile de stejar ale țării, care sunt multe și care acoperă în toate părțile țara, să nu fie ușor de umblat pentru dușmani și nici lesne de cucerit. Și ținându-se pe urma lui, săvârșea isprăvi vrednice de amintit, dând lupte, când vreo unitate dușmană, rupându-se, se îndrepta undeva prin țară după hrană sau la prădat vite; și cu așa mare îndrăzneală se ținea de armată. Ținându-se de urma lui Baiazid, se lupta întruna cu dânsul în chip strălucit...” Lupta s-a dat într-un loc întărit cu șanțuri (Rovine). Și cronica ne spune că râul ce străbătea câmpul de bătaie „curea roșu de sângele ce ieșea din mulțimea trupurilor căzute”. Este cea dintâi victorie românească de răsunet în luptele cu turcii. Ea n-a mai putut fi reeditată la Nicopole în 1396, în cruciada târzie a cavalerilor europeni, la care Mircea participă și care este zdrobită însă de otomani, tactica propusă de el nefiind acceptată de cavaleri. Între timp, în toamna și iarna anului 1395–1396, Mircea are de făcut față și încercării lui Vlad, o rudă de a lui, de a-i uzurpa tronul, cu ajutor polon. Este și momentul în care Valahia încheie prima capitulație cu Poarta Otomană, prin care, în schimbul unui tribut și al recunoașterii suzeranității otomane, țara își păstrează autonomia. Mircea cel Bătrân profită de înfrângerea otomanilor la Ankara, în 1402, de către căpetenia

mongolă Timur Lenk și se amestecă în luptele pentru succesiunea la tron din imperiu. În 1404 reocupă Dobrogea și înfrânge la Silistra o armată otomană. Este momentul culminant al domniei sale, când se putea intitula, cum nici un alt domn al Valahiei n-o va mai putea face: „Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovalahiei și a părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și de amândouă părțile pe toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului”. Dintre fiii lui Baiazid care se luptau pentru sultanat, alături de Ștefan Lazarevici al sârbilor, Mircea cel Bătrân îl susține pe Musa, care-l înlătură pe Suleiman, în 1411, dar care, la rândul lui, e înfrânt de Mehmet în 1413. Îl susține apoi pe Mustafa, dar iarăși nu are noroc, Mehmed I ieșind victorios din lupta fratricidă pentru tron. În 1419 și 1420, după moartea lui Mircea cel Bătrân, Țara Românească este atacată și jefuită de o puternică armată otomană, prilej cu care două importante cetăți la Dunăre, Turnu și Giurgiu, sunt ocupate și transformate în raiale, împreună cu împrejurimile.

În timp ce Mircea cel Bătrân (adică Mircea cel dintâi, întâiul), cu lunga sa domnie, consolida Valahia ca un stat important la Dunărea de Jos și stăvilea expansiunea otomană la Dunăre, în Moldova, o altă domnie, aceea a lui Alexandru cel Bun (1400–1432), așază bazele administrative și bisericești ale Moldovei. El rezolvă conflictul cu Patriarhia de la Constantinopol (aduce în țară și moaștele Sf. Ioan, devenit Sf. Ioan de la Suceava, patronul Moldovei), statuează structura feudală a statului și dă exemplu de cum putea fi condusă politica externă a unui stat mai mic, aflat între două state mari, Polonia și Ungaria, care amândouă voiau dominarea Moldovei (acordul de la Lublau din 1412). Alexandru cel Bun știe să exploateze cu abilitate rivalitatea dintre ele și, în cadrul raporturilor feudale de vasalitate – suzeranitate, să asigure libera existență și afirmare externă a Moldovei. În timpul său, Moldova participă cu oastea sa, alături de poloni, la bătălia de la Grünwald (1410) și la războiul contra Ordinului Teuton din anii următori.

• **Transilvania între Regatul Maghiar și Imperiul Otoman.** Prin încadrarea ei în Regatul Maghiar, Transilvania nu-și schimbă semnificativ configurația etnică. Continuă să păstreze o majoritate românească. Raritatea mențiunilor despre români din documentele maghiare, în secolul 13 (din 1 750 de documente, ei sunt pomeniți doar în 14), nu pare deloc relevantă, deoarece numai 55 de documente se referă la Transilvania. În

plus, cum s-a observat, actele de danie, de confirmare de proprietăți s-au limitat în Transilvania, până în secolul 15, „la un spațiu relativ restrâns, nedepășind zona inferioară de creștere a fagului, până la altitudinea de 600 de metri”. Altfel spus, aceste acte se referă la o zonă de șes, și, parțial, la zona de coline. Restul teritoriului Transilvaniei rămâne în afara actului scris. Nici un izvor nu atestă o mișcare globală de populație în Transilvania, în secolele 11–14. Cum observă istoricul Ioan-Aurel Pop, în izvoarele documentare din aceste secole, românii apar mereu în postura de atacați, de oprimați: „Lor li se răpește mereu câte ceva: pământuri în primul rând, dar și drepturi de altă natură: li se prigonește credința, li se pretind dări, obligații militare etc.”

Dacă nu se modifică structura etnică a populației, se schimbă ponderea participării majorității la sistemul guvernării. Românii sunt decăzuți treptat din drepturi și, practic, eliminați din acest sistem, mai mult ca „schismatici” decât ca români, dar rezultatul e același. În secolul 13 ei mai sunt prezenți. Un document din 1256 arată că românii beneficiau de o situație de egalitate cu secuii. Un altul, din 1291, relatează că ei luau parte la întrunirea Dietei Transilvaniei din acel an, alături de celelalte etnii. În cadrul societății feudale transilvane, structurate pe grupuri etnice – așa-numitele „națiuni” – românii erau inițial incluși. Excluderea lor începe să se producă din secolul 14, de când Ludovic I de Anjou hotărăște, la 1366, ca domeniile feudale să nu mai fie acordate decât catolicilor. Și nobilii români care trec la catolicism sunt puțini. Cazul cel mai cunoscut este al cneazului Voicu, înnobilit de regele Sigismund de Luxemburg, în 1409, prilej cu care primește ca feudă cetatea Hunedoara, cu 25 de sate în jurul ei. Așa apare familia de Hunedoara (Hunyad), care dă pe Ioan, fiul cneazului Voicu, un erou al războaielor antiotomane, și pe nepotul său, Matei Corvin (Mátyás Corvinus), unul dintre cei mai importanți regi ai Ungariei. Alt caz este cel al lui Ioan Pongraț (Pongrácz), ca să nu dăm decât numele a doi dintre nobilii care vor ajunge voievozi ai Transilvaniei (doar doi voievozi români din 85!). Între alți cneji care trec la catolicism se află familiile Dragoș și Gyula în Maramureș, Căndea în Țara Hațegului, Mâtnic și Bizere în Banat ș.a. Cu sistemul introdus după Ludovic I de Anjou, în timp ce maghiarii, sașii și secuii pot obține domenii care le conferă titluri de noblețe, voievozii și cnejii români primesc drepturi feudale pe domeniile pe care le administrează doar în calitate de slujbași regali. Ei nu mai sunt recunoscuți ca „națiune” și nu mai fac parte din Dietă. Puterea păturii conducătoare românești se concentrează, într-o atare situație, doar pe plan local. Nobilii români păstrează instituții și obiceiuri

specifice și autonomia „țărilor” lor, mai cu seamă în Țara Hațegului, în Țara Făgărașului, în regiunea celor trei Crișuri, în Banatul estic, sau, mai pronunțat, în Maramureș. În alte părți ale Transilvaniei, cnejii ajung simpli șefi de sate (*villici*). În aceste „țări” ale lor, românii păstrează și adunările cneziale, formate din nobilii (cnejii) locali, din preoți sau din oameni care nu erau nobili. Treptat, aceste „țări” devin simple unități administrative, pe măsura feudalizării societății și a transformării unor întinse teritorii în mari domenii.

Politica nobiliară maghiară în Transilvania și feudalizarea tot mai accentuată aduc cu sine transformarea mării majorități a românilor în țărani dependenți. Împotriva acestui proces ei reacționează. Cei mai mulți participanți la răscoalele țărănești ale epocii provin din rândurile românilor: răscoala din nordul Transilvaniei din 1382, din sudul Transilvaniei din 1417, răscoala din Țara Bârsei și a Făgărașului din 1433–1434 ș.a. La fel, ei sunt participanții majoritari la așa-numita „răscoală de la Bobâlna” din 1437–1438, care cuprinde întreaga Transilvanie.

Marea răscoală e provocată de episcopul Transilvaniei, Gheorghe Lepeș (Lépes György), care solicită plata dijmei pe trei ani în avans și încă în monedă nouă. Numeroși meșteșugari din orașe și mici nobili li se alătură răsculaților. Învingători, în iunie 1437, răsculații obțin importante concesi.

Dar nobilimea revine. În septembrie 1437, ea convoacă pe reprezentanții sașilor și secuilor la Căpâlna, lângă Bobâlna, și proclamă o „Uniune fraternală”, o „unire a celor trei națiuni” – faimosul pact al nobilimii, preponderent maghiară, al patriciatului săsesc și al frunțașilor secuilor. Cele trei „națiuni politice” se leagă prin jurământ să-și susțină reciproc interesele. Împreună, ele înfrâng răscoala, care era, de fapt, mai mult o răscoală a românilor.

De acum înainte cele trei națiuni, cea maghiară în primul rând, vor face legea în Transilvania, în calitate de forță conducătoare. „Națiunea” nobililor se organizează după model occidental, părăsind sistemul pe comitate și trecând la crearea unei nobilimi ereditare (încep să apară clanuri nobiliare: Bánffy, Losoncz, Dézsöffi sau Becse-Gergely, din care provin familiile Apáfi sau Bethlen ș.a.). Nobilimea maghiară, astfel cristalizată, alături de sași și secu, organizați pe scaune, este reprezentată în Dietă (Adunarea Stărilor Transilvaniei). Are loc și o separație teritorială internă. Există un pământ al ungurilor, al sașilor, al secuilor și al românilor. Există, de asemenea, multe autonomii medievale. Principiul separatis-

mului național va fi întărit după Reforma religioasă din secolul 16. Drepturi publice nu aveau decât cei care aparțineau celor patru religii „recepte”: catolică, calvină, luterană și unitariană (Transilvania este unul din foarte rarele locuri din Europa unde sunt acceptați unitarienii). Cele patru religii sunt singurele recunoscute prin hotărârea Dietei transilvane din 1572. Aceeași Dietă, care, de-a lungul secolelor medievale, va lua numeroase alte hotărâri pentru codificarea exclusivismului politic în Transilvania, toate sintetizate și tipărite în 1653, sub titlul de *Approbatae constitutiones...*

Trei eroi ai luptei antiotomane

Ioan (Iancu) de Hunedoara (Hunyady János).

După experiențe militare în Serbia, Croația și în Ducatul Milanului, Iancu de Hunedoara ajunge voievod al Transilvaniei din 1441, iar din 1446 și guvernator (regent) al Ungariei. Un om bogat, cu o avere considerabilă pe atunci: 1 000 de sate, 87 de orașe și târguri, 28 de cetăți. Istoricii îl consideră „unul dintre reprezentanții cei mai străluciți ai cruciadei târzii” (Florin Constantiniu). În 1442 înfrânge încercarea turcilor de a intra în Transilvania și obține o mare victorie asupra lor pe cursul superior al Ialomiței, în Țara Românească. Între noiembrie 1443 și ianuarie 1444, întreprinde „o lungă campanie” contra otomanilor în Peninsula Balcanică, până la Adrianopol. Voievodul ia parte la bătălia de la Varna, din 10 noiembrie 1444, pierdută de creștini, așa cum va fi și aceea de la Kossovopolje, din octombrie 1448, la care, alături de el, participă, ca și în celelalte lupte, de altfel, și corpuri de armată din Țara Românească și Moldova. În aceste două țări românești Iancu se amestecă în alegerea domnilor, susținându-i în funcție de orientarea lor, favorabilă luptei antiotomane (în 1447 nu ezită să-l ucidă pe Vlad Dracul – și pe fiul său, Mircea –, după ce acesta acceptase suzeranitatea Porții).

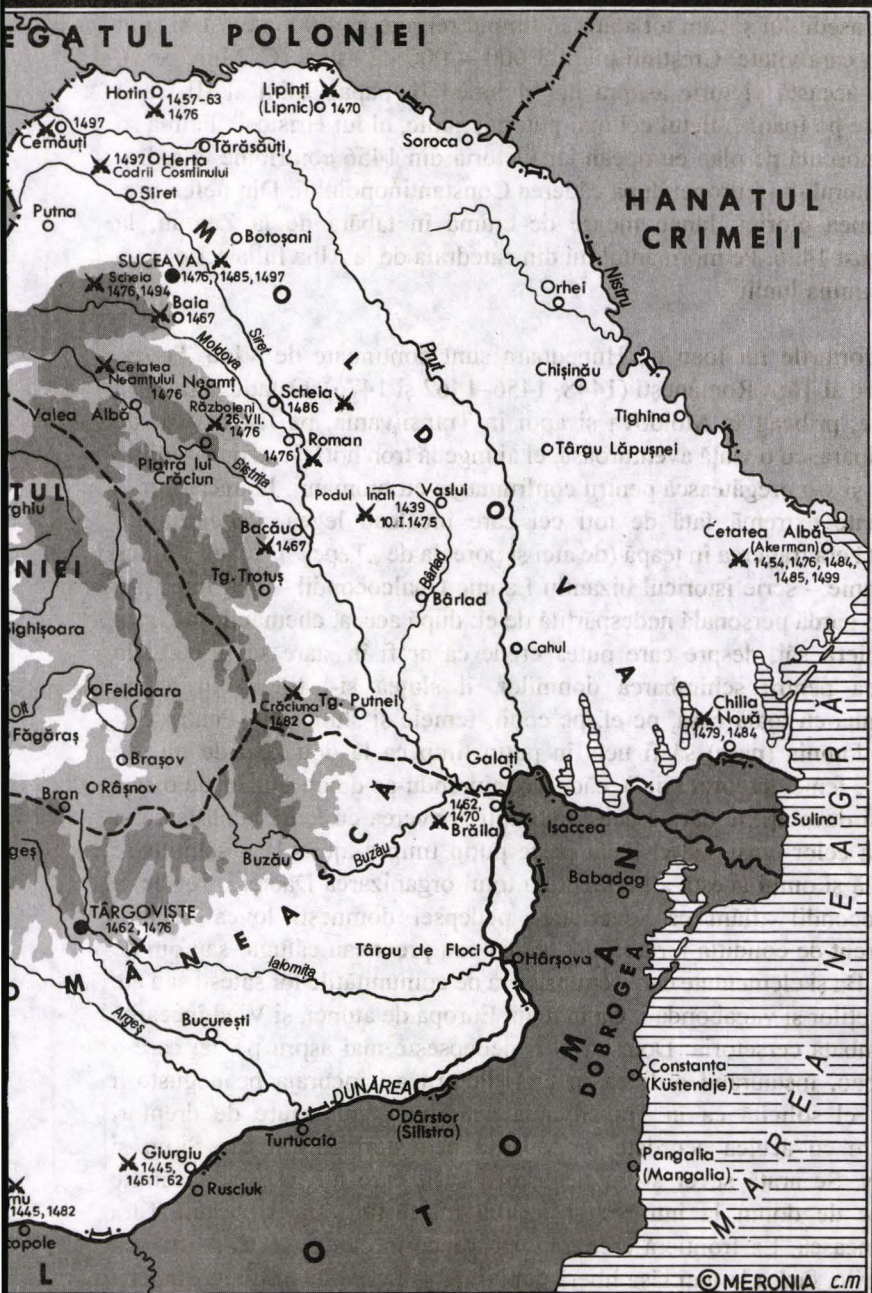
Cea mai strălucită victorie obținută de Ioan de Hunedoara rămâne aceea de la Belgrad, din 22 iulie 1456, victorie care, la trei ani după căderea Constantinopolului, va opri pentru 70 de ani înaintarea turcească spre centrul Europei. Cetatea e asediată între 4–21 iulie. Turcii încearcă blocarea cetății și dinspre Dunăre, dar flota lor e înfrântă de flota lui Iancu la 14 iulie, ceea ce îngăduie garnizoanei să primească întăriri. La 21–22 iulie sultanul pornește un asalt general, care e respins și contraatacul condus de Iancu îi pune pe fugă pe turci. Ei pierd 24 000 de oameni în

Țările Române în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504)

REGATUL POLONIEI

HANATUL CRIMEII

timpul asediului și cam tot atâția în timpul retragerii. 4 000 de ostași sunt luați în captivitate. Creștinii pierd 3 000–4 000 de ostași (C. Mureșanu). Pentru această victorie asupra lui Mehmed II, papa Calixt al III-lea îl numește pe Ioan: „atletul cel mai puternic, unic, al lui Hristos”. Faima sa e recunoscută pe plan european iar victoria din 1456 contribuie la redresarea moralului Europei după căderea Constantinopolului. Din nefericire, în culmea gloriei, lăncu moare de ciumă în tabăra de la Zemun, la 11 august 1456. Pe mormântul lui din catedrala de la Alba Iulia scrie: „s-a stins lumina lumii”.

Eforturile lui Ioan de Hunedoara sunt continuate de **Vlad Țepeș**, principe al Țării Românești (1448, 1456–1462 și 1476). Ostatic la turci în tinerețe, pribeag în Moldova și apoi în Transilvania, pe lângă Ioan de Hunedoara, cu o viață aventuroasă, el ajunge la tron hotărât să pună ordine în țară și s-o pregătească pentru confruntarea cu otomanii. Ia măsuri de o severitate extremă față de toți cei care încălcau legea. Pedepsa lui favorită era tragerea în țeapă (de aici și porecla de „Țepeș”). „Cum a ajuns la domnie – scrie istoricul bizantin Laonic Chalcocondil – mai întâi și-a făcut o gardă personală nedespărțită de el; după aceea, chemând câte unul din boierii săi, despre care putea crede că ar fi în stare să ia parte la trădarea pentru schimbarea domnilor, îl slujea și-l trăgea în țeapă, împreună cu toată casa, pe el, pe copii, femeie și slujitori... Pentru a-și întări domnia (pare) să fi ucis în puțin timp ca la douăzeci de mii de bărbați, femei și copii (sic!), căci înconjurându-se de un număr de ostași aleși și devotați, le dăruia acestora banii și averea cu toată bunăstarea și situația celor uciși, astfel încât peste puțin timp a ajuns la o schimbare radicală și omul acesta a prefăcut cu totul organizarea Daciei”. Tot de la Chalcocondil aflăm că severitatea pedepsei domnești lovea în toți, indiferent de condiția lor socială, „boier sau preot sau călugăr sau om de rând”. Ba și elementele care se rupseseră de comunitățile lor sătești sau ale târgoveților și vagabondau. Ca în toată Europa de atunci, și Vlad încearcă să combată cerșetoria. Doar că el îi pedepsește mai aspru pe cei care-o practicau, instaurând ordinea în țară. Pentru a-i încuraja pe negustorii locali, el solicită ca în Transilvania aceștia să se bucure de drepturi similare cu acelea acordate de Valahia negustorilor sași din Sibiu și Brașov. Se arată sever și cu negustorii sași, care nu respectau vămile impuse de domn la intrarea și ieșirea mărfurilor lor în și din Țara Românească. La frontieră creează iarmaroace în care sașii să-și desfacă mărfurile, fără a le mai lăsa liberă deplasare prin țară. Unii n-au respectat poruncile lui Țepeș și izvoarele vorbesc de tragerea în țeapă a 41 de

negustori sași, precum și arderea altor 300. Negustorii se răzbună și, în 1457 și 1460, susțin financiar pe doi pretendenți la tronul Țării Românești, pe Vlad Călugărul și pe Dan III. Acest act e urmat de o expediție punitivă a lui Vlad Țepeș în ținuturile din sudul Transilvaniei. Dan III e pus să-și sape singur mormântul. Și în Țara Bârsei mulți sunt trași în țeapă. În 1460 Vlad Țepeș ajunge la o înțelegere cu negustorii sași, obținând din partea lor făgăduiala unui sprijin militar de 4 000 de oameni în cazul unui atac turcesc. Țepeș, în schimb, se obligă să oprească înaintarea turcească spre Transilvania. Negustorii nu vor respecta până la urmă înțelegerea. Ei sunt încurajați și de atitudinea regelui ungar Matei Corvin, care primise mari fonduri de la papa Pius II pentru pregătirea unei cruciade antiotomane, dar renunțând la organizarea ei, căuta un țap ispășitor în Vlad Țepeș, pe care îl învinuiește de trădare. În 1462 sunt ticluite de către negustorii sași trei scrisori, din care reieșea o înțelegere a principelui român cu turcii împotriva lui Matei Corvin, regele Ungariei. Scrisorile acestea îi vor aduce lui Țepeș 12 ani de temniță în Transilvania și Ungaria, între 1462 și 1474, din porunca lui Matei Corvin. Sașii au scris și o istorie violent părtinitoare a lui Vlad Țepeș, învinuindu-l de tot ceea ce imaginația omului medieval putea născoci mai rău despre diavol și isprăvile lui. Povestea s-a răspândit în Europa (fapt încurajat de Matei Corvin, care voia să se justifice astfel că nu l-a sprijinit pe Țepeș împotriva turcilor). Așa a ajuns Vlad Țepeș „Dracula”. Preluată de căutătorii de senzații tari, odată cu apariția romanului lui Bram Stoker (1897), care a cunoscut mai multe ecranizări, povestea „contelui Dracula” a străbătut cu o uimitoare rapiditate drumul de la real la imaginar. Omul real, Vlad Țepeș, a dispărut cu totul. A rămas doar Dracula. Ba chiar țara lui, Țara Românească, și, prin extensie, România, a ajuns a fi țara lui Dracula. Este un exemplu grăitor de felul cum se poate crea o imagine. Mediatizată cu talent și cu mijloace adecvate, ea ajunge să se substituie realității. În alte părți ale Europei, au mai fost și alți principii energici sau tirani (vezi Cesare Borgia, de pildă). Dar n-au avut „șansa istorică” a lui Țepeș.

Revenind la Țepeș, omul real, acesta scapă unei tentative turcești de capturare și în iarna 1461–1462 atacă fortărețele turcești de la sud de Dunăre. Un „catastif” al victimelor atacurilor sale, care însoțește o scrisoare către Matei Corvin, indică 23 884 de turci și bulgari uciși în timpul acestor incursiuni în localitățile: Oblucița, Novoselo, Dârstor, Turtucaia, Marotin, Rusciuk, Svistov, Samoviț, Ghigden, Rahova și Nicopole. În 1462 refuză să mai plătească tribut turcilor. Sultanul Mehmed II pătrunde cu o puternică armată în Țara Românească. Sursele indică 100 000–120 000 de luptători și 175 de vase de luptă. Țepeș, care

nu avea suficiente forțe (doar c. 30 000 de ostași), preferă, în locul confruntării deschise, războiul de hărțuială, în care se dovedește un meșter iscusit (mai ales în atacurile de noapte). Raguzanul Michael Bocignoli scrie că atunci când Mehmed II trece Dunărea, Vlad Țepeș nu îi iese înainte, „căci el își dusesese de pe ogoare și din sate nu numai oamenii și vitele, dar chiar și toate cele trebuitoare traiului în adâncurile pădurilor înconjurate de mlaștini, astfel că armata turcilor trebuia să-și aducă din altă parte cele de nevoie pentru hrană”. Așadar, tactica „teritoriului pârjolit”, care, în afara unei eficiențe strategice îndoielnice, lăsa o parte din populația românească fără surse de existență. În același timp, cu trupele sale Țepeș atacă mereu „noaptea, foarte adesea, sau ziua, de cele mai multe ori, ieșea din păduri, pe drumuri ocolite și poteci cunoscute și nimicea pe neașteptate pe mulți turci, fie în căutarea hranei, fie depărtați mai mult de trupă: uneori ataca tot grosul lor pe când nu se așteptau...” Cu acest sistem și cu pârjolirea terenului în fața înaintării turcești, Țepeș îi ține în frâu pe otomani, care înaintează cu mare încetineală. Cu deosebire rămâne în amintirea istorică atacul din 16/17 iunie 1462, când mor, după unele surse (G. Mercati), c. 50 000 de turci (cifra, desigur, exagerată) și când Mehmed II se decide să oprească luptele și să retragă armata (la 11 iulie sultanul era deja la Adrianopol). Lasă la granițele Valahiei pe fratele lui Vlad Țepeș, pe Radu cel Frumos, cu trupe, pentru ca acesta să încerce să-i convingă pe boierii munteni să-l trădeze pe Vlad și să-l ungă pe el domn. O parte dintre boieri îl trădează pe Țepeș, odată ce pericolul transformării țării în pašalac a trecut. Îl preferă pe fratele lui, Radu cel Frumos. Țepeș se retrage în Transilvania. Unde îl așteaptă altă trădare și... închisoarea. Revine la tron, în 1476, adus de Ștefan cel Mare și de regele Ungariei, care voiau un domn fidel luptei antiotomane în Țara Românească, dar moare în condiții rămase până astăzi necunoscute. Ca și cum viața adevărată ar fi ținut să susțină legenda. Unii istorici (Florin Constantiniu) îl compară pe Țepeș cu Ludovic XI al Franței (1461–1483), contemporanul lui: „Și unul, și celălalt au avut de făcut față – evident, în condiții diferite – anarhiei feudale; și unul, și celălalt au urmărit consolidarea autorității centrale: și unul, și celălalt au recurs – pentru a-și atinge obiectivele – la mijloace care au frapat sensibilitatea și imaginația contemporanilor: Ludovic al XI-lea a devenit «păinjenul» ce țese plasa pentru prinderea victimelor sale, iar Vlad sângeerosul trăgător în țeapă”.

Ștefan cel Mare (1457–1504). Moldova se confruntă cu amenințarea turcească mai târziu, grație așezării sale geografice (primul atac otoman asupra ei datează din 1420). Dar, îndată după căderea Constantinopolului

(1453), otomanii apar la Gurile Dunării și, susținuți de tătari, pun stăpânire pe litoralul Mării Negre. Sultanul Mehmed II cere Moldovei să-i recunoască suzeranitatea și să-i plătească tribut. Domnul Petru Aron (1451–1452, 1454–1455, 1455–1457) se supune, acceptând, totodată, să deschidă Cetatea Albă – portul Moldovei de la mare – negustorilor turci. Preagrabnicei supunerii față de turci i se opune însă Ștefan, venit la tron după o îndelungată perioadă de lupte pentru domnie între feluriți pretendenți (1432–1456), în cursul căreia regatele Poloniei și Ungariei interveniseră din plin în treburile interne ale Moldovei, susținând când un principe, când altul. Ștefan își consolidează mai întâi puterea domnească, supunându-i pe nemulțumiți și înconjurându-se de dregători credincioși din rândurile boierilor mici și mijlocii (se poate vorbi în timpul lui de o primenire a păturii boierești conducătoare în stat). El nu ezită să facă să cadă capete boierești, folosind deopotrivă asprimea cu generozitatea. Este, din acest punct de vedere, un mare cunoscător de oameni și o ascuțită inteligență politică. De la început știe să profite de rivalitatea polono-maghiară în atingerea scopurilor sale de eliminare a adversarilor (ca Petru Aron, ucis în 1469), sau în luarea cetății Chilia în 1465. Împotriva acestor două state folosește chiar armele, atunci când ele trec la acțiuni militare contra Moldovei. Așa se întâmplă în decembrie 1467 la Baia, unde ajunsese Matei Corvin în înaintarea sa în Moldova cu intenția de a-l înlătura pe Ștefan și a-l înlocui cu Petru Aron. Povestește cronicarul polon Długosz: „După ce au sosit Matias craiul în orașul Baia și au întărit orașul (căci se temea de năvala moldovenilor) cu șanțuri și cu care, Ștefan vodă, care se așezase cu oastea sa între râurile Moldova și Șomuz, gândind că a venit momentul în care cu puțini să-i bată pe mulți, lăsând caii și bagajele în tabără, a sosit la Baia doar pedestru și ușor și, incendiind orașul din câteva laturi, în noaptea de 15 decembrie a năvălit peste unguri, ținând lupta amestecată până în revărsatul zorilor, iar mulți unguri căzând..., craiul Matias, rănit în trei locuri, dar nu mortal, ca să nu cadă în mâinile românilor, a fost scos din locul bătăliei... Prin facerea de bine a unui român a scăpat craiul Ungariei de n-a fost prins sau tăiat, român pe care Ștefan vodă l-a pedepsit cu moartea după ce și-a dat seama de trădarea lui”. Victoria lui Ștefan n-a fost completă la Baia din cauza trădării mai multor boieri (după victorie, Ștefan scurtează capetele a 60 de boieri, care nu ascultaseră poruncile domnului în timpul luptei). Intră apoi în legătură cu Veneția și cu hanul statului Ak-Koiunlu, Uzun Hassan, principalii adversari ai Porții Otomane în acel moment, cărora li se alătură.

Intervenția lui Ștefan în război începe prin încercarea de a smulge Țara Românească de sub controlul Porții și a o reintegra în frontul antiotoman. După 1469 se află în conflict cu Radu cel Frumos, până în 1473, când Ștefan îl alungă pe Radu de pe tron, înscăunându-l pe Basarab Laiotă. Radu revine însă cu sprijin turcesc. Revine și Ștefan în anul următor, alungându-l din nou pe Radu, pedepsind boierii potrivnici lui și intrând practic în conflict direct cu turcii. În iarna lui 1474/1475 o mare armată otomană de c. 120 000 de oameni (după surse moldovene), condusă de Soliman Pașa, favoritul sultanului Mehmed II, pătrunde în Moldova, pentru a restabili dominația Porții la Dunăre. Ștefan o așteaptă lângă Vaslui, practicând tactica pământului pârlolit, ceea ce îi obligă pe turci să înainteze în căutarea hranei pentru oameni și animale exact spre locul stabilit de Ștefan, la confluența Racovei cu Bârladul, care nu îngăduia decât o restrânsă desfășurare de forțe. Atrase în lunca Bârladului, trupele turcești sunt surprinse de cavaleria și pedestrașii lui Ștefan, lovite de tunurile moldovenilor, și mulți turci cad dezorientați și împotmoliți în mlaștini. Urmărirea celor retrași a fost la fel de cumplită, bătălia transformându-se într-o mare victorie, cea mai însemnată din istoria luptelor românilor cu turcii. Papa însuși îl celebrează pe Ștefan ca pe un „atlet al lui Hristos”, iar Veneția trimite un reprezentant la Suceava. Sub impresia acestei victorii, cronicarul Długosz scrie: „O, bărbat minunat, întru nimic inferior comandanților eroi pe care noi îi admirăm, care în timpurile noastre a reputat cel dintâi dintre principii lumii o victorie strălucită contra turcilor; după părerea mea este cel mai vrednic pentru a fi numit în fruntea unei coaliții a Europei creștine împotriva turcilor”.

Victoria lui Ștefan îl obligă pe sultanul Mehmed II să deplaseze centrul de greutate al efortului militar otoman la Dunărea de Jos și în nordul bazinului pontic. În iulie 1475, flota otomană cucerește Caffa și aduce hanatul tătar al Crimeii sub directă subordonare a Porții, transformându-l, timp de trei secole, în cel mai eficient instrument de intervenție militară în Europa răsăriteană. Strategic, poziția Moldovei se agravează, tătarii fiind forța războinică de temut care va pune mereu în pericol hotarele răsăritene ale Moldovei (și ale Valahiei). În vara lui 1476, cei care atacă primii pe Ștefan sunt tătarii, obligându-l pe Ștefan să-și rupă oastea în două pentru a putea face față deopotrivă acestora și înaintării otomane. Mehmed II însuși pătrunde în Moldova și-l înfrânge pe Ștefan la Războieni (26 iulie). Turcii nu pot supune însă Moldova. Cetățile ei rezistă asediilor otomane, iar teama de o intervenție a Ungariei (în iulie 1475, Ștefan făcuse jurământ de vasalitate lui Matei Corvin, care-i promisese ajutorul său) îl silește pe

Mehmed II să se retragă. Ștefan urmărește îndeaproape armata otomană, pătrunde, la rândul-i, în Țara Românească și o readuce în tabăra antiotomană. Trimite apoi soli la Veneția și la Roma, încercând să reanime coaliția antiotomană. În 1479 însă, Veneția încheie pace cu turcii. Un an mai târziu, încheie pace cu turcii și Ștefan, pentru că nu mai putea să continue războiul fără nici un sprijin din afară. Valahia se găsea sub presiunea turcilor, care stăpâneau cetățile dunărene și puteau oricând interveni (de câte ori a așezat Ștefan un domn favorabil, tot de atâtea ori acesta ori a fost răsturnat ori s-a plecat turcilor). Polonia înclina tot mai mult spre o înțelegere cu turcii, iar Ungaria era interesată de Europa Centrală. În plus, dispare și hanul Uzun Hassan.

O nouă invazie a turcilor în Moldova, în 1484, se încheie cu ocuparea cetăților Chilia și Cetatea Albă, de la Marea Neagră, două dintre principalele bastioane de rezistență ale Moldovei și „cheile” drumurilor comerciale dinspre Marea Neagră spre Ungaria și Polonia. De acum înainte, Marea Neagră devine un „lac turcesc”, iar Moldova este expusă direct atacurilor otomane. Din 1487, Moldova reîncepe să plătească tribut Porții Otomane, așteptând timpuri mai bune pentru reluarea ostilităților. Între timp, Ștefan își consolidează statul său, anexându-i Pocuția de la poloni și înfrângându-l pe Ioan Albert, regele Poloniei, la Codrîi Cosminului, la 26 octombrie 1497. O înfrângere dezastruoasă, în urma căreia Polonia încheie pace cu Moldova. Ștefan moare la 2 iulie 1504 și e înmormântat la Putna.

Moldova n-a fost niciodată o realitate politică mai mare în Răsăritul Europei ca în timpul lui Ștefan. Nici un alt domn român n-a mai atins culmea glorioasă pe care a ajuns el. În vremea sa, Moldova n-a cunoscut doar glorie militară, dar și dezvoltare economică și instituțională și înflorire culturală. S-au înălțat numeroase biserici, s-au dezvoltat și construit orașe, s-a scris, din poruncă domnească, *Letopisețul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei*, care ni s-a păstrat într-o formă ulterioară. Numeroasele tradiții orale strânse de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* dau și ele, peste veacuri, dimensiunea unei figuri istorice de o extraordinară forță.

Tentativa de mai târziu a lui **Petru Rareș** (1527–1538, 1541–1546), fiul lui Ștefan cel Mare, de a redobândi neatărnarea Moldovei se termină cu invazia sultanului Soliman Magnificul din 1538 și instaurarea dominației otomane. Atunci cetatea Tighina, devenită Bender, e transformată în pașalâc (raia). La fel, Brăila (1542) și Banatul (1552).

This is a detailed black and white map of Romania, showing its geographical features, major cities, and neighboring countries. The map includes labels for major cities like Bucharest, Cluj, and Timisoara, as well as geographical features like the Carpathian Mountains and the Danube River. Neighboring countries like Hungary, Bulgaria, and the Soviet Union are also indicated.

Major Cities and Towns: Bucharest (București), Cluj, Timisoara, Sibiu, Iasi, Vaslui, Botosani, Suceava, Radauti, Roman, Focsani, Bacau, Birlad, Braila, Harghita, Mehadia, Giurgiu, Tulcea, Constanta (Kustendje), Mangalia (Pangalia), Varna, Ruse, Ploiesti, Drobeta, Urziceni, Vaslui, Iasi, Botosani, Suceava, Radauti, Roman, Focsani, Bacau, Birlad, Braila, Harghita, Mehadia, Giurgiu, Tulcea, Constanta (Kustendje), Mangalia (Pangalia), Varna, Ruse, Ploiesti, Drobeta, Urziceni.

Geographical Features: The Carpathian Mountains (Muntii Carpatini) are shown in the center, with the Danube River (Dunarea) flowing through the southern part of the country. Other features include the Black Sea (Marea Neagra) to the east, the Tisza River (Tisa) to the north, and the Prut River (Prut) to the west.

Neighboring Countries: Hungary (Ungaria) to the north and west, Bulgaria (Bulgaria) to the south and east, and the Soviet Union (URSS) to the east and south.

Map Details: The map uses various symbols to represent different types of locations: solid circles for major cities, open circles for smaller towns, and crosses for specific points of interest. Shaded areas represent mountainous regions, and wavy lines indicate rivers and the coastline. The map is oriented with North at the top.

• **De la tribut la dominație.** Stăpânirea turcească nu se manifestă la nord de Dunăre așa cum se manifestă la sud, adică prin administrație directă (*Dar al-islam*). Țările Române se află, din punct de vedere otoman, în așa-numita zonă a „Casei păcii”, a „armistițiului” (*Dar al-ahd*, *Dar al-sulh*). Altfel spus, ele sunt state autonome, tributare, un statut acceptat pentru Valahia după 1420 (accentuat după 1462), pentru Moldova din 1456 (accentuat după 1484), iar pentru Transilvania după 1541. O autonomie confirmată în scris de Poarta Otomană prin acte numite *ahdname* (capitulații). Acest statut a asigurat menținerea structurilor politice, administrative și militare ale societății românești. A fost menținută, de asemenea, clasa conducătoare din Țările Române. Domnul era ales de această clasă conducătoare, din rândurile ei, fiind doar confirmat de Poartă (care încuraja, evident, întotdeauna pretendentul care îi convenea). Când dominația otomană se consolidează, domnii încep să fie numiți și direct de Poartă în funcție de banii oferiți la Constantinopol (Istanbul), iar după 1711 în Moldova și 1716 în Valahia sunt numiți numai de Poartă și nu dintre boierii celor două țări, ci dintre grecii din cartierul Fanar (Fener) al Istanbulului. Statutul de autonomie face ca pe teritoriul Țărilor Române să nu existe garnizoane militare otomane, reprezentanți ai administrației otomane (*kadii*), legi otomane (*kanum*), moschei (nici o moschee nu s-a construit pe teritoriul acestor țări în această perioadă). De pe acest teritoriu nu s-a ridicat „impozitul sângelui”, respectiv copii pentru corpul ienicerilor sau administrației otomane, iar între Imperiul Otoman și Țările Române exista o graniță marcată cu semne speciale (*nisan*). Din teritoriul de astăzi al României și Republicii Moldova turcii nu au avut sub administrație directă decât Dobrogea, cetățile de la Dunăre și de la Marea Neagră: Turnu, Giurgiu (1419–1420), Brăila (1438–1540), Chilia și Cetatea Albă (1484), cetățile de la răsărit, de pe Nistru, Tighina (1538), Hotinul (1711–1713) și, după cucerirea Ungariei, regiunea Banatului Timișoarei (1552) și, parțial, a Crișanei (Oradea, 1660).

Nu-i mai puțin adevărat că, prin acest sistem, turcii aveau sub control tot teritoriul românesc medieval. Statele românești își mențineau autonomia sub suzeranitatea Porții, care le recunoștea frontierele și se angaja să le apere. De ce n-au transformat otomanii Țările Române în pașalâc? Deoarece, cum scrie P. P. Panaitescu, „Principatele Române nu se aflau pe direcția principală a cuceririi turcești, ele ocupând o poziție lăaturalnică față de această linie”, respectiv față de drumul Constantinopol–Sofia–Belgrad–Buda–Viena. Și Panaitescu are dreptate, „drumul imperial” spre Europa Centrală nu trecea peste Carpați, ci îi ocolea. Un alt istoric român, Mihai Maxim, amendează afirmațiile lui Panaitescu, amintind existența a

nu mai puțin de șapte campanii sultanale (conduse de sultani în persoană), trei asupra Moldovei, trei asupra Valahiei și una asupra Transilvaniei, precum și a altor mari campanii ale marelui vizir sau ale beglerbeiului Rumeliei îndreptate direct împotriva Țărilor Române sau împotriva Poloniei. Acest fapt demonstrează importanța Țărilor Române ca zone de apărare a centrului Europei. Și M. Maxim propune și alte elemente de luat în considerație: conjunctura externă favorabilă românilor (cu exemple la îndemână), interesul Marilor Puteri din zonă în păstrarea unor state tampon între ele. De asemenea, rezistența Țărilor Române, de atâtea ori dovedită, ca și importanța lor deosebită în aprovizionarea Istanbulului (în hrănirea „caracatiței de pe Bosfor”). În două rânduri turcii au intenționat să schimbe statutul Țărilor Române: în aprilie-iunie 1522 și în 1595. Cu ocazia primei încercări, Mehmed-Bey, sangeacbeiu de Nicopole, începe să introducă în Valahia o administrație otomană. Este însă o inițiativă locală datorată unui Basarab trecut la mahomedanism, condamnată de sultanul Suleiman, de organizare a campaniei în Ungaria și potolirea unei răscoale în Egipt. Cea de-a doua încercare eșuează, ca urmare a înfrângerii marelui vizir Sinan Pașa.

Obligațiile Țărilor Române către Poartă, inițial doar sub forma unui tribut (haraci), vor spori treptat și se vor diversifica. Prin aceste obligații, Țara Românească și Moldova își răscumpărau pacea și își mențineau structura politică proprie. Tributul este plătit cu intermitențe, în funcție de raportul de forțe din zonă. Situația se schimbă după căderea Ungariei, în 1526, și expediția lui Soliman II în Moldova, în 1538.

Regimul tributar e înlocuit cu cel al dominației. Ceea ce a însemnat o mai mare dependență față de Poartă. Disparația Ungariei lasă Țările Române fără nici un sprijin. După 1538, autonomia internă continuă să fie respectată, la fel și frontierele. Dar politica externă ajunge să fie subordonată Porții, iar armata va fi obligată, treptat, să participe la campaniile militare ale turcilor. Durata domniilor se reduce la 2–6 ani. Uneori domnii se înconjoară de gărzi turcești. Capitalele sunt mutate de la Târgoviște la București (definitiv după 1659), în Țara Românească, și de la Suceava la Iași, în Moldova (statonic după 1606), adică, în ambele cazuri, în regiuni de câmpie, deschise, mai apropiate de frontiera turcească, și unde orice mișcare putea fi mai ușor controlată.

Regimul de dominație aduce și obligații însemnate din punct de vedere economic. În Moldova, tributul sporește de la 2 000 de galbeni în 1456, anul primei plăți, la 65 000 în 1593, iar în Țara Românească, de la 3 000 de galbeni în prima jumătate a secolului 15, la 155 000 1593. Cifrele

acestea se mai reduc după războiul lui Mihai Viteazul, dar tributul continuă să rămână o obligație împovăritoare.

La acest tribut se adăuga peșcheșul, pe care fiecare nou domn, la urcarea sa pe tron, îl dădea sultanului, apoi cadourile date sultanului, marelui vizir și altor înalți demnitari, pașalelor de la Dunăre (comandanți ai raialelor turcești). Corupția era în Imperiul Otoman un instrument al puterii. Petru Rareș plătește, în 1541, 100 000 de galbeni pentru a reveni la tron. Mihnea Turcitul sau Petru Cercel oferă în jur de un milion către sfârșitul secolului 16. Tot după Mihai Viteazul, suma scade la aproximativ jumătate, dar tot apăsătoare rămâne.

În secolul 17, turcii introduc confirmările de domnie, una anuală (mucarerul mic) și alta trienală (mucarerul mare), când se achita o sumă aproximativ de valoarea celei plătite la înscăunare. Intervin apoi prestațiile în bani și în natură cu prilejul războaielor: furnituri de vite, oi, miere, ceară, cherestea, care de transport, salahori ș.a. O grea obligație este instituirea dreptului de prioritate al Porții în cumpărarea produselor necesare aprovizionării numeroasei populații a Istanbulului. Cu acest regim, două treimi din producția Țărilor Române luau drumul Istanbulului, la prețul stabilit de turci. Această obligație nu va fi resimțită ca atare în a doua jumătate a secolului 16 și în bună măsură în secolul 17, când, în condițiile crizei economice europene, ea, dimpotrivă, pune Țările Române la adăpost de criză. Va fi resimțită mai târziu, în secolul 18, când va influența fiscalitatea, devenită din ce în ce mai apăsătoare. Mijloacele de rezistență ale Țărilor Române sunt din ce în ce mai reduse. Se mai pot câștiga unele lupte, așa cum reușește să o facă un domn ca Ion Vodă cel Cumplit (1572–1574) în Moldova, dar apare limpede pentru români că nu mai pot ieși de sub jugul turcesc decât într-o conjunctură externă favorabilă și cu ajutorul militar al puterilor europene.

În Transilvania, în secolul 16, separația juridică între etnii se adâncește tot mai mult. După o altă răscălare, din 1514, condusă de secuul Gheorghe Doja (Dózsa György), înfrântă și ea, românii ajung să se confunde, practic, cu masa iobagilor. În Evul Mediu, cum observa istoricul francez G. Castellan, istoria în Transilvania se desfășoară „pe două nivele: acela al unui stat identificat cu nobilimea maghiară și un altul, al maselor supuse”.

Sistemul politic exclusivist durează în Transilvania și sub turci. În 1526, la Mohács, armata maghiară este zdrobită de Soliman Magnificul.

Tânărul rege Ludovic (Lajos) II (1516–1526) pierde în luptă. În 1541, trupele turcești intră în Buda. Statul maghiar se destramă. Centrul său este transformat în „pașalâc” turcesc. Restul teritoriului este disputat între Ioan Zápolya (Szápolyai János) și Ferdinand de Habsburg. Amândoi se proclamă regi. Și, între cei doi, începe o lungă rivalitate, cel dintâi (și fiul său Ioan Sigismund) fiind susținuți de turci, iar cel de-al doilea, de Imperiul Romano-German. Prin destrămarea Regatului Maghiar în 1541, Transilvania iese din cadrele acestuia, acum inexistentă. În octombrie 1541, Dieta Transilvaniei, reunită la Debrețin (Debrecen), recunoaște suzeranitatea Porții Otomane. Statutul Transilvaniei, asemănător cu cel al Țării Românești și al Moldovei, oferă acestui principat o mai mare libertate de mișcare în politica externă (principele se bucura de dreptul de a avea ambasade, de a duce războaie și a încheia pace, desigur cu acordul Porții). Obligațiile Principatului Transilvaniei către turci erau mai mici decât acelea ale celorlalte două Țări Române (tributul era de 10 000–15 000 de galbeni). Aproape un secol și jumătate, cât Transilvania va avea acest statut, principii ei se vor strădui să ducă o politică nuanțată între turci și Habsburgi, adeseori fondată pe interese dinastice, pentru a întări statutul de autonomie al Principatului.

Sub suzeranitate otomană, organizarea internă a Principatului rămâne aceeași. Dieta Transilvaniei, reunită la Cluj, în 1542, recunoaște, între altele, și principiul libertății religioase (acceptat și de otomani). Confesiunea ortodoxă, cu toate că era majoritară, continuă să fie considerată doar „tolerată”, în vreme ce religiile catolică, calvină, luterană și unitariană erau „recunoscute”.

Doar cucerirea de moment a lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, în 1599, și așezarea tuturor celor trei Țări Române sub același sceptru, pune sub semnul întrebării sistemul politic al celor „trei națiuni”. Mihai Viteazul nu acceptă excluderea românilor și a religiei lor ortodoxe și înființează mitropolia ortodoxă de la Alba Iulia, încercând pe această cale confesională să includă religia ortodoxă între religiile recepte. Dar înfăptuirea lui Mihai Viteazul a fost de prea scurtă durată (1600). Și o schimbare n-a mai avut loc. Practic, și sub suzeranitate otomană, în secolele 16–17, românii din Transilvania n-au avut nici o participare la viața politică a Principatului. Istoria „pe două nivele” a continuat.

Sub suzeranitate otomană, mai mult sau mai puțin asemănătoare în cele trei țări – Țara Românească, Moldova și Transilvania –, relațiile dintre ele sporesc în intensitate și conținut. Apropierea lor era susținută de

interese economice, politice și culturale comune, ca și de unitatea de neam. Pe baza ei se și realizase unirea lor vremelnică din 1600. Pe alte temeuri, dar cu aceeași idee, încearcă și principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor), în 1627, să creeze un Regat Dacic din cele trei țări.

• **Visul unui Regat Dacic.** În secolele 16 și 17, până spre sfârșit, dominația otomană asupra Țărilor Române continuă să nu fie pusă în discuție de un alt context european. Singura contestare venea din chiar sânul acestor țări. Cea mai însemnată dintre ele este aceea întreprinsă de **Mihai Viteazul** (1593–1601).

Acesta ajunge pe tron în 1593, într-un moment de accentuare a dominației otomane, de intolerabilă fiscalitate, determinată și de deprecierea monedei turcești. Iscusit general și om de stat, Mihai manevrează cu multă abilitate între puterile vecine Țării Românești, care își disputau tendințele de dominație asupra Țărilor Române. Își face scut din apărarea creștinătății și se încadrează planului de cruciadă, inițiat de papa Clement VIII în 1592, precum și acelei tendințe din sânul Bisericii ortodoxe potrivnică compromisului cu turcii. În același timp, se bazează pe o largă adeziune populară contra otomanilor. Alăturarea la Liga Sfântă o face în acord cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory (Báthory Zsigmond), și cu domnul Moldovei, Aron Vodă, în 1594–1595. În iarna lui 1594–1595, Mihai întreprinde incursiuni contra turcilor în Orașul de Floci, Hârșova, Silistra și arde Rusciukul. La începutul lui 1595, la Putineiu, înfrânge forțele tătărești trimise în Valahia de sultan. Turcii ripostează, la 14 mai, prin marele vizir Ferhad Pașa, hotărând să transforme cele două Principate Române în vilayet. O armată de c. 100 000 de oameni e pusă sub comanda lui Sinan Pașa și trimisă spre Valahia. Mihai o întâmpină la Călugăreni (la 13/23 august 1595)¹, în fruntea oastei sale care nu depășea 16 000 de oameni (lor li se adaugă un corp de oaste din Transilvania de c. 7 000 de oameni). Victoria e de partea lui Mihai, care se remarcă prin marea sa

¹ În spațiul locuit de români s-au folosit calendare diferite: calendarul dacic, de 365,29 de zile, cu corecțiuni la fiecare 14 ani, calendarul iulian, de 365 de zile și 6 ore și la fiecare patru ani 366 de zile (stilul vechi), calendarul gregorian, actual și astăzi (stilul nou). Până după 1919, când se adoptă oficial stilul nou peste tot (definitiv se aplică de la 1 octombrie 1924, care devine 14 octombrie 1924), în spațiul românesc au coexistat vechiul și noul stil. În Transilvania, Banat și Bucovina se întrebuița stilul nou în viața civilă; ortodocșii păstrau vechiul stil doar în celebrarea sărbătorilor. În Moldova, Basarabia și Țara Românească se folosește până în 1919 vechiul stil, dar

vitejie în luptă. Este însă o victorie de o zi. Pentru că turcii își continuă înaintarea, ocupând Bucureștiul, unde ridică o fortificație la mănăstirea Radu Vodă, ocupă Târgoviștea, unde ridică, de asemenea, o fortificație. Se pregăteau să transforme țara în pașalâc. Cu ajutor din Transilvania, Mihai se întoarce împotriva turcilor, înfrângându-i la Târgoviște, București, Giurgiu (noiembrie-decembrie 1595) și alungându-i din țară. La Giurgiu traversarea ia proporțiile unei catastrofe. Sunt salvați 10 000 de robi și uciși un mare număr de akingii. Victoria de la Giurgiu este mai mare decât aceea de la Călugăreni, cum bine observa istoricul Aurel Decei.

În anii următori (1596–1598), Mihai continuă acțiunea antiotomană prin incursiuni la sud de Dunăre și prin interceptarea oștilor tătare care se îndreptau spre Ungaria și Banat, în ajutorul turcilor. Cum, prin intervenția Poloniei și a Porții, în Moldova și Transilvania vin la tron principii înfeudați acesteia din urmă, Mihai rămâne complet izolat de forțele externe pe care se sprijinise până atunci lupta sa împotriva dominației otomane.

Cu intenția de a reconstitui frontul antiotoman de mai înainte și profitând de rivalitatea polono-habsburgică pentru Transilvania, în octombrie 1599 trece Carpații, obține la Șelimbăr, lângă Sibiu, o strălucită victorie asupra principelui Andrei Báthory (Báthory András), înfeudat intereselor polone, și devine stăpânul Transilvaniei. Un an mai târziu, o campanie de câteva săptămâni în Moldova, de pe tronul căreia îl alungă pe Ieremia Movilă, îi aduce și recunoașterea ca domn al Moldovei.

Pentru prima dată, cele trei țări medievale din spațiul românesc se aflau unite sub același sceptru (1600), „din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei”. Temerara întreprindere nu rezistă. Polonia, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, nobilimea din Transilvania nu puteau vedea cu ochi buni o atare înfăptuire și au contribuit din plin la năruirea ei, în 1600–1601. Dar fapta lui Mihai Viteazul a vorbit generațiilor următoare de români, cu o extraordinară forță de sugestie. Mai cu seamă după 1848, an în care Mihai Viteazul este redescoperit în cadrul procesului de transformare a conștiinței de neam în conștiință națională.

spre sfârșitul secolului 19 unele instituții întrebuințează ambele stiluri, altele numai stilul nou. În această carte, pentru Moldova, Basarabia și Țara Românească (Muntenia) s-au folosit ambele stiluri și stilul nou pentru restul spațiului românesc. Pentru a transpune datele din stilul vechi în cel nou se adaugă la data lunară a stilului vechi: 10 zile în perioada 5 oct. 1582 – 18 febr. 1700, 11 zile între 19 febr. 1700 – 18 febr. 1800, 12 zile între 19 febr. 1800 – 16 febr. 1900 și 13 zile între 17 febr. 1900 – 15/28 februarie 2100.

Încercări de a scăpa din strânsoarea otomană mai fac și alți principii: Mihnea III, domnul Țării Românești, în 1659, Ioan Kemány (Kemány János), principele Transilvaniei, în 1661, Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei (1710–1711), în 1711 (el cere ajutor lui Petru cel Mare, țarul Rusiei între 1682 și 1721). Toate au fost însă sortite eșecului. Cei mai mulți principii au ales acomodarea cu realitatea. Între ei s-au distins prin laborioasa activitate de ridicare a propriilor țări: Matei Basarab (1632–1654), în Țara Românească, Vasile Lupu (1634–1653), în Moldova, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), în Țara Românească, sau Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor) (1613–1629), Gheorghe Rákóczi (Rákóczi György) I (1630–1648), Gheorghe Rákóczi (Rákóczi György) II (1648–1660) în Transilvania (în timpul lor, Principatul Transilvaniei participă și la războiul de 30 de ani, împotriva Habsburgilor, impunându-se ca un factor politic important pe scena europeană).

o perioadă între medieval și modern XVII-XIX

- **Societate contradictorie.** Sub stăpâniri străine, societatea românească are o existență contradictorie. Inițial, de la întemeierea statelor românești până la căderea Constantinopolului, influența civilizației bizantine este evidentă. Dar pregnantă este și influența Curților de la Buda și Cracovia (Ungaria și Polonia își disputau supremația în spațiul românesc). Visul unei restaurări imperiale bizantine n-a stat la baza politicii principilor munteni și moldoveni, iar contradicția între dualitatea domniilor moldovene și muntene nu a îngăduit ideea translației imperiale (Andrei Pippidi).

Pe măsura creșterii presiunii otomane asupra Țărilor Române și, în general, asupra acestei zone europene, influența bizantină rămâne importantă. Numeroși fugari ortodocși din Peninsula Balcanică, căzută sub turci, își caută adăpost la nord de Dunăre. Domnii români rămân singurii principii creștini în sud-estul Europei și încep să se revendice dintr-o tradiție imperială bizantină, pe care n-o mai revendica altcineva (până când Moscova nu-și va asuma rolul celei de-a treia Rome). Cărturarii greci refugiați în Țările Române încurajau preluarea unor elemente de ceremonial, a unor costumații și obiceiuri de proveniență bizantină. Acestor forme exterioare li se adaugă influențe directe în manifestările spirituale de tot felul. Istoricul Nicolae Iorga numește această revigorare a tradiției bizantine „Bizanț după Bizanț”.

Influența bizantină coexistă cu cea occidentală. „Românii și-au păstrat de fapt două fețe, una europeană, o alta orientalizată, datorită influențelor sud-dunărene” (Vlad Georgescu). Se dă ca exemplu felul în

care ni s-a păstrat portretul domnului și învățatului Dimitrie Cantemir, o dată îmbrăcat în haine orientale, altă dată în haine „nemțești”. Această bivalență este prezentă și în manifestările spirituale ale acestor secole medievale. Boierii își trimiteau copiii să studieze la Cracovia, Padova sau Viena, când n-o făceau la colegiile de la Coman, Iași sau Târgoviște sau, de la sfârșitul secolului 17, la București, cu profesori aduși din școlile Apusului, și, în același timp, se rugau în bisericile de la Voroneț, Moldovița, Sucevița (splendidele construcții din nordul Moldovei, influențate de arta bizantină) sau din alte centre mănăstirești: Cozia, Curtea de Argeș și altele.

Acestei contradicții de influențe i se adaugă o alta, de natură lingvistică. Limba de comunicare culturală, bisericească și mai apoi de cancelarie, era, încă din secolul 10, slavona. Din secolul 15 și până în secolul 17, când slavona este definitiv înlocuită cu limba română (liturgia în limba română în Moldova în 1679 și în 1688 în Țara Românească), între cele două limbi a existat un permanent conflict care se resimte în creațiile culturale. De fapt, de „creație culturală”, în înțelesul care se dă astăzi acestui termen, nu începe să se vorbească decât odată cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (1512–1521) și cu remarcabilele scrieri istorice în limba română. Cronologic, cea dintâi este *Letopiseșul Țării Moldovei*, al lui Grigore Ureche (c. 1590–1647), cu ideea sa centrală „de la Râm (Roma) ne tragem”, apoi *Letopiseșul Țării Moldovei* al lui Miron Costin (1633–1691), superior primului ca stil și informație de calitate (el este și autorul lucrării *De neamul moldovenilor*), apoi *Istoria Țării Românești dintru început* a stolnicului Constantin Cantacuzino (1650–1716), operă ambițioasă de abordare a istoriei pe o largă bază documentară, în spiritul umanist al veacului și al culturii occidentale (stolnicul studiasse la Padova, unde publicase și o hartă a Valahiei). Le urmează *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat* și *O samă de cuvinte*, cu deosebite calități narative și portretistice, ale lui Ion Neculce (c. 1672–1745). Opera cea mai vastă, științifică și de anvergură europeană o are Dimitrie Cantemir (1673–1723), autor al lucrării *Istoria creșterii și descreșterii Porții Otomane*, remarcabilă prin adâncimea cugetării, al *Hronicului vechimii a romano-moldo-vlahilor*, al *Descrierii Moldovei* și a numeroase alte scrieri în cele mai variate domenii (între altele, în muzică, alcătuiește un sistem propriu de notație, culege folclor turcesc, fiind considerat un clasic al muzicii turce). De mare valoare a fost inițiativa sașilor din Sibiu și Brașov, care, în intenția de a răspândi luteranismul printre români, au tradus în

românește cărțile sfinte (între 1535 și 1537, la tipografia din Brașov apar 53 de cărți). La Brașov se instalează diaconul Coresi, care editează în limba română sau slavonă (uneori bilingv) numeroase cărți religioase pentru uzul ortodocșilor. O operă de proporții culturale remarcabile este *Biblia* lui Șerban Cantacuzino din 1688, un monument al limbii române.

În sânul clasei dominante din cele două Țări Române de la sud și est de Carpați au loc unele prefaceri. Cu secolul 17 încep să vină aici bogate familii grecești, fapt ce stârnește nemulțumirea boierilor autohtoni. Grecii pătrund în Țara Românească și Moldova ca oameni de încredere sau chiar în calitate de creditori ai voievozilor numiți de turci. În primele decenii ale secolului 17 numărul lor crește, grație legăturilor pe care le aveau la Poartă și competenței lor în afacerile publice. Cele mai multe din aceste familii grecești venite printre primele în Țările Române se vor româniza (Cantacuzino, Catargi, Ruset ș.a.) și vor juca un rol însemnat în istoria politică a celor două țări. Prezența tot mai accentuată a grecilor determină și reacții împotriva lor, cum este aceea a domnului Leon Tomșa în iulie 1631, care decide expulzarea grecilor din Valahia, cu excepția celor căsătorii cu pământence și stăpâni de moșii, sau în Moldova, unde boierii pământeni antrenează populația contra lor, ca în timpul domniei lui Alexandru Iliaș.

• **Diploma Leopoldină.** Cadrul internațional se schimbă substanțial la sfârșitul secolului 17. Expansiunea otomană în Europa este definitiv oprită la Viena în 1683. De acum înainte începe declinul, descreșterea, cum numește Dimitrie Cantemir (în renumita sa lucrare, scrisă în latină, *Istoria creșterii și descreșterii Porții Otomane*), noua fază în care intrase statul otoman după 1683. Descrește Imperiul Otoman și crește cel Habsburgic. Prin Tratatul de la Viena, din 6 iulie 1686, principele Transilvaniei, Mihai Apáfi (Apáfi Mihály) (1661–1690), este nevoit să accepte protecția Habsburgilor, iar prin Tratatul de la Blaj, din 6 noiembrie 1687, să pună la dispoziția acestora cetățile și orașele Principatului și să le plătească 700 000 de florini. Cinci ani mai târziu, prin *Diploma Leopoldină*, din decembrie 1691, Transilvania este subordonată nemijlocit Imperiului Habsburgic. Poarta Otomană recunoaște ocuparea Transilvaniei prin Tratatul de pace de la Karlowitz (5 februarie 1699). Treptat (după 1772 dispare ca stat independent și Polonia), Țările Române se vor găsi prinse între granițele a trei imperii, cel Habsburgic, la vest, cel Rus, la est (în 1774, rușii cuceresc teritoriul dintre Nistru și Bug, iar în 1792 ajung la Nistru) și Imperiul Otoman. Ele ajung un obiect de dispută între imperii. Dacă

Transilvania cade sub Habsburgi, Principatele Dunărene, cum vor începe să fie numite de diplomația europeană, Țara Românească și Moldova, scapă de tendințele imperialiste ale Rusiei și Austriei și grație umbrelei otomane. Dar nu vor scăpa fără a ceda părți din teritoriul lor.

Diploma Leopoldină, emanație a Curții de la Viena, actul fundamental de organizare a Transilvaniei timp de un secol și jumătate, menține sistemul constituțional al celor „trei națiuni” (nobilimea maghiară, patriciatul sășesc și frunțașii secuilor) și patru „religii recepte” (catolică, luterană, calvină, unitariană), cu excluderea majorității românești din viața politică și a religiei ortodoxe din cadrul celor legal recunoscute. Rămân neschimbate codurile de legi, *Tripartitumul lui Werböczy* și *Aprobatele* și *Compiletele*, precum și toate instituțiile administrative și judecătorești.

• **Cantemir și Brâncoveanu.** În timp ce Transilvania e cucerită de Habsburgi, celelalte două Țări Române caută să profite de slăbirea Porții și să se emancipeze de sub suzeranitatea acesteia. În Moldova, cărturarul Dimitrie Cantemir, care ajunge și domn (1710–1711), încheie o alianță cu Rusia lui Petru cel Mare. Armatele ruso-moldovene sunt înfrânte însă la Stănilești, pe Prut (11/22 iulie 1711), iar Dimitrie Cantemir va fi silit să-și petreacă restul zilelor în Rusia, unde devine consilierul intim al țarului, desfășurând o vie activitate științifică. Aici moare în 1723. În Țara Românească, domnii Șerban Cantacuzino (1678–1688) și Constantin Brâncoveanu (1688–1714) intră în negocieri atât cu Viena, cât și cu Moscova, pentru a obține sprijin contra turcilor. Tratatul ajung să fie cunoscute de turci. După 25 de ani de domnie, Brâncoveanu este îndepărtat de pe tron și dus la Istanbul. Închis și torturat, i se cere averea și convertirea la mahomedanism. Nici o amenințare nu-l face pe Brâncoveanu să renunțe la credință. Și la 15 august, de ziua Maicii Domnului, în prezența sultanului, a marelui vizir, a mai multor pași și ambasadori, Brâncoveanu vede cum cad, rând pe rând, capetele a trei din fiii săi mai mari și al sfetnicului Ianache Văcărescu. Mezinul, Matei, de 12 ani, cere îndurare, spunând că se va face sultan. Legenda spune ca tatăl său l-a muștrat: „Mai bine să mori de o sută de ori decât să te lepezi de credință”. Și copilul renunță, capul lui tânăr rostogolindu-se în țărână alături de celelalte, unde va cădea și capul lui „Brâncoveanu Constantin / boier vechi și domn creștin” (15/26 august 1714). Moartea principelui și a familiei sale impresionează puternic pe contemporani și va dăinui peste timp ca o imagine făuritoare de conștiință istorică.

• **Fanarioți și fanariotism.** Sub Habsburgi și sub regimul stărilor privilegiate, istoria românilor transilvăneni continuă a fi o „istorie supusă”. Doar că ea devine mai conștientizată. În celelalte două Țări Române, în condițiile ofensivei habsburgice și rusești, turcii nu mai au încredere în principii aleși din rândul boierilor locali. Ei trec la un alt sistem, de compromis între autonomie și administrație directă, acela al numirii unor domni din rândul grecilor din Fanar (cartier al vechiului Constantinopol), care ajunseseră la rang de mari dragomani, sau din familii românești fanariotizate (alegerea domnilor de către boieri e definitiv abolită în 1730). Domnii devin astfel dregători ai Porții și la numire sunt investiți ca atare. Se instaurează astfel, în 1711 în Moldova (începând cu Nicolae Mavrocordat) și în 1716 în Țara Românească (începând cu același Nicolae Mavrocordat), **regimul fanariot**.

Regimul, care va dura până în 1821, va însemna o sensibilă reducere a autonomiei celor două Țări Române și o creștere masivă a obligațiilor lor față de Poarta Otomană. Sub fanarioți, Principatele pierd orice inițiativă în politica externă. Domnii nu sunt altceva decât funcționari ai Porții, numiți și revocați după bunul ei plac. Principatele nu mai au armate permanente, acum desființate. Principii fanarioți au pus în aplicare un amplu program de reforme, care, din domeniul fiscalității s-a extins în cel social, în sistemul administrativ și judecătoresc, în învățământ și cultură. Sunt promulgate mai multe coduri de legi: *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti în 1780, sau *Legiuirea* lui Ioan Gheorghe Caragea în 1818, *Codul* lui Scarlat Callimachi în 1816–1817. Scopul principal al întregului sistem de reforme a fost însă perceperea regulată a impozitelor (din ce în ce sporite) și menținerea unei stabilități demografice (țărani fug de povara impozitelor și de pustiirea războaielor ruso-austro-turce). Uneori, această politică prezintă analogii cu „absolutismul luminat” al Europei secolului 18. De pildă, Constantin Mavrocordat, cel mai reprezentativ principe al epocii fanariote (de șase ori domn al Țării Românești, de patru ori al Moldovei, între 1730 și 1769), a desființat șerbii (servitutea corporală) din cele două țări dunărene (1746, în Valahia, 1749, în Moldova). A fost de fapt silit s-o desființeze pentru a subordona contribuabilul domnului, scoțându-l de sub obediența față de stăpânul de moșie. De asemenea, se iau măsuri de sistematizare a vieții urbane, de înființare de școli (chiar dacă ele erau în limba greacă), spitale, biblioteci (desigur, private) ș.a. Procesul de modernizare a Principatelor Dunărene începe cu fanarioții. Împotriva boierimii locale, considerată conservatoare (firește și rivală în ocuparea funcțiilor statului), fanarioții vin cu aureola

de reformatori. Dar și cu limitarea puterii boierimii în condițiile întăririi controlului otoman asupra Principatelor.

Sub fanarioți se aduc modificări criteriului de noblețe. Se privilegiază funcția, în dauna proprietății. Reformele lui Constantin Mavrocordat recunosc drept boieri doar pe aceia care avuseseră sau aveau slujbe. Funcțiile (dregătoriile) se dublează sau triplează, se înființează altele noi (vezi condica *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, din timpul lui Grigore Al. Ghica). Numărul boierilor nu este foarte mare (totalul boierilor cu dregătorii, între 1716 și 1800, este de 442 în Țara Românească, din care 264 reprezentau marea boierime), dar, în acest secol fanariot, ei devin elementele importante ale unui aparat birocratic sporit și cu atribuții lărgite, care, în linii mari, corespunde aparatului statal al monarhiilor absolute.

Fanarioții introduc și un nou model politic, al unei clase conducătoare care așază interesele private, în toate împrejurările, deasupra intereselor statului pe care îl conduce. Regimul fanariot propune și un model de societate în care domneau corupția excesivă, delațiunea, goana după o rapidă îmbogățire. Aceste modele de clasă conducătoare și de societate au determinat mentalități care, din păcate, au influențat și societatea românească ulterioară (un popor ia totdeauna, ca exemplu de urmat, clasa lui conducătoare). Sunt modele care instituie ceea ce s-a numit „fanariotism”. Fanarioții nu sunt doar greci. Mavrocordații erau înrudiți cu multe familii boierești române, Racoviță sau Callimachi (Călmașul) erau români, familia Ghica era din Albania (probabil, aromâni) ș.a. Fanariotismul nu este o noțiune etnică, ci una de morală politică, iar regimul fanariot, un regim cu anumite trăsături specifice, a cărui fixare temporală, în secolul 18, e mai mult de circumstanță.

Fiscalitatea devine excesivă sub fanarioți. Ea e motivată nu numai de dorința de repede îmbogățire a domnilor numiți de Poartă și a numeroaselor lor suite de „înfometați ai Constantinopolului” (penultimul domn fanariot din Țara Românească, Ioan Caragea, a adunat, între 1812 și 1818, aproape 20 de milioane de piaștri, avere cu care și fuge din țară. Alexandru Suțu, ultimul domn fanariot între 1818 și 1821, din Țara Românească, strânge, după estimări contemporane, 28 657 000 de piaștri, ca să-și poată întreține suita de 820 de persoane, între care 9 copii și 80 de alte rude). Creșterea fiscalității e motivată mai ales de cererile sporite de capital din partea Porții. Pe lângă tribut (în timpul lui Caragea ajunsese la 300 000 de

pieștri) și celelalte obligații cunoscute mai dinainte de 1711, se instituie și altele: 225 000 de pieștri în timpul aceluiași Caragea, de pildă, pentru raialele Turnu, Giurgiu, Brăila, Vidin și Silistra, c. 1 milion pentru capuchehaia (reprezentantul domnului) de la Constantinopol, apoi darurile de sărbători (de pildă, sfârșitul ramadanului – bairamul), pe care le făcea domnul. În 1768, Constantin Mavrocordat scoate din vistieria Valahiei 2 522 113 de pieștri pentru a plăti obligațiile țării către Poartă. După calculele lui Mihai Berza, între 1822 și 1823, 45% din cheltuielile pe care le făcea Moldova se datorau diverselor obligații față de Istanbul, iar cele din Țara Românească, între 1812 și 1820, de c. 120 000 000 de pieștri, aveau aceeași destinație.

Dezvoltarea economică e îngreunată nu numai de creșterea obligațiilor către Poartă, ci și, fapt nou, intervenit în secolele 18 și 19, de foarte dese războaie ruso-austro-otomane: războiul ruso-turc din 1711, austro-turc din 1716–1718, cele dintre 1736 și 1739 și 1787–1791, cele ruso-turcești (1768–1774, 1806–1812, 1818–1829, 1853–1855). Toate aceste războaie se desfășoară, parțial sau în totalitate, pe teritoriul românilor, toate presupun ocupații devastatoare. Nu întâmplător, cu excepția unor biserici, nu se găsesc astăzi în București, de pildă, edificii mai vechi de 1820–1830. Războaiele și ocupațiile străine au stagnat dezvoltarea Țărilor Române și au fost cauza principală a decalajului economic și social-politic al acestei zone față de alte zone europene. Războaiele au presupus, de asemenea, rapturi teritoriale. Imperiul Habsburgic, după ce anexase Transilvania, anexează Oltenia și Banatul în 1718, prin Pacea de la Passarowitz. Restituie Oltenia, prin Pacea de la Belgrad, din 1739, dar anexează în 1775 Bucovina (teritoriul din nordul Moldovei, cu o întindere de 10 441 de km² și o populație de 71 750 de locuitori, între care 52 750 de români). Imperiul Rus anexează Basarabia (partea răsăriteană a Moldovei cuprinsă între Prut și Nistru, cu o întindere de 45 630 de km² și o populație de 482 630 de locuitori) prin Pacea de la București, din 1812. Inițial, denumirea de Basarabia se referea la o regiune restrânsă, la nord de Delta Dunării, care, până în 1418, făcuse parte din Țara Românească – familia domnitoare de aici era a Basarabilor – și apoi din Moldova. Denumirea a fost extinsă de ruși, după 1812, la întreaga zonă ocupată dintre Prut și Nistru. Cu excepția părții de sud, care trecuse sub dominație otomană din secolul 16, teritoriul dintre Prut, Nistru, brațul Chilia, Marea Neagră și limita nord-estică a Bucovinei făcuse parte integrantă din statul Moldova, care, pe lângă Basarabia,

includea și teritoriile cuprinse între Prut și Carpații Orientali (teritorii ce sunt și astăzi parte integrantă a României).

Istoria românilor se desfășoară între un război și altul, între o ocupație și alta. Reacția păturii conducătoare e firavă și manifestată doar când și când, prin memorii adresate Curții de la Viena sau celei de la Sankt Petersburg, de respectare a autonomiei Principatelor, a dreptului de a-și alege singure domnii și de libertate a comerțului. Când se trece de la memorii la proteste deschise – cum face domnul Moldovei, Grigore III Ghica, între 1775 și 1777, împotriva cedării Bucovinei, Austriei – reacția Porții e violentă (curajosul domn e decapitat în cetatea sa de scaun).

O stare de amorțeală și de moleșeală orientală părea să se înstăpânească peste cele două Principate. Din 1711 până în 1821, 31 de domni fanarioți din 11 familii se vor urca pe tronul celor două Principate de 75 de ori (calculul lui Neagu Djuvara). Cu ei se vor orientaliza portul, obiceiurile, moravurile. O constată și căpitanul Aubert, trimis de Napoleon în Principate, în 1807, în scrierea sa *Notions statistiques sur la Moldavie et la Valachie*. O constată în paralel cu suflul nou pe care evenimentele din Europa de după Revoluția Franceză îl treziseră și aici (în octombrie 1807, Napoleon primește un memoriu din Moldova în care se cerea unirea Moldovei cu Țara Românească și crearea unui stat român modern).

Țările Române după Tratatul de Pace de la Adrianopol (1829)

VI. TREZIREA NAȚIONALĂ

- Inochentie Mîcu • Horea • Tudor Vladimirescu
- Când vin vapoarele Occidentului în porturile de la Dunăre • Regulamentele Organice • Semne de înnoire • Generația de la 1848 • Revoluția română

Noua stăpînire habsburgică are nevoie de aliați în Transilvania, de o modificare a raportului de forțe din Principat în defavoarea nobilimii protestante. Din acest punct de vedere, prea catolica Curte de la Viena e susținută de Papalitate, interesată să slăbească biserica reformată. În acest punct, Viena (prin politica de Contrareformă a lui Leopold I) se întâlnește cu dorința elitei românești de a modifica sistemul oprimant și exclusivist în vigoare. Începe astfel o complicată serie de tratative pentru unirea Bisericii ortodoxe cu Biserica catolică, care se concretizează în Diploma imperială din 19 martie 1701 (a doua *Diplomă Leopoldină*). Potrivit acesteia, ortodocșilor care acceptau unirea cu Biserica catolică, de orice condiție socială, clerici sau mireni, li se recunoștea un statut similar cu acela al catolicilor. Unirea propriu-zisă se limita la recunoașterea a patru principii dogmatice: primatul papei, purcederea Sfântului Duh din Tatăl și din Fiul, recunoașterea existenței Purgatoriului și folosirea pâinii nedospite la euharistie, Biserica greco-catolică, rezultată astfel, urmând a păstra neschimbate ritul, calendarul, sărbătorile și canoanele ortodoxe. Sinodul ortodox de la Alba Iulia, din 7 octombrie 1698, ținut sub conducerea mitropolitului Atanasie Anghel, declara în mod explicit că: „Toata legea noastră, slujba bisericii și carindariul, liturghia și porturile și darul nostru să stea pe loc, iară de n-ar sta pre loc aceale, nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră”. Prima *Diplomă Leopoldină*, din 16 februarie 1699, acorda preoților uniți aceleași drepturi pe care le aveau clericii catolici. Cea de-a doua *Diplomă*, din 19 martie 1701, extinde drepturile civice de care se bucurau catolicii asupra tuturor

mirenilor care aveau la unire. Din păcate, din cauza opoziției nobilimii din Transilvania și a celorlalte stări privilegiate, prevederile acestei diplome nu s-au aplicat.

Întemeierea noii Biserici întâmpină greutăți nu numai din partea stărilor privilegiate locale [între 1703 și 1711 are loc în paralel și o puternică răscoală antihabsburgică, condusă de Francisc Rákóczy II (Rákóczy Ferenc)], dar și din partea credincioșilor ortodocși, dintre care puțini sunt dispuși să accepte unirea. Noua Biserică se organizează mai temeinic în cadrul episcopiei de Făgăraș.

Singurul succes obținut de românii „uniți” este acela că li se deschid porțile spre școlile europene și spre spiritul european. Dacă în secolul 17 intelectualii români de obârșie transilvăneană nu erau decât 11,2%, față de 40%, cât dădeau Moldova și Basarabia și 36,4%, cât dădea Țara Românească, în secolul 18 procentul transilvăneano-bucovinean crește la 49,7%. O creștere de-a dreptul spectaculoasă.

• **Inochentie Micu.** Astfel se va forma o nouă elită culturală și politică a românilor transilvăneni. Și așa va începe în spațiul românilor un adevărat proces de aculturație, prin contactul cu Roma și cu Viena al preoților și cărturarilor „uniți”. Un proces care, peste Carpați, va începe mai târziu, prin pătrunderea spiritului francez. În fruntea elitei românești transilvănene se găsește, în prima jumătate a secolului 18, **Inochentie Micu (Klein)**, episcop unit între anii 1729 și 1751. La numirea sa ca episcop (oficial din 1732), i se acordă titlul de baron și numele său, Micu, este tradus în germană: Klein. Prin numeroasele memorii adresate guvernatorului Transilvaniei, Dietei, împăratului, el pune bazele unui program politic românesc, având ca punct central recunoașterea românilor ca națiune politică, egală în drepturi cu celelalte din Transilvania, și care să fie reprezentată, potrivit ponderii sale, în organele administrative, legislative și juridice ale Principatului. Inochentie Micu își argumentează programul cu spiritul dreptului natural, cu punerea în evidență a raportului necesar între numărul populației, sarcinile ce-i reveneau și drepturile de care beneficia, cu temeiul istoric al vechimii și continuității poporului român în Transilvania și cu o motivație luată din ideologia Luminilor: ridicarea prin educație și cultură.

Memoriile lui Micu nu primesc răspunsul așteptat. Atunci, el convoacă, în 1744, la Blaj, un sinod, cu participarea delegaților laici și clerici, uniți și ortodocși deopotrivă, din toate categoriile sociale. O adevărată reprezentanță națională românească. Sinodul îl împuternicește

pe episcop să declare părăsirea Unirii, în cazul respingerii revendicărilor românești. Viena reacționează, exilându-l pe episcop la Roma și obligându-l să abdice în 1751. Prima consecință a îndepărtării lui Micu a fost o amplă mișcare de părăsire a Bisericii greco-catolice și de revenire la ortodoxism (propaganda plină de succes a călugărilor Visarion și Sofronie între 1744 și 1761). Cea de-a doua consecință a fost că, prin conscripția confesională din 1761 și 1762, se instituie în Transilvania sistemul celor două confesiuni românești – greco-catolică și ortodoxă, fiecare cu episcopate proprii.

Lupta lui Inochentie Micu are și un alt rezultat concret: constituirea centrului cultural-bisericesc de la Blaj. Din școlile deschise aici în 1754 se va ridica generația intelectuală a Școlii Ardelene, care va continua programul lui Micu pentru drepturile națiunii române. În 1772–1773, dintr-o statistică întocmită de feldmareșalul locotenent Preiss, la cererea viitorului împărat Iosif II, reiese că Marele Principat al Transilvaniei (cu această denumire din 1765) era locuit de 1 066 017 de oameni (populația din Granița Militară transilvăneană nu e luată în calcul), dintre care 558 076 de ortodocși, 140 042 de calvini, 130 884 de luterani, 119 230 de greco-catolici, 89 135 de romano-catolici și 28 647 de unitarieni. Altfel spus, românii în Transilvania, ortodocși și uniți, deopotrivă, însumau 677 306 de locuitori, adică 63,53% din populația totală. Și ei nu dispuneau de nici un drept politic! Cifrele de mai sus, care confirmau în bună măsură statistica din 1767 a feldmareșalului Hadik, au determinat-o pe împărăteasa Maria Tereza să numească Transilvania „principatul nostru românesc”.

• **Horea.** În Transilvania, odată cu dominația habsburgică începe procesul de modernizare. Mai precis, cu domnia Mariei Tereza (1740–1780), într-o primă fază, și cu aceea a lui Iosif II (1780–1790), într-o a doua. O modernizare în domeniul agriculturii, al mineritului, al industriei manufacturiere, o modernizare în organizarea instituțională (de pildă, prin înființarea de regimente grănicerești, ca o cale de ridicare a unor categorii ale țărănimii libere, prin edictul de toleranță, prin care li se acordă și ortodocșilor dreptul la cetățenie în orașe, prin desființarea servituților personale ale țăranilor ș.a.). Chiar dacă opoziția la reforme din partea stărilor privilegiate e înverșunată și multe din reforme de fapt nu se pot aplica (în 1790, înainte de moarte, sub presiunea insistentă a cercurilor privilegiate, Iosif II revocă reformele), inițierea lor contribuie la conștientizarea politică a naționalităților componente ale imperiului.

Reformismul are loc în paralel cu procesul de trezire națională. În Transilvania, românii nu se mai mulțumesc cu jumătăți de măsură. La 31 octombrie 1784, adunați la târgul de la Mesteacăn, țăranii români cer „bunului împărat”, Iosif II, înlăturarea obligațiilor lor feudale. Conducătorul lor, Horea, bătuse de mai multe ori drumul spre Viena, „la împăratul”, cu petiții, și simțise cât de mare era rezistența nobililor la cererile țăranilor. La 2 noiembrie 1784, conduși de Horea, Cloșca și Crișan, țăranii români dezlănțuie revolta în Transilvania. Doleanțele lor: „nobilime să nu mai fie”, pământurile nobiliare să fie împărțite și toți locuitorii să fie cuprinși într-o singură pătură socială, a „plătitorilor de dare”. În condițiile în care cei mai mulți nobili erau maghiari, iar cei mai mulți țărani dependenți erau români, astfel de cereri implicau răsturnarea raporturilor existente pe plan național. Cum scria istoricul David Prodan: „În perspectivă istorică, răscoala întregeste programul națiunii cu dimensiunea sa socială”.

Răscoala e înfrântă, conducătorii ei torturați și trași pe roată (Crișan se sinucide în închisoare), la 28 februarie 1785. Urmările ei rămân însă evidente. Sângele țăranilor înnobilează lupta națională a românilor în Transilvania. Elita lor intelectuală devine mai activă. Înaintea convocării Dietei din Transilvania de către noul împărat, Leopold II, în 1791, intelectualii români, în frunte cu personalități reprezentative ale generației Școlii Ardelene (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Piuaru-Molnar), elaborează actul programatic fundamental al mișcării de emancipare a românilor transilvăneni, cunoscut sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*.

Supplex-ul se deschide semnificativ cu o formulare referitoare la „drepturile omului și ale societății civile”, care trimite, evident, la „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului” din 1789. El sintetizează obiectivele mișcării naționale a românilor transilvăneni: ștergerea denumirilor jignitoare la adresa românilor, asigurarea pentru cler, nobilime și poporul de rând, a unor drepturi similare cu ale categoriilor analoge ale celorlalte națiuni, participarea proporțională la ocuparea funcțiilor publice, denumiri românești pentru unitățile administrative cu populație majoritar românească ș.a. Argumentele, de ordin istoric și filologic, puse la îndemână de cercetările Școlii Ardelene, erau însoțite de apelul la dreptul natural, în sensul filozofiei epocii Luminilor, invocându-se numărul preponderent al românilor și sarcinile publice proporționale acestei preponderențe.

Bine încheiat și temeinic argumentat, *Supplex*-ul este primul program național al românilor. El reprezintă o mărturie indiscutabilă că

„ideea de naționalitate a trecut peste diferențele confesionale dintre uniți și ortodocși, deoarece a pus țelurile naționale înaintea luptelor religioase partizane și a reprezentat aspirațiile comune ale intelectualilor uniți și ortodocși, care s-au unit pentru a-l «redacta»”, după cum remarcă istoricul american Keith Hitchins. Înaintat Vienei, *Supplex*-ul este trimis Dietei de la Cluj, care, cum era de așteptat, îl respinge cu furie.

• **Tudor Vladimirescu.** Principatele Dunărene se aflau în fața unei tragice dileme. Dacă slăbea puterea Porții asupra lor, după cum se și întâmplase, mai cu seamă după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), creștea influența Rusiei. Un timp, boierimea română a știut să profite de pe urma conflictului dintre Turcia și Rusia, căutând să obțină mai largi posibilități de mișcare pentru țările lor. În 1802, de pildă, susținuți de Rusia, ei obțin de la Poartă recunoașterea vechilor lor drepturi și introducerea principiului alegerii domnilor pe șapte ani și înlocuirea lor doar cu acordul comun al Rusiei și Turciei. Un acord care nu rezistă decât patru ani. Pentru că Rusia nu voia ca el să reziste. Și folosește ca pretext înlocuirea lui Constantin Ipsilanti, titularul tronului muntean, în 1806, fără consultarea ei prealabilă, pentru a declara război Turciei. Prin împărțirea sferelor de influență, la Tilsit, în 1807, Napoleon lăsase Principatele Dunărene aliatului său, Alexandru I al Rusiei (1801–1825). Or, Rusia voia să profite de mâna liberă pe care o avea pentru a-și spori influența în Principate și în Balcani. Istoria Țării Românești și Moldovei din acești ani este total subordonată intereselor Marilor Puteri în criza orientală.

Războiul ruso-turc început în 1806 se desfășoară, ca și celelalte, pe teritoriul Principatelor. Mulți patrioți români participă ca voluntari în armata rusă. Ca „recompensă”, la tratativele de pace de la București, din 1811–1812, rușii cer încorporarea celor două Țări Române în Imperiul Rus. Numai iminența unui război cu Napoleon limitează cererile rusești doar la partea Moldovei dintre Prut și Nistru, pe atunci locuită în proporție de peste 90% de români. Se dovedea limpede că Principatele erau în pericol de a schimba un rău (dominația otomană) cu un alt rău (dominația rusească), ceea ce însemna totala lor dispariție în cuprinderea de necuprins a imensei Rusii.

Clasa conducătoare română începe să devină mult mai circumspectă față de Rusia. Într-o regiune atât de disputată de Marile Puteri, și în care Rusia era atât de interesată, identitatea politică proprie nu putea fi menținută decât prin transformarea Principatelor în state neutre tampon între Rusia, Austria și Imperiul Otoman. Așa se puteau mai bine estompa divergențele dintre aceste Mari Puteri. Și se spera că faptul va fi acceptat

de toate statele. Ideea începuse să-și facă loc de la sfârșitul secolului 18. Se și obțin unele succese prin deschiderea de consulate, la București sau la Iași, de către Rusia (1782), Austria (1783), Prusia (1785), Franța (1796) și Anglia (1801). Consulii străini contribuie la îngrădirea abuzurilor turcești și la adoptarea unor hâtîșerifuri care pun, fie și teoretic, raporturile economice româno-otomane pe baze mai limpezi.

Ideea va fi și mai mult invocată după 1812. În programele politice de după 1812 se află în prim-plan autonomia Principatelor (înlăturarea fana-rioților și reîntoarcerea la vechile privilegii), nu și independența lor. Imperiul Otoman începe să fie conceput ca un rău necesar, o umbrelă proteatoare, cel puțin în noul context geopolitic. Acestea sunt de fapt obiectivele pe plan național ale revoltei conduse de Tudor Vladimirescu în 1821.

Tudor era un mic boier din Oltenia, care își face averea din comerțul cu vite cu Transilvania și își dobândește faimă participând de partea rușilor la Războiul ruso-turc dintre 1806 și 1812. Stabilește legături cu anturajul principelui Karagheorghević din Serbia, cu cercurile din jurul ministrului de Externe al țarului Alexandru I al Rusiei, grecul Ioan Capo D'Istria (Ioannis Kapodistrias), și îndeosebi cu Eteria, organizație secretă a grecilor, creată la Odessa în 1814 (sub privirea binevoitoare a diplomației ruse), care urmărea eliberarea grecilor de sub turci. Eteria era condusă de Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn al Țării Românești, Constantin. Eteriștii atrag în rândurile lor pe domnul Moldovei, Mihail Suțu (1819–1821), și pe mai mulți boieri din Țara Românească (Muntenia, cum începe să fie mai bine cunoscută).

Tudor Vladimirescu acceptă și el să colaboreze cu Eteria, fără a deveni și membru al acesteia (nu voia să-și vadă mâinile legate și avea în vedere și puternicul curent antigrecesc din Principate). El încheie o înțelegere cu fruntașii eteriști din București, Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache, prin care se angajează ca „prin puterea armelor noastre, să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor și să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare”. Încurajați de mișcările revoluționare din Spania și Italia, eteriștii hotărăsc să declanșeze mișcarea de eliberare pornind din Principatele Române. Cum, în ianuarie 1821, domnul Țării Românești, Alexandru Suțu, încetează din viață, se constituie la București un Comitet de guvernământ.

Marii boieri, Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, membri ai Comitetului, îl trimit, la 18/30 ianuarie 1821, pe Tudor Vladimirescu în Oltenia: „Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre, drept aceea ca niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului pe dumneata sluger Teodore te-am ales să rădici norodul în arme și să urmezi precum ești povățuit”. Cinci zile mai târziu, el lansează apelul la revoltă, cunoscuta *Proclamație de la Padeș*, destul de vagă în conținut, dar care are ecou, mii de oameni, mai ales țărani, alăturându-se mișcării. Revolta crea pentru boieri o divisiune. I se oferea astfel Comitetului de la București un pretext pentru a cere Porții retragerea din țară a fanarioților și a camarilelor lor („boierii cei răi” din Proclamația de la Padeș). Tudor nu se mulțumește însă doar a oferi pretexte și el nu vrea să fie doar un instrument al boierilor, ci „părtaş la putere”, așa că, în martie 1821, pornește cu trupele sale (c. 10 000 de oameni) spre Capitală, dând asigurări liniștitoare consulului general rus la București, turcilor și boierilor din Comitetul de guvernământ. În afara teritoriului controlat de el, țărani se răscoală și jefuiesc conacele boierești.

Cam tot în același timp, Alexandru Ipsilanti, cu oamenii săi pregătiți în Rusia, intră în Moldova (și de aici în Muntenia), lansând, la 22 februarie/6 martie, de la Iași apelul său la revoltă adresat tuturor popoarelor balcanice, lăudându-se în același timp cu sprijinul „unei strașnice puteri”, adică al Rusiei. La 21 martie/2 aprilie, Tudor ajunge în București și la 8/20 aprilie se întâlnește cu Alexandru Ipsilanti, cu care își împarte sferele de acțiune în Muntenia, după ce nu au putut ajunge la o acceptare reciprocă a obiectivelor celor două mișcări. Tudor îi reproșează lui Ipsilanti că nu a adus, cum făgăduise, intervenția și sprijinul Rusiei în acțiunea sa (între timp, contele Capo D'Istria dezavuase Eteria) și nu aprobă intenția acestuia de a transforma Muntenia în teatru de război contra turcilor, cerându-i să treacă Dunărea (la 6/18 aprilie 1821 grecii declanșaseră insurecția antiotomană în Pelopones). În același timp, Tudor împiedică pe boierii rămași să părăsească Bucureștiul și ia legătura cu pașalele turcești de la Vidin, Silistra și Brăila, încercând să întârzie intrarea turcilor în țară. Aceștia îi cer depunerea armelor și, la 1/13 mai, pătrund în Muntenia. Două săptămâni mai târziu, Tudor, de teama turcilor, părăsește Bucureștiul, pe care nu-l putea apăra, cu intenția de a rezista în Oltenia. La 21 mai/2 iunie e capturat de Iordache Olimpiotul la Golești, chiar din mijlocul pandurilor săi, care nu reacționează, nemulțumiți de duritatea comportamentului lui Tudor față de ei. Dus la Târgoviște, Tudor e torturat și ucis, la 27 mai/8 iunie, corpul lui fiind aruncat într-o fântână.

Turcii înfrâng deopotrivă oastea lui Ipsilanti și restul oastei lui Tudor și jefuiesc cumplit Muntenia. Ipsilanti se refugiază în Austria, unde cancelarul Metternich dă ordin să fie arestat (moare în 1828).

• **Când vin vapoarele Occidentului în porturile de la Dunăre.** Cu toate că a fost înfrântă, mișcarea lui Tudor a avut importante consecințe. La 5/17 aprilie 1822, o delegație de boieri din Muntenia și Moldova cere la Istanbul restabilirea domniilor pământene, excluderea grecilor din funcțiile civile și ecleziastice din Principate, întărirea privilegiilor boierești, restructurarea instituțiilor existente ș.a. Turcii aprobă primele două solicitări, cu atât mai mult cu cât se aflau în război cu grecii și, inevitabil, îi înlăturau din funcții în tot cuprinsul imperiului.

La 1/13 iulie 1822 sunt restabilite domniile pământene, prin numirea lui Ioniță Sandu Sturdza (1822–1828) în Moldova și a lui Grigore IV D. Ghica (1822–1828) în Muntenia. În paralel, pe plan intern, boierimea mică reacționează contra celei mari, pretinzând participarea la putere (proiectul așa-numitei „Constituții a cărvunurilor” din 1822). Tentativa ei e oprită de protipendada susținută de conjunctura externă rămasă neschimbată în datele ei esențiale.

Convenția ruso-turcă din 26 septembrie/7 octombrie 1826, de la Akkerman, garantează Principatelor alegerea domnilor pământenii de către Divanurile din cele două țări pe o durată de șapte ani, sub rezerva aprobării țarului și sultanului, suspendarea tributului pe o durată de doi ani și libertatea comerțului, cu condiția asigurării aprovizionării cu grâu a Imperiului Otoman.

Pe linia unei tendințe anterioare, asupra Principatelor se stabilește un fel de condominium al celor două imperii. Bătălia de la Navarino, din 8/20 octombrie 1827, în care flota anglo-franco-rusă distruge escadra turco-egipteană, internaționalizează conflictul greco-turc și Principatele devin din nou teatru de război ruso-turc. În aprilie 1828, sunt iarăși ocupate de ruși, care, de această dată, le pun sub directă lor administrație (1828–1834). Intenția de a nu le mai părăsi era limpede. Tratatul de la Adrianopol (azi Edimé) din 2/14 septembrie 1829 încheia trei secole de dominație otomană și restabilește regimul de vasalitate. El prevedea, în ceea ce privea Principatele, restituirea către Muntenia a celor trei raiale, Brăila, Turnu și Giurgiu (rușii se gândeau că în curând vor face parte din teritoriul rusesc), prin care se restabilește, astfel, frontiera de-a lungul Dunării, reconfirmarea autonomiei Principatelor, alegerea pe viață a principilor și, un fapt foarte important, libertatea comerțului („deplina libertate a

comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor”), precum și desființarea monopolului asupra vânzărilor către Poartă și libertatea navigației pe Dunăre. Totodată, era limitat amestecul Porții în Principate, unde ocupația rusească se menținea până la plata despăgubirilor de război.

De la condominium ruso-turc se trece la protectorat rus. Tot ceea ce Turcia pierdea din suzeranitatea sa asupra Principatelor, acum doar formală, câștiga Rusia.

• Ocupația rusă aduce cu ea două **Regulamente Organice** (un fel de Constituții), pentru cele două Țări Române, prin care se reorganizează viața lor politică, socială și economică. „Paradoxal, cum scria istoricul G. Castellan, țarul Sfintei Alianțe a fost artizanul modernizării Țărilor Române”. Șeful administrației militare este numit Pavel Kiseleff (1788–1872), general și diplomat luminat, educat în Occident, pătruns de spiritul misiunii Rusiei și de ideile moderne ale veacului, două ipostaze de neîmpăcat în Rusia, și pe care Kiseleff încearcă să le împace în afara ei. În fapt, Kiseleff pregătea Principatele pentru anexarea lor de către Rusia. El numește două comisii de redactare a unor proiecte de Constituție, formate din mari boieri din cele două țări, pe care le pune sub președinția consulului general al Rusiei. Cele două proiecte sunt aprobate de Curțile de la Sankt Petersburg și Istanbul, apoi de cele două Adunări generale extraordinare ale Munteniei și Moldovei și vor rămâne în vigoare până în 1858 (mai puțin în timpul Revoluției de la 1848 din Muntenia).

Regulamentele concentrează puterea în mâinile marilor boieri, intensifică regimul exploatarei țăranilor, dar, în același timp, inspirându-se din gândirea politică occidentală, introduc principiul separării puterilor în stat, desființează monopolul corporațiilor, introduc impozitul unic („capitația”), stabilesc o structură instituțională modernă. Ele constituie un pas important spre realizarea unității administrative a fiecărei țări, și, prin prevederi asemănătoare, pregătesc terenul unirii lor.

Sistemul politic instituit de Regulamente nu funcționează normal, conform prevederilor stabilite. În fapt, Principatele se conduc nu după stipulațiile Regulamentelor, ci după indicațiile consulilor generali ruși de la București și Iași. Influența acestor consuli este determinantă la toate nivelurile. Când, în 1843, istoricul și viitorul mare om politic Mihail Kogălniceanu (1817–1891) deschide un curs de istoria românilor la Academia Mihăileană din Iași, la cererea consulului rus, după trei prelegeri, trebuie să-l întrerupă. Rusia veghea.

Cel mai important câștig pentru Principate, după Tratatul de la Adrianopol din 1829, este deschiderea lor spre Occident. Odată cu desființarea monopolului turcesc asupra comerțului, țările dunărene pot intra direct în contact, prin produsele lor, cu țările Occidentului. Când vapoarele engleze, franceze sau austriece încep să încarce din porturile românești de la Dunăre produse ale pământului românesc, totul începe să se schimbe în Principate. Raporturile cu Occidentul acționează ca un pivot. Ele cer adaptarea instituțiilor publice, a sistemului politic la un nivel apropiat țărilor partenere de comerț. De pildă, Țările Române nu puteau măsura și cântări cu sistemul lor vechi de măsuri și greutate și, în același timp, vinde cu metrul și kilogramul.

Trebuiau apoi create legi comerciale sigure, trebuia modernizată viața juridică. Cum scria economistul român Ștefan Zeletin: „Invazia capitalismului în România a ridicat circulația mărfurilor la nivelul vieții moderne și modernizarea a antrenat cu ea întreaga societate”.

Modernizarea nu a început în același timp și cu aceeași intensitate în tot spațiul românesc. Cel mai vizibil s-a manifestat în Bucovina, Transilvania și Banat, provincii aflate până în 1918 sub stăpânirea Austriei sau a Austro-Ungariei. A urmat în Vechea Românie și, cu mai puține efecte, în Basarabia, aflată sub stăpânire rusă. În teritoriile din afara Vechii Românie modernizarea a început să se facă și s-a și făcut o bună perioadă prin intermediul statelor în componența cărora ele se găseau și odată cu restul teritoriului acestora. Nu în puține domenii ea a fost mai slab resimțită de românii din aceste spații, asupra lor politic. Mai cu seamă în Vechea Românie modernizarea a luat o formă precipitată. Adică, de la un capitalism primar, cum era înainte de 1829, s-a ajuns repede la unul comercial și, la sfârșitul secolului 19, la unul industrial, cu regim protecționist, dominat de ideea valorificării rapide a bogățiilor țării, pentru ca, în preajma Primului Război Mondial, să se ajungă la un capitalism organizat, cu marea finanță și cu capital de stat. Astfel că, între 1829 și 1914, așadar în mai puțin de un secol, românii au trecut prin toate etapele evoluției sociale și economice capitaliste. La începutul secolului 19 sistemul lor legislativ era bazat pe „legea veche” și pe „obiceiul țării”. Garanțiile individuale ale acestui sistem rămăneau la discreția și „la simțul dreptății boierilor”. Din această fază, trecând prin Revoluția de la 1848 și prin lupta pentru unire, cum se va vedea, s-a ajuns direct la regimul Convenției din 1858, la Statutul lui Cuza și, mai ales, la Constituția de la 1866, bazată pe concepția individualistă burgheză. Etapele clasice ale evoluției capitaliste au fost comprimate sau chiar anulate. În Apus, modernizarea a cunoscut o

desfășurare relativ lungă, ceea ce a îngăduit sedimentări și maturizări timp de mai multe generații. La români, ca și la alte popoare din această zonă a Europei sau din altele, viteza trecerii de la o etapă la alta n-a lăsat timp pentru sedimentări asemănătoare. Aceasta a și determinat, în bună măsură, receptarea modernității ca o succesiune de „forme fără fond”.

• **Semne de înnoire.** Semnele noului se văd pretutindeni: creșterea numărului de orașe (în 1831 în Moldova erau 22, iar în 1845, 50, dintre care Iașul avea 70 000 de locuitori), schimbarea înfățișării lor, îmbunătățirea transporturilor (în 1834, primul vas românesc, sub pavilion românesc, ridică ancora spre Istanbul; apar șosele moderne, ca în Moldova, sub domnia lui Mihail Sturdza, între 1834 și 1849), modernizarea orașelor-porturi de la Dunăre, Brăila și Galați (după transformarea lor în orașe porto-franco), începutul schimbării modei clasei dominante, de la hainele orientale la cele „nemțești”, a bucătăriei și a felului de a mânca, de a se distra, de a-și ocupa timpul liber. Arhitectura dă o măsură a înnoirilor epocii, orașele mari, Bucureștiul, în primul rând, împodobindu-se cu clădiri publice sau particulare în stilul Parisului celui de-al Doilea Imperiu. Iluminatul electric este introdus, în București, în 1882 și, 10 ani mai târziu, în Brăila și Galați. Din 1893 se introduce tramvaiul electric; în 1904 circulau în București 64 de automobile. Începe să se manifeste interes pentru sporturile moderne: tenis, patinaj, scrimă, tir, gimnastică ș.a.

Evident, modernitatea e receptată mai ales de elite. Sub primele domnii pământene restaurate și în epoca Regulamentelor Organice boierimea crește spectaculos din punct de vedere numeric. O condică din Moldova consemna 354 de noi boieri între 1822 și 1828. În Muntenia, de la 306, câți erau în 1806, în cele trei „clase”, se ajunge la 576 în 1829, la care se adăugau 380 de boiernași și 283 de feciori de boieri și boiernași. Sub primul domn „reglamentar” în Moldova, Mihail Sturdza (1834–1849), numărul boierilor ajunge la 2 682, și, până în 1856, la 5 151. În vânzarea funcțiilor domnii găsesc o sursă de venituri, dar, în același timp, caută să răspundă aspirațiilor tot mai insistente de intrare în rândul clasei dominante a noilor îmbogățiți. Foarte mulți dintre acești boieri nu aveau moșii și îmbogățirea lor se datora posibilității crescute de venituri alternative. Majoritatea noilor boieri sunt de rangul II și III și ei manifestă de la început o atitudine ostilă față de marii boieri și față de privilegiile acestora. Din rândurile lor prind viață curente „reformiste” ale epocii (vezi, de pildă, „Constituția cărvunarilor” din 1822). În același timp, începe să se manifeste cu tot mai mare vivacitate o clasă burgheză,

provenită din negustori (în 1846, ei sunt 6 633 în Moldova, iar în Muntenia, în 1831, o statistică dă 14 897 de negustori și meșteșugari), din meșteșugari (catagrafia din 1845, din Moldova, indică un număr de 8 530), din intelectuali (profesori, avocați, medici, ingineri, farmaciști, majoritatea străini în prima jumătate a secolului 19, și al căror număr e greu de stabilit) și din funcționari. Mulți dintre acești burghezi sunt evrei, mai ales în Moldova (în 1838 erau aici 80 000, față de numai 12 000 în 1803, iar în 1859 ajung la 120 000, respectiv la 10% din populație), sunt armeni, prezenți la orașe, în număr mic, dar foarte activi, ori sunt greci.

Înnoirile sunt însoțite sau precedate de schimbări în ideologie, în cultură, în instrucție. În 1813 Gheorghe Asachi (1788–1869) inaugurează la Iași învățământul în limba română. Același lucru îl face transilvăneanul Gheorghe Lazăr (1779–1823) la București, în 1818. Apar școli normale, școli de agricultură, de arte, meșteșuguri, inginerie civică, pensioane de fete. În 1842, la Liceul Sf. Sava din București erau 675 de elevi și 18 profesori, în Muntenia erau 18 școli normale, cu 1 732 de elevi, 2 107 de școli comunale, cu 41 000 de elevi. Dacă în 1834 erau 725 de elevi în ambele Principate, în 1914 se va ajunge la 537 470. Apare învățământul superior în limba română, odată cu Academia Mihăileană de la Iași din 1835, iar din 1860 și 1864, cu Universitățile de la Iași și București. În 1864, domnitorul Cuza promulgă o lege a învățământului, prin care învățământul primar devine gratuit și obligatoriu (într-o vreme în care, surprinzător, obligativitatea învățământului nu era încă legiferată în Occident).

Tot mai mulți tineri pleacă la studii în Occident. Cei dintâi se duc fiii de boieri: Dimitrie Ghica, Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbei, Petrache Poenaru, copiii domnului Mihail Sturdza, din Moldova... Se duc cu predicție în Franța, dar și la Berlin, Leipzig, München, Viena sau în Italia. În 1863, la Paris se aflau 900 de tineri români, dintre care 400 studiau la universități și 500 își făceau studiile liceale (55 dintre ei erau bursieri ai statului).

Cu 1829 încep să apară ziare în limba română: „Curierul românesc”, al lui Ion Heliade Rădulescu, la București, „Albina românească”, a lui Gheorghe Asachi, la Iași, „Gazeta de Transilvania” (1838), a lui George Barițiu (1812–1893), la Brașov. Chiar dacă la început erau reduse ca număr, cu o prezentare grafică modestă, numărul ziarelor, al gazetelor și revistelor crește rapid. În 1838 apare la București primul cotidian, „România”. Între 1792 și 1847 apar 43 de periodice românești în spațiul

românesc (21 în Muntenia, 16 în Moldova, 6 în Transilvania). În 1864, la București se editau 82 de periodice (250 în 1908). Multe dintre aceste periodice erau de calitate și ele au influențat mentalitatea epocii.

După 1830, începe să se manifeste tot mai frecvent teatrul în limba română, care dă și mari interpreți, dramaturgi, regizori (Costache Caragiale, Matei Millo, Iorgu Caragiale, Mihai Pascaly, Vasile Alecsandri ș.a.) și care, din 1852, are și o mare sală de reprezentație la București.

Tot în această epocă, începe să-și facă tot mai simțită prezența o pleiadă de valoroși scriitori, istorici, filologi, oameni de știință, deveniți clasici în cultura română: Mihai Eminescu (1850–1889), Ion Luca Caragiale (1852–1912), în literatură; Alexandru D. Xenopol (1847–1920), Nicolae Iorga (1871–1940), în istorie; Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907), în filologie; Nicolae Grigorescu (1837–1907), Ion Andreescu (1850–1882), Ștefan Luchian (1868–1916), în pictură; Grigore Cobălcescu (1831–1892), Victor Babeș (1854–1926), în știință ș.a.

În paralel, continuă legătura specială cu limba și cultura franceză. În acest domeniu există o tradiție de peste un secol și jumătate, de la «L'étoile du Danube» a lui Mihail Kogălniceanu la revista lui Ulisse de Marssillac, «La voix de Roumanie», apărută între 1861 și 1866, apoi «La Roumanie» a lui Emile Galli din 1888, «La Roumanie» (1898–1916) a lui Paul Brătășeanu, «L'Ère nouvelle» (1893–1894) a lui G. Diamandy, «L'Orient» (1877–1910) al lui Frédéric Damé, «La revue roumaine» (1912–1916) a lui Adolphe Cantacuzène, «Revue de Roumanie» a lui C. Bacaloglu (1910), precum și alte publicații efemere, cum ar fi «Catulle Mendès» (1901), «Victor Hugo» (1902) sau «Ronsard» (1938).

Dar, mai mult decât oricând, în această epocă de început de modernizare, societatea românească trăiește sub semnul contradicțiilor de tot felul. Literatura vremii le surprinde pe planul mentalităților, după cum, în planul realității concrete, le semnalează călătorii sau trimișii străini în Principate: Félix Colson, în 1839, Edouard Thouvenel, în 1840, Jean A. Vaillant, în 1842, Hippolyte Desprez, în 1850, Saint-Marc Girardin, în 1852 și 1853, sau Ubicini, în 1856. Literatura exprimă convingător starea de tranziție a momentului, nostalgia unor vremuri mai liniștite, inadap-tarea, arivismul ș.a. Îndeosebi, burghezia ce se forma se bucura de atenția deloc binevoitoare a creatorilor literari ai vremii. Scrierile dramatice ale lui Alecsandri sunt scăldate într-o lumină de romantism istoric, de „tradiționalism revoluționar”. Ceea ce Alecsandri schițează, Caragiale biciaiește violent. O lume întreagă de Farfurizi, Tipătești, Cațavenci, Bibici, Mițe ploieștence ș.a. arăta cum nu se poate mai grăitor caricatura

noului tip sociologic, căruia Caragiale nu-i opune vechiul, ci îl prezintă așa cum îl vede el, deformat și depoetizat, strâmb și dizarmonic. Tot ce avea mai sfânt liberalismul, noțiunile de popor suveran, egalitate, vot universal, suveranitate ș.a, prin deformarea lor de către politicianism – și acesta rod tot al liberalismului aplicat în viața politică –, ajung a fi în opera corozivului satiric o farsă de proporții. Eminescu ataca liberalismul pe terenul politic, iar Caragiale, prin opera sa dramatică, îl ataca în domeniul literar. Cu alte mijloace este zugrăvit noul tip sociologic, cel burghez, de Duiliu Zamfirescu, Emil Gârleanu, Mihail Sadoveanu, Al. Brătescu-Voinești ș.a, în opera cărora tipului burghez îi este opus cel de „boier”, un inadaptat la materialismul vieții moderne, care privește cu dispreț și demnitate pe parvenit.

O problemă a începuturilor modernizării și pe care mulți o sesizează (vezi amintirile, jurnalele lui Lăcusteanu, Constantin Argetoianu, Constantin I. C. Brătianu, Sabina Cantacuzino, Nicolae Gane, Ion Ghica, Nicolae Kretzulescu, Titu Maiorescu, Nicolae Suțu, Gh. Panu, Al. Papadopol-Calimah, Ion Heliade Rădulescu, Radu Rosetti, George Sion, I. Valentineanu) este aceea a imitației. Imitația apare mult prea evidentă în prima parte a secolului 19. O întâlnim și după aceea, dar nu sub forme atât de nedismulate. Se imita totul și de către toți. De pătura conducătoare mai întâi. Titlurile boierești iau și ele formă occidentală. Domnul devine principe sau prinț (cele două denumiri coexistă până în 1881, când România se proclamă regat); uneori se menține titlul de beizadea (fiu de domn), dar, ca în cazul lui Grigore Sturdza, se adaugă „prințul beizadea”. Octav-George Lecca, în cartea lui despre familiile române de boieri, atribuie fiecărui rang echivalentul occidental. Și atunci marele ban devine *duce de Craiova*, marele vornic, *grand justicier*, marele clucer, *grand maître des cérémonies*, marele postelnic, *grand chambellan*... Era doar imitație sau dorința de aliniere la Occident? Și una, și alta. Pentru Dimitrie Bolintineanu era un fel de maimuțareală și în romanul său, *Manoil*, ia în răspăr această tendință. Unul din personajele romanului său primește o scrisoare de genul: „Familia Parascovenilor este cea mai veche din Valahia; baroni de Ilfov, conți de Râmnic, marchizi de Craiova au stat în neamul nostru, precum genealogia ce am dat să-mi facă la Paris...” Erau, după Bolintineanu, rătăcirii de tot râsul. Căderi în ridicol. Ca și exageratele căutări de ascendențe străine și deci nevoia de a schimba ortografia. Vorniceasa Elena Sturdza vrea cu tot dinadinsul o origine vest-europeană. Și pleacă la Viena să și-o caute. Găsește o familie Turzo. Și e convinsă că e chiar familia ei. Și până la moarte a vrut să i se spună contesă, susținând

sus și tare că titlul îi fusese dat de împăratul Austriei. Familia Negru se transformă în Negruzzi (așa o sfătuiește un profesor italian care fusese în casă pe la început de veac 19). Radu Rosetti e foarte mândru de ascendența italiană a familiei sale. Un alt personaj al lui Bolintineanu, Iordache, își zicea principele Iordache și soția lui e în stare să rupă legăturile cu cei mai buni prieteni dacă nu-i spuneau ei principesă, iar fiului de șase ani principe. „Maladie ridiculă ce bântuie de la un timp încoace multe capete seci; fruct al moravelor străine ce unii români în călătoriile lor în Europa au putut să culeagă în căi ferate, în birturi, în baluri publice, pe unde au lunecat.” Fiica lui Todoraș Balș, căsătorită Latescu, devine anglomană sub influența guvernantei engleze a surorii sale mai mici și „ținea casa și grajdul după moda englezească”, cumpărase și hamuri englezești, iar pe surugii ei țigani îi îmbrăcase în livrele de surugii de poștalion englezesc, ba chiar îi învățase cuvinte englezești. Alecu Russo scrie că „boierii cei mai de sus au dat limbii franțuzești stăpânire în saloane și corespondențe intime”, limba română nemaifolosind-o decât cu oamenii lor slujbași și la tribunal. Elegantele doamne ale protipendadei, îmbrăcate desigur după ultima modă de la Paris, după cum observă tot Alecu Russo, nu vorbeau decât de Balzac, Soulie, Lamartine, Hugo, Kock, Dumas... Marii boieri și soțiile lor erau imitați de boierii de-al doilea, al treilea rang... cu soțiile lor. Nu lipsesc echivocurile pentru că apar schimonosiri de cuvinte, construcții bizare, accente hilare. Un limbaj de tranziție pe care Vasile Alecsandri îl redă în expresia sa cea mai autentică prin modul de a vorbi al coanei Chirița. Imitația e prezentă nu doar la mijloc de veac, ci și mai târziu, chiar și după reacția intelectuală a „Junimii” care aduce spiritul critic. La celebrul bal mascat dat de prințul Bibescu în 1881, participanții sunt deghizați în ducele de Merly (prințul Bibescu), în Cromwell (Gr. Cantacuzino), în Don Juan (Nicolae Cerchez), în patrician de Veneția (prințul Ferdinand Ghica), M. Marghiloman în Pompoinet din *La fille de M-me Augeot*... Doamnele se costumează la fel, în „straniere”. Apare și o țărăncă. Din Bărăgan sau Câmpia Siretului? Nu, din Mans. Doar un singur costum românesc, al Olgăi Mavrogheni, doamna de onoare a principesei Elisabeta. Secolul 19 e marcat de „etichetă”, de regulile de comportament. Un domeniu în care imitația e la ea acasă. În rândul celor din „lumea bună” aceste reguli se învață datorită guvernantelor, profesorilor străini și educației în orașele europene. Când, în 1834, noul domn Alexandru Ghica renunță la hainele orientale și la ceremonia sărutatului de mână, el anunța un început de schimbare a mentalității. Dar când cea de-a doua soție a domnului Bibescu, ajutată de colonelul Grammont, introduce la reședința

domnească eticheta de la Curtea Franței, ea propunea limpede o imitație. Gestul lui Al. Ghica va avea urmări, gestul doamnei Bibescu „provoacă felurimi de glume în societatea bucureșteană”, cum observă N. Kretzulescu. Era diferența dintre dorința de înnoire și imitația directă, afișată, care stârnea reacția mediului autohton, pus în situația de a se schimba peste noapte. Spre sfârșitul veacului diferența dintre schimbare și imitație începe să nu mai aibă contururi așa de precizate. Înnoirea pătrunsese deja peste tot și imitația nu se mai simțea atât de frapant. Era percepută doar ca tendință. Dacă la Paris se purtau pantaloni largi, la București se purtau foarte largi. Dar, prin intervenția păturii culte, Dinu Păturică nu se mai duce la iarmaroc să cumpere tablouri. Între el și tablou apare artistul. Așa cum între model și imitator apare spiritul critic.

De observat că în spațiul românesc, rezistența față de modernizare n-a luat forma ostilității, a împotrivirii fățișe. Românii nu au un Aksakov, un Somiakov, care să opună individualismului occidental un colectivism cum este acela rus, de *mir*. Nu au avut un antioccidental ca Dostoevski, pentru care Rusia nu trebuia să se europenizeze, pentru că ea avea locul ei între Asia și Europa. Nu au avut un Danilevski, care în cartea sa din 1869, *Rusia și Europa*, substituia Rusia Europei, sau un reacționar în politică, așa cum a fost Pobedonostev. Tradiționalismul românilor nu ia forme ideologice active, în politică nu sunt antimoderniști decât sentimental.

Modelul occidental nu s-a preluat pur și simplu, fără ca factorul local să fi contribuit. În cartea sa, *Istoria civilizației române moderne*, criticul și istoricul literar Eugen Lovinescu pleacă de la o premisă greșită și ajunge la o concluzie asemănătoare. Civilizația română (adică modernizarea României după 1821–1829) îi apare drept creație exclusivă a Revoluției Franceze, care s-a impus românilor prin interdependența morală și materială dintre popoarele europene. După schema hegeliană, ideologia revoluționară franceză ar fi teza, căreia i se opun forțele reacționare, antirevoluționare din interior, care se confundă la Lovinescu cu conservatorii. Aceasta ar fi antiteza. Sinteza ar fi civilizația română modernă, al cărei instrument necesar ar fi fost Partidul Liberal, reprezentat îndeosebi de I. C. Brătianu. Fondul local apare astfel convertit politic în adversarii liberalilor și cantonat doar într-un domeniu, cel politic. Filosoful C. Rădulescu-Motru putea privi cu ironie o atare exagerare a factorului extern: „Iată dar cum s-a născut acest prunc... care vrea să fie odată civilizația română! Copil din flori în toată puterea cuvântului. Tatăl său adoptiv, entuziastul Ion C. Brătianu, l-a găsit pe malurile Senei. L-a crescut cât a trăit, apărându-l de primejdiile reacțiunii și apoi l-a încredințat Partidului Liberal, care l-a înfiat pentru veșnicie”. Ironia lui Motru era la fel de coro-

zică și în ceea ce privește exagerarea factorului extern de către Lovinescu: „La formarea civilizației, după d. Lovinescu, fondul sufletesc al poporului român nu contribuie cu nimic... Știm despre el că se formează după bătaia vântului. Cât bate vântul de la răsărit este rău și tulbure în civilizația română. Cât bate vântul de la apus este bine. Această fatalitate de hotare i-a fărâmițat poporului român cu desăvârșire orice veleitate de autodeterminare. El este o ființă pur pasivă și imitatoare”. Cercetări istorice și sociologice mai noi încearcă să dea o altă imagine a dezvoltării civilizației, care presupune aculturația, deci nu un transfer pur și simplu de la civilizat la „barbar”, la „înapoiat”, la „necivilizat”, de la model la imitator, fără ca acesta din urmă să nu aibă nici o contribuție (studiile lui René Wellek, Robert Clements, Gerhard Kaiser sau Ulrich Weisstein, Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Tudor Vianu, Al. Dima, Adrian Marino...). Hegemonia excesivă a modelului clasic a fost depășită, elementul receptor a început să fie mai bine studiat și pus în valoare și conceptul intensei comunicări între culturi a dobândit o circulație care nu încetează să crească.

Din punct de vedere politic, nu numai liberalii au patronat modernizarea țării, în vreme ce conservatorii („forțele reacțiunii”, din teza lui Lovinescu) n-au avut alt rol decât să excite forțele revoluționare, să se ridice din când în când și apoi să capituleze. Patronajul politic s-a exercitat succesiv și de unii, și de alții, diferind uneori mijloacele, ritmul și adesea procesele de intenții. Acest patronaj este până la urmă opera întregii clase conducătoare, care, vrând-nevrând, trebuie să răspundă necesității acelei epoci, de dezvoltare sincronică a României cu statele europene.

Modernizarea la români nu s-a făcut revoluționar. Revoluții, în sens de reacții violente, au fost și în spațiul românesc: 1784, în Transilvania, 1821, în Muntenia, 1848, în toate Țările Române... Dar revoluțiile în spațiul românesc nu s-au putut duce până la capăt. Din cauza intervențiilor străine. În 1784, cum am văzut, în confruntarea dintre românii lui Horea, Cloșca și Crișan și nobilii unguri, au intervenit armatele habsburgice, luând partea celor din urmă. În 1821 au intervenit armatele turcești, Tudor nereușind decât să-și anunțe programul său revoluționar, nu să-l și pună în aplicare. În 1848 armatele turcești, ruse și austriece au pus capăt unor revoluții în mers, care fără îndoială ar fi creat condiții mai bune drumului istoric al românilor. În țări mari, ca Franța sau Rusia, revoluții ca acelea din 1789 sau 1917 s-au desfășurat în întregul lor, până la capăt. Cele două se deosebesc. În Franța s-a consumat înăbușită în propriul ei sânge, cea din 1917 și-a atins scopul, a deschis un capitol nou! Nici pe departe nu este cazul românilor, despărțiți și aflați neconținut la discreția mai puternicilor vecini. Astfel că la români modernizarea s-a făcut prin aco-

modarea, ca ritm și conținut, cu împrejurările internaționale. Când acestea au fost favorabile, procesul revoluționar a fost mai alert. Dar el s-a încetinit când condițiile externe i s-au împotrivit. Calea aceasta e comparabilă, dacă e să facem analogii, cu cea germană și nu cu cea franceză. Cu alte cuvinte, e evolutivă. T. Maiorescu scria în 1887: „Noi... nu suntem revoluționari. Nu doară că revoluția nu ar fi una din căile pe care, în general vorbind, s-a văzut silită istoria popoarelor a merge spre progres. Dar pentru țara noastră, o țară mică, intercalată între două mari puteri coteropitoare, o revoluție este totdeauna o calamitate. Cine începe știe pentru ce o face, dar nu știe niciodată în al cui folos o sfârșește”. Un argument geopolitic pe care-l invocase și Kogălniceanu, nerecomandând revolta maselor ca mijloc de a impune unirea, și pe care-l invocase și Eminescu, scriind în 1876: „Dacă n-am avea vecinic influențe străine precum le avem, dacă am fi în Spania, atuncia ne-am sparge capetele unul altuia până s-ar așeza lucrurile. Dar acest lux de revoluțiuni sociale nu ne este permis nouă, al căror stat e vecinic o cestiune”. Argumentul îl aduce și liderul conservator P. P. Carp, precizând în 1882: „Nouă revoluțiunile radicale nu ne sunt permise”. Un deceniu mai târziu, același Carp, într-un discurs la Senat, afirma: „Istoria ne arată că acele țări care n-au știut să se lecuiască singure de această boală a reformelor care se succed prea repede una după alta, au fost lecuite de alții, dar odată cu lecuirea au pierdut individualitatea lor, au dispărut ca națiuni libere”. Este, de altfel, un lucru deja constatat că, după înfrângerea Revoluției pașoptiste, mulți oameni politici români ai vremii, participanți la evenimentele aceluși timp, atunci când se pronunțau asupra modului de rezolvare a problemelor românești își încărcau gândul de prudență. M. Kogălniceanu nu accepta revoluția decât ca *ultima ratio*. I. Heliade Rădulescu e „partizan al revoluțiilor”, numai dacă ele se fac „în spirit”. I. Maiorescu considera carbonarismul nepracticabil la români din cauza situației lor geopolitice. Istoricul Florian Aaron vorbește doar de „revoluție socială”, pe care o vede, ca și Al. Russo, doar ca o „revoluție morală”. Ceea ce se observă este o apropiere a pozițiilor, un fel de linie de mijloc între un deziderat ca acela al lui C. A. Rosetti, care exalta revoluția („geniu uriaș al viitorului, sfânta trâmbiță a vieții”), și o recomandare ca aceea a lui Gh. Bibescu, fostul domnitor („să facem ce vom face pe supt ascuns și fără zgomot”).

Sensul modernizării la români, ca de altfel la toată lumea din alte zone decât cele occidentale, a fost sincronizarea dezvoltării spiritului românesc cu acela al Occidentului. Nu s-a reușit decât parțial. Modernizarea în zona sud-est europeană a rămas un proces neterminat. A rămas adesea un cadru formal și instabil. Nu s-a umplut cu un conținut real.

Aceasta a contribuit, nu puțin, la decalajul acestei zone față de altele. Potrivit cercetărilor istoricului britanic E. Hobsbawn, decalajul dintre venitul pe cap de locuitor din această zonă periferică a Europei și Occident, era de 1 la 1,8 în 1750–1800, de 1–3 în 1913, de 1–5 în 1950 și între 1 și 8 în 1990. Și decalajul nu încetează să crească.

• **Generația de la 1848.** În toate domeniile modernizării se manifestă așa-numita „generație de la 1848”, oameni proveniți din boierimea mare (Filipești, Crețulești, Golești, Ion Ghica, Ion Câmpineanu, Ion Bălăceanu, C. Grădișteanu, C. A. Rosetti...) sau din „noblețea mică”, cum o numește C. D. Aricescu (precum frații Brătianu, Cr. Tell, Magheru, Heliade Rădulescu, Bălcescu...), educați în Apus, la curent cu dezvoltarea modernă a Europei și a căror principală preocupare era să aducă Europa pe malurile Dunării (inițial sincronizarea e mimetică, cum am văzut). O generație determinată istoric, de o mare dăruire, cei mai mulți iubind țara cu disperare – unii cheltuindu-și averea pentru ea: Constantin A. Rosetti (1816–1885), Nicolae Bălcescu (1819–1852), Gh. Asachi (1788–1869) ș.a. –, cu spirit de sacrificiu, cu o mare responsabilitate pentru soarta națiunii. Această generație a tinerilor (toți au în jur de 30 de ani) este legată de generația similară europeană prin organizațiile masonice. Ea este promotoarea schimbărilor înnoitoare în societatea românească¹. Ea este legată, cum bine crede N. Iorga, și de generația așa-zisă „a Regulamentului Organic”, a acelor tineri formați în țară (cu excepția fiilor lui Bibescu sau Sturdza), educați cu percepători străini, „care aveau idei mai potolite, ale epocii lui Ludovic Filip”. În orice caz, cum de asemenea consideră N. Iorga, lupta împotriva Regulamentului Organic o va începe „cineva care nu făcuse studii în străinătate, ci era legat de boierimea de țară a trecutului, Ion Câmpineanu”.

Revoluționarii de la 1848 acționează neuniform, adeseori contradictoriu, sunt caractere puternice, bine conturate, oameni de acțiune, curajoși, înclinați spre aventură, care cu greu ar fi putut să acționeze omogen. Cei de-o vârstă cu ei, dar care nu se angrenează în mișcarea revoluționară, așteptând momentul maturității pentru a prelua puterea de la părinții lor, i-au învinuit că au încercat să preia puterea prematur, la

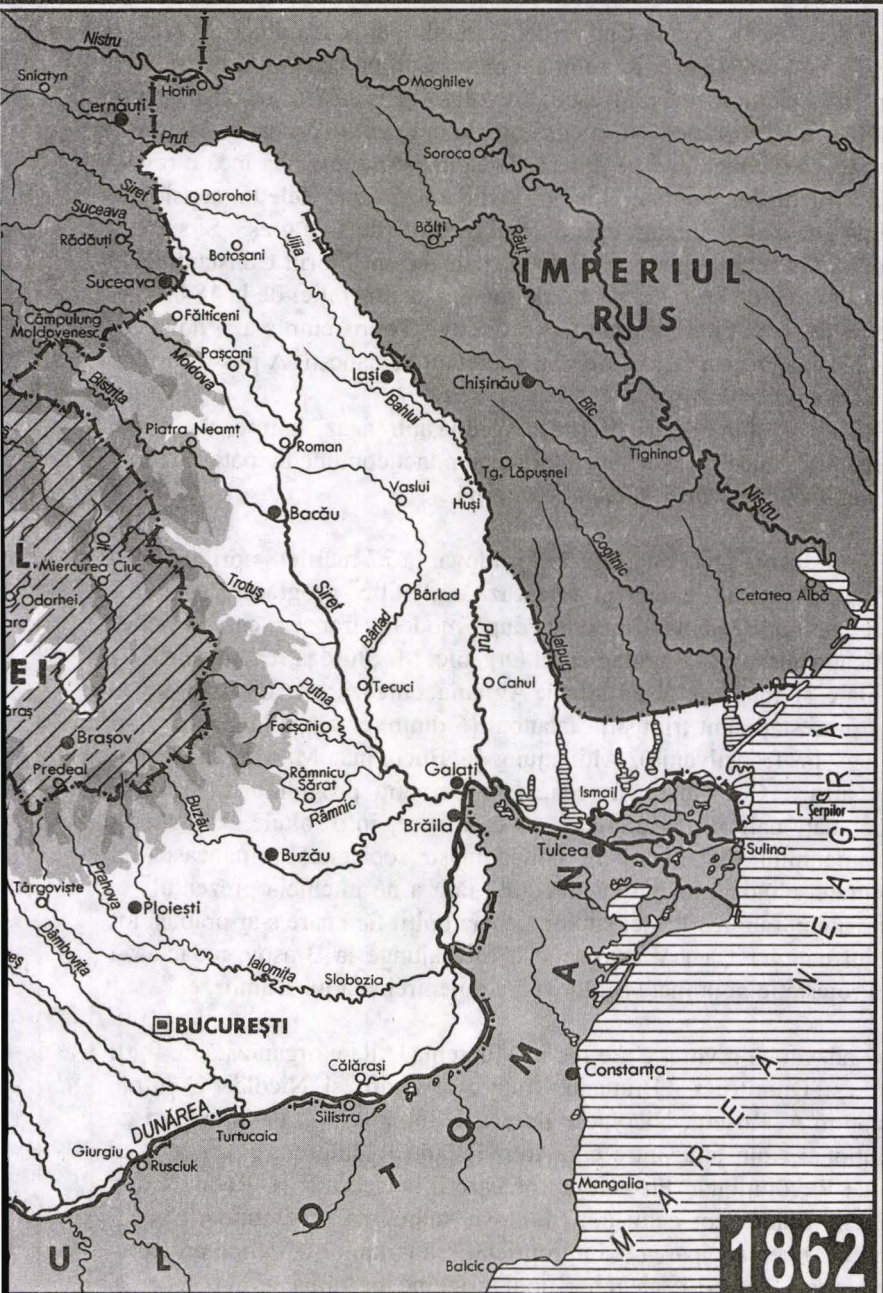
¹ N. Gane scrie despre pașoptiști: „Închinați-vă cu dragoste și venerațiune memoriei oamenilor din bătrâna generație; încălziți-vă inimile la amintirea faptelor și virtuților lor, căci dacă n-ar fi fost ei, cine știe ce ați fi astăzi voi și împreună cu voi, întreaga țară!”

vârste prea fragede pentru jocul politic și i-au numit rebeli sau „oi negre” ale păturii conducătoare („Frunză verde meri creștești/ Toți boierii Crepulești/ Boieri mari, nepoți de domni/ Se făcură libertonii”, cum circula o satiră anonimă). Dar pașoptiștii nu propun pur și simplu doar o preluare de putere, o schimbare de generații, ci un nou tip de societate, structural deosebită. „Noi tinerii devenisem sâmburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului”, scria Ion Ghica.

În Principate, dar și în Transilvania, încep să apară societățile secrete sau legale: Societatea Filarmonică, Partida Națională, Societatea Literară, Frăția, Asociația Literară, Constituția, Societatea Națională Română de la Pesta ș.a. În 1861, se creează în Transilvania Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), care va juca un rol important în mișcarea națională a românilor transilvăneni. În 1861, apare la Cernăuți, în Bucovina, Societatea pentru Cultură. Doi ani mai târziu, ia ființă la Iași Junimea, cu un rol determinant în orientarea culturii române spre ea însăși și nu spre imitația facilă, prin introducerea spiritului critic. Mentorul acestei societăți, Titu Maiorescu (1840–1917), credea că un popor poate trăi fără cultură, dar nu poate supraviețui cu o cultură falsă. Europa se afla în plin liberalism, doctrină care cultivă elitismul, credea că un grup de oameni poate schimba o realitate chiar și numai prin legăturile dintre ei, nu neapărat prin contactul cu o masă mai largă, încă neconștientizată, și care nu „simțea” necesitatea schimbării. Până târziu, după Primul Război Mondial, între elita politică și culturală și masa mare a poporului distanțele au fost mari.

• **Revoluția română.** Generația de la 1848 pregătește Revoluția din Țările Române la mijlocul secolului 19. Impactul Revoluției din februarie de la Paris, al celei de la Viena, din martie 1848, este puternic resimțit și în Muntenia, Moldova și Transilvania, cu atât mai mult cu cât unii membri ai Cercului revoluționar român de la Paris chiar participă la evenimente (Bălcescu smulge o fâșie din velura tronului lui Ludovic Filip). Din corespondența lui Ion Ghica cu N. Bălcescu, aflăm că la 20 martie, deci după revoluția de la Viena, N. Bălcescu convoacă la Paris, unde se afla, o adunare a tuturor moldo-valahilor. „Acolo s-a hotărât în cea dintâi adunare a se face o mișcare; s-a făcut un program potrivit proclamației ce s-a făcut pe urmă în iunie; acest program, afară de chestiunea proprietății, era același de la 1840. În pricina proprietății, s-a hotărât în unanimitate de toți moldo-rumânii prin împrumutarea țărânului cu despăgubire”. Românii se încadrează curentului general european și se sincronizează cu mani-

IMPERIUL
RUS

BUCUREȘTI

1862

festarea acestuia (în opinia Catherinei Durandîn, ar fi cea dintâi sincronizare, și în fapt așa și este). Revoluția a imitat Europa, dar cauza ei rămâne una internă. Cum afirmă Bălcescu, „revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Causa ei se pierde în negura veacurilor”. Numai că situația economică internă din Țările Române nu justifică încă o revoluție a structurilor politice. Ideologul liberal Ștefan Zeletin consideră revoluția „un gest prematur, osândit mai dinainte de a da greș”. Și sunt și istorici care îi dau dreptate lui Zeletin (mai recent, Florin Constantiniu). Dar cu atât mai de prețuit e gestul de revoltă al generației de la 1848. Un gest care nu avea nici o șansă atunci, dar avea, după cum s-a și dovedit, un impact major asupra liberalizării societății românești. A pus-o în fața propriei identități.

Sub forme și în măsuri diferite, revoluția antrenează în iureșul ei toate cele trei țări. Obiectivele ei sunt până la un punct comune în toate cele trei Țări Române, dar manifestarea ei e diferită.

Efervescența începe la Iași, în Moldova, la 27 martie/8 aprilie 1848, când mai multe mii de oameni adresează o „Petiție”-program principelui Mihail Sturdza, reclamând libertăți după modelul francez, care, practic, modificau substanțial Regulamentul Organic. M. Sturdza reacționează cu brutalitate și mișcarea e anihilată. Agitația durează trei zile. 13 revoluționari arestați sunt trimiși la Istanbul (6 dintre ei scapă la Galați și se refugiază în Transilvania). Alții ajung în Bucovina: M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza... Cel dintâi va redacta la Cernăuți programul „Dorințele partidei naționale din Moldova”, în care cere, între altele, înlăturarea Regulamentului Organic, care condamnase societatea românească la imobilitate, tăindu-i relația cu trecutul „fără a ne întemeia prezentul” și susține hotărât unirea Principatelor, „cheia bolții fără care s-ar prăbuși tot edificiul național”, iar V. Alecsandri, care ajunge la Brașov, redactează aici „Protestație în numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu”.

O adevărată revoluție are loc în Muntenia. Aici e organizată de frații Ion C. și Dumitru C. Brătianu, frații Alexandru și Nicolae Golescu, Constantin A. Rosetti, Nicolae Bălcescu... Întorși de la Paris, alături de revoluționarii din țară, între care Ion Heliade Rădulescu, ei creează un Comitet Revoluționar. Programul, pe care îl lansează I. H. Rădulescu la Islaz, era asemănător celui din Moldova, numai că revoluționarii bucu-reșteni cer și emanciparea și împrăștierea țăranilor, abolirea protectoratului străin (rusesc), alegerea unui principe pe cinci ani, precum și emanciparea evreilor și a țăganilor.

Acest program este citit în fața unei însemnate mulțimi de oameni la 9/21 iunie 1848. Două zile mai târziu, la București, domnul Gheorghe Bibescu (1842–1848) este silit să semneze un proiect de Constituție cuprinzând toate aceste revendicări. Semnează și pentru că nu-i iubea deloc pe ruși. Două zile mai târziu însă, speriat de plecarea consulului rus din București, abdică și se retrage la Brașov. Un gest de lașitate care lipsea de legitimitate noile transformări din țară în ochii puterii suzerane și ai celei protectoare. Un guvern revoluționar conduce țara timp de mai bine de o lună. Se trece la crearea unei gărzi naționale, a unui nou drapel, roșu-galben-albastru, la abolirea pedepsei cu moartea, desființarea titlurilor nobiliare. Apar însă mari greutăți în legătură cu împrăștierea țăranilor, boierii conservatori neacceptând-o și Comisia proprietății desființându-se fără să ia o decizie.

Dar..., la granițe turcii și rușii se pregătesc să intervină. Mai cu seamă cei din urmă pentru că revoluția era în primul rând îndreptată împotriva lor. Guvernul încearcă să le întârzie intrarea în țară. Încearcă să poarte tratative. Turcii cer modificarea drastică a Constituției. La 28 iulie/9 august, pe Câmpia Libertății de la București, o mare Adunare populară înlocuiește guvernul revoluționar cu o Locotenență domnească, potrivit cererilor turcești. În paralel, se pregătește o armată revoluționară pentru apărarea țării. Ea nu mai are timp să intervină. Rușii, care ocupaseră Moldova, la 28 iunie/10 iulie, se îndreaptă spre granițele Munteniei. Atunci turcii nu mai ezită și trec și ei Dunărea, la 13/25 septembrie intrând în București, în ciuda unei eroice și neorganizate rezistențe a pompierilor orașului. Două zile mai târziu, trec și rușii Milcovul.

În Transilvania, reformismul nobiliar de după anii 1830, al cărui ideolog fusese Wesselényi Miklós, nu dăduse roade. Nobilimea maghiară nu reține din acest program decât aspectele sale naționale și dă curs unui naționalism maghiar care în Transilvania intră în contradicție cu naționalismul celorlalte etnii, în primul rând cu cel al românilor, tot mai conștienți de drepturile lor.

Prin episcopii Vasile Moga și Ioan Lemeni, românii se opuseseră proiectelor nobilimii maghiare de a introduce în Transilvania limba maghiară ca limbă oficială. Prin școală, biserică, presă (mai cu seamă prin presa brașoveană, animată de George Barițiu), tot mai mulți intelectuali ai românilor conștientizează drepturile lor naționale. Deosebiriile confesionale încetează în fața dezideratelor naționale. Nu surprinde atunci faptul că toți

aderă la programul politic formulat de Simion Bărnuțiu (1808–1864) pe Câmpia de la Blaj, la 3/15 mai 1848, într-un remarcabil discurs.

Cei peste 40 000 de participanți aclamă cu entuziasm un program național: egalitatea în drepturi a națiunii române cu celelalte naționalități din Transilvania, reprezentarea ei proporțională în toate domeniile vieții publice, caracterul oficial al limbii sale, instaurarea unor largi libertăți economice și cetățenești, desființarea iobăgiei ș.a.

Aceeași Adunare de la Blaj respinge categoric încorporarea Transilvaniei la Ungaria, propusă de Revoluția maghiară, la 3/15 martie 1848. De fapt, acesta este punctul esențial din pricina căruia cele două revoluții, maghiară și română, se despart în chip tragic. Era firesc, un naționalism declanșa un altul. „Uniunea (Transilvaniei cu Ungaria, *n.n.*) nu e nimic mai puțin decât *contopirea* care o doresc ungurii demult”, spunea Simion Bărnuțiu în excelentul său discurs de la Blaj; „adică ungurii vor, prin uniune, să șteargă deocamdată privilegiile Ardealului și împreună cu privilegiile să strângă pe toate popoarele, ca să facă toate numai o națiune, care să se numească *națiunea cea mare și tare ungurească*”. Și trăgea următoarea concluzie: ceea ce pentru unguri era viață, pentru români era moarte. În ciuda declarațiilor reciproce de fraternitate, revoluționarii maghiari și români se despărteau aici categoric. Liderii români cereau recunoașterea drepturilor lor naționale. Era condiția *sine qua non* a oricărei colaborări. Întârzierea cu care se pun în practică reformele agrare de către guvernul revoluționar maghiar agravează și ea tensiunile.

După Adunarea de la Blaj se alege un Comitet permanent cu sediul la Sibiu, prezidat de episcopul ortodox Andrei Șaguna (1809–1873), pentru a veghea asupra situației. La 4/16 mai, țin o adunare asemănătoare la Lugoj și românii din Banat, care creează un Comitet prezidat de Eftimie Murgu, fostul profesor de la Academia Sf. Sava din București, și trimit un Memorandum la Budapesta. Cererilor românilor le răspunde Dieta Transilvaniei de la Cluj, dieta ungurilor, a sașilor și a secuilor, care, la 17/29 mai 1848, votează uniunea Transilvaniei cu Ungaria (sanționată de împăratul Ferdinand I la 30 mai/10 iunie). De acum înainte între cele două revoluții nu mai este loc decât pentru confruntare. Curtea de la Viena profită de starea de conflict dintre diferitele naționalisme din imperiu și atrage pe adversarii ungurilor de partea lor. Așa se face că Revoluția română din Transilvania ajunge solidară cu imperialii contra Revoluției maghiare. Pozițiile celor două revoluții devin ireconciliabile. Pastorul sas Ludwig Roth, care declarase încă din 1842 că limba oficială în Transilvania „nu este limba germană, dar nici cea maghiară, ci este *limba valahă*”

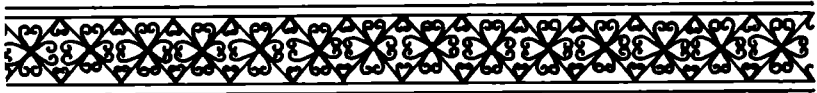
și care adăugase „Oricât ne-am suci și ne-am învârti noi, națiunile reprezentate în Dietă, nu putem schimba nimic. Asta e realitatea”, este executat.

În septembrie, la o nouă adunare de la Blaj, unde toți vin înarmați, românii resping cu hotărâre uniunea cu Ungaria și se trece la organizarea unei armate, sub conducerea lui **Avram Iancu**.

Se născuse în 1824 la Vidra de Sus, în Alba. Era avocat. Încă înainte de revoluție se convinsese că împotriva nobililor unguri din Transilvania nu te puteai lupta „cu argumente filosofice și umanitare, ci cu lancea, ca Horea”. El organizează o adevărată armată revoluționară română în Munții Apuseni în trei tabere: la Câmpeni, Bistra și Bucium, sub conducerea unor tribuni, vicetribuni și centurioni (nu întâmplător se apela la terminologia latină, reamintind tuturor că românii se trăgeau din romani).

Legiunile românești luptă alături de trupele austriece împotriva revoluționarilor maghiari, care, cu arma în mână, voiau să reconstituie Ungaria lui Ștefan cel Sfânt. Pentru o scurtă perioadă, aceste legiuni instaurează o administrație proprie asupra unor întinse regiuni din Transilvania. Ofensiva trupelor Revoluției maghiare, condusă de generalul Iosif Bem, restrânge această arie doar la Munții Apuseni, care nu pot fi cuceriti, în ciuda mai multor atacuri întreprinse de Hatvani Imre, Kemény János, Vasvári ș.a. Armata lui Iancu obține victorii la Mărișel, la Roșia, la Abrud...

Între Kossuth Lajos și Avram Iancu se încearcă în mai multe rânduri o împăcare. Ultima e mediată de Nicolae Bălcescu și va duce la un acord, la 2/14 iulie 1849, prin care li se recunoștea românilor, chiar dacă în termeni vagi, unele drepturi de folosire a limbii lor și se propunea constituirea unei legiuni române care să lupte împotriva austrieșilor și rușilor. Era prea târziu. La 19 iulie, armata rusă intră în Transilvania, silindu-i pe revoluționarii maghiari să capituleze la Șiria (13 august 1849). Avram Iancu nu participă la luptele dintre maghiari și ruși. După revoluție trăiește drama românilor transilvăneni, care așteaptă din partea Curții de la Viena să le împlinească promisiunile din timpul revoluției. Dar, în locul drepturilor promise, Viena acordă decorații. În 1850, este decorat de guvernul austriac, dar refuză, cerând mai întâi să fie recompensată națiunea română cu făgăduielile date. În 1852, este arestat, învinuit de instigații. Se îmbolnăvește și, până la moarte, în 1872, trăiește printre țăranii din Apuseni, suflet rătăcit, fără odihnă. Drama lui Iancu este drama naționalismului român din Transilvania, care la 1848 se izbise de exclusivismul naționalismului maghiar.

VII. MODERNITATEA. ÎNTRE REALIZĂRI ȘI CONTRADIȚII

• Sub garanția Europei • Alexandru Ioan Cuza • De la „Diploma din octombrie” la dualism • Principele străin • De la suzeranitate la independență • „Belgia Orientului” • Iredentism român • Sub dualism în Transilvania • Rusificarea în Basarabia

• Sub garanția Europei.

Înfrângerea Revoluției de la 1848 readuce în Transilvania regimul absolutist habsburgic, de o accentuată centralizare. Guvernarea se face prin decrete ale Cancelariei aulice, puse în aplicare de un aparat birocratic încă eficient, întărit și de autoritatea puterii militare. Principatul devine o provincie condusă de un guvernator, cu sediul la Sibiu, care instaurează o cenzură severă, o administrație de limbă germană și o stare excepțională pentru a preveni o altă revoluție. Concomitent, se trece și la o reorganizare instituțională, administrativă și judiciară. Rezultatele sunt însă neviabile. Ceea ce rămâne este doar desființarea raporturilor feudale, prin patentele imperiale de împroprietărire din 1853–1854.

În celelalte două Țări Române, înfrângerea revoluției aduce din nou ocupații străine: turcă, rusă, austriacă, aproape neîntrerupte până la 1856. Convenția ruso-turcă de la Balta-Liman (19 aprilie/1 mai 1849) readuce regimul dur de mai înainte. Mișcarea națională este constrânsă să se manifeste doar în afara granițelor, prin activitatea emigranților români, mai ales în vestul Europei. La 2 decembrie 1849, se constituie la Paris „Asociația română pentru conducerea emigrației”, având în frunte un comitet format din Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Constantin A. Rosetti, Dumitru Brătianu, Gheorghe Magheru. În septembrie 1850 se creează Comisia de propagandă națională română, al cărei suflet este N. Bălcescu. Prin revistele „România viitoare”, „Junimea română”, „Republica română”, prin numeroasele memorii trimise mai-marilor europeni ai tim-

pului, prin contactele și legăturile lor, emigranții români reușesc să transforme chestiunea Principatelor într-o chestiune europeană. Remarcabilă este lucrarea lui N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, prin care toți filoromânii din Occident află adevărata stare de lucruri din cele două state dunărene.

Împrejurările europene le vin decisiv în ajutor. În războiul Crimeii (1853–1856), Rusia este înfrântă și, după Congresul de la Paris, din 1856, protectoratul ei asupra Principatelor încetează. Locul protectoratului este luat de garanția colectivă a Marilor Puteri europene, semnatare ale Tratatului de pace, din 1856, de la Paris (Franța, Anglia, Austria, Rusia, Prusia, Imperiul Otoman și Sardinia), cu menținerea suzeranității otomane. Totodată, pentru a îndepărta Rusia de Gurile Dunării, Puterile europene retrocedează Moldovei sudul Basarabiei (județele Cahul, Bolgrad și Ismail) și declară libertatea navigației pe marele fluviu, sub controlul unei Comisii europene a Dunării, nou-înființate, cu sediul la Galați. Interesul Europei pentru Dunăre, și comerțul pe marele fluviu, inclusiv cu produse românești, determină o schimbare esențială de cadru geopolitic.

Principatele scapă din strânsoarea rusească. Stabilirea statutului lor politic ocupă un loc important în dezbaterile Congresului de la Paris. Conte Alexandre Walewski, ministrul de Externe francez, pledează pentru unirea lor. Se opun Austria, Turcia și Anglia. Până la urmă se hotărăște să fie consultată populația celor două țări. Așa se aleg, la Iași și București, două Divanuri Ad-hoc, din reprezentanți ai tuturor straturilor sociale. Nu fără mari greutăți în Moldova, unde Austria și Turcia se amestecă direct în alegeri. Faptul determină o criză europeană, rezolvată până la urmă prin întrederea de la Osborne (august 1857), dintre împăratul Napoleon III (1852–1872), marele susținător al cauzei românilor, și regina Victoria a Marii Britanii. Napoleon III era cel mai puternic sprijinitor al unirii Principatelor Dunărene, nu neapărat din dorința de a stabili o relație bilaterală privilegiată cu acestea. La mijloc era o strategie globală pe termen lung, de pătrundere a Franței în zonele periferice ale imperiilor europene (ilustrată prin amestecul său direct în emanciparea națională a Italiei).

Cererile celor două Divanuri sunt identice: autonomia și neutralitatea celor două Principate, unirea lor într-un singur stat, sub numele de România, având în frunte un principe străin ereditar dintr-o familie domnitoare din Europa (familie care să nu fie rusă sau austriacă), un

guvern reprezentativ și constituțional, garanția colectivă a celor șapte Mari Puteri europene.

Nu se putea un program mai precis și mai adaptat situației de atunci și viitoare a românilor din cele două Principate. Două puncte atrăgeau atenția cu deosebire: unirea și principele străin. Această manifestare de voință a românilor a avut în Occident un ecou foarte favorabil.

• **Alexandru Ioan Cuza.** Conferința de la Paris (22 mai–19 august 1858), care dezbate organizarea Principatelor Dunărene, nu dă însă decât o satisfacție parțială dorințelor unanim exprimate de locuitorii acestora. Prevederile ei înlocuiesc, din punct de vedere constituțional, Regulamentele Organice suspendate, dar singurele elemente de unire nu sunt decât o Comisie Centrală pentru elaborarea legilor de interes comun și o Curte de Casație, ambele cu sediul la Focșani. În rest: fiecare țară cu domnul ei, cu guvernul ei, cu parlamentul ei. Profitând însă de faptul că, prin Convenția de la Paris, nu se specifica anume dacă aceeași persoană n-ar putea domni în ambele Principate, și beneficiind de sprijinul Franței, românii găsesc o soluție fericită, alegând același domn, pe Alexandru Ioan Cuza (5/17 ianuarie în Moldova și 24 ianuarie/5 februarie 1859 în Muntenia).

Născut la 20 martie 1820, la Bârlad, în sudul Moldovei, Al. I. Cuza provenea dintr-o veche familie de boieri moldoveni (prin ascendență feminină, era înrudit cu familia marelui cronicar Miron Costin). Studiază la Iași și apoi la Paris, Pavia, Bologna. În 1844 se căsătorește cu Elena Rosetti, fiica lui Iordache Rosetti și a Ecaterinei Sturdza, înrudindu-se astfel cu două dintre marile familii din Moldova. Se află în primele rânduri ale revoluționarilor de la 1848. După un scurt exil, revine în Moldova și servește în armata princiară, unde, în 1858 ajunge colonel. Se face cunoscut în 1857, când, pentru a protesta împotriva ingerințelor Austriei și Turciei în alegerile pentru Divanul Ad-hoc al Moldovei, își dă o demisie răsunătoare din funcția de pârcălab al județului Covurlui. Era francmason și liberal în concepții. Era inteligent, abil în relațiile cu oamenii, hotărât să ducă un lucru început la bun sfârșit.

Alegerea aceluiasi domnitor în ambele Principate, chiar dacă acesta nu provenea dintr-o familie domnitoare străină, era un veritabil succes. Pentru diplomația europeană, el era separat domnitor în Muntenia și domnitor în Moldova, dar, pentru români, el era domnitor peste aceeași țară. Așa cum Italia nu se va mulțumi să fie doar o „expresie geografică”,

nici Principatele nu au voit să fie doar o „expresie diplomatică”. Trezirea sentimentului național pretutindeni nu mai îngăduia doar simple jumătăți de măsură. Cu ajutorul Franței, dubla alegere este acceptată fără a întâmpina o prea mare rezistență. Politica faptului împlinit reușește pe deplin.

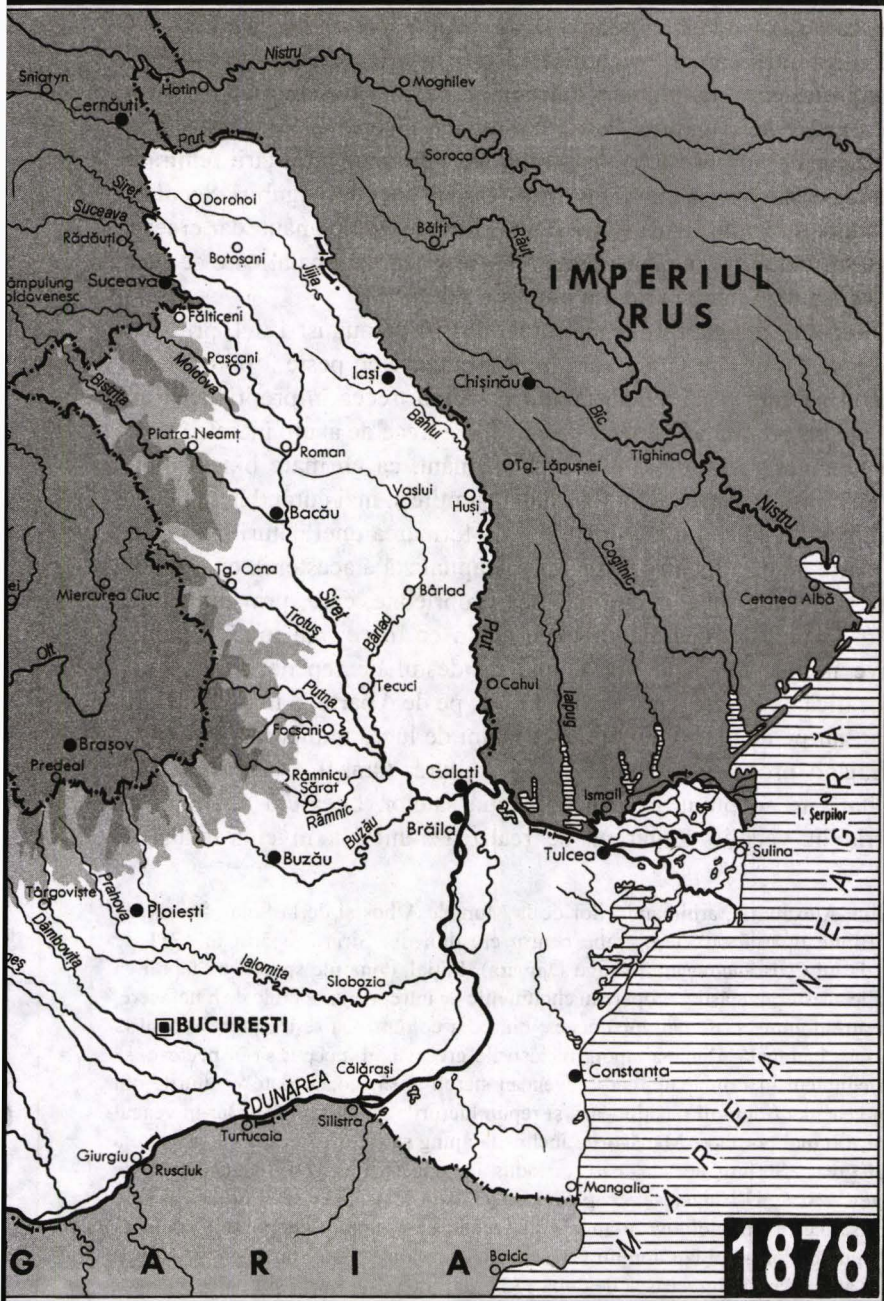
Domnia lui Cuza, deși scurtă și agitată de tensiuni politice, pune bazele politice, economice, sociale și culturale ale României moderne. Timp de doi ani, Cuza a domnit cu două guverne, două adunări, trecând dintr-o capitală într-alta (așa cum stabilise Convenția de la Paris din august 1858). Conferința reprezentanților Puterilor Garante recunoaște la 1/13 aprilie 1859 dubla alegere, chiar dacă o face în mod excepțional, iar Turcia și Austria o fac numai pe timpul lui Cuza. O vizită a lui Cuza la Constantinopol, în septembrie–octombrie 1860, unde este primit cu onorurile cuvenite unui șef de stat, îmbunătățește raporturile cu sultanul. Alte demersuri politico-diplomatice inițiate de Cuza, prin trimișii săi, la Paris, Berlin, Torino, Viena, Londra au un rezultat pozitiv și reprezentanții Porții Otomane și ai Puterilor Garante, reuniți în septembrie 1861, acceptă în mare parte Memoriul domnitorului de consolidare a Unirii, ceea ce îngăduie domnitorului, ca, la 24 ianuarie/5 februarie 1862, să deschidă la București (de acum înainte singura capitală) ședința primului Parlament al României (denumirea oficială a noului stat): „Unirea este îndeplinită, naționalitatea română este întemeiată... Alesul vostru Vă dă astăzi o singură Românie”.

Mai ales cu ajutorul lui Mihail Kogălniceanu, care formează guvernul între octombrie 1863 și februarie 1865, Al. I. Cuza reușește o serie de reforme liberale de maximă importanță pentru noul stat. Practic, nu există domeniu public pe timpul lui Cuza în care să nu se reformeze, să nu se producă înnoiri al căror efect, de cele mai multe ori, va fi văzut de către urmașii lui Cuza. Între ele, în 1863, secularizarea averilor mănăstirilor închinat de domnii români de-a lungul timpului mănăstirilor de la Muntele Athos, de la Locurile Sfinte, de la Muntele Sinai și Patriarhiei de la Constantinopol (35 din 69 de mănăstiri în Muntenia și 29 din 122 în Moldova erau închinat). Averile acestora, cărora li se adăugau proprietățile celorlalte mănăstiri depinzătoare de Biserica ortodoxă română, reprezentau aproape un sfert din suprafața țării. Și până atunci principii români încercaseră să recupereze aceste pământuri¹, dar se izbiseră de opoziția

¹ Domnii și boierii din cele două Principate își întinseseră politica lor de dăni în afara frontierelor, până la Locurile Sfinte și până în Egipt, la patriarhiile din Antiohia,

România după Congresul de la Berlin (1878)

1878

Rusiei, care își apăra astfel poziția sa de susținătoare a ortodoxiei (totdeauna pretext binevenit intervențiilor rusești în criza orientală). În 1863, Poarta protestează în numele Patriarhiei de la Constantinopol. Statul român oferă o despăgubire. Patriarhia refuză, încercând o revenire la situația inițială. Nu reușește și, astfel, un sfert din pământul țării reintră în stăpânirea ei, fără ca să mai fie nevoie de plata unei despăgubiri. Secularizarea aduce sub autoritatea statului mari întinderi de pământ, dar creează totodată o relație nu tocmai normală cu biserica națională, care se vede privată și ea de o mare parte din bunurile sale.

O lege însemnată este legea rurală din 14/26 august 1864, prin care 511 896 de familii de țărani sunt împroprietărite cu peste 2 000 000 ha. Pământul pe care până atunci țăranii îl lucrau trecea în proprietatea lor. Legea are un pronunțat caracter social (Cuza trece de acum înainte în memoria țăranilor ca omul care le-a dat pământ, ca un mare binefăcător). Economic însă, efectele ei au fost slab resimțite și mai curând în rău decât în bine. Pentru că reforma a încurajat nu formarea unei păтури mijlocii la sate (foarte de dorit pentru dezvoltarea capitalistă a acesteia), ci o polarizare și mai mare între marea și mica proprietate, care, prin diviziunea loturilor inițiale între urmași, devenea din ce în ce mai mică. Efectele pozitive inițiale ale legii vor fi anulate destul de repede de creșterea demografică de la sate, care va determina, pe de o parte, o mare foamă de pământ, iar pe de alta, prezența unei mâini de lucru numeroase și ieftine, descurajând progresele tehnice în agricultură. Orașul și industria slab dezvoltată nu au putut absorbi populația satelor. Legătura țăranului cu industria în Vechiul Regat nu se realizează nici la nivelul industriei

Ierusalim, Alexandria, arhimandriților de la Muntele Athos și de la Sinai. Se știe că prima Biblie tipărită cu litere arabe pentru creștinii din Siria a apărut în 1711 pe cheltuiala lui C. Brâncoveanu (Neagu Djuvara). Inițial, donațiile specificau faptul că veniturile acestor mănăstiri acopereau cheltuielile de întreținere, operele de binefacere, dările către domnie și numai după aceea, din ceea ce rămânea se trimitea la locul la care fusese închinată. Dar mai apoi, mănăstirile grecești au început să inspecteze, să trimită egumeni în Principate, care deveneau stareți și să scoată toate veniturile din țară. În veacul 17 domnii reacționează și repun lucrurile pe fâgașul lor. Dar în veacul următor n-o mai pot face. Mănăstirile închinete ajung să fie considerate proprietate a clerului grec. „Străinii aceștia, care au adus în mănăstiri o trufie necunoscută de pământeni – scrie D'Hauterive – capătă deodată, datorită religiei, o autoritate pe care fețele bisericești din Moldova n-au gândit vreodată s-o impună poporului”. Măsuri contra egumenilor greci iau domnii Grigore Ghica și Ion Sandu Sturdza, îndată după 1821, în atmosfera antigrecescă de după 1821, dar intervine Rusia și Poarta cedează, egumenii fiind repuși „în drepturi”.

țărănești, ceea ce făcea ca micul proprietar să rămână în inactivitate timp de patru luni în fiecare an, între noiembrie–martie, în perioada pauzei agricole. Inginerul Constantin Alimăneșteanu calcula că, la nivelul anului 1903, un număr de 2 275 244 de oameni, capabili de muncă, stăteau degeaba între 15 noiembrie și 15 martie. Pierderile potențiale provocate de această inactivitate se ridicau la 61 500 000 de lei aur în fiecare an, o sumă considerabilă. Reforma a frustrat sătenii împrăștiți de pășune și pădure. Insuficiența pășunilor a dus în mod invariabil la scăderea numărului de vite, ceea ce pe termen lung s-a dovedit a fi nefast și pentru că în țările cu agricultură extensivă, cum era cea practică în România, zootehnia era superioară ca venit și producție culturii cerealelor. Prin pierderea pășunilor și diminuarea numărului de animale crescute, țăranul a fost lipsit de principala sursă de proteine animale, și anume laptele. Hrana sa devine una vegetală, lipsită de proteine animale. Mămăliga, dar fără complementul său natural care era laptele, ajunge principala sursă de hrană și, de la mijlocul secolului 19, pelagra începe să bântuie lumea satului românesc. Prin reformă, pădurile au fost date țăranilor în proprietate deplină. Rezultatul a fost excesiva lor exploatare. Lipsit de lemne, țăranul rămâne în continuare cu casa din paie sau gard de nuiele sau, chiar mai rău, cu bordeiele, cu uneltele și animalele ținute sub cerul liber.

Singura ramură a economiei rurale care nu a fost afectată negativ de secularizarea averilor mănăstirești și de reforma agrară de la 1864, exceptând cultura cerealelor, a fost cultivarea viței-de-vie. Podgoriile s-au extins însă în dauna pădurilor și a livezilor de pomi fructiferi.

Numeroase alte legi: o nouă Constituție (intitulată prudent „Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris” din 1858 și care sporește prerogativele domnitorului), o nouă lege electorală, mult mai largă decât precedentă¹, respectiv prevederile Convenției, crearea Camerelor de Comerț, promulgarea Codului Civil și a Codului Penal, inspirate după Codul lui Napoleon, organizarea armatei, a învățământului, a bisericii ș.a., crearea Curții de Conturi, a Casei de Depuneri și Consemnațiuni, introducerea noului sistem de măsuri și greutate, organizarea judecătorească, înființarea Universităților din Iași și București, a Conservatorului, a școlilor de bele-arte, de poduri și șosele, de silvicultură... vor face din scurta

¹ „Nici într-o țară din lume – scria A. D. Xenopol – nu se făcuse o săritură așa de uriașă de la un regim electoral așa de restrâns – încât în județul Ismail nu se găsea decât un singur alegător, care se alegea pe el însuși ca deputat – la unul așa de larg ca acel reprezentat prin noua lege electorală”.

domnie a lui Al. I. Cuza perioada cu cea mai mare densitate de reforme din istoria modernă a României. O modernizare forțată. Cuza credea că de vină pentru neînaintarea mai repede a țării erau „legile cele rele”. De aceea căuta să le schimbe. „Dar cheamă oameni vechi la legi noi.” Inevitabil aplicarea legilor va avea de suferit.

• **De la „Diploma din octombrie” la dualism.** Un vânt prielnic părea că a început să bată peste spațiul românesc, după o atât de îndelungată vreme de „istorie supusă”. Schimbarea se simte și în Transilvania. Și tot în condiții internaționale schimbate. Înfrângerile suferite de Imperiul Habsburgic în războiul cu Franța și Piemont, pentru unitatea Italiei, din 1859, suprapuse peste o gravă criză economică și politică internă, îl determină pe Franz Joseph (1848–1916) să renunțe la sistemul absolutist de administrare. La 20 octombrie 1860, el promulgă „Diploma din octombrie”, prin care deschide „era liberală”. Provinciile istorice ale imperiului își recapătă instituțiile proprii. În Transilvania se restabilesc Guberniul, comitatele, scaunele și districtele, se hotărăște convocarea Dietei. Alegerile se fac pe bază censitară, fără a se ține seama de privilegiile de stări. Și pentru prima oară se alege o Dietă cu o structură mai apropiată de configurația reală a populației Principatului: 46 de deputați români, 42 maghiari și secui și 32 sași. Dieta votează două legi importante: egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor sale și instituirea celor trei limbi vorbite în Transilvania – maghiara, germana, româna – ca limbi oficiale. Împăratul confirmă hotărârile Dietei la 26 octombrie 1863*. Tot acum, în 1865, grație strădaniilor lui Andrei Șaguna, ia naștere Mitropolia ortodoxă română (Mitropolia greco-catolică exista din 1850, când episcopia de la Blaj fusese ridicată la rang de mitropolie). Se iese astfel de sub autoritatea ierarhilor sârbi. Mitropolia de la Sibiu avea două episcopii în subordine, pe aceea de la Arad și de la Caransebeș. Cu acest succes, Andrei Șaguna își consolidează și locul său de lider al mișcării naționale transilvănene, în condițiile în care rolul predominant al Bisericii în aria politică de manifestare era contestat încă din vremea Revoluției de la 1848 și, inevitabil și în timpul lui. Acum intelectualii români laici încep să se impună, Andrei Șaguna fiind ultimul dintre ierarhii aflați la conducerea mișcării naționale.

* „Telegraful Român” scria cu entuziasm: „Precum 1848 a fost anul învierii noastre ca popor, așa anul 1863 ne inaugura ca națiune. Acesta e câștigul cel grandios, ce ni-l aduce Dieta transilvană”.

Dar curând o nouă conjunctură externă determină o altă configurație internă în Imperiul Habsburgic, afectând în primul rând Transilvania. Austria e înfrântă de Prusia și eliminată din problemele germane în 1866. Slăbită, ea împarte în 1867 conducerea politică cu nobilimea maghiară, în dauna celorlalte popoare din imperiu. Prima consecință a fost desființarea autonomiei Transilvaniei și înglobarea ei în Ungaria, fără păstrarea instituțiilor sale specifice. Pentru majoritatea populației Transilvaniei, pentru români, noul regim „dualist”, cu legislația adoptată (legea naționalităților, legea presei, legea învățământului, legea electorală), accentuează politica de deznaționalizare inițiată încă din vremea reformismului liberal de dinainte de 1848. Românii nu sunt capabili să reacționeze organizat și eficace. Doar în 1868, românii se adună din nou la Blaj, pentru a protesta contra dualismului. Fără a mai fi o adunare de răsunet, ca în timpul Revoluției de la 1848 (a fost și tardiv organizată), ea adoptă „Pronunciamentul de la Blaj”, prin care cere restabilirea statutului autonom al Transilvaniei și aplicarea legilor Dietei de la Sibiu, de recunoaștere a națiunii și a limbii române. Un an mai târziu, românii încearcă să organizeze un partid propriu. Deocamdată, reușesc să înființeze două, unul al românilor din Banat și Ungaria, creat la Timișoara, la 26 ianuarie/7 februarie 1869, și altul al românilor din Transilvania, fondat la Miercurea, la 24 februarie/8 martie al aceluiași an. Tactica lor era diferită: pentru participare la viața politică – și deci pentru acceptarea situației existente și încercarea de îmbunătățire a ei, prin colaborare cu reprezentanții celorlalte naționalități asuprite – cel dintâi; refuz de participare și protest în afara formelor constituite, cel de-al doilea. Această diferență de program aduce și o diferență de tratament din partea autorităților maghiare, care interzic al doilea partid, la numai o lună de la fondare. Pătura dirigentă a românilor e divizată și reacția ei la politica de maghiarizare, deocamdată fără vlagă.

Singurul succes este aprobarea de către Curtea de la Viena, la 16/28 mai 1869, a Statutului Organic al Bisericii ortodoxe române din Transilvania, ceea ce asigura acesteia o autonomie reală, care îi îngăduie, între altele, organizarea învățământului confesional în limba română. Un drept pe care Biserica greco-catolică îl avea încă din 1850. În acest fel, cele două biserici sunt în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș „principalele bastioane ale naționalității române”, cum le numește istoricul american Keith Hitchins. Prețul plătit era însă o politică de colaborare cu Curtea de la Viena.

• **Principele străin.** La sud și est de Carpați însă, dezvoltarea românismului continuă. Cuza îi sprijină pe românii din afara Principatelor

Unite. Așa cum sprijină mișcările polonezilor, ale ungarilor, ale bulgarilor și sârbilor, pe care le vedea drept promotoare ale unei slăbiri a imperiilor rus, habsburgic și otoman. Contactele lui cu diverse grupuri de revoluționari unguri, polonezi, italieni ș.a., multele discuții în jurul diverselor planuri, care mai de care mai utopice, de destrămarea imperiilor din jur, toate stau mărturie a unei preocupări îndrăznețe a lui Cuza, aceea de a pune tânărul stat român, ale cărui posibilități erau foarte reduse, la adăpost de intervenția vecinilor atotputernici. Politica lui Cuza a deranjat mai ales Rusia, care n-a întârziat să-și manifeste ostilitatea față de Unire și să încurajeze diversele tendințe separatiste. Pe plan intern, poziția lui Cuza se deteriorează, împotriva sa încheagându-se așa-numita „monstruoasă coalitie”, a tuturor nemulțumiților. A acelora care dădeau dovadă de un exaltat patriotism și aveau mintea plină de ideile Revoluției Franceze și ale socialismului modern, cum îi caracteriza Cuza însuși în mai 1864, a acelora care îl acuzau de o conduită prea moderată, cum erau liberalii radicali, a conservatorilor moldoveni nemulțumiți de atingerea proprietății prin legea rurală și de pierderea importanței Iașilor și care erau împotriva „revoluționarismului” și a acelora care acuzau dezordinea din finanțe, incuria de la sate, după reforma agrară, atmosfera viciată de la Curte (Cuza trăia la Palat, fără să se ferească, cu amanta sa, Maria Obrenovici, o mare frumusețe a timpului, pe ai cărei copii îi înfiază, pe Alexandru la 11/23 mai 1865 și pe Dumitru după plecarea din domnie, la 5/17 noiembrie 1866). „Mica curte a lui Cuza din București era una dintre cele mai destrăbălate”, scria Gordon Brook-Shepherd, desigur exagerând. La toate acestea, se adaugă faptul că principele Cuza însuși declarase în mai multe rânduri că este „depozitarul unei coroane care aparține altuia”: în 1859, la Comisia de la Focșani, în 1863, lui Gr. Sturdza, de mai multe ori primului-ministru, M. Kogălniceanu, și lui Napoleon III, în octombrie 1865. Dar amâna mereu abdicarea (și la îndemnul Mariei Obrenovici și al camarilei din jurul lui, în frunte cu Cesar Librecht, directorul general al Poștelor și Telegrafului, omul de încredere cel mai apropiat). Între timp, deja din iunie 1865, mai mulți oameni politici: I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, I. Ghica, Gr. Brâncoveanu, C. Brăiloiu, D. Ghica, At. Panu, Gh. Știrbei semnează un legământ „pe onoare să votăm un principe străin și să stăruim în acest vot până îl vom dobândi”. I. C. Brătianu și Ion Ghica pleacă în Occident să sondeze terenul. La 11/23 februarie 1866, Cuza e nevoit să părăsească domnia pentru a face loc principelui străin. Fusesse aceasta una dintre cerințele principale ale Divanurilor Ad-hoc. Detronat și nevoit să părăsească țara („să dea Dumnezeu să-i meargă țării mai bine fără mine, decât cu mine”, declară el la plecare), Cuza se retrage la Viena, apoi la

Florența, și moare în Germania, la Heidelberg, în 1873, osemintele sale fiind aduse în România și înhumate pe moșia sa de la Ruginoasa, iar în timpul celui de-al Doilea Război Mondial așezate în biserica Trei Ierarhi din Iași. În istorie Cuza a rămas ca „domnul Unirii” și personalitatea politică cea mai importantă a începutului modernizării României.

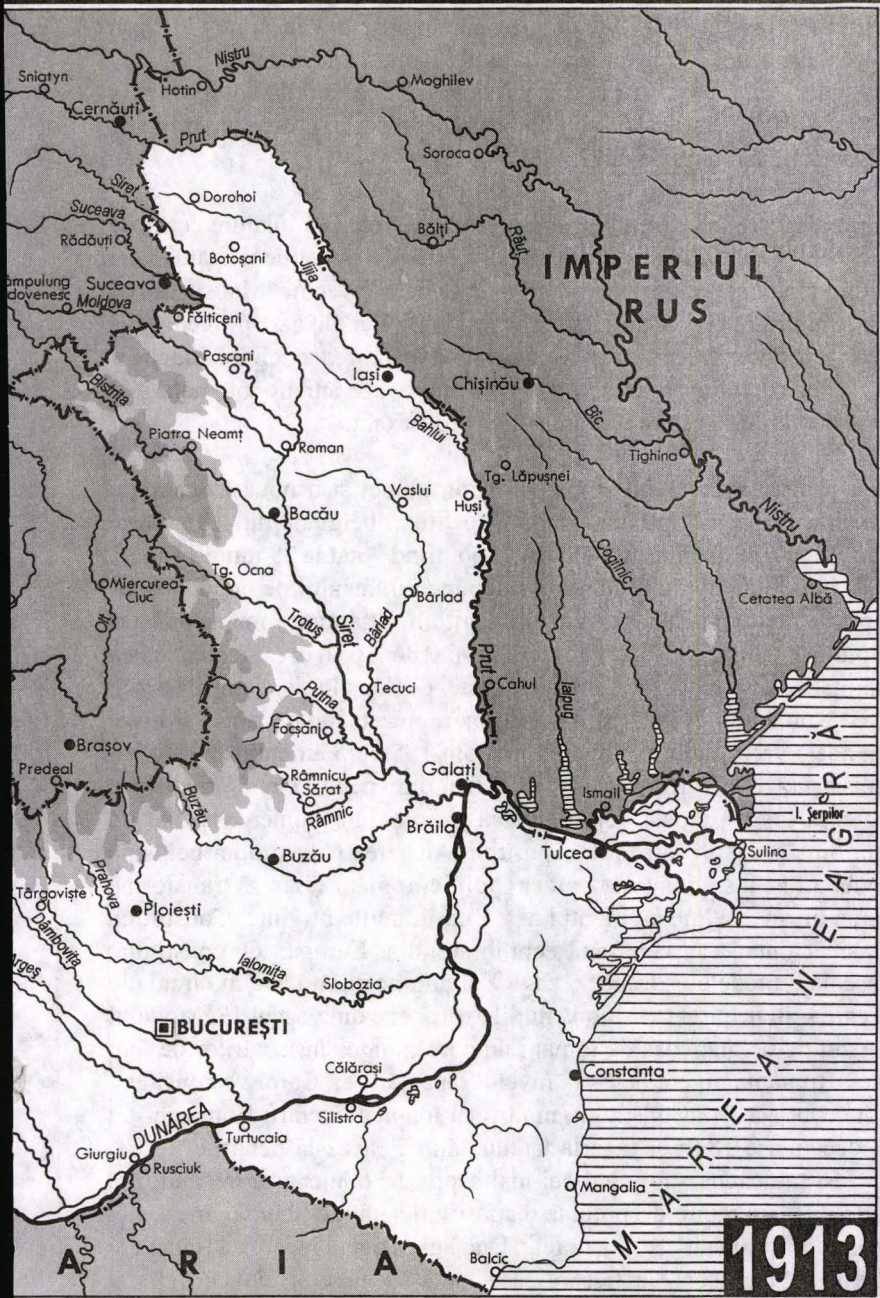
Pentru coaliție n-a fost deloc ușor să aducă un principe străin. Turcii masaseră trupe la Dunăre și pun în pericol Unirea (firmanul din noiembrie 1861 aprobase Unirea numai pe durata domniei lui Al. I. Cuza). Pe de altă parte, între Prusia și Austria stătea să izbucnească un război și atenția Europei era concentrată asupra acestuia, ceea ce putea fi și un lucru bun pentru tânărul stat român, care era lăsat în pace din această parte (Austria tocmai manifestase o atitudine amenințătoare față de România). Dar putea fi și un lucru rău pentru că nu avea cine să țină Turcia în frâu. În același timp, în interior, o mișcare separatistă izbucnește la Iași, la 3 aprilie 1866, organizată de diplomația rusă, care găsește momentul potrivit pentru a destrăma unirea celor două Principate. Boierul rusofil Nicolae Rosetti-Roznovanu devine un exponent al unor frustrați de faptul că Iașul își pierduse statutul de capitală și se pune în capul unei mișcări înfrânte de Locotenență în aceeași zi.

Locotenența domnească (organ administrativ politic creat la 11 februarie 1866 pentru a ține locul domnitorului Al. I. Cuza detronat) îl trimite în Occident pe I. C. Brătianu, care apelează la sprijinul lui Napoleon III. Și din nou acesta îi ajută pe români. Inițial, se propune candidatura lui Filip de Flandra, al doilea fiu al regelui Leopold I al Belgiei. În fața nemulțumirii Puterilor Garante, acesta refuză. Și atunci este descoperit Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.

Avea 27 de ani în 1866. Se născuse la 8 aprilie 1839 la Sigmaringen, ca al doilea fiu al principelui Karl Anton de Hohenzollern-Sigmaringen și al Josefinei de Baden. După ce primise educație în familie, intră în armată în 1857, doi ani mai târziu fiind sublocotenent, iar din 1863, locotenent în regimentul dragonilor de gardă din Prusia. Urmează cursuri de istorie la Universitatea din Bonn și, în răstimp, călătorește în Franța, Spania și Africa. Ia parte la războiul contra Danemarcei din 1864 și este înaintat la gradul de căpitan. Era înrudit, în același timp, cu regele Prusiei și, prin mama sa, o Beauharnais, cu împăratul Franței. Când I. C. Brătianu îi face oferta tronului României, tânărul ofițer îi consultă deopotrivă pe

România la 1913

Napoleon III, care încuviințase de mai înainte propunerea, și pe Otto von Bismarck, cancelarul Prusiei, care, și el, îl sfătuiește să accepte.

Un plebiscit (2/14–8/20 aprilie) îl alege cu 685 000 de voturi, contra 224. Și, la 10/22 mai 1866, Parlamentul român îl proclamă principe constituțional, sub numele de Carol I.

Prin alegerea unui principe străin, românii voiau să înlăture certurile interne pentru domnie, și, în același timp, să-și consolideze statul abia constituit, amenințat cu dezmembrarea de imperiile vecine. Mai sperau că un principe străin, prin prestigiul și sprijinul familiei din care provenea, va înlătura amestecul vecinilor și va înlesni dobândirea deplinei independențe de către statul român, aflat încă sub suzeranitate otomană. Și calculul oamenilor politici români s-a dovedit exact.

Cu venirea principelui străin, românii adoptă și o nouă Constituție statului lor. Proiectul, întocmit după Constituția belgiană din 1831, este înaintat Adunării Elective la 1/13 mai 1866, fiind votat la 29 iunie/11 iulie. Și la 30 iunie/12 iulie noul domnitor depune jurământul pe noua Constituție, prima întocmită de reprezentanții legitimi ai națiunii române pe baza principiului câștigat de Alexandru I. Cuza în 1864, prin care se recunoștea suveranitatea interioară a României. Este o Constituție dată printr-un acord de voință între Adunarea Deputaților, reprezentând națiunea, și suveran. În acele vremi tulburi, când Unirea din 1859 era amenințată (tocmai izbucnise și războiul austro-prusac), n-a fost timp pentru elaborări proprii, cu toate că în țară exista deja o școală juridică, nu numeroasă, dar cu oameni bine pregătiți în școlile Apusului. Alegerea Constituției belgiene ca model a fost inspirată (unii oameni politici români visau să transforme România într-o „Belgie a Orientului”). Era, în multe privințe, Constituția cea mai înaintată și cea mai echilibrată din Europa. O constituție chintesență a modelelor francez, englez și american, modele în circulație și din care s-au inspirat toate constituțiile europene din veacul 19. Modelul de constituție belgian ales de români nu corespundea însă stărilor de fapt din țară. România nu era deloc la nivelul receptării ei. Carol va considera de la început această Constituție mult prea înaintată pentru România. La 10/22 decembrie 1870 el îi scria tatălui său că „această nenorocită țară, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecând fără tranziție de la un regim despotic la o constituție atât de liberală, încât nici un popor din Europa n-are alta la fel”. După experiența încercată (cinci ani în care se succedaseră, la fiecare șase luni, 10 guverne, într-un climat politic instabil, care nu prevestea nimic bun – 30 de remanieri

guvernamentale), Carol comenta: „în aceasta drept o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civile ce aparțin acestui fel de constituție a statelor quasi-republicane”.¹ Constituția din 1866 introduce trei principii fundamentale: principiul suveranității naționale, potrivit căruia toate puterile emanau de la Națiune, principiul guvernării reprezentative, după care Națiunea nu poate guverna decât prin delegați, și principiul separării puterilor în stat: legislativă, executivă și judecătorească, ai căror titulari erau independenți unii de alții. Puterea legislativă era exercitată de Parlament (bicameral) și de către rege. Numai acordul de voință al celor trei segmente ale puterii legislative, Adunarea Deputaților, Senat și rege, asigura introducerea și funcționarea legislației. Puterea judecătorească era formal independentă de celelalte două. Nici o jurisdicție nu se putea crea decât în virtutea unei legi. Curtea de Casație avea dreptul de a cenzura actele administrative la cererea unui recurent, proclamând, dacă era cazul, ilegalitatea lor (s-a întâmplat în martie 1912, când a fost respinsă legea tramvaielor, adusă de guvernul P. P. Carp, obligându-l pe acesta să demisioneze). Puterea executivă avea ascendent asupra celorlalte două (potrivit principiului liberal al separării puterilor, cele trei puteri trebuiau să aibă o forță egală, pentru a evita supremația uneia asupra celorlalte). Ea era asigurată de suveran și de miniștri (până la 15 martie 1881, când România s-a proclamat regat, suveranul avea titlul de Domn). Inițial erau 7 miniștri: Interne, Finanțe, Justiție, Externe, Culte și Instrucțiune Publică, Război, Lucrări Publice. De la 1 aprilie 1883 apare și Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, care, la 1 aprilie 1908, se desparte în două, Industria și Comerțul, constituind un minister separat. Prin Constituție regele era irevocabil, în sensul că puterile lui erau pe viață, și inviolabil, în sensul că nu era răspunzător nici pentru actele sale personale. Principiul inviolabilității avea și reversul său. Actele regelui nu aveau nici o putere decât dacă erau contrasemnate de un ministru. În intenția legiuitorilor de la 1866, dar și a acelor de mai târziu, regele urma a fi un element ponderator între cele trei puteri, temperându-le excesele, un element care să reprezinte principiul colaborării puterilor. Regele era deasupra partidelor, deasupra pasiunilor politice. Rațiunea de a fi a suveranului era astfel foarte limpede exprimată de constituționalii de la 1866: asigurarea

¹ „Societatea românească se angaja în viața parlamentară în straie ce nu erau croite pe măsura ei”, scrie cu îndreptățire istoricul Florin Constantiniu. „Ea începea o școală – cea a parlamentarismului, apoi a democrației – pe care, din pricina vicisitudinilor istorice, nu a absolvit-o nici astăzi”.

stabilității întregului sistem constituțional. Nu întâmplător suveranul era străin, pentru a curma rivalitățile interne pentru domnie. Și nu întâmplător provenea dintr-o familie domnitoare din Europa (în cazul lui Carol I, din familia Hohenzollern-Sigmaringen ce se afla pe tronul Germaniei). Aceasta fusese una din doleanțele cele mai însemnate ale Divanurilor Ad-hoc din 1857. Se spera ca un principe străin, dintr-o casă domnitoare din Apus, prin prestigiul familiei din care provenea și, de ce nu, prin sprijinul acesteia, va putea fi de folos în dobândirea independenței și în păstrarea ei. Și în momentele de criză din Europa anilor de domnie a lui Carol I, calculul oamenilor politici români s-a dovedit exact. În aceeași idee, a asigurării unei stabilități politice, Constituția de la 1866 introduce principiul eredității în desemnarea monarhului (până atunci domnia fusese electivă, preferându-se, pe cât a fost cu putință, acei pretendenți care aveau legături de rudenie cu fostul domn). Numai bărbații și descendenții acestora puteau moșteni Tronul, prin ordinea de primogenitură, cu excluderea femeilor și a coborâtorilor lor. Puterea executivă era exercitată de guvern și rege, care desemna primul ministru, aproba lista miniștrilor, primea jurământul lor. Cu mandat regal, regele putea proroga sau dizolva Parlamentul. Acesta din urmă, pe de altă parte, putea da vot de blam unui ministru sau întregului guvern, cum s-a și întâmplat la 12 februarie 1901 sau la 17 ianuarie 1922.

Constituția din 1866 a fost modificată în octombrie 1879, pentru a înscrie în ea evenimente majore: încorporarea Dobrogei, independența țării și naturalizarea evreilor. Apoi în 1884, pentru a consemna transformarea României în Regat și lărgirea dreptului de vot. În 1917, în plin război, Constituția e revizuită din nou, prin introducerea principiului exproprierii și a votului universal.

Carol I a fost soluția de care era nevoie în acel moment. El n-a avut favoriți sau favorite în România. Nici prieteni n-a avut, ducând preceptul lui Ludovic XIV: «n'ayez jamais d'attachement pour personne» dincolo de marginile sale. În toată domnia lui, a fost stăpânit mai mult decât de orice altceva de simțământul datoriei. Și, din acest punct de vedere, domnia lui a fost benefică pentru țară. Prezența sa pe tron, o jumătate de veac, a asigurat României o stabilitate politică normală, care, la rândul ei, a înlesnit o muncă rodnică.

Principele împărțea puterea executivă cu guvernul, numit de el din rândul partidelor guvernamentale, iar puterea legislativă cu Parlamentul, compus din Adunarea Deputaților și Senat. Votul era cenșitar (patru colegii până în 1884 și trei după aceea, până în 1917, când este introdus în

Constituție votul universal). Constituția garanta toate drepturile cetățenești, dar punerea în practică a acestor garanții rămânea legată de sistemul puterii, de mecanismul și jocul organismelor sale. Cetățeni în stat nu erau decât românii, iar art. 7 preciza că „numai străinii de religie creștină puteau obține calitatea de român”, ceea ce va crea mari dificultăți cu evreii.

Constituția din 1866 va rămâne în vigoare până în 1938, cu unele modificări, dintre care cea mai importantă este aceea din 1923 (cu acest prilej s-a vorbit chiar de o nouă Constituție). Sub Carol I, țara va fi condusă, rând pe rând, de Partidul Liberal și Partidul Conservator, cele două partide guvernante, create oficial în 1875 și 1880, dar, neformal, preexistente, cărora, din 1908, li se adaugă și Partidul Conservator Democrat. În rândurile lor au activat o seamă de oameni politici de ridicată valoare: Ion C. Brătianu (1821–1891), Petre P. Carp (1837–1918), Dimitrie A. Sturdza (1833–1914), Take Ionescu (1858–1922), Titu Maiorescu, Ion I. C. Brătianu (1864–1927), Spiru Haret (1851–1912) ș.a., personalități recunoscute și pe plan european, cu numeroase relații în lumea politică europeană și mai ales cu un mod de a gândi care era cel al Europei acelei vremi.

La începutul domniei, Carol I va avea dificultăți îndeosebi cu liberalii radicali. În primii cinci ani se schimbă 10 cabinete și au loc 30 de remanieri (în acea epocă oamenii politici nu erau numeroși. În România erau, după calculele lui I. Ghica, c. 50). Principele încerca să-și facă datoria. Se arată de la început foarte serios. Își stabilește un riguros program de lucru. Învață limba țării pe care o va vorbi însă cu un foarte puternic accent german (la mai puțin de un an se adresează Parlamentului în limba română). În țară nu exista un sentiment monarhic (puțin entuziasm pentru principele străin, o răscoală a grănicerilor). Carol acordă amnistie tuturor adversarilor (chiar și separatiștilor ieșeni). Se întâlnește cu V. Alecsandri, C. Negri, prietenii lui Cuza ș.a. Caută să se românizeze, cum îi scria agentul diplomatic al Prusiei, Werther, lui Bismarck. La început acordă încredere lui I. C. Brătianu și liberalilor din jurul lui. Aceștia îl dezamăgesc mai ales în 1870, după izbucnirea războiului franco-prusac, când ei mobilizează opinia publică în favoarea Franței și împotriva lui Carol I, bănuț de a avea, normal, simpatii pentru Prusia. Lucrurile iau o turnură antimonarhică. Carol rămâne pasiv în fața curentului antigerman și profrancez. O pasivitate din tactică. Un fel de complot al radicalilor liberali, dat la iveală prematur la 20 august la

Ploiești de Al. Candiano-Popescu (mai apoi aghiotant regal și om de încredere al lui Carol), avea intenția să-l detroneze pe principe. Nici manifestarea bucureștenilor din 22 martie 1871 contra coloniei germane la București care serba victoria prusacă asupra francezilor nu avea alt înțeles. Prințul se gândea la abdicare. Pentru început recurge la Puterile Garante. Bismarck îl sfătuiește să rămână la postul său, pentru că momentul nu era prielnic. Și Carol rămâne făcând apel la conservatori. Aceștia îi dau un guvern, condus de Lascăr Catargiu, care, între 1871 și 1876, repune ordine în viața politică, cu autoritate și competență. Guvernul lui Catargiu este primul guvern stabil al lui Carol I și primul de acest fel din istoria României parlamentare.

• **De la suzeranitate la independență.** Treptat, treptat, Carol I lărgeste posibilitățile de mișcare ale țării. Deja aducerea sa, adică a unui principe străin, în fruntea țării, ca și adoptarea Constituției de la 1866 fără asentimentul Porții și fără menținarea suzeranității otomane erau dovezi de independență. Lor li se adăugau adoptarea unui sistem monetar în 1867 și folosirea unei monede naționale (leul), înființarea biroului pașapoartelor, sprijinul acordat revoluționarilor bulgari refugiați pe teritoriul românesc, memoriul din 1870 adresat Puterilor Garante prin care se cerea pentru România statutul Belgiei și, totodată, capitalizarea tributului (914 000 de lei la un buget, în anii '70 ai sec. 19, de 91 de milioane lei venituri și 97 de milioane lei cheltuieli), Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875, aceasta din urmă acceptând un tratament juridic egal, Convenția cu Rusia din 1876. În plus, după 1873 România deschide agenții diplomatice la Viena, Berlin, Sankt Petersburg, Roma (la Paris exista anterior), stabilind convenții poștale cu vecinii. Suzeranitatea față de Poartă nu mai îmbrăca decât un aspect juridic formal.

Era totuși umilitor pentru un Hohenzollern să fie considerat vasal sultanului otoman. Situația nu putea dura. Momentul favorabil pentru rezolvarea ei a apărut odată cu redeschiderea problemei orientale, prin răscoala antiotomană a Bosniei și Herțegovinei în 1875, urmată de aceea a bulgarilor în 1876 și a Serbiei și Muntenegrului în același an. România refuza să fie considerată „provincie privilegiată a Imperiului”, cum o definește Constituția otomană din decembrie 1876, ceea ce provoacă o violentă dezaprobare la București. Având alături un guvern liberal, condus de Ion C. Brătianu, și un ministru de Externe, în persoana lui M. Kogălniceanu, Carol I se apropie de Rusia. La 4/16 aprilie 1877, Kogălniceanu semnează o Convenție cu Rusia, prin care armatele acesteia sunt lăsate să treacă pe

teritoriul României (și dacă n-ar fi semnat, rușii tot ar fi forțat trecerea), în condițiile respectării integrității țării¹. Pentru România, alegerea acestei soluții n-a fost fără riscuri. Pentru că se renunța astfel la garanția celor șapte Mari Puteri europene, stabilită prin Tratatul de la Paris din 1856. Rămânea doar garanția Rusiei. Și cine garanta România contra Rusiei? Este întrebarea pusă în Consiliul de Coroană lărgit din 2/14 aprilie 1877. O întrebare rămasă fără răspuns. România cădea, cu alte cuvinte, în brațele Rusiei. „Și ce sunt acele brațe noi o știm așa de bine, încât ne întrebăm când sunt ele mai periculoase, atunci când ne strâng cu ură sau atunci când ne strâng cu drag”, cum declara în Parlament conservatorul P. P. Carp. În fapt, Rusia nu ține seama de Convenția semnată, considerând că România nu era independentă și deci semnăturile ei internaționale nu aveau valoare juridică. Trupele rusești trec Prutul înainte de aprobarea de către Parlament a Convenției și adresează o proclamație directă „locuitorilor României”, fără nici o mențiune a suveranului, a guvernului, a Convenției abia semnate. La 6/18 aprilie România mobilizează. Dar Rusia „nu are nevoie de concursul armatei române”, declara Gorciakov, ministrul rus de Externe. Cum însă turcii bombardează la 21 aprilie/8 mai Brăila, Calafat, Oltenița, Bechet, Călărași, artileria română răspunde a doua zi bombardând Vidinul. Se intră astfel în stare de război cu turcii.

La 9/21 mai 1877, Parlamentul declară „independența absolută a României”. Un fapt nou schimba datele inițiale ale relațiilor româno-ruse. Armata rusă e înfrântă la Plevna, la 8/20 iulie, și la Stara Zagora, la 18/30 iulie, și oprită în înaintarea ei. În aceste condiții, Marele duce Nicolae îi adresează o telegramă lui Carol I, solicitându-i participarea directă la operațiuni: „Turcii, adunând cele mai mari mase la Plevna, ne zdrobesc. Rog a se face fuziune, demonstrație și, dacă este posibil, trecerea Dunării pe care tu o dorești să o faci, între Jiu și Corabia. Această demonstrație este indispensabilă pentru a facilita mișcările mele”. Marele duce se adresa armatei române pentru că era cea mai apropiată de front. Și Carol I dă imediat urmare cererii. Nu s-a semnat o convenție care să stabilească punct cu punct colaborarea română. Carol I a obținut însă păstrarea individualității și unității de comandă a trupelor române. Lui i se acorda și

¹ Formula negociată de I. C. Brătianu și diplomatul rus A. I. Nelidov este că Rusia își asuma obligația de „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României”. Evident că formula „integritatea actuală” se referea la sudul Basarabiei.

comanda supremă a armatelor ruso-române de la Plevna, șef de Stat-Major fiindu-i generalul rus Tottleben. Între 12/24 și 16/28 iulie trupele române trec Dunărea. La 30 august/11 septembrie 1877 ele cuceresc reduta Grivița, la 9/21 septembrie pe aceea de la Rahova, la 28 noiembrie/ 10 decembrie, Opanez, la 12/24 ianuarie 1878, Smârdan. Armata română, fără nici o experiență de război, arată dăruire și mare curaj. Dar la sfârșitul operațiunilor militare, reprezentantul României, colonelul Arion, nu e acceptat la tratativele de pace de la San Stefano, în apropiere de Adrianopol, Rusia însărcinându-se ea să apere interesele României. Pentru sângele vărsat, România este „recompensată” cu Dobrogea. Dar Rusia îi ia din nou Basarabia de Sud, retrocedată Moldovei în 1856. Eforturile diplomației române de a împiedica acest rapt rămân zadarnice. Între Rusia și România se creează o stare de tensiune. Lui Alexandru II, care amenința cu dezarmarea armatei române, Carol I îi răspunde mândru că „armata care s-a luptat la Plevna sub ochii împăratului și ai Alteței Sale Imperiale va putea fi zdrobită, dar nu va reuși nimeni niciodată să o dezarmeze”. Bucureștiul este amenințat cu ocuparea. Carol I părăsește Capitala și armata română ocupă un dispozitiv pe linia Calafat, Craiova, Slatina, Pitești, Târgoviște, pentru a face față trupelor ruse. Eventualitatea unei confruntări e înlăturată de convocarea de către Marile Puteri a unui Congres de Pace la Berlin, în iunie-iulie 1878 (I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu, reprezentanții României, chemați să-și expună doleanțele la 19 iunie/1 iulie, sunt audiați, dar nu și ascultați). Congresul recunoaște independența României, unirea Dobrogei, dar cedează Rusiei județele Cahul, Bolgrad și Ismail din sudul Basarabiei. Rusia, învingătoare, dorea ieșire la Gurile Dunării și obține ce voia.

În același timp, Congresul condiționează recunoașterea *de iure* a independenței de modificarea art. 7 din Constituția română, referitor la cetățenia română. Cum numărul evreilor era mare, mai ales în Moldova, și rândurile lor nu încetau să crească, Parlamentul român a acceptat cu mare greutate și abia în 1879 modificarea Constituției, dar numai prin acordarea cetățeniei în mod individual. Marile Puteri vor accepta până la urmă această soluționare. Nu înainte ca România să fie de acord cu despăgubiri costisitoare în afacerea Strousberg (cerere expresă a lui Bismarck, cel care îndemnase la încheierea tranzacției cu Strousberg). Istoricul A. D. Xenopol scrie că în România curentul antisemit „se născu în țară atunci când evreii începură a năzui la cetățenia română”. În spațiul românesc, numărul evreilor nu era mare în Transilvania (doar 14 842 în 1870), dar era însemnat în Bucovina, Basarabia, în Vechiul Regat și în

Moldova. Și acest număr sporește mereu prin emigrările masive dinspre Rusia (unde intoleranța față de ei avea caracter oficial). În Vechiul Regat, numărul lor ajunge la 269 015 (4,5 % din totalul populației) în 1899. Aveau 603 de sinagogi cu 152 de rabinii și 86 de ajutoare (prin comparație, luteranii aveau 16 biserici, calvinii 5, lipovenii 40, armenii 15, musulmanii 214 moschei, plus 203 geamii). Evreii se stabilesc în orașe. În Moldova, ei devin majoritari în așezările urbane. După cum sunt majoritari în ocupații, precum cele de comercianți, cămătari, bancheri, bijutieri, ceasornicari ș.a. La sate sunt arendași, cămătari și cârciumari. Pe teren economic, evreii se mișcau mult mai repede decât localnicii. Ei erau purtătorii noului capitalism în societatea românească. Trăiau însă în comunități separate, neacceptând integrarea în societatea românească, care, lezată, reacționează adesea prin elita ei politică și intelectuală: M. Eminescu, B. P. Hasdeu, V. Conta. Constituția din 1866 nu acordă evreilor drepturi politice (în primul proiect al Constituției li se acceptau drepturi, dar o manifestație antisemită în Capitală, susținută de liberal-radicali, care aduce daune și unei sinagogi abia construite, schimbă dispoziția membrilor Constituantei). Împotriva art. 7 evreii n-au încetat să militeze, folosind și nou-creata Alianță Israelită de la Paris. Lobby-ul evreiesc este foarte activ și, în 1877–1878, la Congresul de la Berlin Marile Puteri sunt nevoite să impună României modificarea Constituției în sensul recunoașterii cetățeniei pentru evrei (art. 44 al Tratatului). După agitate și îndelungate dezbateri în Parlament, în presă, clasa politică românească adoptă o soluție de compromis: se acordă evreilor cetățenia, dar accesarea la ea se putea face numai individual, printr-o cerere motivată, care trebuia aprobată de Parlament pentru fiecare caz în parte. Oamenii politici români și-au motivat rezistența prin îndărătnicia evreilor în a rămâne „*un corpus separatum*” în societatea românească, cu metodele lor fără scrupul în comerț, cămătărie, arendășie ș.a., cu neîncetatele lor apeluri la străinătate pentru a forța mâna României. În plus, acordarea cetățeniei în bloc, în condițiile în care în Rusia această cetățenie nu era acordată (aici trăiau peste 5 milioane de evrei, supuși deseori la pogromuri și masacre), ar fi însemnat *ipso facto* încurajarea imigrației și creșterea rapidă a numărului lor în România. Marile Puteri se mulțumesc până la urmă cu această rezolvare „à la roumaine” (Germania dă tonul). Alianța Israelită de la Paris, organizațiile politice și confesionale evreiești din țară nu vor înceta însă să facă presiuni asupra statului român ori de câte ori se va ivi prilejul (aceste presiuni sunt mari în 1900–1901, în timpul crizei financiare, când vor contribui la neacordarea unui împrumut extern avantajos, și în 1907, în timpul răscoalei țăranilor, considerată de presa favorabilă evreilor drept

o mișcare antisemită). Și într-o bună măsură, din această cauză, imaginea României va avea de suferit în opinia publică europeană și americană. Naturalizarea în bloc este recunoscută abia mai târziu, la sfârșitul Primului Război Mondial, prin decretele din 7/20 decembrie 1918 și 22 mai 1919.

• **„Belgia Orientului”**. După independență, România ia, tot mai vizibil, un aspect european modern. Din zona balcanică este statul cu cea mai mare întindere: 131 353 de km² (comparativ cu Serbia – 48 382 km², Bulgaria – 95 704 km², Grecia – 64 688 km²) și cu cel mai mare număr de locuitori: peste 6 585 534 în 1900 (comparativ cu Serbia – 2 493 700, Bulgaria – 3 733 189, Grecia – 2 430 807). La sfârșitul secolului 19 rețeaua ei de căi ferate ajunge la 3180 km. Căile ferate erau îndreptate spre Europa apuseană, după cum era orientată întreaga societate românească în aspirația ei spre modernizare. La 1900, existau 26 544 km de șosele pietruite. Tânărul regat (la 14/26 martie 1881 Parlamentul proclamă România regat, și, la 10/22 mai, în același an, Carol I adoptă titlul de rege) încearcă să-și pună în valoare toate atuurile de care dispunea. El se găsea așezat la Gurile Dunării, ceea ce reprezenta un important avantaj economic și strategic. Fluviul era navigabil pentru vase al căror tonaj putea atinge 6 500 de tone. Cea mai mare parte a comerțului exterior al României (913 474 303 de franci în 1906, din care 491 360 178 de franci export) se făcea pe Dunăre. Exportul românesc (cereale, fructe, legume, bunuri derivate, animale ș.a.), în mare măsură un export de mărfuri „grele”, nu se putea face în condiții avantajoase decât pe calea apei (în 1900 s-au exportat pe apă mărfuri în valoare de 233 de milioane lei – 1 leu = 1 franc francez –, iar pe uscat doar în valoare de 47 de milioane).

Un alt însemnat avantaj economic și strategic era așezarea la Marea Neagră (țarmul din sudul Basarabiei este înlocuit acum cu țărmul Dobrogei, în lungime de 240 km). Un grup de ingineri români, în frunte cu Anghel Saligny, modernizează portul Constanța (după falimentul întreprinzătorului francez A. Hallier). Legarea acestui port cu restul țării în 1895 (an în care același Anghel Saligny termină construcția podului peste Dunăre de la Cernavodă, pe atunci cel mai lung pod din Europa) a lărgit dintr-odată capacitatea comercială a Constanței, devenit cel mai mare port al țării, și perspectiva comercială a României.

Un avantaj îl constituie bogățiile. În afara grâului și porumbului, este de luat în considerare petrolul: 77 656 tone în 1900, 214 345 în 1905, 586 151 în 1910, 1 036 446 în 1913... Creșterea rapidă a extracțiilor arată

importanța din ce în ce mai mare a acestei bogății, care în curând va așeza România într-o zonă de maxim interes strategic european.

Regatul dunărean are o importanță strategică aparte prin așezarea sa între imperii. Cu Rusia are o graniță de 900 km, cu Austro-Ungaria de 1 300. O astfel de așezare între mari state determină ca toate acestea să fie interesate în a fi prezente în România pentru a controla mișcările vecinilor lor. Nu întâmplător Rusia, Austro-Ungaria, Germania vor avea la București, ca reprezentanți diplomatici, nume de mare rezonanță.

Spre deosebire de toate celelalte țări balcanice, România se bucura de o mare stabilitate politică, ceea ce o va transforma într-un important punct de referință pe eșichierul mișcărilor politico-diplomatice care privesc zona.

E un stat receptiv la nou. În 1882 se introduce iluminatul electric, în 1884 telefonul, în 1904 serviciul de autobuze, în 1894 are loc prima proiecție cinematografică (în 1912 primul film românesc), în 1889 bucureștenii pot vedea primul automobil de 4 CP. Se introduc sporturile vremii: scrima, tirul, gimnastica, popicele, oina, hipismul, atletismul, patinajul, fotbalul (în 1909, fotbaliștii români joacă cu turcii și sunt înfrânți cu 10-0). La orașe puterea de cumpărare e ridicată. Un muncitor calificat câștigă de la 40 de bani la un leu pe oră și 1 kg de pâine costă 25 de bani, unul de zahăr 1,10 lei, 1 kg carne de porc 1,04 lei. La sate noul pătrunde greu, tradiția domină, inclusiv în domeniul sanitar, unde medicina tradițională nu face față malariei, tuberculozei, pelagrei, bolile cele mai răspândite spre 1900. Școala face progrese. În 1834 erau 725 de elevi, în 1913 - 535 470. În 1900 erau 5 350 de studenți, din care 3 000 la Drept. Societatea românească nu era una democratică, dar era una liberală, cu o mare libertate de circulație. În 1912 românii expediau peste graniță 8 248 034 de scrisori și primeau 6 914 708. O creștere foarte rapidă, de la c. 500 000 în 1872.

Odată cu obținerea independenței, se produc modificări în orientarea economică a țării. Convenția comercială cu Austro-Ungaria este denunțată în 1885 (o denunțare reciprocă) și se trece la o politică vamală protecționistă (tarifele vamale din 1886, 1893, 1906), fapt care duce inițial și la un război vamal cu Austro-Ungaria. Totodată, România trece la încurajarea industriei și a investițiilor de capital străin (legile din 1887, 1895, 1912). Industria rămâne însă slabă, limitată la prelucrarea unor materii prime locale: lemn, petrol, produse agricole, și dominată de capitalul străin (82%). Ramura sa cea mai cunoscută era industria de petrol.

Regatul dunărean rămâne mai ales o țară agricolă. Până la Primul Război Mondial este al treilea exportator de produse agricole (îndeosebi de grâu) din Europa. Majoritatea populației locuia la sate (82,2%). Orașe mai mari erau, la începutul secolului 20: București (276 178 de locuitori), Iași (77 759), Galați (62 545), Brăila (56 330), Craiova (45 579), Ploiești (45 107).

În agricultură era pregnantă o polarizare foarte accentuată între marea proprietate și cea mică. După calculele economistului G. D. Creangă din 1907, 4 171 de proprietăți, depășind 100 ha, însumau 3 810 351 ha (54,72% din suprafața arabilă a țării), iar 920 939 proprietăți, până la 10 ha, dețineau 3 153 645 ha (45,28%). Proprietatea mijlocie lipsea aproape cu totul. Mâna de lucru era numeroasă și ieftină. În bună măsură din această cauză creșterea producției agricole nu se făcea prin progres tehnic, ci prin mărirea exploatarei acestei abundente mâini de lucru. În plus, majoritatea marilor proprietari locuiau la oraș sau în Occident și își arendau pământurile. Arendașii erau, de regulă, evrei, mai ales în Moldova, unde formau adevărate trusturi arendășești, accentuând tensiunile din lumea satelor.

În timp ce la oraș nivelul de trai crește, la sate el scade. În schimb, cresc nemulțumirile, care uneori izbucnesc în revolte, ca în 1888 sau 1907. Aceasta din urmă, o adevărată jacquerie cu mii de morți, ridică serioase semne de întrebare asupra validității întregului sistem socio-politic, incapabil până în acel moment să rezolve „chestiunea agrară”, cea mai importantă din „chestiunile” României moderne.

• **Iredentism românesc.** Politica externă, domeniu preferat al regelui Carol I, este dictată de împrejurările existente. La începutul secolului 20 erau, în total, aproape 11 000 000 de români (după Almanahul de la Gotha): 6 585 534 în regatul liber, 2 799 479 în Transilvania, 1 121 669 în Basarabia, 230 963 în Bucovina, 83 942 în Bulgaria, 89 873 în Serbia – cifrele sunt din 1900 sau din anii imediat următori. În această statistică nu erau incluși și românii din Macedonia, pe atunci în Imperiul Otoman, din cauza lipsei unui recensământ. Dacă, pe lângă această lipsă, se ținea seamă de procedeele, totdeauna interesate, cu care se făceau recensămintele, numărul românilor se ridica probabil la c. 12 000 000.

Aproape jumătate din aceștia trăiau sub stăpâniri străine. Cei mai mulți în cuprinsul imperiilor vecine, austriac și rus. Iar iredentismul românesc nu putea decât să spere în destrămarea acestora. Pe de altă parte, el nu putea fi oprit. Carol I a știut să mai toarne apă peste entuziasmele

prea fierbinți și, împreună cu elita politică românească, să practice o politică externă a realităților date. De teama Rusiei și a intențiilor ei expansioniste în Balcani, în primul rând, în sistemul de alianțe ce s-a conturat în Europa, Carol I și guvernul lui I.C. Brătianu se apropie de Puterile Centrale, încheind, la 18/30 octombrie 1883, la Viena, un tratat de alianță cu Austro-Ungaria, la care aderă în aceeași zi Germania, și, la 3/15 mai 1888, Italia. Aderarea scotea România din izolarea diplomatică în care se găsea în acel moment; ea este foarte bine pusă în evidență de discuțiile în jurul Comisiei Dunării creată prin Tratatul de la Berlin și care urma a fi dominată de Austro-Ungaria în detrimentul celorlate țări riverane (România tocmai nu fusese invitată la Conferința de la Londra din 1883). De altfel, un rezultat direct al aderării României la Tripla Alianță este și acela că se ajunge și la rezolvarea chestiunii dunărene, Austro-Ungaria renunțând la așa-zisele „drepturi” pe care le obținuse la Conferința de la Londra, cum îl informa Kalnoky, ministrul de Externe austro-ungar, la 15 septembrie 1883, pe I. C. Brătianu. Controlul și poliția navigației între Porțile de Fier și Galați cădeau sub autoritatea unui stat prieten. Tratatul va asigura o stabilitate a raporturilor economice ale României, îndeosebi cu Germania, într-un moment în care rolul Germaniei nu încetează să crească în Europa. La cererea lui Bismarck, care nu voia să provoace Rusia chiar la granițele sale, tratatul este ținut secret. Așa-numitul *casus foederis* a făcut obiectul unor ample discuții în 1883. Pentru a-i convinge pe români să scoată numele Rusiei din tratat, deoarece orice indiscreție ar fi provocat tensionarea relațiilor germano-ruse, Berlinul a propus ca în text să se precizeze că situația de *casus foederis* se produce numai dacă Austro-Ungaria era atacată la granițele sale de răsărit. Se salvau aparențele și România a acceptat. Oricum, tratatul nu se aplica decât în cazul unui atac tot din partea Rusiei (teamă guvernanților români care, în principal, îi și îndeamnă să caute alianța cu Puterile Centrale). Tratatul n-a fost niciodată dezbătut de Parlament și doar puțini dintre oamenii politici știau de existența lui. Această alianță a rezistat până în 1914, mai mult datorită menținerii echilibrului în Europa. Diplomația română a întrebuințat-o uneori ca o umbrelă protectoare pentru românii asupriți din imperiu, folosind, de regulă, Berlinul contra Vienei și pe aceasta din urmă contra Budapestei. Cum însă politica de maghiarizare din Transilvania devenea tot mai opresivă, la care s-au adăugat și germanizarea și rutenizarea Bucovinei, cealaltă provincie românească aflată sub scepтрul habsburgic, din punctul de vedere al României, tratatul a fost din ce în ce mai neangajant, fapt pus cu claritate în evidență în timpul crizei balcanice din 1912-1913.

Spațiul balcanic rămânea mai deschis posibilităților de mișcare ale diplomației române. În acest spațiu, România își exprimă solidaritatea ei culturală cu românii sud-dunăreni, aromânii (întreținând, atât cât putea, școlile și bisericile acestora).

Totodată, își declară interesul pentru menținerea *statu-quo*-ului teritorial în peninsulă sau, pentru compensații, în cazul schimbării acestuia. Dar și în acest spațiu, România se lovea de Austro-Ungaria, care, pentru a ține Serbia în frâu, mai ales după anexarea Bosniei și Herțegovinei, în 1908, încurajează Bulgaria. Așa se întâmplă și în primul și în al doilea Război Balcanic din 1912–1913. În preajma izbucnirii războiului, România, prin premierul T. Maiorescu, îi face cunoscut ministrului bulgar la București că, în eventualitatea unui conflict general în Balcani, România va menține stricta neutralitate, dar, dacă vor fi mari modificări teritoriale, statul român își va revendica dreptul de a-și apăra interesele sale naționale și strategice. Odată războiul izbucnit, au loc contacte diplomatice între cele două părți (de fapt, sunt contacte intense cu toate țările implicate). Ambiguitatea care persistă în relațiile dintre cele două țări continuă și rămâne un câmp liber pentru interpretări contradictorii. Aceasta până la sfârșitul așa de rapid și oarecum neașteptat al primului Război Balcanic. Îndată după aceea, România intră în joc, avansând propriile revendicări. La 16 ianuarie se semnează la Londra un acord ce părea să satisfacă ambele părți, cel puțin în privința revendicărilor românești. Se evita conflictul armat. Dar pozițiile celor două țări rămăneau aceleași. Dintre Marile Puteri, Rusia mai ales e interesată de o înțelegere între cele două state balcanice. Sazonov, ministrul de Externe al țarului, lucrează toată primăvara lui 1913 pentru o întâlnire a reprezentanților Marilor Puteri care să rezolve diferendul bulgaro-român. Și în mai 1913, o conferință a ambasadurilor, la Sankt Petersburg, acorda României orașul Silistra cu împrejurimile. Acest acord nu corespundea pe deplin cererilor românești. Prin intervenția energică a lui Take Ionescu, protocolul de la Sankt Petersburg e ratificat de Parlamentul României (cu 77 de voturi pentru și 9 împotrivă de către Senat, la 16 mai, și cu 127 pentru și 17 împotrivă de către Cameră, la 18 mai). Împotriva Bulgariei, România nu semnează însă o alianță cu Grecia și Serbia. Din două motive: pentru a evita opoziția Austro-Ungariei și din oportunitate diplomatică. T. Maiorescu declara la 6 aprilie 1913: „Putem să intervenim numai în momentul izbucnirii unui conflict deschis între ei (fostii aliați balcanici), pentru că numai atunci avem libertatea de a impune pacea”. Și așteptarea României n-a fost lungă. În noaptea de 29 spre 30 iunie 1913, Ferdinand I al Bulgariei ordonă trupelor sale să-i atace pe sârbi și pe greci. La

reizbucnirea Războiului Balcanic, România reacționează. E semnificativ cât de încinsă e opinia publică din București și alte orașe ale țării. La fel sau chiar mai mult decât opinia publică din Bulgaria pentru Macedonia. Sunt mulți oameni politici care cer înrolarea voluntară pe front (ca, de pildă, I. I. C. Brătianu, șeful Partidului Național Liberal, sau N. Filipescu, unul dintre liderii conservatori).

În urma războiului și a Tratatului de la București, România obține un teritoriu de 7 609 de km², cu o populație de c. 282 778 de locuitori, după o statistică din 1912: români – 1 288 în Caliacra (unul din județele ocupate), 5 314 în Durostor, deci 6 602; bulgari – 68 307 în Caliacra și 53 618 în Durostor, deci 121 925; turco-tătari: 67 824 în Caliacra, 68 400 în Durostor, deci 136 224. Se mai adăugau 11 000 de țigani și 7 000 diverși („Analele Dobrogei”, XIX, 1938). O altă statistică din 1913 dădea 58% din populația din Caliacra turco-tătară și 39% în Durostor („Convorbiri literare”, 1919). O statistică românească nu există decât din 1928, când populația musulmană cuprindea 49%, iar cea bulgărească 39% („Cadrilaterul”, vol. II, Cernăuți). În deceniul următor, în urma plecării multor turco-tătari și a colonizărilor cu macedo-români, elementul românesc ajunge la 29%, iar cel bulgăresc la 40%. După o altă statistică, bulgărească, în momentul ocupării, Cadrilaterul avea 6 000 de români și 150 000 de bulgari. Oricum ar fi, din punctul de vedere al principiului naționalităților care acordă majorității absolute un teritoriu sau altul, nici una dintre etnii nu părea majoritară. În orice caz, etnia română era net inferioară celorlalte. Și nu acest criteriu a funcționat la preluarea Cadrilaterului de către statul român. Din punctul de vedere al acestuia, a funcționat doar criteriul strategic și eventual acela al compensației (renunțarea la „vlahii” din Macedonia bulgărească). În plus, România s-a considerat un fel de mandatară a Marilor Puteri ca să aducă ordine în Balcani, unde, din octombrie 1912, domina instabilitatea. Preluarea Cadrilaterului în 1913 de către România a stârnit atunci în Europa mai multe reacții potrivnice: în zona balcanică și central-europeană, aprobări conjuncturale și nedumerire și dușmănia deschisă a bulgarilor, care au văzut în intervenția României în al doilea Război Balcanic un pumnal pe la spate („o felonie și o rea credință”, cum o considera țarul Ferdinand I al Bulgariei). Indiferent de culoare politică, toate guvernele Bulgariei de după 1913 vor susține o vie activitate, pe toate planurile, de recuperare a teritoriului pierdut. Prin stăpânirea Cadrilaterului România și-a făcut rost de un inamic implacabil la sud de Dunăre. A cunoscut cu acest prilej, mai ales după primul Război, și ceea ce s-ar putea numi „terorismul etnic” (termenul aparține istoricului italian Alberto Basciani). Preluarea Cadrilaterului în 1913 a fost o eroare

de evaluare din partea conducătorilor de la București. Dacă s-ar fi gândit în termeni strategici, de durată, atunci România trebuia să se mulțumească cu teritoriul acordat de Marile Puteri prin Protocolul de la Sankt Petersburg. Astfel ea s-a comportat ca toate celelalte state din Balcani, sub semnul unui naționalism mai greu de înțeles azi, dar „normal” pentru acel timp. Un om politic român de vază, P. P. Carp, cerea oamenilor de stat să nu se ia după clamările mulțimii și după instinctele ei, ci să se lase conduși de rațiunea de stat. Altfel statul este târât de evenimente în loc să le stăpânească. Ușor de spus, greu de realizat. În 1913, P. P. Carp se găsea în tabăra acelor care strigau cel mai tare pentru un război în sud! Vremea și-a cerut totdeauna drepturile sale. Și a vămuit acțiunile oamenilor.

Pacea care încheie al doilea Război Balcanic – și care nu întâmplător se semnează la București (10/23 august 1913) – asigură României o poziție predominantă în rândul statelor mici din sud-estul Europei. Statul român prosperase. Într-o jumătate de secol, profitând de împrejurări europene favorabile, românii au reușit să facă din cele două Principate supuse suzeranității otomane (și mai ales apăsătorului protectorat rus) un regat independent, organizat după principiile monarhiei constituționale, un partener apreciat și respectat de Marile Puteri europene. Regatul (Vechiul Regat sau Vechea Românie, cum a intrat în limbajul istoricilor români) va fi un punct de atracție pentru românii rămași în afara granițelor sale. „Soarele la București răsare” era mottoul pe care scriitorul Ioan Slavici îl pusese pe prima pagină a revistei transilvănene „Tribuna”. Va fi portdrapelul iredentismului român. Un iredentism dominat, înainte de orice, de problema Transilvaniei. O problemă care părea neutralizată, din punct de vedere politic, prin crearea dualismului austro-ungar și aderarea României la Tripla Alianță. Dar nu era decât o aparență.

• **Sub dualism în Transilvania.** Românii din Imperiul Habsburgic se găseau grupați administrativ din 1867 în Regatul Ungar (prin dualism, împăratul Austriei devenea și rege al Ungariei), în așa-numita Transleithanie, iar o altă parte în Bucovina, mare ducat în Cisleithania. În vechiul principat al Transilvaniei, divizat în 12 comitate, ei formau 55% din populație, potrivit recensământului maghiar din 1910. Dar ei debordau mult dincolo de granițele ex-principatului, în zonele Maramureș, Satu Mare și Bihor, în care formau 40% din populație, și spre sud, în Banat, unde constituiau un bloc de aproape un milion (42%). În Bucovina, după un intens proces de rutenizare, încurajat de austrieci, pentru a sparge masa

compactă a românilor, ei tot mai erau, la începutul secolului 20, aproape 300 000, la egalitate cu rutenii și înaintea germanilor.

În acest cadru, românii din imperiul dualist vor rămâne o jumătate de secol. O perioadă de îndârjită luptă, îndreptată îndeosebi împotriva politicii de asimilare a Budapestei. Prin legea naționalităților din 1868 se prevedea egalitatea lor și libera folosire a limbii proprii, dar, se preciza, totodată, că regatul nu avea decât o singură națiune, cea maghiară, și o singură limbă oficială – maghiara. Legea electorală din 1874 reducea la 3% din populație numărul alegătorilor în Transilvania, în timp ce în câmpia maghiară acest procent, scăzut și aici, era totuși de 7–8%. Legea școlară din 1879 îi obliga pe toți învățătorii să cunoască limba maghiară, iar cele ulterioare vor stipula aceeași obligație și pentru școlari. Funcționarii erau, în proporție de aproape 90%, maghiari. Și dacă fondatorii dualismului, Deák Ferenc și Eötvös József, au fost oameni politici mai moderați, urmașii lor, mai ales Tisza Kálmán, prim-ministru între 1875 și 1890, și Tisza István, prim-ministru între 1903 și 1905 și între 1913 și 1917, șefii Partidului Liberal, partid care va domina politica maghiară timp de aproape 30 de ani, vor milita cu ferveare pentru asigurarea preponderenței maghiare.

Fruntașii românilor ardeleni strâng legăturile cu oamenii politici din Regat. Au loc vizite reciproce, iar în 1868 I.C. Brătianu ține un excelent discurs în Parlamentul de la București împotriva dualismului și a politicii de asuprire națională pe care maghiarii tocmai o introduceau în Transilvania și în celelalte regiuni locuite de români. În timpul Războiului de Independență din 1877–1878, se constată o foarte largă mișcare de solidaritate a românilor transilvăneni cu frații lor de peste Carpați. Românii se simt cu adevărat o națiune. În 1878, sunt aleși mai mulți deputați români în Parlamentul de la Budapesta și atitudinea lor începe să fie tot mai energică. În mai 1881, trecând peste deosebiri de tactică în lupta politică, conducătorii românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, hotărâsc, la Conferința de la Sibiu, unirea tuturor într-un singur partid, pe baza unui program care viza restabilirea autonomiei Transilvaniei, recunoașterea limbii române ca limbă oficială în ținuturile locuite de români, votul universal și instaurarea unui cadru democratic. O atitudine „activistă”, spre deosebire de cea „pasivistă”, promovată de Șaguna. Trei ani mai târziu, partidul întreg își schimbă tactica, sub conducerea lui G. Barițiu: nu activism, ci pasivism, programul rămânând același.

Modalitatea de acțiune aleasă pentru realizarea dezideratelor propuse și pentru câștigarea sprijinului opiniei publice interne și internaționale a fost elaborarea unui *Memorandum* adresat împăratului (din nou același apel la „bunul împărat”), difuzat concomitent, prin tipărirea în cât mai multe limbi europene, prin care să se prezinte în amănunt situația românilor din Transilvania sub oprimanta legislație maghiară. *Memorandum-ul*, iscălit de cinci oameni politici ai românilor transilvăneni: Ioan Rațiu, Gh. Pop de Băsești, Eugen Brote, Vasile Lucaciu și Septimiu Sever, e foarte bine încheșat, foarte susținut și convingător, și descrie avatarurile românilor din Transilvania pe plan național, electoral, școlar, administrativ, agrar și al presei. Cu el merge la Viena o impunătoare delegație de 300 de români. Prevenit de premierul Ungariei, Szapory Gyula, Franz Joseph I refuză primirea delegației și trimite *Memorandum-ul* ministrului de Interne maghiar. La întoarcere delegații români sunt brutalizați prin gări de către unguri. Casa lui Ioan Rațiu la Turda e atacată cu pietre. Autoritățile maghiare îi dau în judecată pe autorii lui și pe alți oameni politici români. Românii, de fapt, la aceasta se așteptau și folosesc din plin procesul pentru a stârni simpatie și solidaritate în Europa. Tipărit în broșură în limbile română, maghiară, franceză și italiană, *Memorandum-ul* este difuzat pretutindeni. Întreaga acțiune stârnește mare valvă, întreținută cu abilitate și încurajată de București. Ceea ce se voia era transformarea cauzei românilor transilvăneni într-o cauză europeană. Guvernul maghiar îi acuză pe liderii românilor de trădare și le intentează un proces la Cluj, în aprilie-mai 1894. Procesul stârnește o mare agitație în Transilvania și o vie reacție în România, dar și în opinia publică internațională. Condamnarea inculpaților și interzicerea Partidului Național dovedeau, în fața Europei, caracterul opresiv al regimului maghiar, adică tocmai ceea ce *Memorandum-ul* pusese în evidență. A fost nevoie de intervenția regelui Carol I al României pentru ca inculpații să fie puși mai devreme în libertate. Cu acest prilej, românii primesc sprijin și de la sârbii și slovaci din Ungaria (Congresul Naționalităților de la Budapesta din 1896). S-a pus în evidență cu acest prilej cât de puternic devenise sentimentul național românesc pe cei doi versanți ai Carpaților. Ardealul devenise coplesitor piatra unghiulară a întregului românism¹.

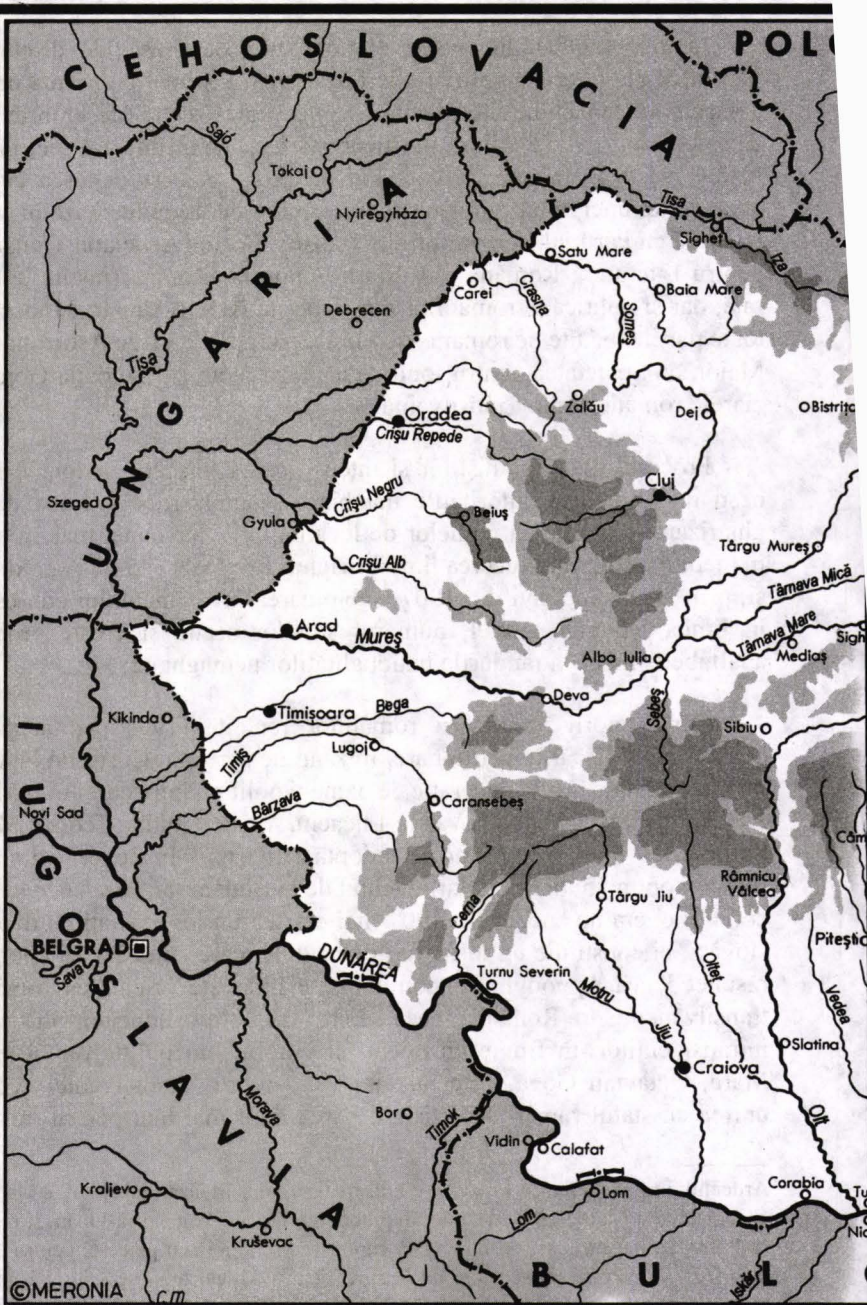
¹ În anii neutralității, un om politic echilibrat, cum era N. Titulescu, spunea într-un discurs la Ploiești: „România nu poate fi întreagă fără Ardeal... Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e școala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susținut viața. Ardealul e scânteia care aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e fățarnicia care cheamă pedeapsa, e sugrumarea care cere libertatea!

Opinia publică din Regat e mobilizată de presă, de discursurile patriotice ale liderilor politici aflați în opoziție, și mai cu seamă de Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor. Creație (decembrie 1890) a profesorilor și studenților din București, Liga își înființează secții în mai toate orașele României, promovând un program care depășea cu mult dezideratul unei uniuni românești strict culturale. Liga lucrează în strânsă legătură cu Partidul Românilor din Transilvania, cu Asociația Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (instituție culturală, dar și politică, a românilor din Imperiul Austro-Ungar, cunoscută în toate părțile locuite de români sub numele de ASTRA), cu Asociația Petru Maior, cu Societatea pentru fond de teatru român, cu Fundația Gojdu, cu ziarele românești din Transilvania.

Procesul memorandiștilor și intensificarea mișcării naționale românești nu împiedică autoritățile maghiare să intensifice politica de maghiarizare: schimbarea numelor de localități, de persoane, mai cu seamă în mediul rural, introducerea limbii maghiare în toate școlile și grădinițele și, prin legea Appónyi din 1907, subminarea învățământului confesional în limba maternă. Astfel, numărul școlilor scade și crește procentul analfabetismului în rândurile naționalităților nemaghiare.

Conducătorii politici ai românilor renunță (1905) la tactica lor „pasivistă”. Mișcările petiționare, mizând pe sprijinul Curții de la Viena, nu mai satisfac. O altă generație de oameni politici, între care Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiș, Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad ș.a. adoptă activismul. În alegerile din 1906, românii obțin 15 locuri în Parlamentul de la Budapesta, ceea ce, date fiind condițiile, era un succes (în 1907 mai câștigă un loc). Aliați cu deputații slovaci, ei constituie un intergrup nemaghiar, care combate cu energie și răsunet legea Appónyi. Concomitent, se întărește orientarea românilor transilvăneni spre România, ceea ce creează între conducători un grup al intransigenților, în frunte cu poetul și viitorul om politic din România Mare, Octavian Goga, care nu mai văd viitorul Transilvaniei decât în unirea cu statul român. Activismul părea mult mai bun pentru mișcarea

Ardealul e românismul în restriște, e întărirea care depărtează vrăjmașul, e viața care cheamă viața! Ne trebuie Ardealul! Nu putem trăi fără el! Vom ști să-l luăm și mai ales să-l merităm! Pentru Ardeal nu-i viață care să nu se stingă cu plăcere; pentru Ardeal nu-i sfortare care să nu se ofere de la sine; pentru Ardeal totul se schimbă, totul se înfrumusețează, până și moartea se schimbă: încetează de a mai fi hidoasă, devine atrăgătoare!”

România după Primul Război Mondial (1919)

națională românească din Transilvania decât pasivismul. Dar era o aparență. În alegerile din 1910 românii nu mai izbâdesc decât în cinci circumscripții electorale. Slovaci câștigă în alte două. În total 7 deputați ai naționalităților. Ce puteau face ei într-o Cameră de 354 de deputați? Era clar că statul maghiar nu lăsa să intre în Parlamentul de la Budapesta decât atâtia reprezentanți ai naționalităților câți voiau să lase. De fapt, guvernul maghiar voia să atragă pe români și pe alți reprezentanți ai naționalităților la activismul politic, atitudine care, fără să le aducă acestora din urmă succese electorale, le diminua intransigența, îngăduind politicienilor unguri să se laude în fața Europei cu moderația și succesul politicii lor. De aceea ar fi fost mai bine pentru românismul transilvănean, credea omul politic Take Ionescu, să se fi menținut la vechea politică de pasivitate, cu un efect moral mai important. Și într-o discuție cu ministrul francez, la București, la 26 noiembrie 1901, Take Ionescu își exprima regretul că subvenționarea asociațiilor românilor transilvăneni, a ziarelor lor, zdrobite de amenzi, a școlilor lor, nu mai era susținută din partea guvernului român. Regreta lipsa unor contacte cu guvernarea unguri. Dar tot el constata că nici o înțelegere nu era cu putință. Și îi relata ministrului francez întâlnirea sa din 1895 de la Pesta cu baronul Bánffy, reluată și mai târziu în *Memorii*. În acea vreme Take Ionescu era ministrul Cultelor și Instrucțiunii în guvernul Lascăr Catargiu. Și în această calitate îi cere lui Bánffy să acorde românilor ardeleni o toleranță asemănătoare aceleia consimțită sașilor din Transilvania. Dar premierul ungur îi răspunde că ceea ce poate acorda la 200 000 de germani nu poate în nici un caz accepta, din punctul de vedere al regatului maghiar, pentru 3 000 000, care, în plus, aveau în spate un stat român independent. Germania, nu e așa, era mult mai departe. Conducătorii unguri de atunci începeau să se teamă pentru statul maghiar. Epoca modernă trezise nu numai conștiința națională a ungarilor, ci a tuturor celorlalte națiuni încadrate Ungariei istorice. Și numărul acestora îl depășea pe cel al populației „majoritare” din Ungaria. Confruntarea era inevitabilă. Și întăririi sentimentului etniei proprii la români, slovaci, sârbi, croați, germani, conducătorii unguri îi răspund printr-o politică represivă tot mai accentuată.

Poziția românilor se întărește și grație sprijinului pe care începe să-l acorde acestora principele moștenitor al tronului habsburgic, Franz Ferdinand, susținător al federalizării imperiului. Vizita lui în iulie 1909 în România provoacă o violentă reacție maghiară: oprirea studenților transilvăneni de a se duce la Congresul internațional universitar de la Iași, interzicerea intrării cărților românești înaintea și în timpul vizitei, interzicerea participării transilvănenilor la cursurile de vară de la Vălenii de

Munte, împușcături și pietre ce însoțesc trenul arhiducelui prin Transilvania. Prințul moștenitor cunoscuse mai mulți fruntași politici români (era într-o strânsă legătură cu Al. Vaida-Voevod) și mai ales citise cartea lui Aurel C. Popovici, *Statele Unite ale Austriei Mari*, în care acesta propunea și justifica renunțarea la dualism în favoarea federalismului. Aurel C. Popovici (1863–1917), asemenea multor români transilvăneni, nu vedea deocamdată destrămarea imperiului, ci restructurarea lui.

Românii din Bucovina au mai multă libertate și mai multe posibilități de acțiune. Autonomia Bucovinei fusese recunoscută la 4 martie 1849, când ea devenea ducat, egal în drepturi cu celelalte provincii care formau multinaționalul Imperiu Habsburgic. Ducatul era condus legislativ de o Dietă, cu sediul la Cernăuți, în care deputații români împărțeau mandatele cu germanii și rutenii. Puterea efectivă o deținea un guvernator, numit de Viena, și care, la rândul-i, numea funcționarii administrativi. Limba oficială era germana, în administrație, justiție, învățământ. Episcopia Bucovinei e despărțită de Mitropolia de la Iași și subordonată Mitropoliei ortodoxe sârbești de la Karlowitz, iar după proclamarea dualismului, e unită cu episcopatele ortodoxe din Dalmația. Bunurile bisericești sunt secularizate în 1783, când se creează așa-numitul Fond ecleziastic, pus sub administrația statului austriac.

Pentru a contrabalansa preponderența românească (la anexare, în 1775, din cei 71 750 de locuitori, 52 750 erau români), autoritățile austriece încurajează imigrația altor etnii, pe care le favorizează pentru a le avea ca aliat contra majorității. Așa cum procedaseră și în alte părți. La Fiume, de exemplu, austrieicii îi încurajaseră pe croați contra majorității italiene; invers, în Dalmația îi favorizaseră pe italieni contra majorității croate. În 1848, populația se ridica la 377 851 de locuitori (209 293 de români, 108 907 de ruteni, 95 381 alte naționalități).

Românii se mențineau încă în număr însemnat în preajma Primului Război Mondial, dar rutenii ajung să fie într-o proporție aproape egală cu românii, sau chiar să fie mai numeroși (cifrele sunt diferite), pentru ca, în 1930, după reîncadrarea Bucovinei în statul român, proporția să fie de 41% români și 27,7% ruteni. Românii erau omogeni, slavii însă se compuneau din grupuri distincte: ucraineni (ruteni), huțuli, lipoveni, slovaci, polonezi și ruși. Românilor și slavilor li se adăugau evreii, germanii, ȣiganii. Bucovina ajunge un adevărat mozaic de etnii, în care românii păstrează totuși preponderența. Rutenii erau concentrați mai ales în partea nordică a Bucovinei, austrieicii nemergând până acolo încât să

disloce populația română dinspre granița cu România, cum au făcut în Basarabia rușii, care i-au așezat pe coloniști chiar la graniță, în locul românilor, trimiși spre interiorul Rusiei, în Caucaz sau în Siberia.

În Bucovina conștiința națională a românilor își face loc printre compromisuri cu guvernarea habsburgică și printre neînțelegerile dintre partide și grupări, întreținute cu abilitate de austrieci, și fără vigoarea militanță cu care se manifesta ea în Transilvania. Unele acțiuni cu caracter românesc încearcă să afirme și să susțină identitatea și sentimentul național. În 1871 s-au celebrat la Putna 400 de ani de la zidirea mănăstirii. O seamă de intelectuali de prestigiu: M. Eminescu, M. Kogălniceanu, Gr. Tocilescu, Iacob Mureșianu... dau strălucire momentului. O manifestare asemănătoare are loc la centenarul morții lui Grigore Ghica, cel care se opusese cedării Bucovinei în 1777. Pentru legături cu statul român și intenție de separatism a Bucovinei, în 1876 este desființată societatea studentască Arboroasa, prezidată de Ciprian Porumbescu, iar conducătorii ei arestați. Studenții creează o alta, Junimea. O eficientă structură națională românească este Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, creată în 1864, sub președinția lui Gh. Hurmuzaki.

O relativă bunăstare a Bucovinei în general sub administrație austriacă, renumită pentru eficacitatea ei, conferă conștiinței naționale bucovinene nuanțe aparte. La început de secol 20, de pildă, Constantin Stere, împreună cu colaboratorii săi de la „Viața Românească”, fac o excursie în Bucovina. Iau contact cu românimea de aici, cunoscându-i pe prefectul de Câmpulung și pe mareșalul „Țării”, români amândoi. Adică „vorbeau curent românește, deși se simțea că graiul lor obișnuit e altul”. Și, adaugă ironic Stere, „manifestau oarecare interes și chiar simpatie pentru țară”. Le-au vorbit amândoi cu afabilitate, dar oarecum de sus. Călătoriseră prin toată Europa, dar nu găsiseră imboldul de a trece hotarul și în România, „țara dumneavoastră” (sublinierea lui Stere). Amândoi criticau starea de lucruri din România. Ba că justiția nu e inamovibilă („*Justitia est regnorum fundamentum* – scrie la noi pe poarta Hofburgului din Viena...”) și judecătorii se schimbă la fiecare schimbare de guvern, ba că administrația e într-o vădită neorânduială, ba că preoții nu sunt bine pregătiți ș.a. „Și ei aveau favoriți albi, ferchezuiți după modelul împăratului Franz Joseph”. Lui Stere ziarele românești bucovinene îi făceau impresia unor publicații de polemici și de calomnii. „Ele vedeau împărțirea stratului superior al populației românești din Bucovina într-o mulțime de grupulețe mărunte, care se războiau crâncen pentru... favorurile stăpânirii”.

• **Rusificarea în Basarabia.** Situația națională cea mai dramatică o au românii din Basarabia. La încorporarea ei în Rusia românii reprezentau 86% din populație (419 240 din 482 630 de locuitori). În 1907, ei mai numără doar 53,9% (967 853 din 1 795 611 de locuitori). Pătrunderea masivă a elementelor alogene, prin voința și măsurile forțate ale autorităților rusești, tindea să modifice structura demografică a Basarabiei. În sudul provinciei sunt colonizați ruși, ucraineni, găgăuzi, germani (în 1897 erau în Basarabia 19,75% ucraineni, 11,79% evrei, 8,05% ruși...).

Românii continuă să rămână majoritari, dar posibilitățile lor de afirmare națională sunt înăbușite în fașă de administrația rusească. După o perioadă de relativă acceptare a specificului basarabean de către autoritățile ruse, între 1812 și 1828, rusificarea devine evidentă în toate domeniile. În 1867, limba română este scoasă din programa de învățământ a tuturor școlilor din Basarabia. Învățământul se face exclusiv în limba rusă. Este desființată până și catedra de limbă română de la Seminarul teologic din Chișinău, precum și din toate școlile confesionale. Se închide și vechea tipografie eparhială moldovenească; preoții sunt înlăturați din parohii numai pentru vina că nu știau să slujească liturgia în slavonă; în biserici se înființează așa-zisa „strană rusească”, unde se cântă și se citește numai în slavonește, deși credincioșii nu cunoșteau limba. Sunt cerute de la toți preoții români vechile lor cărți bisericești (sub pretext că în ele există greșeli), care sunt arse la Arhiepiscopia din Chișinău. Primul ziar românesc în Basarabia, și el cu caractere chirilice, nu apare decât în 1906, editat de Constantin Stere, cu ajutorul, neștiut atunci, al Băncii Naționale de la București. Țarismul se sprijină pe acceptul tacit sau împărtășit al unei bune părți a clerului și boierimii române, principalii stăpânitori de pământuri din Basarabia (72% din pământul productiv, până în 1868, când se aplică și aici reforma agrară a lui Alexandru II) și cei care sunt atrași în administrația locală (în zemstve) sau centrală. Din această cauză românii basarabeni nu au o pătură conducătoare, o burghezie națională neexistând. Intelectualii basarabeni, conștienți de apartenența lor la cultura română, iau drumul Bucureștilor sau Iașilor, cum se întâmplă cu Bogdan Petriceicu Hasdeu sau C. Stere. Lipsa unei pătri conducătoare românești se va face simțită cu deosebire în 1917–1918, când, practic, ea va trebui să fie creată.

Conștiința națională românească, cu toate greutatea pe care le întâmpina în afirmarea sa, era, atunci când a izbucnit Primul Război Mondial, o realitate. Fie cuprinși într-un stat al lor, cum erau românii din Regat, fie în imperiile vecine, românii constituiau o națiune. Speranța întreținută de mulți de a crea un stat național unic rămânea însă la discreția împrejurărilor, pe care românii puteau să le provoace, dar nu le puteau determina.

VIII. RĂZBOIUL UNITĂȚII NAȚIONALE

- Neutralitatea • Ferdinand I • Războiul României
- Spre Marea Unire • Recunoașterea Unirii

• **Neutralitatea.** Primul Război Mondial este evenimentul care anunță schimbarea hărții politice a continentului european. Un război care i-a luat pe români prin surprindere și nepregătiți. Un fapt deosebit s-a putut observa imediat. Pentru prima dată, mari puteri ca Franța, Anglia, Rusia se coalizează împotriva Austro-Ungariei, imperiul care avea în componența sa cea mai mare parte dintre românii din afara granițelor regatului liber.

Era, pentru destinul național românesc, un moment major. Și clasa conducătoare românească își asumă responsabilitatea. Programul de reforme agrară și electorală, tocmai început de guvernul liberal al lui Ion I.C. Brătianu, este amânat pentru timpuri mai liniștite. Atenția lumii politice se concentrează asupra războiului izbucnit în Europa și a atitudinii României. Un Consiliu de Coroană este convocat, la 21 iulie/3 august 1914, la Sinaia. Aici regele își avea reședința sa de vară, într-un frumos castel, construit de el în 1883 (mărit în 1912) la poalele Munților Carpați.

La fel ca Italia, România își declară neutralitatea (cu excepția regelui Carol I și a lui P. P. Carp, toți ceilalți 18 participanți au optat pentru această soluție). În acest fel, România se dezleagă de obligațiile tratatului secret din 1883 cu Puterile Centrale, care, de altfel, juridic, nici nu existau, agresorul fiind chiar Austro-Ungaria. O broșură inspirată de cercurile oficiale române explica astfel de ce România nu putea să aplice tratatul său de alianță defensivă cu Tripla Alianță: „1. Fiindcă Austro-Ungaria începea un război ofensiv contra Serbiei, aliata noastră naturală în Balcani, pe când

tratatul nostru era defensiv; 2. Fiindcă se desființa Tratatul de la București, în care se recunoștea pentru prima oară dreptul statelor din Orientul Europei – deci și al nostru – de a hotărî singure de soarta lor; 3. Fiindcă războiul început de Austro-Ungaria era un război de negațiune a dreptului naționalităților, principiu care forma rațiunea de existență a statului român modern; 4. Fiindcă în condițiile în care se începea acest război, izbânda Austro-Ungariei însemna consolidarea vrăjmașilor neamului nostru... Ar fi fost un ajutor pe care-l dăm astăzi, pentru a sugruma pe frații noștri și pentru a primejdui, mâine, existența statului român; 6. Fiindcă în cursul acestui război, atât Austro-Ungaria cât și mai cu seamă Germania, au afirmat o politică absolut contrară și cu interesele statului nostru național și cu posibilitatea lui de dezvoltare în viitor. De la început dar se vedea că participarea noastră la război, alături de Puterile Centrale, ar fi fost o imposibilitate, deoarece nu numai că jumătatea neamului român aflător în Regat ar fi contribuit la sugrumarea celeilalte jumătăți, dar, fiind aliați asupritorilor lor, nu numai că am fi fost complici ai propriei noastre deznaționalizări, dar am fi renunțat pentru totdeauna, ceea ce era și mai grav, la unitatea neamului nostru, dărâmând un ideal, ce nu l-am creat, ci l-am moștenit și pe care nu avem dreptul a-l distruge”.

În fața hotărârii oamenilor politici români de a nu intra în război alături de Puterile Centrale, regele Carol I are gândul abdicării. Chiar redactează textul acesteia, justificând-o: „Foștii miniștri, profesorii universităților și ai școlilor superioare, precum și toate clasele societății au astăzi numai un singur țel înaintea ochilor: acela de-a pune mâna pe Transilvania”.

Neutralitatea nu putea fi, și de fapt nici n-a fost, decât o perioadă de pregătire de război. O pregătire diplomatică, militară și psihologică. Asemenea Italiei și Bulgariei, România devine obiectul presiunilor celor două tabere beligerante. Cum români se găseau și în Rusia, nu numai în Austro-Ungaria, diplomațiile ambelor părți au ce oferi. Puterile Centrale promit Basarabia, un statut special pentru românii transilvăneni (aici însă se izbesc de intransigența maghiară), promit chiar și Bucovina. Antanta promite toate teritoriile locuite de români în Austro-Ungaria. Purtătorii de cuvânt ai beligeranților sunt Rusia și, de cealaltă parte, Germania. Aceasta din urmă își puna multe speranțe în regele Carol I (între altele, în septembrie 1914, regele Carol I îi sfătuisse pe fruntașii transilvănenilor să nu se opună la mobilizare și să rămână, cel puțin pentru moment, fideli monarhiei, regatul liber urmând a se ocupa de soarta lor).

Dar, la 27 septembrie/10 octombrie 1914, regele Carol I moare, după o domnie de 48 de ani. Așa cum se stabilise încă din 1889, regele Carol I

neavând copii (o fată, Maria, moare la 4 ani, în 1874, și oricum n-ar fi putut domni, succesiunea fiind, potrivit Constituției, doar în linie masculină), urmaș la domnie vine Ferdinand, nepotul lui Carol.

Ferdinand I, cu acest titlu urcă pe tron; născut la 12 august 1865 la Sigmaringen, era al doilea fiu al principelui Leopold de Hohenzollern și al Antoniei, sora regelui Pedro al Portugaliei. Studiază la Düsseldorf, apoi la Tübingen și Leipzig. După Pactul de familie din 1881, prin care tatăl și fratele său mai mare renunțau la tronul României atunci și în viitor, la 30 martie 1889, Ferdinand este declarat oficial moștenitor al Coroanei României și Alteță regală, Principe al României. A așteptat apoi 25 de ani pentru a schimba acest titlu cu acela de rege al României, răstimp în care nu s-a implicat deloc în conducerea treburilor țării, de care, de altfel, era sistematic ținut departe de unchiul său. Sub aspra supraveghere a acestuia a străbătut toată ierarhia militară până la gradul de general de corp de armată. La 17/29 decembrie 1892 s-a căsătorit cu Maria, principesă de Marea Britanie și Irlanda, fiica lui Alfred, duce de Edinburgh (fiul reginei Victoria), și a Mariei, fiica țarului Alexandru II al Rusiei. Din această căsătorie au rezultat cinci copii: Carol (n. 1893), viitorul rege Carol II, Elisabeta (n. 1894), Mărioara (n. 1899), Nicolae (n. 1903), Ileana (n. 1908). De educația lor s-a ocupat mai ales regina Maria, Ferdinand împărțindu-și timpul între obligațiile sale în armată și îndeletnicirea sa predilectă: lectura. O lectură bogată și foarte variată, în latină, greacă, germană, franceză, română, engleză, rusă, limbi pe care le știa foarte bine. Îl interesau chestiunile militare, subtilitățile teologice, literatura istorică și, dincolo de toate, botanica.

Ferdinand era o fire retrasă, de o bolnăvicioasă timiditate; mai era și un om influențabil. Nu avea, cu alte cuvinte, personalitatea puternică a unchiului său, Carol. Nu avea nici prestigiul, nici darurile politice ale acestuia. Se găsea sub influența soției sale, a lui Ion I.C. Brătianu, șeful Partidului Liberal, cel mai puternic partid din țară, și a lui Barbu Știrbei, administratorul Domeniilor Coroanei și cumnatul lui Brătianu. Ceea ce, în momentul preluării tronului, cădea foarte bine, toți cei trei fiind convinși partizani ai Antantei.

Cu schimbarea de domnie nu se schimbă și atitudinea politică externă. Neutralitatea este reconfirmată. Doar că Puterile Centrale pierd în România un potențial aliat, iar Antanta poate spera, cu mai mult temei, că România va lua armele de partea sa.

Ceea ce pentru Antanta era doar o speranță, pentru guvernânții României a fost o certitudine chiar de la început. Urmau a fi stabilite momentul intrării în război și acceptarea de către Antantă a unor condiții puse de România: recunoașterea scrisă a aspirațiilor românești în Austro-Ungaria, în sensul lor cel mai larg (nu putea fi vorba, evident, și de teritoriul Basarabiei); această recunoaștere trebuia să vină din partea tuturor puterilor aliate, un acord numai cu Rusia neinspirând prea multă încredere la București; sprijin în înzestrarea cu armament și muniții a armatei.

Până la acceptarea tuturor acestor condiții, au trecut aproape doi ani, spre exasperarea Puterilor Antantei, care l-au învinuit pe Ion I.C. Brătianu, șeful guvernului, că făcea o politică de samsar, așteptând să ofere intervenția României celui care dădea mai mult. În realitate, Brătianu, de comun acord cu regele și cu cea mai mare parte a opoziției conservatoare, voia să riște cât mai puțin, dată fiind nepregătirea armatei pentru război și prezența în coaliție a Rusiei, care accepta foarte greu revendicările guvernului român. Opinia publică din țară, animată de Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor (noul nume al Ligii culturale, create încă în 1890), de Acțiunea Națională și Federația Unionistă, de o presă extrem de activă și neobosită, de numeroasele demonstrații, care au populat aproape toate duminicile neutralității, de discursurile răscolitoare ale unor oameni politici și ale unor intelectuali (Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Octavian Goga, refugiat din Transilvania, Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu ș.a.), se pronunța foarte categoric pro-Transilvania. Acțiunea și vrerea ei le rezuma Nicolae Filipescu, adresându-se regelui: „Sire, să mori pe Câmpia Turzii (acolo unde murise Mihai Viteazul) sau să te încoronezi la Alba Iulia (acolo unde se încoronase și Mihai ca principe al tuturor celor trei țări românești)”. Propaganda pentru o alianță cu Puterile Centrale, susținută de serviciile secrete germane și austriece, avea un foarte slab ecou. Dintre oamenii politici, n-o susțineau decât P. P. Carp și câțiva dintre adepții săi, cărora li se alătură basarabeanul Constantin Stere. Ei o făceau nu numai pentru că și în Basarabia erau români care trebuiau eliberați, dar și din teama de Rusia și de intențiile ei. Alți oameni politici, din jurul lui Alexandru Marghiloman și Titu Maiorescu, se pronunțau pentru neutralitatea până la capăt, România neavând posibilitatea să ducă un război de durată și împotriva unor adversari atât de puternici.

• **Războiul României.** În iunie 1916, începe o nouă ofensivă rusă în Galiția, „ofensiva Brusilov”. Dintr-odată, toate se precipită în România. Reîncep întrunirile și demonstrațiile Federației Unioniste. Presiunile diplomatice ale Antantei – cu Franța și Rusia ca principali factori de impulsioneare –, devin progresiv puternice, foarte puternice, ultimative.

În fața unui hotărât „acum ori niciodată”, pronunțat răspicat de toți Aliații, prin reprezentanții lor la București, guvernul român nu mai ezită, cu toate că, și de data aceasta, împrejurările externe mai mult păreau decât erau favorabile. Dificultățile fiind depășite treaptă cu treaptă, tratativele ajung la capăt și, la 4/17 august, se semnează la București o Convenție politică între România, pe de o parte, și Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia, pe de alta. România urma să intre în război în termen de 10 zile, în schimbul recunoașterii de către Aliați a drepturilor ei asupra tuturor teritoriilor locuite de românii din Dubla Monarhie, după o hartă acceptată de toți, și care cuprindea Bucovina, Banatul, Maramureșul, Crișana și toată Transilvania. Armata franceză promitea o ofensivă la Salonic, iar cea rusă continuarea ofensivei în Galiția și Bucovina și livrarea de armament și muniție (venite din Occident via Vladivostok).

Se reunește la București un nou Consiliu de Coroană, care sancționează decizia guvernului (cu un singur vot împotriva, al aceluiași P. P. Carp, care declară că își va trimite copiii la război, dar urează României să fie înfrântă, numai așa putând fi evitată trecerea ei sub preponderența rusească). La 15/28 august 1916, România declară război Austro-Ungariei (nu și Germaniei, între altele și din deferență pentru regele Ferdinand I).

Armata română, c. 600 000 de oameni, care ulterior ajung la 800 000, se mobilizează repede. Dar înzestrarea ei tehnică și cu ofițeri competenți lasă de la început foarte mult de dorit. În plus, această armată nu avea nici o experiență de război. Planul de campanie, nerespectând nici un criteriu de eficiență, prevedea ofensivă în Transilvania și defensivă în sud. Chiar din 15/28 august românii trec Carpații, cuceresc fără dificultate Brașovul, curbura Carpaților și se opresc în fața Sibiului (lăsat liber de trupele austro-ungare, dar inexplicabil, neocupat de trupele române).

Oprirea e provocată de prăbușirea rapidă a frontului de sud, unde bulgarii, susținuți de germani, comandați de feldmareșalul August von Mackensen, cuceresc, până la începutul lui octombrie, Turtucaia, Silistra, Constanța și Cernavodă, în ciuda încercării de contraofensivă de la Flămânda a generalului Alexandru Averescu. Frontul de sud cade în primul rând pentru că Armata de Orient a generalului Sarraill nu trece la ofensivă (așa cum prevedea Convenția militară din august 1916). Această ofensivă i-ar fi imobilizat pe bulgari și ar fi asigurat spatele armatei române. În același timp, nici promisa înaintare rusă spre Ungaria și în Bucovina nu mai are loc, ofensiva Brusilov oprindu-se la începutul intrării românilor în luptă.

Faptul a îngăduit Puterilor Centrale să-și concentreze toate forțele contra României. Nici materialele de război comandate în Anglia de guvernul român nu mai ajung la destinație, rătăcindu-se pe lungul drum siberian. Soarta României era pecetluită. În noiembrie, armata austro-maghiaro-germană, comandată de generalul Erich von Falkenhayn, străpunge apărarea română de la Jiu și cucerește Craiova. Trupele germano-bulgare forțează Dunărea la Zimnicea, amenințând Capitala. Comandamentul român încearcă să oprească dezastrul, angajând bătălia de la Neajlov și Argeș, cu scopul de a apăra Bucureștiul (18–20 noiembrie/1–3 decembrie). Dar, la 23 noiembrie/6 decembrie, Capitala e ocupată. Curtea regală, guvernul și toate oficialitățile se retrag în Moldova, la Iași.

În nord, austro-germanii nu pot străbate trecătorile Carpaților, apărate cu succes de generalul Eremia Grigorescu. La adăpostul armatei rusești, care intră în Moldova, frontul se stabilizează în decembrie pe culmile Carpaților Orientali și, în sud, pe o linie între Nămolosa-Focșani. Două treimi din teritoriul Regatului român, Muntenia și Dobrogea, sunt ocupate de trupele germane, austro-ungare, bulgare și turcești, și puse sub un guvernământ militar german, condus de mareșalul Mackensen, cu concursul unor elemente germanofile rămase în teritoriul ocupat (unii chiar la îndemnul lui Brătianu, pentru a face mai suportabilă viața sub administrația de ocupație).

Ceea ce, politic, mai rămăsese din Regat se adună în Moldova, Curte regală, guvern, Parlament, instituții ale statului, dar și refugiați din toate categoriile sociale ș.a. Totul la adăpostul armatei care, cu sprijinul misiunii militare franceze, conduse de generalul Berthelot, reușește să se reorganizeze în primăvara lui 1917, profitând și de calmul relativ de pe frontul oriental.

În vara anului 1917, când trupele germane trec la ofensivă pe frontul român, armata română reușește să stopeze înaintarea lui Mackensen prin victoriile de la Mărăști, Mărășești, Oituz, victorii prețioase, care ridică moralul românilor și mai refac din creditul, destul de atins, al elitei conducătoare.

Un efect stimulator avusese, în iunie 1917, modificarea Constituției. Această operă de revizuire începuse în 1913, sub aureola euforică a succeselor din al doilea Război Balcanic, și se continua acum la Iași, într-o capitală improvizată, și statuată de un Parlament din care mulți lipseau, în atmosfera de tensiune și incertitudini adusă de război. Prin această modi-

ficare constituțională se acordă votul universal și se acceptă principiul exproprierii, prin care țăranii urmau a fi împroprietăriți cu 2 milioane ha. Evident, punerea în practică a acestor reforme urma să se facă după război. Votarea lor în acele împrejurări speciale avea loc și pentru a evita propagarea ideilor revoluționare din Rusia în rândurile soldaților români.

Victoriile militare din vara lui 1917 sunt obținute aproape numai de români, armata rusă fiind în plină destrămare și pe frontul român, cum începuse să fie peste tot, de la Baltica la Marea Neagră. După căderea guvernului Kerenski și victoria regimului bolșevic la Petrograd, armata rusă se descompune cu totul, inclusiv pe frontul român. La 20 noiembrie/3 decembrie 1917, generalul Scerbacev, comandantul frontului rus din Moldova, propune germanilor încheierea unui armistițiu.

România e nevoită să adere și ea, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917 operațiunile militare încetând (armistițiul de la Focșani). Principalul inamic al românilor devine acum armata rusă în descompunere, care, în retragere, jefuiește și distruge totul în cale. La Iași, trupele rusești sunt dezarmate (pregăteau, se pare, și o lovitură de stat, urmărind alungarea regelui Ferdinand). În multe alte localități dezarmarea trupelor rusești, anarhizate, se face nu fără mari dificultăți. Abia în ianuarie 1918 Moldova e curățată de foștii Aliați.

Armistițiul încheiat cu Puterile Centrale atrage după sine și tratative de pace. Guvernul român tot încearcă să le amâne. Dar, după semnarea păcii de către Rusia la Brest-Litovsk (18 februarie/3 martie 1918), românii nu mai au ce face, fiind obligați, la rândul lor, să accepte, mai întâi, preliminarile de la Bufta (5/18 martie) și apoi Pacea separată de la București (23 aprilie/7 mai 1918). Cu toate că, la 5/18 martie 1918, este instalat guvernul Marghiloman (omul politic conservator era un cunoscut germanofil), condițiile păcii sunt distructive pentru România: cedarea Dobrogei (Cadrilaterul și o parte a județului Constanța anexate Bulgariei, iar restul sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei), rectificare importantă de frontieră pe Carpați, în favoarea Austro-Ungariei (5 600 km²), concesionarea petrolului, grâului, pădurilor ș.a. (prin convenții economice înrobitoare), liberă trecere a trupelor austro-germane spre Odessa ș.a. Muntenia rămânea ocupată până la pacea generală, iar România era condamnată la pasivitate și paralizie militară și diplomatică. Încercările diplomației române de a explica Aliaților situația în care se găsea România și care a dus la pacea separată nu s-au bucurat de prea mare succes. Aliații constatau că prin ieșirea României din război practic dispăruse frontul oriental și 253 000 de soldați ai Puterilor Centrale, câți

se găseau în România, puteau fi deplasați spre vest. Lor li se alăturau alți circa 500 000 din Ucraina și Belorusia. Efectul se va vedea în luptele din Italia (dezastrul de la Caporetto) și ofensiva din Franța.

În tot acest dezastru, și o bucurie pentru România: unirea cu Basarabia. Și în Basarabia, ca peste tot în Rusia, revoluția duce mai întâi la exprimarea unor fățișe tendințe autonomiste și apoi separatiste. La 2-7 noiembrie 1917, Marele Congres Ostășesc, reunit la Chișinău, proclamă autonomia politică și teritorială a Basarabiei, hotărâște crearea unei armate proprii și convocarea unui Sfat al Țării, care se și întrunește la 21 noiembrie/4 decembrie la Chișinău. Președinte e ales Ion Inculeț, profesor la Universitatea din Petrograd, trimis din iunie 1917 în Basarabia de guvernul Kerenski împreună cu Pantelimon Erhan. Se dezvoltă între timp un puternic curent național românesc, susținut de intelectuali ca Pantelimon Halippa (editorul ziarului „Cuvânt moldovenesc”), Ion Pelivan, transilvăneanul Onisifor Ghibu (editorul ziarelor „Ardealul” și „România Nouă”). Remarcabilă este activitatea lui C. Stere, venit și el în Basarabia pentru a susține cauza unirii cu România. Sfatul Țării proclamă, la 2/15 decembrie 1917, la Chișinău, Republica Democratică Moldovenească Autonomă în cadrul Federației Ruse, care, în ianuarie 1918, se declară independentă. O independență pe care noua republică nu are cum s-o apere de detașamentele înarmate bolșevice (ale Rumcerod-ului), care acționau în regiune sub conducerea lui Cristian Racovschi, fruntaș socialist din România, fugit din detenție de la Iași, mare dușman al României. Este motivul pentru care, în haosul creat în Basarabia, în ianuarie, Sfatul Țării cheamă armata română pentru păstrarea ordinii. Condușă de generalul Ernest Broșteanu, armata română dezarmează trupele sovietice aflate în Basarabia, ceea ce atrage după sine arestarea ministrului român de la Petrograd, C. Diamandy (eliberat la protestul întregului corp diplomatic din capitala Rusiei) și sechestrarea tezaurului României aflat la Moscova. Într-o astfel de conjunctură, la 27 martie/9 aprilie 1918, Basarabia se declară unită cu România. O unire condiționată de înfăptuirea reformei agrare și de introducerea votului universal (la 27 noiembrie/10 decembrie se renunță la condiționarea unirii și Sfatul Țării se autodizolvă).

Intervenția trupelor române în Basarabia e considerată de V. I. Lenin ca o primă intervenție a Antantei împotriva revoluției rusești și, în aceeași lună, Rusia Sovietelor rupe legăturile diplomatice cu România. Tezaurul românesc, încredințat spre păstrare guvernului rus de teama înaintării Puterilor Centrale, și care va fi sechestrat de sovietici, cuprindea întreg depozitul Băncii Naționale, bijuteriile Coroanei, depozitele Casei de

Consemnațiuni, vechi documente, tablouri de preț, arhive, titluri, cărți rare, documente ale Creditului Funciar, ale Academiei Române, ale pinacotecii. Toate aceste valori fuseseră transportate în decembrie 1916 și în august 1917 în 17 vagoane – 1 740 de lăzi (monezi și lingouri de aur, în valoare totală de 314 580 456,86 de lei aur) primul transport, și în 24 de vagoane, 1 621 de lăzi, cu o valoare de c. 7,5 miliarde de lei aur, al doilea transport. Abia în 1935 și apoi în 1956 a fost returnată o bună parte a documentelor de arhivă și a obiectelor de artă. Bijuteriile și banii și celelalte valori ale Băncii Naționale n-au mai putut fi recuperate, rămânând până astăzi subiect de negocieri.

Tratatul de pace separată cu Puterile Centrale nu este recunoscut de către regele Ferdinand I. Autoritățile române reușesc, prin tot felul de stratageme, să împiedice într-o mare măsură dezarmarea trupelor și predarea armamentului către Puterile Centrale.

• **Spre Marea Unire.** Victoria Antantei, care începe să se contureze în 1918 în Apus, are urmări și pe frontul din Balcani. Armata lui Sarrail de la Salonic înaintază în sfârșit și străpunge liniile bulgare. Guvernul lui Marghiloman își dă demisia, la 24 octombrie/6 noiembrie 1918. Îi urmează guvernul generalului Coandă, care proclamă imediat mobilizarea generală și, la 28 octombrie/10 noiembrie, România reintră în război. Un război care a doua zi încetează prin armistițiul semnat la Compiègne. Încetează în Europa Occidentală, nu și în cea de Răsărit, unde, după un armistițiu, la Belgrad, la 31 octombrie/13 noiembrie 1918, operațiunile militare vor mai continua intermitent în Ungaria.

Înfrângerea militară aduce cu sine destrămarea imperiilor centrale. Primul care se prăbușește este, cum era de așteptat, cel austro-ungar. La 18 octombrie împăratul Carol (Franz Joseph murise în 1916) anunță printr-un manifest transformarea Monarhiei într-un stat federal. Era, fapt limpede, mult prea târziu. O salvare a imperiului nu mai putea veni decât de la diplomația învingătorilor (mai cu seamă de la cea a Marii Britanii).

Dar popoarele din imperiu o iau înaintea diplomaților și decid ele însele asupra destinului lor. La fel și românii. Cei dintâi care își pot exprima liber părerile sunt foștii prizonieri de pe frontul rusesc, care, din lagărul de la Darnița, lângă Kiev, în aprilie 1917, redactează un manifest: „Cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național român, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înalte democrații”. Elita politică maghiară vede în destrămarea monarhiei o posibilitate de a proclama o Ungarie independentă. La

putere, după asasinarea contelui Tisza, simbolul conservatorismului, ajunge Mihály Károlyi, cu vederi de stânga. El încearcă un dialog cu naționalitățile, prin Oszkar Jaszi. Însă, la 12 octombrie, Partidul Național Român din Transilvania adoptă o Declarație de autodeterminare, redactată de Vasile Goldiș, „în virtutea dreptului național al fiecărei națiuni de a dispune de ea însăși”. Șase zile mai târziu, această Declarație este citită în Parlamentul de la Budapesta de Alexandru Vaida-Voevod, în timp ce, la Viena, Iuliu Maniu concentra c. 60 000 de soldați transilvăneni din armata austro-ungară, cu care se îndreaptă spre Transilvania.

Consiliul Național Român Central, înființat la 3 noiembrie 1918, din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat, preia controlul Transilvaniei, profitând și de rapida dezintegrare a aparatului administrativ maghiar. În multe locuri au loc ciocniri deschise între români și maghiari. La Făget mor 104 români, la Giurcuța sunt executate 44 de persoane... „Națiunea română din Ungaria și Transilvania... nu mai voiește, sub nici o condițiune, să trăiască în legătură de stat cu națiunea maghiară, ci este hotărâtă a-și înființa pe teritoriul locuit de români statul său liber și independent”, se spune într-un manifest al Consiliului Național Român din 31 octombrie 1918. Fruntașii Consiliului, reuniți la Arad, la 13–15 noiembrie, îi declară lui Oszkar Jaszi, trimisul guvernului maghiar, care propunea statut de autonomie: „Nu. Separare deplină”.

Între timp, fapte similare se petrec în Bucovina. Și aici procesul de destrămare a imperiului descătușează energiile naționale, deopotrivă la români, ruteni sau alte naționalități. Cum numărul românilor era egal sau chiar inferior în unele zone din nordul provinciei față cu numărul rutenilor, pericolul unei rupturi a provinciei în două stătea în aer. La începutul lui 1918 existase chiar intenția administrației de la Viena de a uni părțile bucovinene locuite masiv de ucraineni cu teritoriile est-galițiene. La sfârșitul războiului, rutenii nu-și ascund deloc intenția de a se rupe de Bucovina. Din acest motiv, clubul celor șase parlamentari români din Parlamentul de la Viena susține inițial ideea constituirii unui stat autonom bucovinean în cadrul imperiului federalizat. Gândeau că se salvează astfel integritatea teritorială a Bucovinei. Ucrainenii au și ei aceeași idee, organizându-se în formații paramilitare și fiind susținuți și de românul Aurel Onciul, un adevărat factor de subminare a mișcării naționale românești. În octombrie Sextil Pușcariu editează ziarul „Glasul Bucovinei”, fixând limpede rostul mișcării naționale bucovinene, care nu putea să aibă „viitorul care ne convine nouă decât în cadrul românismului”. Și la 14/27 octombrie se creează un Consiliu Național Român, sub

conducerea lui Iancu Flondor, care formulează dorința Bucovinei întregi de unire cu „celelalte Țări Românești într-un stat național independent”. Ucrainenii, reușiți în adunare națională la 31 octombrie/12 noiembrie, refuză să recunoască hotărârile românilor. Între cele două etnii e un conflict deschis. Ucrainenii sunt susținuți de o Legiune. Și atunci Iancu Flondor, președintele Consiliului Național Român, face apel la guvernul român de la Iași. Și în Bucovina intră Divizia 8 infanterie a generalului Zadik. Consiliile naționale ale germanilor, polonilor și 13 primari ucraineni își proclamă solidaritatea cu românii și trimit delegați la Congresul General al Bucovinei din 15/28 noiembrie 1918, unde se votează „unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României”.

Guvernul maghiar semnează la 13 noiembrie armistițiul de la Belgrad cu generalul Franchet d'Esperey, șeful armatei din Orient. Se fixează o linie de demarcație arbitrară între Ungaria și Transilvania, care lăsa sub autoritatea Budapestei orașe ca Satu Mare, Oradea, Beiuș, Arad și regiuni istorice ca Banatul (încredințat administrației sârbești), Crișana, Maramureșul.

Faptul îi pune în gardă pe români. Consiliul Național decide să convoace, la 18 noiembrie/1 decembrie, la Alba Iulia, o Adunare națională a românilor din Transilvania și Ungaria. Pentru această Adunare urmau a fi aleși 600 de deputați pe bază de vot universal și 628 de reprezentanți ai organizațiilor și societăților culturale. Participă la alegeri toți românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș. Într-o atmosferă de mare entuziasm popular, timp de 12 zile, sunt aleși câte 5 reprezentanți de circumscripție (în cadrul stabilit în 1910). Revendicările alegătorilor: unirea cu România, reformă agrară, vot universal.

Cei 1 228 de deputați s-au reunit în sala Cazinoului din Alba Iulia, în timp ce în oraș c. 100 000 de oameni (după mărturiile din epocă) le așteptau hotărârile. Erau reprezentate toate categoriile sociale și ambele biserici. Participau și reprezentanți ai tuturor provinciilor istorice românești. Vorbesc cu acest prilej Gh. Pop de Băsești, Iuliu Maniu, Șt. Cicio-Pop. Deputații decid în unanimitate unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, cu păstrarea unei autonomii provizorii, „până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal”. Se formulau și principiile unei viitoare așezări statale: deplina libertate pentru naționalități de a se instrui, administra și judeca în limba proprie, egalitate și autonomie confesională, vot obștesc, direct, egal, secret pentru ambele

sexe, o reformă agrară, avatanje muncitorimii industriale. În toate aceste principii era deopotrivă „teama de politica de centralizare autoritară, atribuită lui Ion I. C. Brătianu” (Florin Constantiniu), dar și nevoia de garanții că multe se vor schimba în România nouă, înlăturându-se obiceiuri și năravuri cu iz oriental din Vechea Românie. Nu întâmplător toate provinciile unite au pus într-o formă mai mult sau mai puțin explicită în declarațiile lor de unire și nevoia de schimbare.

La Alba Iulia, așa cum fusese înainte și la Cernăuți, la 15/28 noiembrie 1918, a fost, de fapt, un plebiscit al tuturor românilor din Austro-Ungaria. Tot la Alba Iulia, cu prilejul Adunării, se constituie Marele Consiliu Național Român, format din 200 de membri aleși și 50 de membri cooptați. A doua zi, acest Consiliu numește un guvern provizoriu, Consiliul Dirigent al Transilvaniei, în frunte cu Iuliu Maniu. Consiliul trimite o delegație la București, condusă de episcopul de Caransebeș, Miron Cristea (viitorul patriarh al României), care, la 1/14 decembrie, înmânează regelui Ferdinand I declarația de la Alba Iulia. La 11/24 decembrie, regele Ferdinand I promulgă decretul de sancționare a unirii (totodată și a Bucovinei și Basarabiei). Protestele guvernului Károlyi la Budapesta sunt inutile.

• **Recunoașterea Unirii.** Unirea a fost înfăptuită pe câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial, în suferințele din spatele frontului, a fost consecința victoriilor Antantei asupra Puterilor Centrale, a fost rezultatul destrămării imperiilor din jur, care a avut loc tot în urma războiului și a revoluțiilor ce i-au urmat, și a fost sancționată de marile adunări populare de la Alba Iulia, Cernăuți și de voința aleșilor românilor la Chișinău. Ea se putea impune ca o realitate internațională prin recunoaștere de Conferința de Pace. Pentru România, care fusese nevoită să semneze și o pace separată cu Puterile Centrale în mai 1918, bătălia diplomatică urma a fi, așa cum a și fost, foarte dură.

Ea începe să fie pregătită din 1917, de când se urmărește crearea în țările Antantei a unui lobby românesc. În SUA, este trimis preotul greco-catolic Vasile Lucaciu. În Franța, lobby-ul îl formează profesorii universitari români pe lângă E. de Martonne, Seignobos sau Albert Thomas, ministrul cu înarmările. Publicația acestuia, „La Roumanie”, e foarte activă în susținerea revendicărilor românești. Românii participă, cu doleanțele lor, la Congresul naționalităților de la Roma din aprilie 1918. Vasile Stoica fondează la Washington, la 5 iulie 1918, Liga Națională Română. În Italia, Simion Mândrescu înființează la 19 iulie Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina.

Foarte eficientă este activitatea desfășurată la Paris de către Take Ionescu, fostul vicepreședinte al Consiliului de Miniștri în guvernul lui I. I. C. Brătianu. El pleacă de la Iași, în februarie 1918, în fața iminenței semnării păcii separate cu Puterile Centrale, și, la Paris, preia conducerea Comitetului național al românilor din Transilvania și Bucovina, transformat la 25 august/6 septembrie 1918 în Consiliul Național Român Provizoriu, iar la 3 octombrie în Consiliul Național al Unității Românilor, și recunoscut de toți aliații drept adevăratul reprezentant al intereselor românești, guvernul de la Iași al lui Al. Marghiloman nefiind decât guvernul Păcii de la București, impuse de Puterile Centrale.

Activitatea de lobby în afară e diminuată drastic de nerezolvarea chetiunii evreiești. Guvernul Marghiloman aduce în Parlament o lege prin care sunt naturalizați toți evreii, considerați cetățeni *pleno iure*. Dar guvernul Marghiloman odată îndepărtat, e declarată nulă și întreaga legislație dată în timpul lui, deci și această lege. Intervin Aliații. Brătianu răspunde că naturalizarea se va face de un parlament ales în plină libertate și nu se putea face o excepție la decizia suveranului de a considera nulă activitatea fostului guvern. Și pentru că, adăuga Brătianu, guvernul nu era în măsură de a împiedica acțiunile antievreiești ale populației, plină de animozitate față de evrei deoarece, în timpul ocupației, din rândurile lor fuseseră mulți spioni și colaboratori ai Puterilor Centrale. Presiunea Occidentului accentuându-se, în decembrie guvernul dă un decret prin care evreii puteau deveni cetățeni români în aceleași condiții în care fusese acordat acest drept celorlalte minorități intrate în noua Românie. Evreii indigeni nu sunt mulțumiți de prevederile acestui decret, deoarece ele impuneau o cerere individuală din partea celor care voiau cetățenia. Ei cereau ca statul să-i considere *sua sponte* cetățenii săi, cu toate efectele ce decurgeau de aici (unele grupuri religioase evreiești cereau chiar autonomie politică, culturală și religioasă). Guvernul revine în mai 1919 cu un alt decret-lege care lărgeste și mai mult posibilitățile obținerii cetățeniei. Presiunile finanței internaționale, unde lobby-ul evreiesc avea greutatea sa, și ale Aliaților își fac efectul. Dar..., era prea târziu pentru ca România să se bucure de un tratament bun la Conferința Păcii.

Delegația României la Conferința de Pace de la Paris este condusă de Ion I. C. Brătianu, care, între timp, de la 29 noiembrie/12 decembrie 1918, preluase din nou șefia guvernului. Brătianu, din considerente politice și de orgoliu, nu-l include în delegație și pe Take Ionescu, o inteligență superioară și un om politic cu foarte întinse relații în lumea internațională. El se duce la Paris cu o linie intransigentă. Cere respectarea întocmai a prevederilor Tratatului României cu Antanta din 1916. Un fapt imposibil în

Banat, unde România nu putea revendica și Banatul sârbesc, deci o graniță până la Belgrad, deoarece se opunea Serbia, un aliat fidel al Antantei de la începutul războiului. În problema minorităților Brătianu greșise în 1917 neacordând drept la cetățenie în bloc evreilor (după intrarea SUA în război, o întârziere în această privință devenea periculoasă, cum s-a și dovedit). Nu era deloc de neglijat nici faptul că SUA nu voiau să recunoască drept valabile nici un tratat și nici o înțelegere, încheiate înainte de intrarea lor în război.

În faza inițială se adaugă la aceste piedici și situația precară din Est, unde Ucraina și Rusia Sovietelor amenințau cu o ofensivă în Basarabia și Bucovina (principalul adversar al României „burghezo-moșierești” și inițiator al unei ofensive contra României, împreună cu Republica Ungară a Sfaturilor, este fostul militant în partidul socialiștilor din România antebelică, Cristian Racovschi, în acel moment în fruntea Consiliului Comisarilor Poporului de la Kiev). Incursiunilor de la Est (cele mai importante au loc în ianuarie 1919 – ocuparea vremelnică a Hotinului și uciderea generalului Stan Poetaș – și în mai 1919 – ocuparea, pentru scurt timp, a Tighinei) li se pune capăt, deoarece războiul civil din Rusia, îndeosebi ofensiva lui Denikin, obligă trupele sovietelor să facă față frontului intern și să abandoneze pentru moment intențiile ofensive înspre Apus.

La vest, România se vede silită să poarte un adevărat război cu Ungaria socialistă a lui Béla Kun. În aprilie 1919, respingând un atac ungar, armata română intră în defileul Apusenilor și ocupă orașele Satu Mare, Carei, Salonta, Oradea, ajungând până la Tisa. În strânsă legătură cu mișcările sovietice și ucrainene din Est (legături permanente cu vădita intenție de a ataca România din două părți) și după campania victorioasă în Slovacia, din iulie 1919, armata lui Béla Kun atacă armata română pe Tisa. Respingând atacul, românii preiau ofensiva și, de data aceasta, nu se mai opresc decât la Budapesta, pe care o ocupă la 4 august, punând capăt regimului comunist al lui Béla Kun și răzbușând un trecut de umilințe. Comisia teritorială va admite la Trianon, la 4 iunie 1920, granița dintre Ungaria și România, care este și granița actuală dintre cele două țări. La Neuilly-sur-Seine, la 27 noiembrie 1920, Comisia reconfirmă granița româno-bulgară din 1913. Apar probleme în stabilirea graniței în Banat, I. I. C. Brătianu cerând și Banatul sârbesc (împotriva părerii lui Take Ionescu, care pleda insistent pentru o înțelegere cu sârbii pentru a menține raporturi de prietenie cu aceștia). Până la urmă, în Banat, granița o vor stabili Aliații, nerespectând criteriile de dezvoltare economică și etnică ale provinciei. Făcând din chestiunea Banatului și din chestiunea minorităților două probleme de amestec în treburile interne ale României și de nerecu-

noaștere din partea Antantei a tratatelor anterioare, Brătianu părăsește Conferința din 27 septembrie 1919 și guvernul („Am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i întinde granițele, nu-i putem jertfi neatâr-narea”, îi scria el lui M. Pherekyde în iunie 1919). Aliații amenință cu retragerea reprezentanților lor din București în cazul în care România continua să refuze semnarea tratatului de pace.

Un nou guvern, condus de transilvăneanul Al. Vaida-Voevod (1 decembrie 1919–13 martie 1920), semnează tratatele de la Saint-Germain-en-Laye și Neuilly-sur-Seine (10 decembrie), cu Austria și cu Bulgaria, iar guvernul generalului Alexandru Averescu (13 martie 1920–13 decembrie 1921), Tratatul de la Trianon, cu Ungaria (4 iunie 1920). Ulterior, la 28 octombrie 1920, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia semnează la Paris cu România un tratat de recunoaștere a unirii Basarabiei (primele trei semnatare vor recunoaște Tratatul în 1923, 1924 și 1926, nu fără bune compensări economice din partea României, dar Japonia, în urma ofertelor economice sovietice privind pescuitul și nu numai, nu-l va recunoaște, și întreg tratatul rămâne fără viabilitate juridică de ansamblu. Nu va putea fi invocat juridic în 1940, chiar dacă această invocare tot fără efect ar fi rămas).

Tratatul de la Versailles îngăduie și o nouă rezolvare a Statutului Dunării. România e foarte activă în a determina reconstituirea CED pentru Gurile Dunării (Comisia se reconstituie la 23 iulie 1921 la Paris, compusă din România, Franța, Anglia și Italia, cu competență pentru partea maritimă a fluviului) și în crearea unei noi comisii pentru zona fluvială a Dunării în care să intre toate statele riverane și care să înlocuiască Comisia Interaliată a Dunării (noua Comisie se creează tot în 1921 și cuprindea, pe lângă statele CED, și toate statele riverane). Această rezolvare a problemei Dunării este un succes diplomatic pentru România. Și va fi și un succes economic, până la sfârșitul anilor '30, când expansiunea germană va modifica și în cheștiunea dunăreană toate datele.

Cum scrie istoricul G. Castellan, „Marea Românie unită devenea o realitate a vieții internaționale și o piesă esențială a sistemului de la Versailles”.

IX. ROMÂNIA – ȚARĂ MIJLOCIE A EUROPEI

- Alte dimensiuni. Alte structuri • Minoritarii
- Sistemul alianțelor externe • Împlinire spirituală

La 15 octombrie 1922 regele Ferdinand și regina Maria se încoronează la Alba Iulia, în mijlocul Transilvaniei, drept suverani ai noului stat român. Un eveniment care pentru minoritatea maghiară din România putea părea, cum scria ziarul “Times”, “more like an execution than a coronation”, dar care pentru români era reîmplinirea înfăptuirii lui Mihai Viteazul de la 1600.

• **Alte dimensiuni. Alte structuri.** De la 137 000 km², cât avea România veche, cea nouă, de după Unire, ajunge la 295 049 km², numărându-se acum printre țările mijlocii ale Europei, asemănătoare ca suprafață (nu și ca populație) cu Anglia sau Italia. De la 7 897 311 de locuitori ai vechii României, cea nouă trece la 16 267 177 (18 057 028 în 1930). O lege din 1925 confirma dreptul la emigrare și imigrare. Până în 1938 se stabilesc în România 28 580 de cetățeni străini și 11 709 de români din afara Regatului. De plecat, pleacă mai mulți (situație inversă decât fusese mai înainte), dar după 1930 numărul celor care pleacă scade: 1 179, de pildă, în 1933, 1 679 în 1938.

Unirea noilor provincii nu modifică semnificativ structura populației. În 1930, populația rurală era de 79,9%, cea urbană de 20,1%. Orașe mai mari erau în 1930: București, cu 639 040 de locuitori, apoi Chișinău, Cernăuți, Iași, Cluj, Galați, cu peste 100 000, și alte nouă cu peste 50 000 de locuitori. 72,3% din populație lucra în agricultură, 9,4% în industrie, 4,8% în servicii ș.a.

Pe baza principiilor votate în 1917, în martie 1923 se modifică Constituția. Numărul de articole crește la 138 de la 133, sunt înlocuite 20, se introduc 7 articole noi, sunt refăcute alte 25 și 76 rămân intacte. Principiile fundamentale ale Constituției din 1866 sunt menținute. Este înscris votul universal masculin. Camera avea 387 de deputați, iar Senatul 204 membri, dintre aceștia 113 fiind aleși de popor și 91 de diverse structuri (Consilii provinciale și comunale, Camere de Comerț, Industrie și Agricultură, universități). Între ei și senatori de drept, care erau urmașul la tron, patriarhul ortodox și capii altor confesiuni și religii, președintele Academiei Române, ex-președinții de Consiliu de Miniștri, ex-miniștrii. Deputații erau aleși pe baza votului proporțional, iar senatorii prin vot uninominal. În 1924 este introdusă prima majoritară, potrivit căreia cine câștiga mai multe voturi pe țară, dar cel puțin un procent de 40% față de celelalte grupări, se declara forță politică majoritară, iar celelalte grupări minoritare și la calculul final al mandatelor avea un important câștig de cauză.

România Mare prezintă noi structuri sociale și politice, determinate, în bună măsură, de reformele electorală și agrară, înscrise în Constituție încă din 1917, dar abia acum aplicate. Legea votului universal se aplică prima dată în noiembrie 1919. Numărul alegătorilor trece de la circa 100 000 la circa 3,5 milioane (1926) și la peste 4,5 milioane în 1937. Un deputat revenea la 30 000, iar un senator la 70 000. Rămân excluși de la vot soldații, femeile și magistrații.

Votul universal aduce cu sine o nouă configurație a partidelor politice. Dintre vechile partide rezistă doar cel liberal. Acesta este, de altfel, și cel mai puternic partid al României interbelice, cu guverne de autoritate și construcție în stat (1922–1928, 1933–1937). Ca importanță, i se alătură Partidul Național Român, condus de Iuliu Maniu, care domina Transilvania și Banatul, Partidul Țărănesc, condus de învățătorul Ion Mihalache și Partidul Poporului, avându-l în frunte pe general Al. Averescu, charismaticul erou al războiului. Propulsat în viața politică de „psihoza tranșeelor”, va conduce țara între 1920 și 1921, perioadă în care înfăptuiește reforma agrară (cea mai radicală din estul Europei, cu excepția celei din Rusia Sovietelor) și pune stavilă ofensivei stângii în viața politică românească. Pentru a face față preponderenței liberale, în 1926 se înființează Partidul Național-Țărănesc, prin fuziunea Partidului Național Român din Transilvania cu Partidul Țărănesc al învățătorului Ion Mihalache. Urmare a votului universal, apar numeroase noi partide, care se grupează și regroupează, creând o atmosferă de intensă agitație politică, dar nu și foarte eficientă pe planul creației guvernamentale. Partidul

Conservator, cu cele două ramuri ale sale, dispăre după război, adepții săi topindu-se în cadrul celorlalte partide.

În bună măsură la această dispariție contribuie reforma agrară, cealaltă reformă importantă, definitiv votată în 1921, care, practic, pune capăt marii proprietăți și afectează moșierimea, principalul suport social al conservatorilor. Marea proprietate e limitată la 100 ha. Surplusul este distribuit țăranilor, în loturi de 5–7 ha, în schimbul unei despăgubiri. În Vechiul Regat sunt distribuite prin acest sistem 2,8 milioane ha.

În provinciile recent unite, legea agrară îmbracă forme specifice. În Transilvania, legea afectează mai ales pe maghiari, din rândurile cărora proveneau marii proprietari locali. În Basarabia, legea este și mai radicală. Țăranii, profitând de Revoluția rusă, își împărțiseră pământurile înaintea legiferării propriu-zise. În total, după cifrele oficiale, au fost expropriate 6 008 098 ha de pământ. 1 393 353 capi de familie au fost împrumțăriți cu 5 811 827 ha, cu câte 6 ha în Basarabia, 5 ha în Vechiul Regat, 4 ha în Transilvania, 2,5 ha în Bucovina. Marea proprietate trece de la 48% din suprafață la 24%, în vreme ce mica proprietate ajunge dominantă (67,7%).

Proprietatea mijlocie a ieșit întărită în urma reformei (ulterioare măsuri, precum legea Mihalache din august 1929, o încurajează și mai mult), dar creșterea demografică rapidă a antrenat în continuare dispersarea loturilor țăărănești. Situația este asemănătoare altor țări din zonă. Ba chiar populația țăărănească pe km² de teren arabil este mai mare în Bulgaria (81,3%), Grecia (86%), față de România, unde era de 79,7%. Suprapopulația satelor determină, ca și mai înainte, un slab interes pentru înzestrarea tehnică. Fără capital și fără inventar agricol corespunzător, cu slabe cunoștințe agro-zootehnice, cu un firav sprijin din partea statului, productivitatea în agricultură este mai scăzută decât fusese anterior sub marea proprietate sau decât era în alte țări: 9 chintale de grâu la ha, față de 16 în Franța și 11 chintale de porumb față de 15–16. Producția de cereale a țării nu a atins nivelul antebelic decât în 1929. Românistul italian Mario Ruffini avea dreptate când afirma în 1939 că „reforma fu un triumf al dreptății, dar fragmentarea prea mare a proprietății duse la scăderea producției și a valorii produselor”.

Doar prețul scăzut al mâinii de lucru face ca indicele de creștere să rămână totuși la nivelul celui mondial. În perioada interbelică, România ocupă locul cinci în lume sub raportul producției agricole totale și

continuă să fie un mare exportator de cereale, cum fusese și mai înainte. Agricultură și silvicultură aveau o pondere de 30,1%, și respectiv, 38,1% (1938) din venitul național total și erau capabile să hrănească populația țării și să asigure, totodată, la export însemnate cantități de grâne și produse lemnoase.

În același timp, agricultura este ramura economică ce susține industria, cum se întâmplase și mai înainte. Războiul provocase acesteia din urmă mari pierderi. În 1919, producția industrială nu depășea 25% din nivelul producției anului 1913. Liberalii practică o susținută politică „prin noi înșine”, aducând legi protecționiste în 1924, 1927, 1929, întărite după criză, în 1931, 1935, 1936 și izbutind să reducă ponderea capitalului străin în societățile anonime la c. 40% în 1938. Totodată, se reușește menținerea unui ritm accelerat de creștere industrială. În primul deceniu după război, ritmul a fost de 5,9%, iar după criza din 1929–1933 ritmul este și mai rapid, depășind media mondială.

Protecționismul și ritmul ridicat de creștere industrială sunt suportate în cea mai mare parte de agricultură. Faptul stârnește multe polemici în epocă. Răspunsul apărătorilor industriei îl dă productivitatea sporită a acesteia. Deși doar 10,2% din populație era ocupată în industrie, partea acesteia din produsul social total era de 39,0% și de 30,8% din venitul național. Coeficienții cei mai înalți de industrializare sunt înregistrați în industria sticlăriei, în construcții, metalurgie, la energie electrică, în industria chimică. Cea mai mare productivitate este obținută în industria chimică, situată pe primul loc și în ce privește capitalul investit, forța motrice și valoarea producției. Producția de petrol se află în continuă creștere până în 1936, când atinge 8,7 milioane de tone. Apoi cantitatea extrasă scade (apar primele semne de epuizare a zăcămintului), stabilizându-se în 1939 la 6,2 milioane de tone (România ocupând locul secund, după URSS, în Europa).

Cu toată dezvoltarea sa, mult mai pronunțată în epoca interbelică decât înainte, industria nu reușește să absoarbă decât într-o proporție la fel de mică suprapopulația din agricultură. Faptul afectează nivelul de trai, care crește, dar nu pe măsura progreselor economice. Venitul național pe cap de locuitor era superior altor state din Balcani (94 \$, în 1938, în România, față de 76 \$ în Grecia, 81 \$ în Bulgaria), dar inferior celui din Ungaria: 108 \$ sau Franța: 246 \$ ș.a. Decalajul dintre nivelul de trai la sate și cel de la orașe rămânea pronunțat, fapt evidențiat de cercetările sociolo-

gice din anii '30. Hrana țăranilor conținea prea multe glucide, provenind din cereale, și prea puține proteine și grăsimi.

La orașe, în schimb, nivelul de trai se îmbunătățește. Multe prețuri medii, îndeosebi la alimente, sunt mai ridicate decât înainte de război, dar și veniturile cresc simțitor. După calculele lui Mihail Manoilescu, în excelența sa carte, *Rostul și destinul burgheziei românești*, România avea, în 1938, 716 milionari (dintre care 7 cu un venit de peste 10 milioane), 70 529 de contribuabili cu un venit de peste 100 000 de lei, 304 400 de contribuabili cu un venit între 20 000 și 40 000 de lei. Relativa bunăstare a lucrătorilor explică, după unii istorici, slaba activitate de tip revoluționar a muncitorimii din România, care nu s-a manifestat prin greve și demonstrații de stradă decât în 1920, 1929, 1933.

Tensiunile sociale au ca supapă de manifestare partidele de stânga și de dreapta. Comparativ cu Cehoslovacia, Iugoslavia, Bulgaria, unde partidele de stânga au avut o oarecare influență politică, în România interbelică influența lor a fost extrem de redusă. Doar în anii 1918–1920 sunt manifestații muncitorești (una, de la 13/26 decembrie 1918, la București, e brutal reprimată de armată) și o grevă generală în octombrie 1920. Sunt reacții la situația economică dificilă de după război. Partidele socialiste din diferitele zone ale țării rămân divizate între ele, nereușind o coordonare a potențialului nemulțumirilor populare. În plus, crearea Kominternului la Moscova, cu scopul de a deveni statul-major al revoluției mondiale, scindează și mai mult stânga socialistă, prin apariția Partidului Comunist din România, în 1921, cu un program în conflict direct cu interesele naționale românești (România este considerată un stat multinațional și, deci, supusă principiului „autodeterminării până la despărțire de stat” a „moldovenilor”, maghiarilor, bulgarilor). Acest program condamnă PCR la izolare în lumea politică românească. În fapt, e un partid al unei fracțiuni a ucrainenilor, evreilor, bulgarilor, ungurilor, rușilor, stabiliți în România, și nu al românilor, care nu dețin decât c. 5% din membri. Secretarii săi generali sunt și ei activiști minoritari: ungurul Elek Köblös, polonezul Alexandru-Danieliuk Ștefanski, bulgarul Boris Ștefanov. Cu legea Mârzescu din 1924, care interzice activitatea partidelor politice antinaționale, PCR e nevoit să treacă în ilegalitate. Până în 1944, când ajunge la putere adus de tancurile sovietice, acest partid rămâne cu totul periferic în societatea românească, o secție a Internaționalei Comuniste și deci un instrument al intereselor Moscovei (în 1928 susține ideea unirii Bucovinei cu Ucraina, iar în 1933 sprijină teza Kominternului, de creare

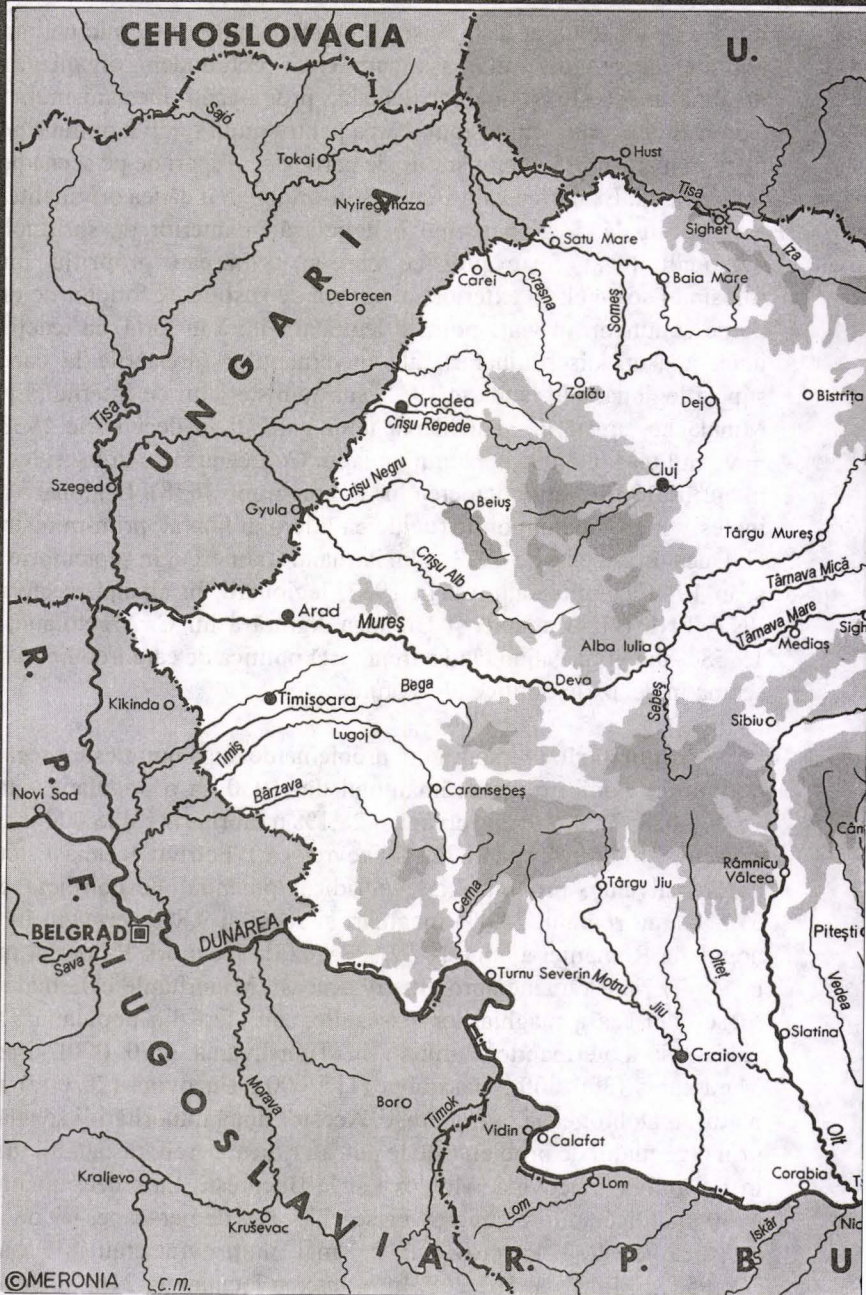
a unei Dobroge independente). Rândurile acestui partid au fost de la început rare: c. 2 000 de membri în 1922, pentru a scădea la c. 1 500 în 1931 și la sub 1 000 în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Mișcarea sindicală, care era mai influentă decât partidele muncitorești, susține pe social-democrați, nu pe comuniști. Ea propulsează în viața politică un Partid Social-Democrat (cu acest nume doar din 1927), care la alegerile din 1928 obține nouă mandate în Parlament, la cele din 1931 șapte, apoi tot mai puține, pentru că se destramă în mai multe disidențe. Astfel că, în 1937, social-democrații nu mai obțin decât 0,9% din voturi.

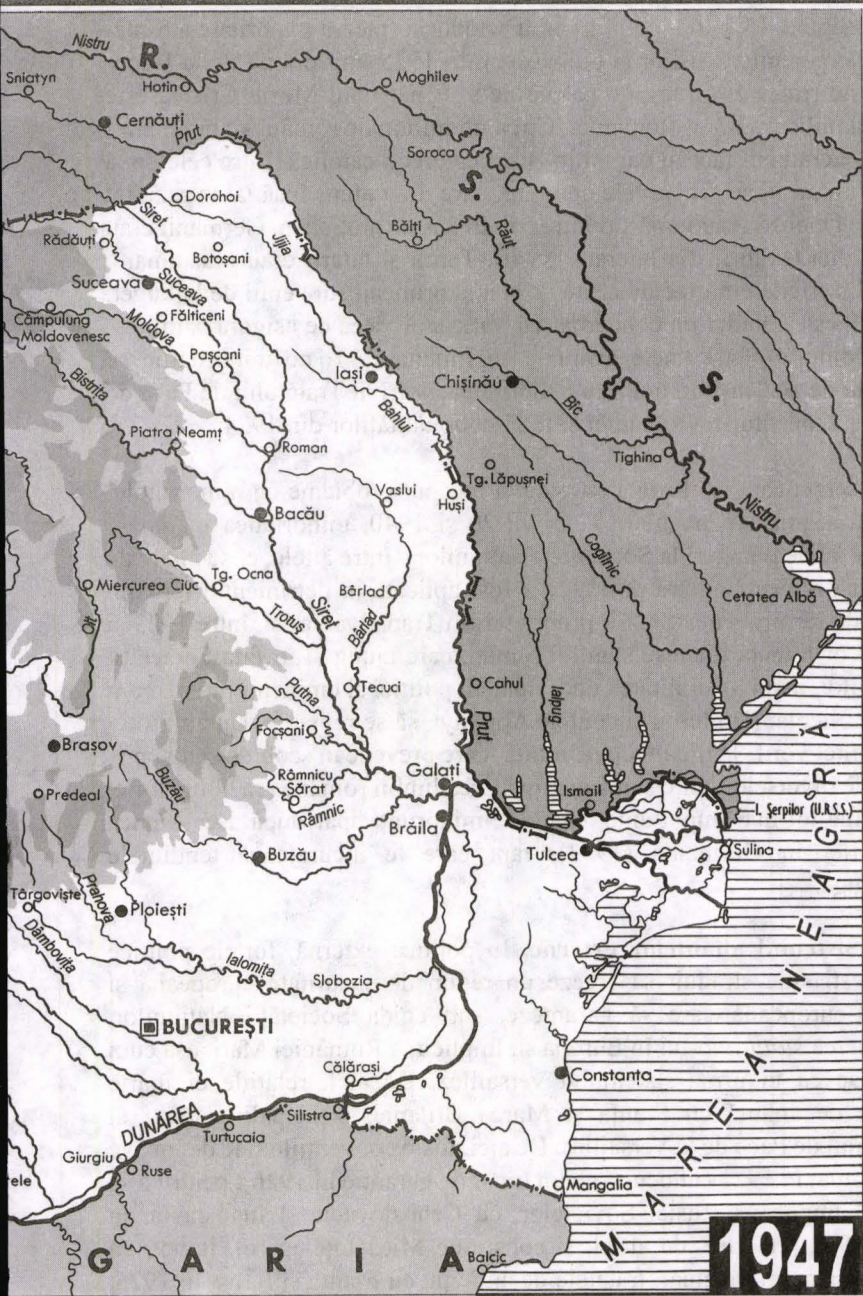
Mai puternic este reprezentată dreapta, care s-a organizat inițial mai greu decât stânga, dar mai temeinic. Începuturile ei datează din anii 1922–1923, când, în jurul profesorului ieșean antisemit A. C. Cuza, se formează o asociație, devenită ligă, care obține 10 locuri în Parlament în alegerile din 1926. Liga era o reacție împotriva democrației (a ceea ce se credea a fi democrație în România de atunci). Extrema dreaptă afișează virtuțile creștine, un naționalism religios virulent și afirmarea unui tip de stat totalitar (Corneliu Zelea Codreanu își afirmă încă de la început simpatiile sale pentru Mussolini). Din rândurile Ligii se rupe, în 1927, Legiunea Arhanghelul Mihail, cunoscută din 1930 sub denumirea de Garda de Fier. O organizație condusă de un personaj cu adevărat charismatic, Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938)¹, cu audiență în mediile studentești, între urmașii marilor familii: Cantacuzino, Sturdza, Ghica, în rândul unor intelectuali de clasă: Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, a nemulțu-

¹ Notează Nicholas M. Nagy-Talavera, evreu maghiar din Transilvania, care își amintește întâlnirea lui cu Codreanu, la vârsta de 8 ani, într-un sat din Apuseni: „Deodată asupra mulțimii s-a așternut tăcerea. Un om înalt, de o frumusețe întunecată, îmbrăcat într-un costum național alb, a intrat în curte, călare pe un cal alb. S-a oprit lângă mine și n-am putut să văd nimic monstruos sau rău în el. Dimpotrivă. Zâmbetul lui copilăresc, sincer, radia peste mulțimea săracă și el părea a fi cu ea, dar în chip misterios, și în afara ei. Charisma nu este un termen potrivit pentru a defini forța stranie ce emana din acest om. Era, mai degrabă, pur și simplu o parte a pădurilor, a munților, a furtunilor de pe crestele acoperite de zăpadă ale Carpaților, a lacurilor și râurilor. Așa stătea tăcut în mijlocul mulțimii. Nu avea nevoie să vorbească. Tăcerea lui era elocventă. Părea să fie mai puternică decât noi, mai puternică decât ordinul prefectului care interzisese cuvântarea lui. O țărancă bătrână, cu părul alb, și-a făcut semnul crucii pe piept și a șoptit către noi: trimisul Arhanghelului Mihail. Atunci clopotul micii și tristei biserici a început să bată și slujba religioasă care preceda întotdeauna adunările legionare a început și ea. Impresia profundă creată în sufletul unui copil moare greu. În peste un sfert de veac, n-am uitat niciodată întâlnirea cu Corneliu Zelea Codreanu”.

mișilor de tot felul, această mișcare de dreapta este puternic naționalistă, antiliberală și antisemită, așa cum erau pretutindeni organizațiile de dreapta; mai este și antioccidentală, promovând mesianismul, cultul personalității, anticomunismul. Părea pentru mulți tineri o opțiune politică clară în marasmul luptelor sterile de partide și grupări de pe scena politică românească. Exaltarea valorilor creștin-ortodoxe îi dădea originalitate și o aură spirituală. Legionarismul beneficiază în interior de sprijinul unor personalități și forțe politice care-și urmăreau propriile interese folosindu-se de el. În exterior, se bucură de susținerea forțelor de dreapta de pe continent. În viața politică legionarii intră în forță, ca reacție și la unele măsuri discriminatorii ale guvernanților (arestările la care sunt supuși legionarii în ianuarie 1931, sub ministeriatul de Interne al lui Ion Mihalache, arestările și uciderea unor gardiști în decembrie 1933, sub guvernul lui I. G. Duca, înmunișarea lui Codreanu și a altor șefi legionari în aprilie 1938 și apoi uciderea lor în noiembrie 1938). Legionarii recurg inclusiv la asasinatul politic (uciderea liderului liberal, prim-ministrul Ion G. Duca, în decembrie 1933, a lui Armand Călinescu, în septembrie 1939, și în 1940 a multor alora). În 1937, legionarii, în alianță electorală cu PNT, PNL (G. Brătianu) și Uniunea Agrară a lui C. Argetoianu, obțin 15,58% din voturi, ajungând a treia forță politică de care trebuie să se țină seama în deciziile politice ale statului.

• **Minoritarii.** O importantă problemă de după unire este aceea a minorităților. Conform recensământului din 1930, la o populație totală de 18 057 028, 71,9 % erau români și 28,1% minoritari (1 426 000 maghiari și secui, 740 000 germani, 722 000 evrei ș.a.). Potrivit aceleiași statistici, în Transilvania, provincie cu un ridicat potențial de conflicte etnice, 57,8% erau români, 24,4% maghiari și secui și 9,8% germani. În 1940, populația României ajunge la 19 933 802 de locuitori. Proporția majoritate-minorități rămâne aproximativ aceeași. Minoritățile cele mai numeroase erau cea a maghiarilor și secuilor, un sfert din populația Transilvaniei, și a germanilor, grupați în Transilvania (270 000), Banat și Maramureș (300 000), Basarabia (115 000), Bucovina (70 000) și mai puțini în Dobrogea și la București. Acestor două minorități li se adăugau, prin potențialul de probleme ce le puteau ridica, evreii, răspândiți mai ales în Basarabia, Bucovina, Moldova și la București. La recensământul din 1930 s-au declarat de etnie evreiască 728 115 de persoane, iar de religie mozaică 756 930. Pe provincii, cei mai mulți evrei erau în Basarabia: 206 958 și Moldova: 162 268. În Muntenia locuiau 94 216, în Bucovina, 93 109, în Transilvania, 93 101.

Religios, 73% din locuitori erau ortodocși (marea majoritate a românilor, ucrainenilor, rușilor și bulgarilor). În 1925, mitropolia de la București este ridicată la rang de patriarhie și băănățeanul Miron Cristea este ales primul patriarh al României. Circa un milion de români și un mic număr de ucraineni făceau parte din Biserica greco-catolică. Între cele două biserici n-au lipsit tentativele de unire, care n-au ajuns însă la un rezultat pozitiv. Ungurii erau împărțiți între calvinism și catolicism. Germanii erau fie catolici (șvabii), fie luterani (sașii). Turcii și tătarii erau musulmani. Toate bisericile erau recunoscute de stat și primeau subvenții de la buget. În 1927 este semnat un concordat cu Vaticanul, ceea ce asigură catolicismului din România unele avantaje suplimentare. Toate minoritățile se bucurau de aceleași drepturi cu majoritatea, potrivit Tratatului de Pace de la Paris, Constituției României și legii naționalităților din 1924.

În practică, statul român are de la început probleme cu minoritățile. Mai cu seamă cu maghiarii (între 1920 și 1940, minoritatea maghiară depune 47 de plângeri la Societatea Națiunilor). Între altele, ei se plâng de faptul că reforma agrară din 1921 a fost aplicată în detrimentul lor (din rândurile lor proveneau marii proprietari în Transilvania) și, între 1923 și 1930, vor intenta procese statului român, care ajung și în fața Societății Națiunilor, dând posibilitatea unor oameni politici și eminenți juriști, cum au fost Nicolae Titulescu și contele Appónyi, să se remarce. Un alt motiv de conflict vor fi legile învățământului, care prevedeau școli de stat și private, ale diverselor culte și în care învățarea limbii române era obligatorie. Probleme tot mai importante legate de minorități apar după ascensiunea lui Hitler în Germania (1933), fapt care le încurajează tendințele centrifuge.

• **Sistemul alianțelor externe.** În politica externă, forțele politice românești s-au străduit să creeze un regim de securitate europeană și sud-est-europeană care să garanteze, sub egida Societății Națiunilor, menținerea *statu-quo*-lui în Europa și, implicit, a României Mari, așa cum rezultase ea în urma sistemului versaillez. De aici, relațiile ei foarte strânse de alianță cu Franța și Marea Britanie, principalii garanți ai Tratatului de Pace de la Versailles. De aici, toate convențiile sale defensive cu Polonia, în 1921 (înlocuită cu un tratat de garanție în 1926), pentru a se asigura împotriva Rusiei Sovietelor, cu Cehoslovacia și Iugoslavia, în 1920–1921 (cu care, de altfel, și constituie Mica Înțelegeră), împotriva revizionismului maghiar, tratatele de amicitie cu Franța și Italia, în 1926, aderarea la Pactul Briand-Kellogg și la Protocolul de la Moscova din

1928–1929, constituirea, împreună cu Iugoslavia, Grecia, Turcia, a Înțelegerii Balcanice în 1934 (aceasta din urmă pentru temperarea Bulgariei). Diplomația română e activă și originală. Un rol însemnat în impulsionarea ei îl are Nicolae Titulescu (1882–1941), un diplomat de excepție, prin personalitatea căruia România ocupă un loc important la Societatea Națiunilor (Titulescu este de două ori, în 1931 și 1932, președinte al Adunării Generale a acesteia, caz unic în analele organizației). În aceeași intenție, de a crea un sistem de securitate colectivă, în condițiile schimbării strategice a politicii externe a Sovietelor din partea lui Stalin, Titulescu restabilește relațiile diplomatice cu Uniunea Sovietică în 1934, iar în 1936 poartă convorbiri cu Litvinov, ministrul sovietic de Externe, pentru un tratat de asistență mutuală cu URSS (în acest caz, el s-a lăsat înșelat de aparențe, crezând în bunele intenții ale Moscovei).

România are de făcut față tentativelor insurecționale ale sovieticilor în Basarabia (cea mai importantă este aceea din septembrie 1924, când grupuri armate conduse de Andrei Kusnikov, zis Nenin, șeful unui centru militar din Odessa, ucid mai mulți funcționari comunali români, pe capul jandarmeriei și pe câțiva polițiști la Tatar-Bunar). Autoritățile române au de împiedicat numeroase alte tentative ale militanților bolșevici de a pătrunde în Basarabia și în țară. Basarabia părea cea mai expusă dintre toate provinciile românești. Și în fapt și era. Nistrul nu era doar o frontieră ce separa două popoare și două state, dar era „frontiera care separa în același timp două lumi și două concepții diferite de viață”, cum declara Gh. Tătărescu în 1924. Din cauza nesiguranței vieții, administrarea Basarabiei în toată perioada interbelică a lăsat de dorit.

România și-a bazat toată securitatea pe acest sistem de alianțe la a cărui creare contribuse. Exclusiv pe acest sistem (în perioada interbelică, România se situează pe unul din ultimele locuri în Europa în ce privește cheltuielile militare – doar 13,29% din bugetul statului). Faptul a fost o greșeală. Pentru că tot acest edificiu diplomatic a rezistat atâta timp cât au rezistat marile democrații occidentale pe care se sprijinea. Când însă echilibrul între Marile Puteri europene s-a năruit, odată cu expansiunea nazismului și în Europa, a căzut și sistemul de apărare al României.

• **Împlinire spirituală.** Societatea românească cunoaște în anii interbelici însemnate progrese în plan cultural. Progrese se constată în instrucția publică, în 1930 trei pătrimi din orășeni și jumătate din săteni fiind știutori de carte (57% pe țară). Bugetul instrucțiunii publice este

triplat (aproape trei miliarde de lei în 1926). Școala obligatorie este extinsă de la 4 la 7 clase. Crește rapid, totodată, numărul școlilor de toate nivelurile. În învățământul universitar dinamica acestei creșteri este și mai spectaculoasă. Existau patru universități, la București, Iași, Cluj și Cernăuți, o Academie de Comerț la Cluj, una de drept la Oradea și un Institut Teologic la Chișinău. În 1926, erau înscriși la diferitele facultăți 27 903 de studenți (între ei, 4 390 evrei, 509 unguri, 465 germani). În 1933–1934, numărul studenților crește la 38 869. Importante sume de bani sunt alocate pentru burse în străinătate.

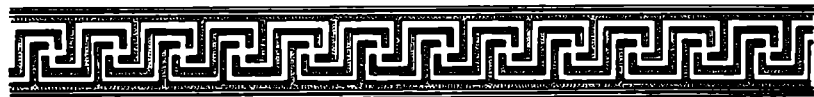
O remarcabilă înflorire cunoaște cultura în genere. Acum se afirmă o generație care nu mai este determinată istoric, precum generația de la 1848 și aceea de la 1918, a înfăptuirii idealului național. Acum își cere drepturile o generație culturală, cum o numea Mircea Eliade, un lider al ei. O generație care se deschide cu totul către universalitate. De aici și eliberarea de vechi tabuuri și obsesii. De aici inovațiile lui Constantin Brâncuși în sculptură, Ion Barbu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, George Bacovia, Tristan Tzara în poezie, Eugen Ionescu în teatru, George Enescu în muzică (opera „Oedip”), o gândire deschisă tuturor zărilor spiritualității, ca la Mircea Eliade sau Emil Cioran, dar și o filosofie și o gândire ale spațiului „mioritic” local, ca acelea promovate de Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga.

Realizarea statului român unitar a permis o sincronizare mai rapidă, chiar spectaculoasă, la pulsul ideilor europene. Vestul domină, dar autohtonismul știe să se acomodeze. Politica europeană de alianțe readuce în atenția Europei țările mici și mijlocii, care joacă în cadrul Națiunilor Unite un rol din ce în ce mai important (a se vedea reputația internațională de care se bucură Titulescu). La punerea în valoare a propriei culturi contribuie circulația liberă a populației țării în spațiul european și prezența unor importante instituții culturale și științifice (universități, teatre, filarmonici, institute de cercetare etc.), organizate după model european și la nivel european, având legături cu instituțiile similare din lume. Elita intelectuală se formează în mare parte în Apus. Învățământul național e însă de bună calitate, dotat cu cadre didactice temeinic pregătite (68 dintre universitarii clujeni în 1930 studiaseră la mari universități europene). Prezența în țară a unor institute culturale și biblioteci străine a făcut posibilă intensificarea raporturilor cu țările de origine, accesul la ultimul val de informație. La toate acestea se adaugă existența unui sistem de burse și specializări în străinătate foarte bine pus la punct; prezența activă în cultura

europenă și mondială a unor valori formate și afirmate în România, prezența unei aristocrații românești în cercurile europene influente, o rețea foarte bine organizată de periodice și reviste culturale în limba ebraică, reviste armene de literatură („Ararat”), reviste poloneze, bulgărești, grecești, maghiare etc. Pentru sud-estul european se înființează, în 1938, revista „Balcania” (1938–1945), pentru relațiile cu Anglia este editată la Cernăuți, între 1938 și 1939, revista „Britania”, pentru cele cu Italia un rol important îl are revista „Roma” (1921–1931), condusă de Ramiro Ortiz, urmată de „Studii italiene” condusă de Al. Marcu între 1934 și 1943, dar și „Ausonia” (1932–1933) a lui Pimen Constantinescu de la Focșani, sau „Favonius” (1926–1928), revistă de studii clasice, apărută la Craiova prin străduințele lui N. I. Herescu între 1926 și 1928. În limba germană este importantă „Revista germaniștilor români” (1932–1938) inițiată de S. Mândrescu. Cele mai importante publicații în limba franceză apărute în perioada interbelică sunt «La Nation», „cotidian politic, economic și literar”, între 23 decembrie 1928 și 20 iunie 1930 și «Le Moment» (1935–1940), cotidian ilustrat condus de Alfred Hefter, cu corespondenți de cea mai bună calitate. Aici publică și mulți români: Lazăr Iliescu, la viața politică, Ionel Jianu, Dan Botta, la cronică literară, artistică și teatrală, C. Brăiloiu la cronică muzicală, la care semnează adesea și Cella Delavrancea etc. Ziarul traduce mult din literatura română, popularizând creația lui Eminescu, Caragiale, Delavrancea, Victor Eftimiu, Adrian Maniu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ionel Teodoreanu, Ion Barbu, Ion Vineanu, George Bacovia, Mircea Eliade etc. Ziarul «Le Moment» aduce adeseori în prim-plan noutăți literare și culturale din Franța, Belgia, Suedia, Cehia, Statele Unite... Principalele reviste literare românești au rubrici speciale intitulate „Scrisori din...”, unde semnează scriitorii importanți ai vremii: Mircea Eliade, Emil Cioran, Mihai Ralea, D. I. Suchianu, D. D. Roșca, Traian Chelariu, Al. Busuioceanu, Eugen Ionescu, Virgil Ierunca, Mihail Sebastian, Nichifor Crainic, Oscar Walter Cisek etc. În „Revista revistelor străine” se oglindesc marile evenimente literare, aparițiile de succes din Apus, premiile literare obținute de scriitori, congresele Pen-Clubului european și se tipăresc numeroase traduceri din opera marilor scriitori străini în vogă sau intrați deja în patrimoniul universal. Publicații cum ar fi „Contemporanul”, revistă de avangardă, sunt recenzate în reviste maghiare, austriece, italiene, germane, franceze, „Gândirea” de la Cluj e mult lăudată în unele cercuri scriitoricești din țările Europei Centrale și nu numai. În perioada 1940–1945 crește numărul prezențelor germane și italiene în paginile unor reviste și ziare cu orientare de dreapta, dar se păstrează viu interesul pentru realitățile lite-

rare franceze, engleze, americane, traducerile din aceste literaturi înmulțindu-se simțitor. Sub raport editorial, al traducerilor și editărilor de carte, România interbelică e unul dintre statele din centrul și sud-estul Europei cu cel mai ridicat consum de carte occidentală în original, procurată direct din librăriile franceze. Toți scriitorii străini importanți sunt traduși și în română. Majoritatea traducerilor se fac nu prin intermediar, ci direct din original.

Noua dimensiune spirituală se simte în toate domeniile culturii. Operă a vechii Românie și a experiențelor de trăire spirituală a provinciilor reunite, de continuitate și mai ales înnoire, cultura română interbelică se situează la cele mai înalte cote valorice.

X. SUB DICTATURI

- Carol II și camarila regală • Dramatismul istoriei
- Ion Antonescu • Sovietizarea • Comunizarea
- Reacția „mielului blând” • Ultima dictatură
- Socialism dinastic

• **Carol II și camarila regală.** La 10 februarie 1938, guvernul lui Octavian Goga, soluție rezultată din alegerile parlamentare neconcludente din decembrie 1937, este înlocuit. Noul guvern, prezidat de patriarhul Miron Cristea, nu mai era expresia vreunei majorități parlamentare sau a unei formațiuni politice. Era expresia voinței regale. Nici noua Constituție, din 20 februarie 1938 – operă a unui excelent jurist, Istratie Micescu, care a lucrat sub directa îndrumare a lui Carol II –, nu mai era expresia unui acord colectiv de voință a diverșilor factori constituționali. Și ea exprima tot voința suveranului. Prin introducerea principiului supremației monarhului, puterea legislativă este exercitată de rege prin intermediul Parlamentului bicameral, limitat exclusiv la legiferare și având un caracter corporativ. Puterea executivă este exercitată tot de rege, prin guvern, numit și revocat de rege, fără răspundere politică față de Parlament. Libertățile și drepturile democratice sunt reduse considerabil. Întreaga structură a puterii este aprobată printr-un referendum, în care votul este deschis (cu 4 297 581 de voturi pentru și doar cu 5 483 de voturi contra!).

Regimul parlamentar este înlocuit cu unul autoritar. Noua Constituție pune capăt separării puterilor în stat, introducea pedeapsa cu moartea, delictul public. Partidele istorice sunt desființate (ele își vor menține tacit structura organizatorică, dar vor refuza să colaboreze cu regimul). Locul partidelor tradiționale este luat de Frontul Renașterii Naționale, unde puteau intra toți cetățenii, în primul rând funcționarii de stat. Așa ajunge

Frontul să numere 3,5 milioane de membri! „Este primul partid «de masă» din istoria țării”, cum, pe bună dreptate, remarca istoricul Vlad Georgescu.

Noul regim nu este unul de tip fascist sau nazist. Este o improvizație monarhică, pornită dintr-un „misionarism monarhic”. Lipsit de structuri coerente, va rămâne tot timpul sub semnul improvizației. O improvizație izvorâtă din rapida succesiune a evenimentelor internaționale din anii 1938–1940. Regimul poartă exclusiv pecetea regelui **Carol II**.

Născut la 3 octombrie 1893 la Sinaia, Carol II este primul copil al principelui Ferdinand și al principesei Maria. Totul i se pune la dispoziție „bebelușului regal”: guvernante, preceptori, profesori, sfaturile și gusturile regelui Carol I, ale reginei Elisabeta... Mare înghesuială în jurul lui. „Nu puteam niciodată să mă apropiu de copilul meu fără gâlceavă și discuții”, scrie Maria, în amintirile ei. El e un fel de proprietate națională, de care toată lumea se preocupă și de care toți sunt responsabili. Prof. Gh. Adamescu îi predă româna, Gh. Litzica latina și filosofia, Gh. Murgoci fizica și chimia, părintele C. Nazarie religia, N. Iorga istoria... Regele Ferdinand, tatăl său, încearcă să-l facă să se îndrăgostească de filatelie și de literatură clasică. Rezultatele tuturor acestor încercări sunt mai curând contradictorii. Tânărul e deștept însă, prinde repede, fără efort aparent. O demonstrează mai ales la limbi străine, învățând cu ușurință germana, engleza, franceza, italiana. Iubește sportul, mai ales tenisul și schiul, dar și pilotatul mașinilor, echitația, tablele. Îi place muzica (mai cu seamă Brahms și Mozart). Își completează educația urmând cursurile de vară de la Vălenii de Munte, iar în 1912 se duce la cursurile Academiei militare de la Potsdam. Dar Carol e și frivol, inconstant. Îi place să fie laudat. În toate jocurile vrea să câștige numai el și să primească laudele tuturor. Pare un personaj dedublat. Și în fond acesta și era adevărul. Un tânăr spiritual și plin de farmec și, totodată, un egoist, un răsfățat, un încăpățânat. Memoriile sale, în fapt însemnările sale zilnice, pe care începe să le țină de la 11 ani, arată o foame neconținută de nou și o mare curiozitate. Faptele la care face referire sunt dintre cele mai diverse. Parcă anume caută întâmplări care să-i îmbogățească rândurile scrise. Suferă de priapism, precum unii dintre țarii Romanov ai Rusiei, cu care se și înrudea prin mamă, ceea ce i-a adus faima de obsedat sexual. Aceasta până în clipa, în care, după expresia plastică a talentatului memorialist și politician C. Argetoianu, omul și „creanga” regală au întâlnit partenera, pe Elena Lupescu. Până atunci, adică până la 14 februarie 1925, prințul Carol și-a tot căutat-o, tinerețea lui fiind o neostoită umblare dintr-o aventură în alta.

Nu durează nici una. Doar în relația cu dna Tâmpeanu (Elena Lupescu), Carol se abandonează pe viață.

Om nehotărât, pradă celor dintâi porniri, el pune, încă din 1918, serioase probleme familiei regale și oamenilor politici români. Devenit, la 11 octombrie 1914, prinț moștenitor, la 31 august 1918 se căsătorește morganatic la Odessa cu Zizi Lambrino, fiica unui general român (ca prinț moștenitor, potrivit Statutului Coroanei, nu avea dreptul să se căsătorească cu o româncă). Sfătuit să renunțe, este de acord și, la 8 ianuarie 1919, Înalta Curte de Casație anulează căsătoria. Dar, la 1 august 1919, Carol revine asupra hotărârii, considerându-se din nou soț al doamnei Lambrino. Pentru a se curma această legătură, regele Ferdinand I îl trimite în 1919 pe frontul de la Tisa și apoi într-o lungă și costisitoare călătorie în Egipt, India și Japonia.

La înapoiere, se pune la cale căsătoria sa cu principesa Elena, fiica regelui Constantin și a reginei Sofia, familia domnitoare a Greciei (23 martie 1921). Din această căsătorie se naște, la 7 noiembrie 1921, Mihai, viitorul rege al României. Neînțelegerea dintre soți duce la anularea căsătoriei, la 21 iunie 1928. Din 1924 Carol începe să întrețină legături cu Elena Lupescu, o evreică divorțată. În 1925 rămâne cu ea în Italia și renunță din nou la tron. De data aceasta, renunțarea e acceptată și, la 4 ianuarie 1926, Parlamentul țării hotărăște ca tronul să revină fiului său Mihai, care, la moartea lui Ferdinand, în 1927, fiind minor, domnește sub o regentă condusă de patriarhul Miron Cristea. Soluție provizorie. Profitând de neînțelegerea dintre partidele politice și cu aprobarea Partidului Național-Țărănesc, aflat în 1930 la guvernare, Carol, răzgândindu-se din nou, revine în țară.

La 6 iunie 1930, sunt anulate legile din 4 ianuarie 1926, tatăl luând locul fiului pe tron. Elena Lupescu revine și ea și va continua să exercite o influență nefastă asupra regelui. Dacă în exterior Carol II nu schimbă cu nimic politica României, în interior însă, folosind disensiunile partidelor, pe care s-a străduit să le adâncească, își afirmă tot mai limpede veleitățile de conducere personală.

Regimul autoritar, instituit de Carol II, în 1938, nu se sprijină pe un program, ci pe o camarilă, cu Elena Lupescu în frunte și din care făceau parte mai mulți industriași și parteneri de afaceri. Această camarilă încurajează o atmosferă de corupție și nu va întârzia să pună regimul într-o stare de criză. Carol II guvernează sprijinindu-se pe armată și poliție. Opinia publică rămâne mai degrabă apatică, iar un consens al forțelor politice, pe

care evoluția situației externe l-ar fi cerut, nu se realizează. Cu partidele istorice suveranul nu colaborează, acestea neaccepând condițiile impuse de rege, iar cu legionarii intră în conflict deschis. Un conflict căruia îi cad victimă sute de legionari, cu Corneliu Zelea Codreanu în frunte (ucis în noiembrie 1938, împreună cu 13 dintre colaboratorii săi, în cursul unei „tentative de fugă de sub escortă”). Legionarii se răzbună și, la 21 septembrie 1939, îl asasinează pe Armand Călinescu, primul ministru și mâna forte a regimului.

Războiul mondial, cel de-al doilea, se apropie și România, atât de bogată în alianțe, începe să și le piardă treptat pe toate. Cea dintâi care se destramă este Mica Înțelegere, în urma Acordului de la München (29 septembrie 1938). A doua zi după acest acord regele Carol II pleacă în vizită la Paris și la Londra, apoi la Hitler, care-l primește la Berchtesgaden. Suveranul refuză să schimbe ceva în orientarea politicii externe a țării, dar se vede obligat să cedeze presiunilor economice ale Germaniei și, în martie 1939, România semnează un tratat comercial cu Germania prin care Reichul devenea primul furnizor al României (32%) și cel dintâi client al mărfurilor acesteia (24%). Economia țării (în special petrolul) ajunge treptat subordonată intereselor germane. Anglia și Franța reacționează, încheind grabnic acorduri comerciale cu România (limitate ca valoare) și garantând independența României (23 aprilie 1939), nu și integritatea teritorială (o jumătate de măsură, care mai mult încurca România decât o ajuta, stârnind mânia lui Hitler).

• **Dramatismul istoriei.** Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) desăvârșește izolarea României. Țara ajunge complet singură între două mari puteri, Germania și Rusia, și între trei vecini, Rusia Sovietelor, Ungaria și Bulgaria, care nu-și ascundeau deloc intențiile de a-și mări teritoriul în dauna statului român. Și primul dintre acești vecini intră în acțiune a doua zi după căderea Franței. Stalin îi anunță lui Hitler intenția de a ocupa teritoriul convenit la 23 august 1939, plus Bucovina de Nord (inițial URSS pretinsese toată Bucovina, dar, la opoziția lui Hitler, a renunțat la Bucovina de Sud). La 26 iunie 1940 URSS trimite României un ultimatum în acest sens, cerând evacuarea acestor teritorii în 48 de ore. Sub presiunea lui Hitler și Mussolini, regele Carol II și guvernanții de atunci ai României cedează. În cele două Consilii de Coroană din 27 iunie discuțiile sunt aprinse. În primul consiliu învinge dorința de a apăra teritoriul cerut. În al doilea însă, se consideră că mai importantă este menținerea ființei statale pusă în primejdie de un atac masiv sovietic, urmat, la

scurt timp, era lesne de presupus, de o intervenție bulgaro-maghiară. Chiar dacă a existat o puternică motivație a cedării, evident un act de forță brutală, părăsirea acestor teritorii de către autoritățile române, fără nici o încercare de împotrivire, a lăsat tuturor românilor un gust amar și sensibilizează judecata istorică. Cu atât mai mult cu cât totul s-a făcut în condiții dramatice, trupele sovietice ocupând teritoriul înaintea intrării în vigoare a ultimatumului, armata română și civilii în retragere fiind maltratați de grupuri de minoritari: evrei, ruși, ucraineni, găgăuzi. Și astfel, într-o atmosferă de umilință și furie neputincioasă, Basarabia, Bucovina de Nord și Ținutul Herței (acesta din urmă, „victimă” a reșezării frontierei, harta sovietică fiind întocmită la scara 1/1 800 000, în așa fel încât o trăsătură cu creionul neascuțit cuprindea 10 km), ceea ce însemna 50 762 de km² cu 3 776 000 de locuitori, intră în componența URSS. Din iulie 1940, județele Cetatea Albă, Ismail, Bolgrad și o parte din Cahul, în sud, Hotinul, Bucovina și Ținutul Herței, în nord, sunt încadrate Ucrainei, iar din județele rămase, plus câteva localități și raioane din dreapta Nistrului (Transnistria), se constituie R.S.S. Moldovenească, una dintre cele 15 republici unionale ale URSS. Începe o dură politică discriminatorie la adresa românilor, o acțiune de golire a acestor ținuturi de populația locală și de populare a lor cu alogeni, în special slavi.

Ultimatumul sovietic, cu toate consecințele sale, reorientează politica României. La 1 iulie România renunță la garanțiile anglo-franceze acordate la 13 aprilie (oricum deveniseră inutile). O zi mai târziu, Carol II cere Germaniei trimiterea unei misiuni militare și la 4 iulie numește un guvern Ion Gigurtu, apropiat cercurilor politico-financiare de la Berlin. Atitudinea României nu-l impresionează pe Hitler, care, la 15 iulie, îi scrie lui Carol II că el considera noua politică românească „o manevră tactică”, care nu putea înlătura „pericolele care amenință țara Dumneavoastră” și îl îndeamnă să ajungă la „o înțelegere de bună-credință cu Ungaria și Bulgaria”. Cât timp nu se ajungea „la o reglementare rezonabilă” a relațiilor cu cele două țări, Germania nu dorea să examineze căile unei cooperări „mai strânse” și ale unor „obligații mai cuprinzătoare” față de România.

Sub presiunea lui Hitler, România e nevoită să angajeze convorbiri cu Bulgaria, pentru modificarea frontierelor în Dobrogea (tratativele se încheie în septembrie 1940, Dobrogea de Sud, Cadrilaterul, trecând din componența României în aceea a Bulgariei). Sub aceeași presiune, România e nevoită să poarte tratative și cu Ungaria, la Turnu Severin. Acestea nu duc însă la nici un rezultat, Ungaria cerând aproape tot teritoriul Transilvaniei, iar românii oferind un schimb de populație.

Intervine Hitler, care, împreună cu aliatul său, Mussolini, impun Dictatul de la Viena, din 30 august 1940. Ministrului de Externe român, Mihail Manoilescu, convocat de Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, la palatul Belvedere, îi este adusă o hartă a României din care la vest lipseau 43 500 de km², toată partea de nord a Transilvaniei, cu 2 667 000 de locuitori, din care 50,2% erau români, 37,1% unguri, 5,7% evrei, 2,8% germani, 1,9% țigani. Ministrul leșină de emoție. Ca și în cazul celorlalte cedări teritoriale, la București se reunește un Consiliu de Coroană, care, în fața amenințării Germaniei și a trupelor rusești de-a lungul Prutului, a distrugerii complete a României, cedează din nou și din nou fără luptă. „Ne considerăm complet izolați și lipsiți de sprijinul material și politic al oricărei puteri străine”, preciza o analiză a situației făcută de Marele Stat Major. În schimb, Germania și Italia garantează noile frontiere ale României. România Mare devine o Românie mică, cu un teritoriu de 99 738 de km² (33,8%) și o populație de 6 821 000 de locuitori (33,3%) mai puțin, cu pierderi economice imense, și într-o acută criză morală și politică. Regele Carol II își pierde orice credibilitate ca factor politic. Încercând să-și salveze regimul, se adresează chiar și legionarilor, chemându-i pe Horia Sima și pe alți doi frunțași legionari în guvern. Dar și aceștia renunță, constatând că platforma politică a regelui nu mai există. În fața ostilității generale și a unei amenințări de răsccoală legionară, Carol II se vede obligat, prin Decretul regal din 5 septembrie 1940 și apoi printr-un altul din 6 septembrie, să suspende Constituția din 1938, să restrângă substanțial prerogativele regale și să transfere dreptul de conducere autoritară a statului generalului Ion Antonescu. Răspunzând unei dorințe generale și în consens cu liderii partidelor tradiționale (PNT, PNL și PSDR), Ion Antonescu îi cere suveranului să abdice în favoarea fiului său, Mihai. Fără a folosi formula „abdic” în proclamația sa către țară, ci doar pe aceea de „trecând astăzi fiului meu ... grelele sarcini ale guvernării”, și nu fără peripeții, Carol părăsește țara, stabilindu-se succesiv în Spania, Portugalia, apoi în Cuba, Mexic, Brazilia și din nou în Portugalia, la Estoril, unde și moare la 13 aprilie 1953 (la 13 februarie 2003, rămășițele sale pământești sunt aduse în țară și depuse în paraclisul mănăstirii Curtea de Argeș).

• **Ion Antonescu.** Născut într-o familie burgheză din Pitești, la 2 iunie 1882, după excelente studii militare, Ion Antonescu se face remarcat în timpul Primului Război Mondial, când, colonel, este șeful Biroului de operații al Marelui Cartier General Român, cu un rol important în luptele de la Mărășești și Oituz din vara anului 1917. El a fost autorul planurilor

operațiunilor militare. După război este atașat militar al României la Paris și Londra (devenind un convins anglofil) și apoi, între 1933 și 1934, șef al Marelui Stat-Major al Armatei române, post din care pleacă în urma neînțelegerilor cu Carol II (cu prilejul plecării, are cuvinte dure la adresa Elenei Lupescu și a camarilei din jurul ei). Este, pentru scurtă vreme, ministrul Apărării în 1937–1938. În iulie 1940, este arestat din cauza legăturilor sale cu legionarii și a demisiei din armată, în semn de protest pentru cedarea Basarabiei. Ca om, era de o remarcabilă cinste și onestitate. Stăpânit de un puternic sentiment de dragoste de neam, avea credința aproape mesianică a menirii acestuia și a menirii lui de conducător al neamului. Ca orice dictator, credea că este singurul care putea aduce binele țării, salvarea ei. Credea, de asemenea, în primii ani de război, în conjunctura internațională de atunci, în victoria forțelor Axei și voia să folosească această victorie în interesul țării, al refacerii teritoriului ei sfârtecat în 1940 și a poziției sale în Europa. De aceea se și aliază cu Germania. Nu din simpatie pentru Hitler sau pentru ideile naziste.

Astăzi imaginea lui Antonescu este văzută diferit atât în exterior, cât și în țară. Pentru un occidental, Ion Antonescu este aliatul lui Hitler, este acela care a trimis numeroși evrei din Basarabia și Bucovina în lagărele din Transnistria, unde peste 100 000 dintre ei și-au găsit moartea (mai cu seamă din cauza condițiilor vitrege de transport și de detenție). Imaginea din țară îl arată mai curând ca pe șeful de stat care, cu toate insistențele lui Hitler, nu a admis trimiterea nici unui evreu în lagărele din Germania și Polonia și, care, când a trimis în ghetouri evrei din Basarabia și Bucovina, a făcut-o nemulțumit de comportamentul din vara anului 1940 al populației evreiești din aceste regiuni, care pactizase cu sovieticii. Această imagine internă prezintă și un Antonescu intrând în război contra Rusiei Sovietice în 1941, pentru reîntregirea țării cu provinciile pierdute în vara anului 1940. Două ipostaze deocamdată greu de împăcat.

Ion Antonescu, devenit șef al statului, își arogă de la început puteri dictatoriale. La nici 24 de ore după preluarea puterii, el îi cere regelui Carol să abdice în favoarea fiului său Mihai, care, la 6 septembrie 1940, redevine astfel rege. Dar, după cum, între 1927 și 1930, fusese rege sub tutelă, din cauza vârstei, acum, la 19 ani, este rege doar cu numele, Antonescu nelăsându-i decât atribuții formale.

Generalul s-a adresat forțelor politice pentru sprijin. Din nou partidele istorice, liberal și național-țărănesc, refuză, neacceptând, cum o

făcuseră și mai înainte cu Carol II, să fie asociate la un regim de dictatură. Și atunci Antonescu face apel la Garda de Fier. Horia Sima, liderul legionar, devine viceprim-ministru, iar ministerele de Externe, Lucrări Publice, Educație Națională, Muncii și Cultelor sunt încredințate colaboratorilor acestuia.

La 14 septembrie 1940 România este declarată „stat național legionar”. Cu excepția partidului Volksgemeinschaft der Deutschen, al nazistului Andreas Schmidt, orice alt partid politic este interzis (în practică, după cum făcuse și Carol II, este lăsată destulă libertate de mișcare și celorlalte partide). Antonescu se proclamă Conducător.

La 10 octombrie 1940, Antonescu admite intrarea trupelor germane în țară (la începutul lui 1941, Misiunea germană de instrucție număra c. 20 000 de oameni, era înzestrată cu blindate și ocupa principalele puncte strategice ale țării). Germanii arătau astfel sovieticilor că România devenise zonă de influență germană. La 23 noiembrie 1940, România aderă la Pactul tripartit (după scurte vizite ale lui Antonescu la Hitler și Mussolini). La 4 decembrie, se semnează la Berlin un nou acord de colaborare româno-german, prin care economia României devine subordonată intereselor economice germane.

Între legionari și Antonescu apar foarte repede fricțiuni. Cei dintâi voiau instaurarea în țară a unui regim totalitar, nu doar a unei dictaturi politice, instaurarea unei „lumi noi”, prin distrugerea totală a celei „vechi”. În numele acestei utopii, legionarii introduc în țară un regim al bunului plac, dublând aparatul de stat cu propriile lor structuri statale. Antonescu ripostează: „Dacă sunt două poliții în stat; două justiții; două concepții și două conduceri politice și economice; dacă toți se amestecă, dacă toți ordonă și toți intervin – când vor și cum vor – prăbușirea, în circumstanțele interne și externe în care se găsește țara, va veni vertiginos. Trebuie unitate în conducere. Nu se poate doi șefi de orchestră să conducă, în același timp, aceeași orchestră. În primul rând, trebuie separată guvernarea de partid”. În noaptea de 26–27 noiembrie 1940, poliția legionară asasinează 66 de deținuți din închisoarea Jilava (oameni politici considerați ostili noului regim). La 27 noiembrie, îl asasinează pe economistul și ex-ministrul Virgil Madgearu și, în seara aceleiași zile, pe marele istoric și fostul prim-ministru Nicolae Iorga. Acestor atentate li se adăugau zilnic bătăi, vexațiuni, expuneri la stâlpul infamiei. Se creează astfel o stare de instabilitate în țară.

La 21 ianuarie 1941 legionarii ocupă mai multe cazărmi și posturi de poliție din Capitală. Cu acordul lui Hitler (dar refuzând oferta de colaborare a armatei germane din țară), la 22 ianuarie Ion Antonescu trece la înlăturarea legionarilor. În câteva ceasuri, rebeliunea este înfrântă (de altfel, ea nu se manifestase cu adevărat decât în București). În noaptea de 22-23 ianuarie, H. Neubacher, însărcinatul cu afaceri al Germaniei la București, și E. Hansen, comandantul trupelor germane din România, cer legionarilor să depună armele (în acel moment posibilitățile lor de rezistență erau deja epuizate).

Rebeliunea se încheie cu 416 morți (370 la București și 46 în provincie), între care 120 de evrei. Legionarii prinși sunt arestați și judecați (unii dintre ei nu vor mai ieși din închisoare decât în 1964, trecând din închisorile antonesciene în cele comuniste). Alții, c. 700, sunt recuperați de trupele germane din România și trimiși în Germania. Între ei și Horia Sima, folosit tot timpul războiului ca mijloc de presiune asupra lui Antonescu. La 27 ianuarie 1941 se constituie un guvern format aproape numai din generali și, la 14 februarie, denumirea de „stat național legionar” este abrogată.

Germanii, care pregăteau războiul contra Rusiei Sovietice, aveau nevoie de liniște și siguranță în această zonă a Europei, de unde urmau să pornească atacul. Și cel mai capabil să o asigure li s-a părut Antonescu. De aceea l-au sprijinit. Cu atât mai mult cu cât, în noiembrie 1940, la prima întâlnire cu Hitler, Antonescu, urmărind recuperarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, promite participarea la un război contra URSS.

Antonescu nu a luat parte la campania contra Iugoslaviei în aprilie 1941 (spre deosebire de Ungaria și Bulgaria). La 22 iunie 1941 însă, când începe atacul german împotriva URSS, el ordonă armatei române trecerea Prutului. Intrarea în război nu se face printr-o convenție, care să stipuleze condițiile colaborării cu Germania, și nici printr-o consultare cu factorii politici din țară. Aceștia, liderii liberali și național-țărăniști, ca și regele Mihai I, i-au cerut lui Antonescu, în iulie 1941, după cucerirea prin grele lupte a teritoriilor răpite cu un an înainte, să înceteze ostilitățile cu Rusia Sovietică. La fel îi cer și unii generali, între care șeful Marelui Stat-Major, Iosif Iacobici. Antonescu refuză, considerând că recuperarea celor două provincii era nemijlocit legată de victoria în război și oricum n-ar fi putut rezista presiunilor germane, care, deocamdată, nu se manifestau, dar care

n-ar fi întârziat să se facă simțite, România aflându-se în vecinătatea frontului contra URSS.

Antonescu n-a procedat ca mareșalul Mannerheim, omul politic finlandez, care se oprește după recucerirea Kareliei (nu-i mai puțin adevărat că Finlanda nu se găsea pe frontul principal al operațiunilor militare). Acest fapt va fi, ulterior, un puternic cap de acuzare împotriva dictatorului român. Armata română are un rol important în cucerirea Crimeii (1941–1942), participă la bătălia de la Stalingrad (1942–1943), la luptele din Kuban (1943), apoi, în defensivă, la apărarea Crimeii (1943–1944). Potrivit unor calcule mai noi, pe frontul de răsărit românii au pierdut 624 000 de oameni (morți, răniți și prizonieri).

Campania din stepele rusești s-a dovedit un dezastru național. În timpul ei Antonescu a cerut în mai multe rânduri lui Hitler (în total, va avea 14 întâlniri cu acesta), ca preț al colaborării la război, anularea Dictatului de la Viena. Hitler îi întreține abil iluzia revocării și, pentru a-i îndulci așteptarea, îi oferă administrarea, nu anexarea, Transnistriei (teritoriul dintre Nistru și Bug, unde trăiau, din secolele 18–19, și români). Aici vor fi organizate, în condiții foarte precare, lagăre de concentrare pentru evreii și neromânii din Basarabia și Bucovina (în romanul său *Kaputt*, Curzio Malaparte dă o descriere cu adevărat „dantescă” a acestor lagăre).

Între timp, crește opoziția din țară. Regele declară public, la 1 ianuarie 1943, dorința lui de „pace bazată pe dreptate”. Mihai Antonescu, ministrul de Externe (coincidență întâmplătoare de nume cu I. Antonescu), încearcă să-i contacteze pe anglo-americani prin ambasadele acestora din țări neutre, la Lisabona, Stockholm, Berna, Ankara, Madrid. În septembrie 1943, la Ankara este trimis în acest scop un nou ministru, Al. Cretzianu. Aici se vor desfășura principalele tratative între septembrie 1943 – martie 1944. În paralel, alte tratative vor avea loc la Cairo (martie-iunie 1944) și la Stockholm (noiembrie 1943 – iunie 1944), cu sprijinul liderilor politici din opoziție, Iuliu Maniu și George Brătianu, și al influentului om politic Barbu Știrbei. Anglo-americanii, legați de sovietici, răspund cu mare prudență. Din august 1943 încep să bombardeze regiunea petroliferă de pe valea Prahovei, iar la 4 aprilie 1944 bombardează pentru prima dată Bucureștiul.

Românii voiau să capituleze numai în fața anglo-americanilor, pentru a stăvili astfel „mareea sovietică” ce se apropia. Mai sperau în deschiderea

celui de-al doilea front în Balcani. Din toate discuțiile, s-a obținut doar renunțarea la capitularea fără condiții și tratative directe între mareșalul Antonescu și sovietici. Nici aceste tratative n-au dus la nici un rezultat, Antonescu neacceptând până la urmă condițiile sovieticilor. Opoziția, în schimb, care continuă discuțiile la Cairo, acceptă, la 10 iunie 1944, toate condițiile unui armistițiu. Anglo-americanii nu se mai arată însă deloc interesați. Din aprilie 1944 trupele sovietice intraseră în țară și anglo-americanii lasă România în mâinile rușilor. Între timp, și Antonescu acceptă condițiile acestora din urmă.

• **Sovietizarea.** Sfătuit de cercurile palatului, regele Mihai I se hotărăște să nu mai aștepte evoluția evenimentelor cu Antonescu la cârma statului și, în după-amiaza zilei de 23 august 1944, în timp ce mareșalul se afla în audiență la el, ordonă arestarea lui. Din 20 august Armata Roșie declanșase ofensiva în Moldova, pe linia Iași-Chișinău. România se afla în fața alternativei: ieșirea imediată din război sau ocuparea de către ruși. Cu lovitura de stat de la 23 august 1944, fără ca făuritorii ei s-o fi dorit, s-a ajuns la punerea în practică mai repede a ambelor alternative.

Actul de la 23 august și ieșirea României din războiul purtat alături de Axă determină prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani. Mareșalul german Keitel și generalul Guderian, într-un raport trimis lui Hitler, constatau că schimbarea situației din România „a produs o răsturnare de front extrem de periculoasă, care va duce nu numai la pierderea României, ci și a Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punând în pericol toată armata germană din Balcani”. Iar „pierderea grâului și petrolului românesc constituie o altă mare și grea pierdere pentru Reichul german”. Postul de radio New York declara, la 18 septembrie 1944: „Dezastrul german din România a pecetluit soarta armatelor Reichului din Balcani. Prin întoarcerea României de partea aliaților, Germania este amenințată dinspre sud-est, iar Ungaria se află în pragul prăbușirii. Drumul spre sud-vest care duce la Budapesta, Praga și Viena este deschis... România are o contribuție însemnată la grăbirea sfârșitului războiului”.

În seara zilei de 23 august, la orele 22, printr-o proclamație a regelui, trupele române primeau ordin să înceteze operațiunile contra Armatei Roșii. Oprirea operațiunilor este unilaterală. Sovieticii, fără instrucțiuni de la Moscova, nu știu de ea sau nu vor să știe (nu se încheiase nici un acord cu România) și își continuă înaintarea, în confuzia creată, luând c. 130 000

de prizonieri, soldați și ofițeri, care imediat sunt deportați în interiorul Uniunii Sovietice, unde mulți și-au găsit mormântul.

În timp ce acestea se întâmplau pe frontul din Moldova, în restul țării trupele române luptă cu germanii, care nu iau în considerare propunerea regelui de a se retrage în liniște și, la cererea lui Hitler, trec la o acțiune de pedepsire. Bucureștiul este bombardat (cu acest prilej este distrus Teatrul Național). Noul guvern, condus de generalul Sănătescu, declară război germanilor și cere ajutor Aliaților, care bombardează aglomerările de trupe germane din nordul Bucureștiului. Luptele se încheie cu succes (în țară se găseau 460 000 de militari germani). În total, între 23 și 31 august, trupele române au capturat 56 455 de prizonieri germani (c. 5 000 de soldați și ofițeri germani cad în luptă, iar din partea română 8 500 de morți și răniți).

Patru zile mai târziu, rușii intră într-un București eliberat, pe care îl ocupă ei. La cererea lor, anglo-americanii acceptă ca armistițiul cu România să fie semnat la Moscova, nu la Cairo, cum se prevăzuse inițial, și nu de către toți aliații, ci doar de ruși, în numele Națiunilor Unite. Era evident. România era părăsită de occidentali în mâinile lui Stalin. Antonescu și colaboratorii săi apropiați sunt duși la Moscova. Mai înainte, la 4 septembrie sosise aici și delegația română (din ea face parte și un comunist, Lucrețiu Pătrășcanu, care participase și la actul de la 23 august, alături de Emil Bodnăraș, anume atrași, pentru a ușura un dialog cu Moscova). Delegația nu este primită de Molotov decât la 10 septembrie. Nu se acceptă nici o propunere a românilor la condițiile de armistițiu, deja gata redactate.

Armistițiul e semnat la 12/13 septembrie 1944. România trebuia să întrețină armata rusă de ocupație, să plătească în șase ani o despăgubire în valoare de 300 de milioane de dolari, să participe la război contra Germaniei cu 12 divizii, să pună, practic, la dispoziția sovieticilor toată economia țării, instalațiile ei militare, aeriene, navale, porturile, cheiurile, cazarmile, magaziile, stațiunile meteorologice în completă stare și cu personalul necesar pentru întreținerea lor. Fără să fie menționat între condițiile armistițiului, dar decurgând din acesta, s-a impus României trimiterea în URSS a 100 000 de „muncitori” (astfel vor ajunge în Rusia Sovietică 27 000 de sași și 35 000 de șvabi, invocându-se ca motiv comportamentul minorității germane de la venirea lui Hitler la putere). Aplicarea armistițiului revenea unei Comisii aliate de control, în realitate o comisie sovietică. Faptul precede și anunță înțelegerea ce va interveni la

Moscova, în octombrie 1944, între Stalin și Winston Churchill, prin care Uniunii Sovietice i se acordă 90% influență în România, iar celorlalți Aliați 10%. Invers ca în Grecia.

Românii nu cunoșteau aceste înțelegeri. Și ei participă cu toate forțele economice și militare (c. 540 000 de soldați până în mai 1945) la războiul împotriva Germaniei și Ungariei, ajungând până în Cehoslovacia și Austria. Pierderile lor sunt însemnate (au fost folosiți de ruși în sectoarele de front cele mai expuse), ajungând la c. 170 000 de morți și răniți; financiar, cheltuielile s-au ridicat la mai mult de un miliard de dolari.

România pierde în al Doilea Război Mondial 794 562 de oameni (71 585 morți în Est, 21 035 în Vest, 243 622 de răniți și bolnavi în Est, 90 344 în Vest, 309 533 de dispăruți în Est, 58 443 în Vest) și se alege cu țara ocupată și secătuită. Și, ceea ce era și mai grav, fără nimic bun în perspectivă. În curând, în țară totul începe să se schimbe în sensul dorit de ocupantul sovietic.

Principiul enunțat de Stalin lui Tito în 1944 – „cine ocupă un teritoriu își impune și propriul său sistem social” – începe să fie pus în practică. Probabil că puterile occidentale au crezut inițial că sovieticii nu urmăreau decât să-și impună influența indirectă asupra centrului și răsăritului Europei, care să le asigure securitatea. Nu guverne prietene doreau însă sovieticii, ci pur și simplu sovietizarea întregii zone, satelitizarea ei prin instaurarea de regimuri comuniste. Peste tot ei folosesc ca intermediari partidele comuniste, care, la adăpostul trupelor sovietice de ocupație sau chiar cu sprijinul lor direct, trec la preluarea puterii, cum a fost la Praga în 1948. „Peste tot”, scrie istoricul Vlad Georgescu, „de la Elba la Vistula și Dunăre, preluarea puterii și dărâmarea lumii vechi se făceau prin teroare și violență, sub protecția nemijlocită a trupelor de ocupație și sub ochiul neputincios al observatorilor occidentali.” În fața milioanei de soldați sovietici revărsați asupra Europei, Occidentul părea și, în practică, chiar se dovedea incapabil de vreo reacție.

La București, guvernele unor generali ca Sănătescu și Rădescu, formate din militari și tehnicieni (în absența unei prompte reacții politice din partea național-țărăniștilor, care erau în acel moment partidul politic cel mai puternic și care au refuzat puterea), guverne de tranziție, sunt îndepărtate, ultimul cu brutalitate. Trimisul Moscovei, Andrei Vișinski, în

fața regelui, bate cu pumnul în masă, cerând aducerea guvernului Petru Groza, în timp ce pe lângă Palatul regal defilau trupele rusești.

În guvernul instaurat la 6 martie 1945, comuniștii și vremelnicii lor „tovarăși de drum” dețineau majoritatea. Sovieticii încredințează acestui guvern administrația Transilvaniei de Nord, refuzată guvernelor anterioare. În schimb, îi cer trecerea la stalinizarea României. Împreună cu un decret-lege privind o reformă agrară care fărâmița cu totul proprietatea asupra pământului, dar care era cerută de soldații de pe front și de toți săracii satelor, guvernul Groza trece la epurarea și schimbarea radicală a componenței aparatului de stat central și local, la restrângerea libertății de mișcare în economie, la crearea primelor lagăre de deținuți politici.

Regele încearcă să reziste, profitând de declarația președintelui Truman, potrivit căreia SUA nu semnav tratatul de pace cu România și Bulgaria pentru că nu aveau ca interlocutori guverne reprezentative. Mihai I cere guvernului Groza să demisioneze. Susținut de prezența trupelor de ocupație, guvernul refuză să plece și își continuă opera de comunizare. Atunci regele refuză și el să mai semneze decretul guvernului (așa-numita „grevă regală”). Petru Groza se dispensează și de această semnătură și publică netulburat decretul guvernului în „Monitorul Oficial”.

În țară, tensiunea crește. La 8 noiembrie 1945, de ziua onomastică a regelui, au loc ciocniri între demonstranții comuniști și cei anticomuniști, soldate cu sute de răniți și cu 11 morți. În decembrie același an, la Moscova au loc tratative, pentru găsirea unei soluții, între miniștrii de Externe sovietic, american și englez. Din nou sovieticii au câștig de cauză. Este trimisă la București o comisie aliată, formată din A. Vișinski, A. Harriman și A. Clark-Kerr, ultimii doi, ambasadori ai SUA și Marii Britanii la Moscova, care solicită guvernului Groza să includă doi reprezentanți, fără portofoliu, ai național-țărăniștilor și liberalilor, și să se angajeze că va respecta libertățile democratice și va organiza alegeri libere. Regele încearcă în zadar să obțină demisia guvernului. Reprezentanții SUA și Angliei îi declară limpede că „nu pot proteja pe rege și pe liderii opoziției de urmări” și-l îndeamnă să accepte situația. Regele cedează și, la 4-5 februarie 1946, occidentalii recunosc guvernul Dr. Petru Groza.

Victoria sovieticilor era din nou deplină. Tratatul de pace semnat de România în februarie 1947 la Paris, dincolo de faptul că recunoaște drepturile României asupra Transilvaniei de Nord, impune țării condiții foarte

grele (între ele, cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, prevăzute deja în Convenția de armistițiu) și legalizează prezența militară sovietică, neprevăzând nici un termen de evacuare. Primele alegeri parlamentare postbelice, din 19 noiembrie 1946, sunt truate fără nici o reținere, pentru a asigura victoria comuniștilor și a aliaților lor. O propagandă fără scrupule și oportunismul multora sporesc rapid rândurile Partidului Comunist. Numeroși reprezentanți ai minorităților naționale, maghiari sau evrei, persecutați sau socotindu-se persecutați de vechiul regim, se alătură celor care se îndreaptă spre comuniști. De asemenea, destui legionari, pentru a scăpa de închisori, după o prealabilă înțelegere cu Ana Pauker, se înscriu la comuniști. Dacă în august 1944, Partidul Comunist avea sub o mie de membri, în 1946 ajunge la 717 490, iar în decembrie 1947 la 803 831. Prim-secretar era Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965), dar forța reală în partid o dețin până în 1952 comuniștii veniți de la Moscova: Ana Pauker, Vasile Luca, Iosif Chișinevski, Leonte Răutu.

• **Comunizarea.** Sub directa presiune a comuniștilor, guvernul Petru Groza, emanația acestora, începe să treacă la înlăturarea oricărei opoziții. În iunie 1946 este executat Ion Antonescu și trei dintre colaboratorii săi: Mihai Antonescu, Constantin (Picki) Z. Vasiliu și Gheorghe Alexianu. În octombrie sunt trimiși în temniță aproape toți demnitarii din perioada guvernării Antonescu. În iunie 1946, începuse prima fază a epurării masive a armatei: 5 000 de ofițeri și 10 000 de subofițeri sunt trecuți „în cadrul disponibil” (ulterior, epurarea va continua). În noiembrie începe eliminarea conducătorilor și membrilor organizațiilor de rezistență anticomuniste (56 de așa-ziși criminali de război, între care și generalul Aurel Aldea, unul dintre organizatorii loviturii de la 23 august). În aceeași lună sunt falsificate grosolan alegerile parlamentare, comuniștii și aliații lor fiind scoși învingători cu 79,86% din voturi, adică cu 378 din 414 locuri în Parlament. Principiul lui Stalin: „nu contează cine și cum votează, ci cine numără voturile” funcționase întocmai în România. De altfel, alegerile sunt pregătite de Gheorghiu-Dej împreună cu Vișinski, comisarul sovietic la București. Rezultatele reale nu se cunosc, documentele de arhivă fiind distruse. Unele au scăpat distrugerii. Istoricul Virgiliu Tarău a publicat rezultatele din județele Cluj, Someș și Turda. Din ele reiese o situație exact inversă decât aceea comunicată oficial. Deci nu comuniștii și aliații lor au câștigat cu mare majoritate, ci partidele de opoziție. P.N.Ț. și P.N.L. își retrag din guvern pe cei doi miniștri fără portofoliu pe care îi aveau, E. Hațieganu și M. Romniceanu, declarând alegerile nule. SUA și Marea

Britanie, informate de rezultatele reale, nu reacționează decât formal, prin simple note de protest.

Regele, după ce așteaptă în zadar o reacție din partea anglo-americanilor, acceptă să deschidă Parlamentul la 1 decembrie, validând astfel rezultatul scrutinului (oricum, alegerile nu s-ar mai fi repetat, sovieticii considerându-le corecte, dar prezența regelui la deschiderea lucrărilor împlinea și aspectul formal). Un val de arestări se abate peste țară. Opoziția politică începe să fie lichidată fizic. Liderii partidelor tradiționale, Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Constantin Titel Petrescu, alături de colaboratorii lor, sunt acuzați de „trădare”, „complot”, „spionaj”, judecați, condamnați și închiși în închisorile de la Pitești, Jilava, Ocnele Mari, Sighet, Dej, Aiud, Caransebeș, Craiova, Gherla, Oradea, Suceava sau în lagărele de muncă forțată de la Midia, Poarta Albă, Cernavodă, Bicăz sau cu domiciliu obligatoriu în „satele strategice” din Câmpia Bărăganului. În urma acestor persecuții politice își pierd viața oameni politici și intelectuali de vază precum Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gh. I. Brătianu, M. Vulcănescu, C. Argetoianu, Al. Lapedatu, M. Manoilescu, I. Gigurtu..., generalii Radu Korne, Nicolae Macici, Constantin Pantazi, Mihail Racoviță ș.a. La 6 noiembrie 1947, sunt înlăturați din guvern și liberalii în frunte cu Gh. Tătărescu, care acceptaseră din 1945 să colaboreze cu comuniștii. „Tovarășii de drum” sfârșeau prin a fi definitiv eliminați, locul lor fiind luat de comuniștii moscoviți Ana Pauker și Emil Bodnăraș. Opoziția mai continua să spere în regele Mihai, care era încă pe tron, dar fără nici o putere reală. O simplă prezență. La 10 mai 1946, regele participa la inaugurarea monumentului eroilor sovietici de la București și, la cererea expresă și repetată a generalului sovietic I. Z. Susaikov, îl decora pe Petru Groza cu Ordinul „Serviciul credincios” (!)... El însuși este decorat de Stalin cu ordinul „Victoria” și de Truman cu „Legiunea pentru merit”, pentru contribuția României la înfrângerea nazismului (contribuție care, altfel, nu fusese recunoscută oficial, României neacordându-i-se cobeligeranța la semnarea Tratatului de pace de la Paris). Monarhia părea că se poate acomoda cu regimul. Noii guvernanți, la solicitarea Moscovei, găsesc însă situația anacronică (regimul monarhic fusese abolit la vecinii României: în URSS, în 1917, în Iugoslavia, în 1945, în Bulgaria, în 1946, în Ungaria, în 1946). Cum regele pleacă la Londra în noiembrie 1947, pentru a participa la căsătoria verișoarei sale, principesa Elisabeta (actuala suverană a Marii Britanii și Irlandei de Nord), el este sfătuit să nu se mai întoarcă. Regele se întoarce însă. Și, la 30 decembrie 1947, este silit (amenințat chiar de Gh. Gheorghiu-Dej și Petru Groza) să abdice. România se declară republică populară. Nici o

pedică, nici măcar formală, nu mai stătea de acum încolo în calea instaurării în România a sistemului sovietic. La 13 aprilie 1948 se adoptă o nouă Constituție, după modelul Constituției staliniste din 1936 (în aprilie 1952 se va adopta o alta, care se deosebea foarte puțin de cea anterioară).

O serie de măsuri în domeniul economic distrug structurile existente. Totul se etatizează. La 11 iunie 1948 sunt naționalizate principalele întreprinderi industriale, bancare, de transport, de asigurări, fără nici o despăgubire. Ulterior, sunt naționalizate și micile întreprinderi. Pe această bază se trece la dezvoltarea forțată a unei industrii, mai ales grele, fără respectarea principiilor de rentabilitate și eficiență economică. Se trece la planificarea centralizată a volumului producției și a desfacerii mărfurilor. Încep să fie elaborate planuri anuale și apoi cincinale, foarte încărcate pentru a fi îndeplinite. Totul după model sovietic. În 1949 începe colectivizarea agriculturii, de asemenea forțată, conform unei directive a Biroului Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești. În primii ani de colectivizare, după date oficiale, sunt arestați zeci de mii de țărani pentru refuzul de a se înscrie în gospodăriile colective. Mijloacele de presiune se diversifică între 1954 și 1958, apoi se reia ritmul forțat, până în 1962 fiind colectivizate 96% din terenurile arabile ale țării. Un sistem dur de cote obligatorii îngenunchează țărănimea, iar rezistența la colectivizare victimizează c. 80 000 de țărani, arestați, judecați și condamnați la ani grei de temniță sau executați.

Pe plan politic, sunt desființate toate partidele și organizațiile politice, indiferent de ideologia și atitudinea lor față de programul și țelul Partidului Muncitoresc Român (făurit în 1948, prin unificarea cu Partidul Social-Democrat, de fapt înglobarea selectivă a membrilor săi în cadrul Partidului Comunist). P.M.R. este singurul partid admis (existența, până în 1953, a Frontului Plugarilor, o anexă decorativă a comuniștilor, nu contrazice această afirmație). Orice opoziție și rezistență sunt reprimare și zdrobite fără cruțare. Zeci de mii de oameni, politicieni, ziariști, militari, avocați, clerici ș.a. sau pur și simplu persoane care nu erau de acord cu politica partidului unic, toți sunt arestați și condamnați, justiția fiind complet subordonată politic. Pe întreg teritoriul țării sunt organizate circa 75 de închisori și lagăre (între care aceea de la Aiud pentru legionari sau de la Sighet, în Maramureș, pentru adversarii considerați cei mai periculoși) și au fost arestați circa 250 000 de persoane. Concordatul cu Vaticanul din 1927 este anulat în iulie 1948, iar în august același an

bisericilor li se interzice să aibă școli proprii și cultele sunt puse sub controlul statului. Biserica greco-catolică este forțată să se unească cu cea ortodoxă. Cei cinci episcopi se opun și sunt arestați (patru vor muri în închisoare). De asemenea, sunt arestați peste 600 de ierarhi (mulți ierarhi ortodocși vor împărtăși aceeași soartă). Desființarea Bisericii greco-catolice în România era previzibilă după desființarea ei în Ucraina, în 1946, sub motivul colaboraționismului cu germanii și după congresul panortodox din iulie 1948 de la Moscova. În 1948 se creează Securitatea, care va dobândi repede o foarte tristă faimă. Ea a fost încadrată inițial cu agenți sovietici, deveniți ofițeri superiori români, și cu minoritari, de preferință maghiari sau evrei. Sub directa supraveghere a Securității au loc toate arestările și detențiile din închisori, de pe șantierele Canalului Dunăre-Marea Neagră, din Bărăgan. La ordinul lui Stalin (cărui Gheorghiu-Dej i se supune slugarnic), în iunie 1951, începe, în cele mai inumane condiții, deportarea a 10 288 de familii (34 037 de persoane) în Bărăgan sau în Moldova. În cea mai mare parte erau șvabi din Banat, dar și sârbi, suspectați de a fi „titoiști”. În închisori și lagăre se trece la un regim de suprimare neînchipuit de dur. La Pitești și Gherla, unde se practică așa-numita „reeducare” a lui Eugen Țurcanu, torturile sunt de un sadism înspăimântător. Generalul Radu Korne moare stâlcit în bătaie. Gheorghe Brătianu, marele istoric, e lăsat să se chinuie de dizenterie până moare... la 53 de ani.

În cultură se aplică același model de la răsărit, ca și în toate celelalte domenii. Se distrug sau se rescriu valorile tradiționale. Relațiile cu Occidentul sunt complet întrerupte. Învățământul este reorganizat după modelul sovietic. Se interzice predarea religiei în școli. Până și manualele sunt traduse din limba rusă (limbă care devine obligatorie din clasa a IV-a primară). Prin editura și librăria Cartea Rusă (creată în 1946), Institutul de Studii Româno-Sovietice (1947), Institutul „Maxim Gorki” de limbă rusă (1948), Muzeul Româno-Rus (1948) se duce o intensă politică de rusificare. În 1953 se modifică chiar ortografia. Istoria națională este rescrisă pe baze marxist-leniniste și pe criteriile prieteniei cu Uniunea Sovietică. O nouă lege a învățământului lasă pe dinafară toate cadrele didactice care nu voiau să colaboreze cu noul regim. Vechile institute de cercetare sunt înlocuite cu altele. Dascăli și oameni de cultură valoroși sunt marginalizați sau supuși la tot felul de presiuni și, la cea mai mică împotrivire, arestați. O aspră cenzură se instaurează în țară. Presa de opoziție e interzisă. Ministerul Propagandei este transformat în Ministerul Informațiilor pentru a controla presa, radioul, cinematografia, teatrul. În 1948 erau interzise

8 000 de titluri de cărți și reviste (toate erau trecute într-un volum de 522 de pagini intitulat „Publicații interzise”). Paralel cu înlăturarea valorilor naționale are loc o acțiune asiduă de inoculare a unui nou gen de patriotism, socialist și internaționalist, care pune accentul nu pe iubirea de țară și tradițiile ei, ci pe fidelitatea față de partidul comunist, față de marxism-leninism și atașamentul față de Uniunea Sovietică. Cetățeanul român ajunge supus unei intense campanii ideologice, și mai accentuată între 1956 și 1958, după revoluția ungară, când Gh. Gheorghiu-Dej voia să furnizeze sovieticilor dovezi de fidelitate menite a-i înlesni demersurile de îndepărtare a trupelor sovietice din țară și de a-i consolida puterea, amenințată de reacțiile hrușcioviene împotriva „cultului personalității” lui Stalin.

Pentru intelectualul român schimbarea paradigmei culturale vestice cu cea estică, prin intrarea bruscă a României sub raza de influență sovietică, a fost un șoc puternic resimțit. Sunt acuzați de colaboraționism, de rătăcirii ideologice și de pactizare cu nazismul german, o serie de scriitori, „ceea ce – cum scrie istoricul și criticul literar Mircea Popa – creează panică și derută în rândul scriitorilor, care, de teama represaliilor, se înregistrează masiv în rândurile PCR sau răspund unor comenzi politice imediate, scriind cu frenezie despre traduceri din literatura sovietică, indiferent dacă acestea au anumite calități sau sunt simplă maculatură”. Se creează îndată un nou contingent de scriitori, gata să-și însușească repede și în chip radical lecția noii literaturi promovată de ideologi amenințatori apăruiți peste noapte în coloanele unor ziare ale propagandei de partid (Valter Roman, Iosif Chișinevski, Lothar Rădăceanu, Silviu Brucan, Mihai Moraru, Mihai Novicov, C. I. Parhon, ultimul scriind despre „Vina intelectualilor” în ziarul „Victoria” etc.) care, în dorința de parvenire și glorie, îi vor defăima pe cei de dinaintea lor (vezi cuvintele aspre scrise de Ion Caraion la adresa lui Rebreanu, cele ale lui Oscar Lemnaru la adresa lui Mircea Eliade etc.), astfel încât în curând scena literară va fi dominată de o literatură total aservită ideologiei comuniste. Încep epurările de cărți vechi din bibliotecile publice și edituri. Literatura apuseană e considerată nocivă, periculoasă. Biblioteci particulare sau publice sunt arse și zeci și mii de cărți sunt aruncate la gunoi. Unora dintre arhive li se dau foc (de pildă, arhivei mitropoliei din Blaj în 1948). De teamă, mulți intelectuali renunță de bună voie la cărțile din bibliotecile lor. Corespondența unor importanți scriitori și oameni de cultură este confiscată sau arsă. Renumite reviste literare românești sunt sistate, iar edituri sunt închise. La naștere în schimb Editura Cartea Rusă și se „afirmă” o puzderie de autori

2006

necunoscuți, tendențioși și generații întregi de elevi și studenți vor fi îndoctrinați până la refuz cu literatura omului nou. Aproape întreaga producție editorială este dominată de cartea sovietică. Se traduce și se publică masiv în acei ani de către Editura Cartea Rusă literatură sovietică de actualitate sau consacrată Revoluției sau Marelui Război pentru Apărarea Patriei, cărți tehnice sovietice... Se traduc și scriitori sovietici importanți: M. Șolohov, K. Simonov, Leonid Leonov... După cum constată același Mircea Popa, tirajul mediu la o carte sovietică era de c. 15 000 de exemplare; unele romane precum *Mama*, *Pământ desțelenit*, *Pe Donul liniștit*, *Așa s-a călit oțelul*, *Tânăra gardă*, *Întâmplările unui partizan* apar în 6 până la 8 ediții, fiecare numărând un tiraj de 30–40 000 de exemplare (maximum de tiraj în epoca interbelică era de 15 000 de exemplare). Clasici ruși, ca Lev Tolstoi, cu 40 de titluri, ajung la un tiraj de 500 000 de exemplare, M. Gorki, cu 65 de titluri, la 800 000 de exemplare, Cehov, cu 35 titluri, la 350 000 de exemplare, M. Șolohov, cu un tiraj de 500 000 de exemplare, Ilya Ehrenburg cu 380 000 de exemplare, Alexei Tolstoi cu 100 000 de exemplare, Maiakovski – 185 000 de exemplare. Timp de 15 ani, Cartea Rusă a editat 1 691 de titluri, cu un tiraj global de 19 073 700 de exemplare, la care, dacă se adaugă edițiile de la Editura Tineretului (786 de titluri într-un tiraj de 11 060 000 de exemplare) și de la ESPLA, se obține o cifră totală de peste 2 500 de titluri și un tiraj astronomic de 30 000 000 de exemplare.

Literatura română a fost complet înfeudată celei sovietice, al cărei regim de ocupație s-a resimțit până târziu în mințile unor întregi generații a căror gândire a fost puternic influențată de lecturile lor din tinerețe.

Crește și numărul volumelor de carte achiziționată din URSS, deci carte apărută în limba rusă, care întrece de zeci de mii de ori cartea străină achiziționată, redusă în general la câteva titluri (4 engleze, 2 germane, 2 italiene, 14 franceze, 3 iberice, 4 grecești), în timp ce volumele cu titlul „Cartea sovietică” în Biblioteca Academiei RSR conțin cifre de-a dreptul incredibile: cca 4 000 de titluri în vol. I, 2 114 în volumul II, 2 776 în volumul III, 3 221 în volumul V, 6 693 în volumul VI. Ocupația culturală sovietică a oprit definitiv procesul real de afirmare a literaturii române, care în faza interbelică atinsese un nivel cu adevărat european.

În politica externă, alături de celelalte țări din zona sovietică, România refuză planul Marshall și nu-și trimite reprezentantul său la Conferința de la Paris din 1947, care stabilește modalitățile de distribuire a ofertei americane de reconstrucție a Europei (Cehoslovacia inițial acceptă, dar la cererea lui Stalin, renunță). E nevoită în schimb să intre în Biroul

Informativ al Partidelor Comuniste, creat de sovietici în septembrie 1947 pentru supravegherea comuniștilor din țările satelit (acestora li se adăugau comuniștii din Franța și Italia). „Excomunicarea” Iugoslaviei din Biroul Informativ în iunie 1948 are drept consecință înăbușirea oricărei inițiative proprii a statelor „democrat populare” din centrul și sud-estul Europei. România încheie tratate de colaborare și asistență mutuală doar cu statele subordonate Moscovei, și, firește, înainte de toate, cu Uniunea Sovietică. Tratatul politic cu aceste țări sunt însoțite de acorduri economice, care duc în 1949 la crearea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), cu sediul la Moscova, și de înțelegeri militare, care duc la crearea Tratatului de la Varșovia, la care România aderă, ca membru fondator, în mai 1955.

Zona sovietică a Europei își dădea astfel o organizare proprie în toate domeniile. Europa se rupea în două părți distincte. Iar România cade în partea estică a Cortinei de fier, în lagărul socialist. Noul regim e impus de o țară față de care, de aproape două secole, societatea românească nutrea un sentiment de teamă. Respingerea unui astfel de regim era ideologică și, în același timp, național-populară și istorică. De aici și reacția noii stăpâniri, care anihilează tot ceea ce reprezenta „inteligenția” vechii societăți pentru a putea implementa noua ordine. Reacțiile românești la o astfel de încadrare sunt de altă natură decât în Ungaria, Polonia sau R.D. Germană. În România inițial iau și forma luptelor de partizani, grupuri organizate în munți, cu sprijinul populației, încercând să se împotrivescă cu arma în mână instituirii noii ordini comuniste. Mișcarea Națională de Rezistență, Sumanele negre, Graiul sângelui... sunt organizații de luptă deschise. La sfârșitul lui 1945, Graiul sângelui avea c. 5 000 de aderenți. În general însă, fosta clasă conducătoare românească opune o slabă rezistență. Incapabilă să-și strângă rândurile, mult prea timorată în fața ocupantului sovietic și a ofensivei brutale a nou-veniților în politică, trăind cu fantasma unei ipotetice intervenții anglo-americane, fosta elită românească cedează ușor, lăsând prea repede locul imposturii, arivismului dezlănțuit, nepregătirii, lipsei de criterii morale. Până la un anumit punct, regimul comunist din primii ani s-ar putea compara cu „regimul de la Vichy” din Franța, iar adaptarea cam rapidă la noua realitate cu colaboraționismul.

• **Reacția „mielului blând”.** După înlăturarea monarhiei, PCR își consolidează poziția de lider absolut al vieții politice. Trece însă prin frământări și lupte pentru putere. În februarie 1948, PCR fuzionează cu PSD (în fapt, îl înghite pe acesta din urmă, luând numele de PRM). Un prilej pentru Gheorghiu-Dej de a se debarasa de Lucrețiu Pătrășcanu,

învinuit de „comunism național” și de susținere a unui fantomatic plan de federalizare între Iugoslavia, România, Bulgaria și Albania (Stalin tocmai începuse campania lui contra lui Tito). Pătrășcanu e îndepărtat din minister, din partid și arestat la 24 august 1948. Pătrășcanu încercă să se sinucidă în închisoare. Nu reușește și va fi ucis bestial în ...1954, deci după moartea lui Stalin. Mai dificilă pentru Gheorghiu-Dej a fost îndepărtarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu, oamenii Moscovei din PMR. Lupta pentru putere dintre cele două facțiuni e direct dependentă de ceea ce se întâmplă la Moscova. S-a desfășurat o adevărată întrecere pentru cucerirea favorurilor lui Stalin, fără acordul căruia nici una dintre grupări neputându-se impune. În 1952, și în conjunctura în care Stalin schimba politica față de evrei, pe care până atunci îi încurajase în ocuparea de funcții în țările supuse (susținerea țărilor arabe contra Israelului, „complotul halatelor albe”), Gheorghiu-Dej îi elimină pe cei trei din guvern și din partid. În perioada de dezgheț de după moartea lui Stalin, Gheorghiu-Dej îl elimină fizic și pe Lucrețiu Pătrășcanu. Rezistă și încercării lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski de a-l înlătura pe motiv, de altfel real, că nu acceptă destalinizarea... Gheorghiu-Dej scapă cu abilitate de intențiile lui Hrușciiov de înlocuire a liderilor comuniști din țările satelit în cadrul politicii sale de destalinizare, declarând că partidul comunistilor din România nu avea pe nimeni de reabilitat post-mortem, întrucât în România destalinizarea vieții politice avusese loc deja înainte („Ne-am destalinizat în timpul lui Stalin”) – se aveau în vedere, firește, grupul A. Pauker, V. Luca și T. Georgescu, eliminați din partid din 1952, și grupul M. Constantinescu, I. Chișinevski, îndepărtați în 1957. În acest fel se justificau toate represiunile staliniste din țară și se culpabilizau adversarii pentru toate crimele și atrocitățile. Izbutește să-și mențină poziția nu doar prin șiretenia de care dă dovadă printre tovarășii săi de partid, dar mai ales printr-o atitudine obedientă față de Moscova, atitudine încă o dată demonstrată în 1956, în timpul crizei provocate de revoluția maghiară, el acoperind aducerea forțată în România a lui Imre Nagy și a celorlalți conducători unguri. Mimând absoluta obediență față de Moscova, Gh. Gheorghiu-Dej reușește în 1958 să-l convingă pe N. Hrușciiov să retragă trupele sovietice din România (25 149 de militari). Faptul n-a determinat vreo schimbare majoră în politica României (la nevoie, sovieticii puteau interveni oricând), dar a îngăduit o oarecare libertate de mișcare în cadrele existente. Din aceeași preocupare de a se menține cu orice preț la putere după 1956 și mai ales după 1960, Gheorghiu-Dej schimbă obediența față de Moscova într-o politică contrarie. Pentru aceasta, încetează opresiunea internă ca să

câștige sprijinul populației. Profită de publicarea, în revista Universității din Moscova, a unui studiu semnat de E. B. Valev, care propunea crearea unui complex economic internațional (România, Bulgaria și URSS), cu o suprafață de 150 000 de km² și o populație de 12 milioane. Din România urmau a intra în acest complex 42% din teritoriu și 48% din populație. Un articol de răspuns din „Viața economică” respinge cu duritate planul lui Hrușciiov de reactivare a CAER-ului, în sensul introducerii diviziunii și specializării economice a țărilor socialiste. Aceasta ar fi însemnat trecerea României în rândul țărilor exclusiv agricole. Procesul conflictual cuprinde și sfera politicului. În 1963, pentru prima oară, România votează la ONU altfel decât Uniunea Sovietică. Ulterior, pe măsura acutizării conflictului chino-sovietic, pe care Gheorghiu-Dej se oferă să-l medieze, voturile independente ale României se înmulțesc. Regimul capătă respectabilitate în ochii Occidentului, interesat să slăbească coeziunea Pactului de la Varșovia. În 1956 se reglementează problemele în suspensie între SUA și România, în 1955 acelea cu Grecia, în 1959 cu Franța. Delegații economice românești sunt primite în Elveția, Marea Britanie, Belgia, Olanda, Italia, în Japonia. În 1962 se semnează un acord cu un consorțiu anglo-francez pentru construirea Combinatului siderurgic de la Galați. În august 1963 România e vizitată de ministrul american Orville Freeman, care se convinge că politica lui Gheorghiu-Dej de distanțare de Moscova trebuia sprijinită. Refuzând să secondeze Moscova în dorințele sale de hegemonie asupra mișcării comuniste și muncitorești internaționale, România își ia ca aliați China și încurajările Occidentului. Și, profitându-se de conflictul chino-sovietic, într-o declarație din aprilie 1964 a PMR, cunoscută ca „Declarația de independență”, se afirmă dreptul la libera manifestare al fiecărui partid comunist. Totodată, România, prin Corneliu Mănescu, declară americanilor că va rămâne neutră într-un eventual conflict cu URSS și, prin I. Gh. Maurer, încearcă o mediere a conflictului chino-sovietic, fără împuternicirea Moscovei. Pentru a acoperi eventualele represalii economice sovietice, România se apropie de Paris (vizita lui I. Gh. Maurer la Paris în iulie 1964), de unde primește asigurări de susținere. La București se editează *Însemnările despre români* ale lui K. Marx, manuscrise inedite care condamnau dur politica expansionistă a Rusiei, în special cotropirea Basarabiei, ce putea fi ușor considerată, prin extensie, caracteristică și a regimului sovietic, după cum și era¹. Detașarea lui Gheorghiu-Dej de Moscova trebuie explicată prin

¹ În contrapondere, Hrușciiov, nemulțumit de aceste gesturi de independență ale românilor, nu-și ascunde în *Memoriile* sale aversiunea față de români: „Acești

teama lui de procesul de destalinizare, început după Congresul XX al PCUS (1956), care substituie, în țările „socialiste”, echipele instaurate la putere de Stalin după 1945 și care putea aduce schimbări nedorite și în echipa conducătoare de la București.

În paralel cu deschiderea pe plan extern, în interior încep să se facă simțite semnificative mutații (nu înainte ca țara să cunoască un alt val de persecuții politice între 1958 și 1960). Nemaisprijinindu-se pe trupele sovietice, regimul încearcă să-și creeze o aură de credibilitate. Sistemul polițienesc de până atunci devine mai relaxat. În 1964 sunt eliberați din închisori deținuții politici. Noțiunile de patrie și de națiune încep să fie curățate de conotațiile de sovietism și internaționalism și, odată cu aceasta, sunt reabilitate unele din valorile ostracizate după 1948. Se instalează un climat de relativă toleranță socială și de consens național. Totodată și de timidă liberalizare, chiar dacă structurile interne nu se deosebeau în continuare de cele sovietice.

• **Ultima dictatură.** Pe un astfel de fundal preia puterea, în 1965, Nicolae Ceaușescu (în locul lui Gheorghiu-Dej, decedat pe neașteptate în martie 1965, la numai 64 de ani. A murit de un cancer pulmonar cu complicații hepatice, dar evoluția bolii a fost atât de rapidă, încât în epocă zvonul că a fost iradiat de sovietici era foarte persistent). Gheorghiu-Dej desemnase ca succesor pe Gheorghe Apostol, după ce Ion Gheorghe Maurer declinase funcția. Aducerea lui Ceaușescu în fruntea partidului i se datorează lui I. Gh. Maurer, care, neputând deveni el lider, pentru că era intelectual și considera că nu putea conduce un partid muncitoresc, a impus un om ce continua politica lui Gheorghiu-Dej de desprindere de sub controlul Moscovei cu care el se identificase. Își asigură astfel cariera politică pe mai departe.

Născut la 26 ianuarie 1918, la Scornicești, în Oltenia, într-o numeroasă familie de țărani săraci, Nicolae Ceaușescu intră de timpuriu în „mișcarea revoluționară” (propaganda oficială i-a tot micșorat vârsta începuturilor sale revoluționare de la 16 la 15 și apoi la 14 ani). Pregătirea sa se reduce la cursurile școlii primare din Scornicești. Târziu după 1944

mămăligari nu sunt o națiune, ci o curvă”. Iar Arkadi N. Sevcenko notează spusele lui Hrușciiov în fața lui Kádár și Jivkov: „În România și chiar în rândurile partidului comunist se dezvoltaseră atitudini pernicioase naționaliste și antisovietice care trebuiau retezate de la rădăcină”.

își ia licențe la Academia de Studii Economice din București și Academia de Științe Social-Politice (1970). Arestat de mai multe ori între 1936 și 1944. Apropiindu-se de Gheorghiu-Dej și câștigându-i încrederea, urcă în ierarhia partidului și a statului: membru al CC al PCR (supleant din 1945 și plin din 1952); secretar al comitetelor regionale din Dobrogea și Oltenia, secretar al CC al PRM cu probleme organizatorice (1954–1965), locțiitor al ministrului Agriculturii, între 1948 și 1950, remarcându-se prin duritatea sa în procesul de colectivizare; conduce, între 1950 și 1952, Direcția Superioară a Armatei și este locțiitor al ministrului Forțelor Armate.

La dispariția lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu avea 47 de ani și era cel mai tânăr membru al Biroului Politic al CC al PMR (partid care-și reia, în chiar anul 1965, numele de PCR). Nimic din existența desfășurată până atunci în aparatul de partid nu-i anunța destinul de excepție care va marca atât de profund istoria națională. Chiar alegerea sa în funcția de prim-secretar al Comitetului Central al Partidului a fost considerată de mulți ca o soluție de moment și de compromis în apriga luptă pentru putere declanșată peste noapte, odată cu dispariția liderului ce controlase din 1945 partidul. De o remarcabilă abilitate și șiretenie politică, de o energie inepuizabilă, N. Ceaușescu reușește să elimine, în numai câțiva ani, pe cei mai apropiați tovarăși de drum ai predecesorului său (Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici ș.a.), pentru ca ulterior să-i îndepărteze și pe cei ce-l sprijiniseră în atingerea acestui scop (în primul rând, pe I. Gh. Maurer). Cu o minuție, inteligență și tenacitate impresiionante, N. Ceaușescu își croiește drumul spre stăpânirea absolută a aparatului de partid și de stat și, în cele din urmă, a întregii suflări românești. Devoratoarea sete de putere și orgoliul nemăsurat îl fac să caute nu numai aplauzele și omagiile în imensitatea sălilor și stadioanelor naționale, ci și consacrarea în arena politică internațională. În cei 24 de ani de exercitare a puterii, el rămâne neîndoielnic conducătorul de partid și de stat de pe glob care a primit în audiență cel mai mare număr de personalități și delegații străine, șeful de stat al epocii postbelice care a efectuat cel mai mare număr de vizite oficiale peste hotare. Energiile unei întregi țări au fost mobilizate în vederea edificării și susținerii unui cult al personalității fără egal în istoria României. În inițierea și desăvârșirea acestui destin, rolul soției sale, Elena, rămâne decisiv.

Și în primii ani de la preluarea puterii, până la eliminarea vechii gărzii a lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu continuă să îmbunătățească climatul de destindere moștenit, atât pe plan intern, cât și extern. Măsurile sale

justifică în parte sentimentul de optimism moderat care exista în țară. Planificarea economică acordă o mai mare atenție industriei ușoare și agriculturii, iar produsele acestora sunt mai curând rezervate consumului intern decât exportului. Din 1967 se admite construcția de locuințe proprietate particulară. Între 1968 și 1970 sunt adoptate noi reglementări privind pașapoartele, care au înlesnit temporar circulația persoanelor peste graniță. Se iau măsuri simbolice, dar populare, cum au fost relatinizarea numelui țării (nu România, ci România), adoptarea unei noi Constituții, în 1965, care elimină obediența față de „fratele eliberator”, existență în constituțiile din 1948 sau 1952, reabilitarea mai multor victime din perioada stalinistă, între care L. Pătrășcanu (măsura îi permite îndepărtarea lui Alexandru Drăghici, un rival primejdios, și marginalizarea altora: Chivu Stoica, Gh. Apostol, Al. Bârlădeanu). În învățământ scade întrucâtva ponderea marxismului și crește importanța disciplinelor exacte. Limba rusă aproape dispare din școală. Sunt reabilite sociologia și mai ales istoria națională. În literatură, cel puțin pentru un timp, slăbește atotputernicia realismului socialist. Partidul Comunist își deschide porțile spre oamenii de știință și cultură, ajungând la peste două milioane de membri¹, calitatea de membru de partid fiind obligatorie pentru orice carieră. Cel puțin în teorie, ocuparea unor funcții în universități și administrație nu mai este direct dependentă de originea socială. Numărul turiștilor străini sporește. Occidentul, prin produsele și simbolurile sale, începe să devină o prezență și o mare atracție.

În economie, cu toată forțarea ritmului de creștere industrială (participarea industriei la venitul național sporește de la 44% în 1950, 49% în 1965 la 55,7% în 1981), rata de acumulare din venitul național nu depășește 30%. În plus, mai multe recolte bune (în 1972 se atinge cifra de 16 milioane de tone de cereale) și faptul că exportul de produse alimentare rămâne scăzut (4,1% din valoarea totală a exportului în 1970) determină o oarecare abundență alimentară. Relativul progres economic mergea astfel mână în mână cu o timidă, dar reală destindere internă.

La aceasta se adaugă deschiderea externă. În perioada 1965–1974, România e vizitată de președinții americani Richard Nixon și Gerald Ford, de președintele Franței, Charles de Gaulle, care aduc cu ei bunăvoința

¹ În 1960, la Congresul III, PMR (din 1965, PCR) avea 662 017 de membri și 145 123 de candidați, în 1965 avea 1 221 887 de membri și 189 189 de candidați, în 1969 – 1 915 232 de membri (stagiul de candidat de partid se desființează), în 1974 – 2 462 380, în 1979 – 2 980 970, în 1984 – 3 440 000, în 1989 – 3 824 782 de membri.

Occidentului și ajutorul lui economic. În 1967 Bucureștiul, contrar indicațiilor Moscovei, stabilește relații diplomatice cu Bonnul, România fiind, după URSS, primul dintre statele „socialiste” care face acest pas. În același timp, și tot împotriva cuvântului de ordine venit de la Moscova, menține relațiile diplomatice cu Israelul și după Războiul de șase zile din 1967. Comunitatea evreilor români aderă la Congresul Mondial Evreiesc. Refuzul de a participa la manevrele militare ale Tratatului de la Varșovia este consecvent manifestat. La fel și refuzul de a îngădui manevre străine pe teritoriul național. Ceaușescu propune și o reformă a structurii Tratatului de la Varșovia, care limita hegemonia sovietică (proponere neluată în seamă de Moscova, dar demnă de relevat). Fără consultarea Alianțelor săi din Pactul de la Varșovia, România își reduce efectivele militare de la 240 000 la 200 000. La 7 mai 1966 Ceaușescu se pronunță public pentru desființarea blocurilor militare. La reuniunea Comitetului Politic Consultativ al Pactului de la Varșovia de la București din iulie 1966 delegația sovietică nu reușește să impună o reorganizare instituțională a Pactului de la Varșovia, care să-i dea acesteia un comandament mai eficace din cauza opoziției României. Aceeași opoziție împiedică în plan politic și o condamnare a Chinei comuniste. În prima vizită pe care Ceaușescu o face la Moscova el cere restituirea tezaurului României confiscat de bolșevici în 1918. În aprilie 1967 PCR nu trimite reprezentanți la conferința partidelor comuniste ținută la Karlovy Vary. Istoricul italian Francesco Guida observa faptul că în timpul crizei cehoslovace, între ianuarie–august 1968 nu s-a ținut nici o reuninue a Comitetului Politic Consultativ al Pactului de la Varșovia. Și el presupune, nu fără temei, că nu s-a ținut din cauza poziției României favorabilă principiului după care fiecare țară trebuia lăsată să-și gestioneze singură treburile sale interne. La reuniunile multilaterale de la Dresda și Bratislava România nu participă. În schimb, la mijlocul lunii august 1968 Ceaușescu se duce la Praga și semnează tratatul româno-cehoslovac de amicitie și asistență reciprocă. Comuniștii români nu semnează scrisoarea de amenințare la adresa comuniștilor cehoslovaci din 16 iulie 1968.

Bucureștiul nu numai că refuză să participe la invazia Cehoslovaciei, dar Ceaușescu condamnă public și vehement, prin discursul său din 21 august, din balconul clădirii CC al PCR, acțiunea militară a Tratatului de la Varșovia (URSS, Polonia, RD Germană, Bulgaria și Ungaria). Liderul comunist român riscă atunci un pericol real al invadării țării de trupele sovietice masate pe Prut (într-o întâlnire cu I. Broz Tito, din 24 august 1968, Ceaușescu pune problema unei eventuale retrageri a trupelor

române în Iugoslavia, în caz de atac sovietic. Tito este de acord, cu condiția dezarmării lor). La 4 septembrie Marea Adunare Națională aprobă o lege de înființare a gărzilor patriotice. România nu era, prin toate aceste acțiuni, independentă de Moscova, dar era, dintre toate țările „socialiste”, cea mai îndepărtată de ea. Fapt bine văzut și încurajat de Occident. Pe de altă parte, aceste acțiuni de independență nu deranjau esențial Moscova, pentru că România păstra, pe plan intern, neabătute structurile sistemului instituit de Kremlin. Iar aceste structuri impuneau limite peste care liderii de la București nu-și propuneau să treacă. „Independența” lui Nicolae Ceaușescu în raporturile externe și omnietațata lozincă a „neamestecului străin în treburile interne ale unui stat” porneau din vrerea dictatorului, care înțelegea să facă ce voia la el acasă, nestânjenit din afară. În plus, e de remarcat și faptul că scumpirea petrolului pe piața mondială, după criza iraniană din 1973, face țara și mai dependentă de importurile din URSS și Ceaușescu e atent ca în relațiile cu marele vecin de la Răsărit să nu întindă coarda prea mult. Sovieticii erau, pe bună dreptate, mult mai sensibili la transformările interne din Cehoslovacia și Polonia, care puteau „pune în pericol interesele generale ale comunismului”. În România, aceste interese nu erau defel amenințate.

Stalinismul se menține în economie. Mai mult, el se accentuează, atunci când Nicolae Ceaușescu devine stăpân pe situație. După 1971, rata de acumulare crește la 33,1%, iar procentul investițiilor în industrie la 49%, în timp ce investițiile agricole scad la 13% (în ciuda dublării, între 1970 și 1974, a exporturilor de produse cerealiere și de carne). În anii 1981–1989, ritmul anual mediu de creștere a industriei a fost, potrivit datelor oficiale ale epocii, de 9,6% (5% pe plan mondial). Ritmurile cele mai înalte le au industria chimică – 17,8%, a construcțiilor de mașini – 16,8%, a materialelor de construcție – 13,2%, metalurgică – 11,5%. Producția de oțel ajunge de la 555 000 t în 1950 la 13 milioane t în 1982! În ansamblu, producția industrială totală este în 1982 de 34 de ori mai mare decât în 1950 și de 3 ori mai mare decât în 1970. După 1982, creșterile sunt mai atenuate (apăruse criza de energie), dar ele rămân tot disproportionale. Era evidentă o sforțare dincolo de posibilitățile reale ale țării și care dezechilibrează întreaga economie. Se trece la ambițioase obiective industriale, precum Canalul Dunăre-Marea Neagră, combinate mamut în domeniul industriei petrochimice și siderurgice, în ciuda lipsei minereurilor autohtone (de regulă, până atunci industria românească se dezvoltase relativ în concordanță cu resursele de materii prime interne și cu consumul intern). Se trece la construirea de centrale nucleare,

aeronave, helicoptere, vase maritime de mare tonaj, automobile... În condițiile în care transportul de mărfuri fluvial nu mai reprezenta, la sfârșitul anilor '70, decât 1,1% din volumul total, N. Ceaușescu decide construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră. Invers, când transportul de mărfuri auto reprezenta peste 60% din total, România nu construiește, între 1965 și 1989, decât 112 km de autostradă (București-Pitești, inaugurată în 1969).

La sfârșitul deceniului șapte țara părea a uita penuria atotcuprinzătoare și teroarea poliției politice. Se creează numeroase locuri de muncă. Satele se depopulează. Presiunea demografică la sate încetează. Totul se face însă arbitrar, fără respectarea criteriilor de eficiență economică. O politică de pronunțat voluntarism le înlocuiește. Inevitabil, sunt readuși în prim-plan activiștii de partid, revoluționarii de profesie și îndepărtați tehnocrații. În anii '70-'80, când toate țările est-europene păseau mai mult sau mai puțin timid în direcția unor reforme menite să le apropie de mecanismele economiei de piață, România se angajează, cu toate energiile, în direcția opusă, ba chiar spre un nou stalinism, care blochează treptat angrenajele economice și social-politice ale țării și împinge societatea într-o gravă și atotcuprinzătoare criză.

• **Socialism dinastic.** Un nou curs politic începe să se manifeste după așa-numitele „teze din iulie” 1971 (parafrizare după „tezele din aprilie” ale lui Lenin), enunțate în urma vizitei lui Ceaușescu în China și în Coreea de Nord. Cele 17 teze afirmă rolul conducător al PCR în toate domeniile, cer intensificarea activității politico-ideologice, implicarea totală a mass-mediei în propaganda politică... Cu aceste teze se pune capăt perioadei de relativă liberalizare internă a regimului comunist. „În căutarea unei formule distincte de cea sovietică”, scrie istoricul Florin Constantiniu, „Nicolae Ceaușescu a găsit în China și Coreea de Nord variante ale modelului sovietic care corespundeau viziunii sale – sprijinite pe o atât de firavă cultură marxistă încât, practic, ea era inexistentă – asupra socialismului...” Cuplul Ceaușescu se voia o replică română a cuplului Mao. În evenimentele din China (unde tocmai se desfășura „revoluția culturală”, *n.n.*) ei au văzut în primul rând estomparea partidului comunist în beneficiul liderilor, în speță al perechii conducătoare (în China crește în acei ani rolul lui Jian Qing, soția lui Mao). Cu lansarea tezelor din iulie, Ceaușescu lovește în Ion Gheorghe Maurer, prim-ministru între 1961 și 1974, cu care avusese dispute asupra căilor de dezvoltare a societății, a ritmului și a efortului de industrializare.

Maurer era favorabil unor pași înainte în liberalizarea societății și în extinderea acesteia și spre acele sectoare care n-o cunoscuseră încă. Pentru a-și elimina adversarii, Ceaușescu întărește rolul Consiliului de Stat, al cărui președinte devenise din 1967, aducând sub ascultarea acestuia Consiliul Economic și Consiliul Apărării, și lipsind tot mai mult de substanță Consiliul de Miniștri, condus de I. Gh. Maurer. Din aprilie 1972 anunță instituirea principiului rotației cadrelor, funcțiile demnitarilor devenind dependente de bunul plac al secretarului general și de obediența manifestată față de acesta. În fapt, toate funcțiile puteau intra în rotativa schimbărilor, nu și aceea de secretar general al partidului. Mai mult, în 1974 Ceaușescu impune schimbarea statutelor partidului în sensul că secretarul general să fie ales nu de Comitetul Central ci de Congresul partidului. Practica rotației cadrelor ajunge repede dăunătoare pentru eficiența funcțiilor publice de toate nivelele. În plus, Ceaușescu începe să-și introducă în aparatul de stat și de partid rudele mai apropiate sau mai îndepărtate. În 1973 își cooptează soția, pe Elena, în Comitetul Executiv al partidului, funcție din care aceasta va cuceri repede o influență covârșitoare în toate structurile de conducere, devenind eminența cenușie a noului sistem de putere (motiv pentru care unii istorici, între care Francesco Guida, vorbesc nu de un dictator în România ci de doi).

Tot mai multe măsuri de după 1971 îndreaptă România spre un regim prezidențial, instituit *de iure* în 1974, odată cu înlăturarea lui I. Gh. Maurer din fruntea guvernului și cu alegerea lui Ceaușescu în nou-creata funcție de președinte de republică. Un regim bazat pe cultul personalității „Conducătorului”, apropiat ca spirit, fast și manifestări de cel nord-coreean. Treptat, încurajat de carieriști fără scrupule, se ajunge la un socialism dinastic, în care familia prezidențială monopolizează, practic, toate responsabilitățile și funcțiile-cheie în stat. Partidul, cu toate structurile sale, aparatul de stat central și local, toate organizațiile sociale și profesionale, instituțiile de cultură devin supuse capriciilor unei familii. Iar capriciile înlocuiesc legile. Pentru construcția unor mamuți industriali, Nicolae Ceaușescu face împrumuturi masive (de la 1,2 md. \$, în 1972, datoria externă a României ajunge la 9,5 md. \$ în 1981). Sărind dintr-o extremă-n alta, Ceaușescu trece după 1981 la politica contrarie: nici un împrumut și, mai mult, rambursarea tuturor datoriilor. Dar fără a renunța la politica de industrializare forțată de până atunci. Aceasta determină o creștere masivă a exporturilor, inclusiv de produse alimentare necesare populației și o drastică scădere a importurilor (nici medicamente nu se mai importă). În același timp, după cutremurul din 1977 (7,2° pe scara Richter, cu c. 2 000

de victime), se trece la „sistematizarea” orașelor și satelor. Mai ales Bucureștiul are de suferit de pe urma acestei furii constructive, prin ridicarea unui centru civic în mijlocul orașului, ceea ce duce la demolarea unor întregi vechi cartiere și a unor monumente religioase precum mănăstirea Văcărești. În plan politic, Ceaușescu respinge politica de *perestroika* și *glasnost* inițiată după 1985 de Gorbaciov și își accentuează controlul sufocant asupra întregii societăți.

Viața economică, socială, politică și culturală ajunge strict centralizată. Arbitrariul despotice se accentuează, și megalomania se manifestă nu doar în construcții gigantice, în demolarea unor vechi centre ale marilor orașe, urmată, în ultimii ani, de „sistematizarea satelor”, dar și în dezvoltarea nemăsurată a siderurgiei, cu minereuri de import (România depășește, ca producție de oțel pe cap de locuitor, Marea Britanie), a petrochimiei, cu petrol adus din Orientul Mijlociu. „Indicațiile” tot mai numeroase, fără respectarea unor criterii de eficiență, și diletantismul din mai toate domeniile creează un profund dezechilibru de structură în societatea românească. Rotațiile de cadre se repetă periodic, prilej cu care toți cei care deveneau incomozi erau îndepărtați, iar controlul asupra societății, care accentuează o încălcare vădită a drepturilor cetățenești, se manifestă în toate straturile societății. România nu mai are deținuți politici. Recalcitranții nu mai sunt terorizați, ca altă dată. De cele mai multe ori sunt expediați peste graniță, unde încep să organizeze o activă campanie de conștientizare a opiniei publice europene în legătură cu cele ce se întâmplau în România (activitatea unor scriitori ca Paul Goma, regizori ca Lucian Pintilie, artiști ca Ion Vlad...). În țară prelați ca Gh. Calciu Dumitreasa, Tökes, scriitori ca Mircea Dinescu, Mihai Botez, Dorin Tudoran, Ana Blandiana... aduc în memorie versurile poetului grec Seferis referitoare la altă dictatură, la aceea din Grecia anilor 1967–1973: „Am scris numele ei (al libertății, *n.n.*) pe sabie, dar, din nefericire a suflat vântul și acel nume a fost șters”. Nu era chiar o rezistență activitatea acestor intelectuali și a altora, dar arăta că din România nu dispăruse cuvântul „demnitate”.

Cultul personalității, detestat de români, se bucură, până către jumătatea deceniului 9, de toleranța cancelariilor apusene din cauza politicii de relativă independență pe care Nicolae Ceaușescu o afișa față de Moscova în chestiuni care priveau integrarea și cooperarea în cadrul CAER, Afghanistanul, Kampuchia, Orientul Mijlociu, bugetele militare din cadrul Pactului de la Varșovia ș.a. Cu capital francez și licență franceză în

România se fabrică automobilele Dacia și Olcit. Cresc schimburile comerciale cu Occidentul, care depășesc 1/3 din total. De asemenea cu țările lumii a 3-a. În 1971 România aderă la General Agreement of Tariffs and Trade (GATT), iar un an mai târziu aderă la Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional. În 1973 Piața Comună Europeană acordă României un tratament privilegiat în schimburile comerciale. SUA acordă, de asemenea, României statutul clauzei națiunii celei mai favorizate în 1974, răsplătind politica ei de autonomie. Golda Meir, premierul Israelului, are cuvinte de laudă la adresa lui Ceaușescu, cancelarul Willy Brandt al Germaniei la fel. Președinții Nixon și G. Ford nu numai că vizitează România, dar îl și invită pe Ceaușescu în SUA. Istorici și analiști politici ca Hugh Seton-Watson sau Hélène Carrère d'Encausse scriu cuvinte de prețuire la adresa lui. Ceaușescu joacă rolul intermediarului în conflictul americano-vietnamez, în ameliorarea relațiilor chino-americane, păstrează o strânsă legătură cu China (în august 1978 liderul chinez Hua Guofeng vizitează România), în 1977 Carter îl trimite la București pe ministrul Finanțelor, Michael Blumenthal, care declară sprijinul Americii pentru asigurarea unei independențe reale a României față de URSS. Receptarea lui Ceaușescu în Occident, care deja era afectată după lansarea programului lui Jimmy Carter de apărare a drepturilor omului, începe să sufere și mai tare în valul de schimbări mondiale de după lansarea Inițiativei de Apărare Strategică de către americani la începutul anilor '80. Întreg sistemul sovietic intră în criză, pentru că nu mai poate ține pasul cu cursa înarmărilor. Venirea lui Gorbaciov aduce cu sine o încercare de reformare interioară a sistemului, care e susținută de Occident. Contactul dintre cele două sisteme se face acum direct, la vârf, nemaifiind nevoie de intermediari binevoitori, rol pe care îl jucase și Ceaușescu până atunci. Americanii nu mai susțin în aceste condiții disidenții sistemului sovietic. Dimpotrivă, susțin alinierea la politica de reforme a lui Gorbaciov din partea tuturor. Fapt pe care Ceaușescu nu l-a înțeles. Vizita lui Gorbaciov în România în 1987 consacră ruptura totală. Ceaușescu, prin politica sa din acești ani, izolează cu totul România. La întâlnirea lui Gorbaciov cu G. Bush din 2–3 decembrie 1989, liderul sovietic declară că nu se va opune curentului reformator din țările aflate sub influența sovietică, iar americanii se angajează să nu profite strategic de pe urma schimbărilor. Soarta regimului Ceaușescu era pecetluită. Nu prin împotrivirea deschisă și organizată din interior. Aceasta s-a manifestat slab. Greva minerilor din 1977, nu neapărat cu scopuri politice, a fost urmată de manifestări mai pronunțate politice, dar cu un slab ecou în societate: scrisori ale unor vechi lideri comuniști ca Silviu Brucan, un discurs critic precum acela al lui

C. Pârvulescu la al XII-lea Congres al PCR, intenții de o lovitură militară condusă de generali ca Ion Ioniță, Nicolae Militaru, o scrisoare deschisă a unor vechi dirigenți ai PCR, precum Gh. Apostol, C. Pârvulescu, C. Mănescu, Alex. Bârlădeanu, Gr. Răceanu, S. Brucan. Singura acțiune mai importantă este manifestația muncitorilor de la Brașov din noiembrie 1987, care devastează primăria și sediul PCR local.

În momentul izbucnirii revoltei din decembrie 1989, societatea românească prezenta toate simptomele decadenței: criză economică profundă, structuri politice depășite, osificate, energii sociale blocate, deteriorarea accentuată a valorilor morale și spirituale.

XI. ȘI A VENIT DECEMBRIE '89!

1989 e un an de răscruce pentru comunismul european. Începutul îl face Polonia, unde în ianuarie, cu susținerea generalului Jaruzelski, reapare pe scena politică sindicatul Solidaritatea, în aprilie opoziția intră în Parlament (devenit bicameral), în iunie Solidaritatea câștigă alegerile pentru Senat și Dietă și, în septembrie, formează guvernul Mazowiecki. În Ungaria, în februarie 1989, Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar acceptă principiul tranziției spre multipartidism, în septembrie deschide granițele cu Austria și în octombrie se proclamă a IV-a republică. În Republica Democrată Germană regimul comunist cade în octombrie, sub presiunea unor mari manifestații și după vizita lui Gorbaciov. Erich Honecker lasă locul lui Egon Krenz, care la 4 noiembrie demisionează, și Hans Modrow formează un guvern de tranziție. Între timp, o vizită a lui Gorbaciov la Bonn anunță căderea zidului de la Berlin. Unificarea Germaniei devine o realitate. Cehoslovacia e cuprinsă și ea de valul transformărilor politice radicale. În noiembrie o manifestație la Praga e violent dispersată. Dar acțiunile populare nu încetează, coordonate de Forumul civic al lui Václav Havel. La 27 noiembrie, deopotrivă guvernul și Biroul Politic al CC al Partidului Comunist Cehoslovac demisionează. O lună mai târziu, Gustav Husak lasă locul lui Václav Havel.

În acest răstimp ce se întâmplă în România? Regimul Ceaușescu rezista. Partidul Comunist Român n-avea resurse interne de restructurare a rândurilor sale. Rotația cadrelor, promovată de soții Ceaușescu, îndepărtase posibili oponenți. Oricum însă în partid, care era totuși un partid de masă, intelectualii nu aveau nici o pondere reală și nici în afara

partidului stricta supraveghere sub care ținea regimul dictatorial societatea românească nu îngăduise coalizarea unor centri de putere. De aceea regimul Ceaușescu nici nu este răsturnat decât sub impulsul și cu susținerea forțelor din afara țării, în special a sovieticilor și ungurilor. Aceste forțe încurajează o revoltă populară care, în starea de nemulțumire generală a societății românești, avea nevoie doar de o scânteie pentru a izbucni. Și scânteia e aprinsă la Timișoara la 16 decembrie 1989, pe un fond etno-religios instabil. Agențiile străine de presă, mai cu seamă cele ungare și iugoslave, transmit mii de morți (în realitate, până la 22 decembrie, nu se înregistraseră decât 73 de victime, din care 71 împușcați). Imaginea unei României însângerate șochează Europa. Știrile acestea destabilizează imaginea lui Ceaușescu și întrețin spiritul de revoltă. La 22 decembrie cuplul Ceaușescu părăsește sediul CC al PCR din București cu un elicopter. Abandonați de toți, inclusiv de serviciile de securitate, cei doi sunt arestați în aceeași zi și ținuti la o unitate militară din Târgoviște, până la 25 decembrie, când după un simulacru de judecată Nicolae și Elena Ceaușescu sunt executați. Multe din resorturile interne și externe ale izbucnirii revoltei din decembrie 1989 rămân încă confuze, ascunzăturile ei pierzându-se în lupta pentru putere care a urmat, în intersectarea prea multor interese interne și externe. O comisie parlamentară, ziariști, analiști politici, istorici au încercat, fără succes, să dezvăluie adevărul. Fenomenul de disipare a răspunderilor a făcut ca aceia care nu s-au putut apăra să fie făcuți responsabili de tot ceea ce s-a întâmplat rău în acele evenimente. În decembrie 1989 au murit 1 004 oameni, dintre care 160 până la 22 decembrie, iar numărul răniților s-a ridicat la 3 321, dintre care 1 007 până la 22 decembrie. Enigmatică rămâne în continuare chestiunea „teroriștilor”, care încep să-și facă simțită prezența în toată țara încă din 22 decembrie. De teama lor, inițial răspândindu-se zvonul că aveau intenția eliberării celor doi Ceaușescu, s-a decis executarea acestora. Cu deosebire straniu rămâne faptul că nici unul din acești teroriști n-a fost găsit mort, rănit sau n-a fost făcut prizonier. Prezența „teroriștilor”, întreținută prin mass-media, cu zvonuri din cele mai fanteziste, a creat o atmosferă de teroare în țară. Cele mai multe victime din acele zile, ca și distrugerile materiale, unele însemnate, precum au fost daunele imense aduse Muzeului Național de Artă sau Bibliotecii Centrale Universitare, sunt datorate acestei atmosfere de panică, de nepregătire și sunt de atribuit confuziei care domnea în rândul forțelor armate (cei mai mulți au căzut împușcați de militari, uneori prin schimburi de focuri între diferite grupuri de militari). „Teroriștii” au fost un grup de „diversioniști” care au împiedicat crearea altor centre de putere. Până la urmă, revolta populară s-a transformat într-o lovitură de stat, la care au participat și de care au

beneficiat adversarii lui Ceaușescu din interiorul Partidului Comunist, marginalizații din acest partid, susținuți de armată, de serviciile secrete și de unele puteri străine, în primul rând de Ungaria și URSS. Transferul de putere s-a făcut în mijlocul unei revolte populare în mers, transmisă direct la televizor. Câștigător a fost Ion Iliescu, cunoscut ca opozant al lui Ceaușescu în Partidul Comunist și considerat de mulți un fel de succesor reformator al acestuia. Susținut discret dar evident de sovietici (ei sunt primii care recunosc și Frontul Salvării Naționale, ca putere legitimă, în decembrie 1989), Iliescu devine liderul revoluției (și formal, prin numirea sa ca președinte al Consiliului Frontului Salvării Naționale). Încă înaintea alegerilor din mai 1990, primele alegeri libere după al Doilea Război Mondial din România, lupta politică se dezlănțuie. Țara se află sub sceptrul unui război civil: manifestații și contramanifestații, lupte de stradă, tensiuni interetnice. În ianuarie 1990, FSN hotărăște să participe la alegeri ca „organizație politică reunind personalități și grupuri”. Cele două foste partide istorice, interzise în 1947, Partidul Național Țărănesc, care ia denumirea de Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat și Partidul Național Liberal, reacționează împotriva acestei decizii organizând o mare manifestație la București la 29 ianuarie 1990. FSN răspunde cu o contra-manifestație și cu acest prilej își fac apariția pentru prima oară în Capitală grupuri de mineri, circa 5 000, care sosesc cu trenuri puse la dispoziție de autorități și apără FSN, dispersând grupurile de opozanți. Minerii sunt folosiți ca forță de șoc. Ei vor fi chemați în Capitală și în februarie, iunie 1990 și în septembrie 1991, atunci când apăruseră disensiuni în chiar sânul FSN, între Ion Iliescu și Petre Roman, tânărul și dinamicul nou prim-ministru al României. „Fenomenului Piața Universității” (manifestație continuă anticomunistă organizată în Piața Universității în prima parte a anului 1990) i se pune capăt prin intervenția organelor de ordine la 13 iunie 1990 și a minerilor, între 14 și 15 iunie 1990, care din nou năvălesc în Capitală terorizând-o prin acte de violență, care au marcat profund imaginea României în exterior. Imensul credit acordat de mediile internaționale la izbucnirea revoltei și în prima fază a desfășurării ei se pierde. Vor fi necesari ani în șir până când umbra lăsată de mineriade să se mai disipeze și țara să-și reia locul printre statele europene.

Alegerile din mai 1990, la care au participat 71 de partide și formațiuni (ulterior, numărul lor va crește, la alegerile parlamentare din 1996 înscriindu-se 200, pentru ca mai apoi acest număr să scadă: doar 64 înscrise la alegerile din noiembrie 2004) și unii candidați independenți, au dus la victoria reprezentantului FSN la președinție – Ion Iliescu, cu c. 85% din voturile exprimate și la obținerea de către FSN a majorității absolute în Camera Deputaților (66,31%) și Senat (67,01%). O lună mai

târziu, președintele nou-ales depune jurământul de credință față de națiune. La începutul anului 1991 se deschid lucrările celor două camere ale Parlamentului, care, ca Adunare Constituantă, discută proiectul noii Constituții a țării, adoptată la 8 decembrie 1991, prin referendum. Ulterior, în februarie 1992, sunt organizate alegeri pentru administrația locală (câștigate în marile orașe de opoziție), iar în septembrie 1992 noi alegeri prezidențiale și parlamentare (câștigate tot de Ion Iliescu și de FDSN, noua formațiune politică organizată în jurul lui). Alegerile s-au desfășurat liber, după cum au confirmat observatorii străini prezenți în țară. Ele au reflectat opțiunea de atunci a electoratului și au dat legitimitate noilor organe ale puterii.

Revolta populară și sacrificiul celor din decembrie '89 deschisese astfel perspectiva reinstaurării democrației în România, a sistemului politic pluralist, a revenirii la economia de piață și reintegrarea țării în spațiul politic și cultural european, căruia țara îi aparținuse statornic în ultimele două secole. O revenire deloc simplă în cazul României. Regimul comunist determinase profunde transformări în țară. O industrializare forțată și o urbanizare necontrolată distruseseră vechiul sat (acesta ar fi dispărut oricum, dar nu în acest ritm) și crease un semiproletariat, care nu aparținea nici ruralului, nici urbanului. Burghezia antebelică fusese eliminată. Noua clasă conducătoare se recrutase din cu totul alte elemente. Regimul adusese o nivelare socială, egalitatea între bărbat și femeie, gratuitatea învățământului, sănătății, culturii, alfabetizarea păturilor neștiutoare de carte. Au avut astfel acces la putere noi categorii sociale, din care se recruta și nomenclatura comunistă. Totul a fost o mare experiență socială, politică, culturală. O experiență executată în ritm forțat, dureroasă și străină tradiției și mentalității românești. Pentru a supraviețui, societatea românească a fost nevoită să se adapteze, contorsionându-și mersul istoric. În 1945, la începutul instaurării noului regim, România era al doilea sau al treilea producător de petrol, de gaze naturale sau de grâne în Europa, avea 30% din suprafață acoperită cu păduri, avea energia asigurată, deci și hrană asigurată, în plus, avea o clasă conducătoare cu experiență. Altfel spus, avea toate condițiile de a deveni cu adevărat, către sfârșitul secolului, o „Belgie a Orientului”. Această evoluție normală a societății românești (începută după 1821–1848) este curmată brusc de ocupația sovietică. Ea aduce o ruptură totală de ceea ce fusese și provoacă o răsturnare nefirească în mersul istoric al poporului român, bazată pe o ideologie străină, care e transformată într-o nouă religie. Bilanțul experienței comuniste a fost trimiterea țării, în ultimele două decenii ale secolului 20, în statisticile internaționale, alături de

Albania, cu un venit pe cap de locuitor care, de la 1 la 3, cât era în 1938, comparativ cu cel al statelor apusene, ajunge în 1989 la 1 la 10 sau 14. Experienței comuniste i s-a alăturat experiența unei dictaturi de tip totalitar, care a rupt, o dată în plus, România de restul Europei, ba chiar de restul țărilor „socialiste”, singularizându-i destinul istoric. În lipsa unei continuități de dezvoltare, care a contribuit nu puțin la accentuarea decalajului dintre România și Europa Centrală și Occidentală, în 1989, românii s-au văzut din nou nevoiți să reia totul de la început, ca în 1821, 1859, 1918, 1945, precum în mitul lui Sisif.

România întâmpină de la început mari dificultăți economice: reducerea producției, apariția inflației, a șomajului, inexistența pentru moment a unei piețe externe absorbante pentru produsele românești (până în 1989, cea mai mare parte a exportului românesc era absorbit de CAER), lipsa investitorilor străini. Toate acestea, ca și conflictele sociale, disputele politice, adesea sterile, imposibilitatea constituirii unui guvern de coaliție națională au făcut ca perioada de tranziție „să se dovedească mult mai dificilă și mai dureroasă decât părea la început”. Pe de o parte, societatea românească încearcă să reînnoadă vechiul flux de dezvoltare dintre 1848 și 1944, din punct de vedere al tradiției istorice, religiei, spiritului democratic, economiei de piață – totul, desigur, într-un alt timp istoric și ținând cont de legea sincronismului de dezvoltare cu celelalte zone ale Europei. Pe de altă parte, această societate nu poate face abstracție de ceea ce s-a întâmplat între 1944 și 1989. Nu poate pune, pur și simplu, în paranteză această perioadă. Și atunci elemente ale epocii comuniste persistă sub cele mai diferite forme. Topirea între cele două fluxuri, unul latent, istoric, și altul practic, uman, este foarte dificilă. În fond, este o încercare de a reveni la evoluția naturală a societății cu oameni care timp de 50 de ani au construit o societate care mergea în cu totul altă direcție. Se manifestă o ciocnire între forțele care doresc o trecere rapidă la economia de piață și încadrarea, pe această cale, în Europa, și forțele care se opun unor transformări rapide și care apelează la naționalism, ortodoxism ș.a. pentru a menține România în izolare, dar cu o evidentă identitate națională („nu ne vindem țara”), totul în scopul satisfacerii unor interese personale și de grup de tip mafiot. Corupția și amestecul foarte pronunțat dintre afaceri și politică au paralizat numeroase inițiative.

Societatea românească post 1989 prezintă multe semne de întrebare. Ea se dovedește nepregătită pentru trecerea la o economie de piață și un regim democratic. Nivelul de trai al mării majorități a populației scade vertiginos, în vreme ce o pătură de înavuțiți ai noilor vremuri tinde spre un nivel de trai foarte apropiat de cote occidentale. România devine o țară

în care cenzura nu mai amenință oamenii și inițiativele, chiar și cele mai extravagante. O țară în care pot înflori și valoarea, și mediocritatea agresivă. Dar, peste toți și peste toate apasă nevoia de legitimitate. Criteriile sociale amestecate nu conferă suficientă încredere. Goana după îmbogățire nu înlocuiește vidul politic lăsat de înlăturarea construcției ideologice anterioare. Pe de o parte, nevoia integrării în Europa și în economia de piață împinge guvernanții să adere la structurile europene și să facă tot mai limpezi și mai transparente căile de acces, pe de alta, dorința de îmbogățire se acomodează mai bine cu starea de confuzie a perioadei de trecere. Tendința foștilor reprezentanți ai fostei elite comuniste de a-și păstra poziții importante în noile structuri de putere, dar și concepțiile despre democrație ale liderului FSN și al țării au marcat începuturile spre democrație ale României. Ion Iliescu a avut mari rețineri în a îndrepta țara spre o trecere bruscă spre economia concurențială. S-a temut de „cataclisme sociale”. Interesele oculte, corupția endemică, incompetența au contribuit nu puțin la evoluția extrem de sinuoasă a României postdecembriste. Foștii funcționari de partid, membri ai administrației și ai serviciilor secrete din regimul anterior au acaparat patrimoniul PCR și al organizațiilor din jurul acestuia, astfel că, în momentul în care începe procesul de privatizare în 1991 ei s-au găsit în poziții foarte favorabile, blocând inițial și unele tentative ale capitalului străin de a intra pe piața românească, iar ulterior neîncurajându-l prin legi adecvate. Averea națională a fost astfel devalizată și corupția s-a propagat pretutindeni, devenind principalul inamic al democratizării țării. Numeroasele procese de corupție, fără urmări pentru adevărații și principalii vinovați, au demonstrat, și o fac în continuare, cât de dăunător a fost și este pentru România acest flagel.

Procesul de democratizare a țării se face lent, dar sub presiunile externe înaintază. Numeroase semne arată, chiar din primii ani, ireversibila despărțire de trecutul totalitar. Libertatea de mișcare, libertatea ideilor, a presei, în genere a mass-mediei ș.a., oferă posibilitatea manifestării neîngrădite a tuturor opiniilor și au făcut să dispară barierele din calea legăturilor cu străinătatea. Se destramă sistemul planificat și centralizat. Procesul de privatizare din agricultură, comerț, turism, industrie (încă lent) devine o realitate. Cifrele oficiale indică un fragil început al procesului de macrostabilizare a economiei în 1994 și 1995. Produsul intern brut crește în 1994 cu 3,4% față de 1993, ponderea sectorului privat ajungând la 35%, iar exporturile sporesc cu 22,6%. Aceeași evoluție favorabilă înregistrează și volumul investițiilor de capital străin, care au depășit 1,2 miliarde de dolari în decembrie 1994 (sumă de cinci ori mai mare decât în anul precedent, dar în continuare nesatisfăcătoare). După o

perioadă de guvernare instabilă, sub cele două guverne Petre Roman, între decembrie 1989 și septembrie 1991, și o guvernare de tranziție, condusă de tehnocratul Theodor Stolojan, partidul de guvernământ, care-și schimbă numele din FSN în Partidul Democrației Sociale din România, PDSR, instalează o echipă ministerială sub direcția lui Nicolae Văcăroiu, între noiembrie 1992 și decembrie 1996. Sub toate aceste guverne, mai ales sub ultimul, PDSR promovează o politică de reforme graduale, de transfer controlat de la proprietatea de stat la cea privată. Scăderea galopantă a producției de bunuri și servicii a fost stopată, în 1995 obținându-se chiar o creștere a economiei cu 5%. Guvernul Văcăroiu încearcă să se apropie de țările occidentale. Ezițările acestora sunt mari (efectul direct al repetatelor mineriade). Guvernul semnează mai multe din documentele esențiale privind drepturile omului și libertățile fundamentale. În ce privește minoritățile (10,6% din populație, potrivit recensământului de la 7 ianuarie 1992), după 1989, cadrul instituțional și legislativ a fost schimbat pentru a garanta acestora drepturi egale, potrivit standardelor prevăzute în convențiile internaționale și în documentele CSCE – OSCE. Statutul juridic al minorităților a fost consfințit de noua Constituție. Problemele cele mai multe și mai dificile le are statul român cu minoritatea maghiară: 1 624 959 de maghiari, respectiv 7,1%, la o populație de 22 810 035 de locuitori (1992). În practica vieții politice și publice conducătorii minorității maghiare creează multă agitație. La fel în diverse organisme internaționale. Maghiarii din România, ca toate celelalte minorități, au creat un partid propriu, Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR), partid organizat după criteriul etnic și care, la alegerile parlamentare din 27 septembrie 1992, a obținut 27 mandate de deputat și 12 mandate de senator. România e prima țară care depune la Consiliul Europei instrumentele de ratificare a Convenției-cadru privind minoritățile naționale. Imaginea publică a țării și a guvernanților ei se mai îmbunătățește, dar România pierduse deja un timp prețios în tendința ei de apropiere de Occident. Abia la 1 februarie 1993 România poate semna Acordul de asociere la Comunitatea Europeană (Comisia Uniunii Europene și-a deschis o reprezentanță permanentă la București). În octombrie 1993, România e primită ca membru cu drepturi depline în Consiliul Europei, etapă necesară în integrarea țării în structurile continentului, iar în 1994 semnează Acordul de asociere la Uniunea Europeană. La 22 iunie 1995, România cere oficial primirea în Uniunea Europeană, printr-o scrisoare înmănată ministrului francez însărcinat cu afacerile europene, Michel Barnier.

România post-revoluționară se găsește într-un cadru geopolitic radical schimbat. La sud-vest, Iugoslavia vecină se destramă în 1991 în mai multe state: Croația, Slovenia, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, Serbia și Muntenegru (acestea două din urmă, unite cu regiunile Vojvodina și Kosovo, constituie noua Republică Federativă Iugoslavia). La nord și est, în 1991, se destramă URSS și, pentru prima dată, după 200 de ani (de la 1792), România nu mai are frontieră comună cu Rusia. La nord, nord-est și sud-est devine vecină cu Ucraina (pe o întindere de 639,4 km), iar la est și nord-est, cu Republica Moldova (pe o întindere de 681,3 km). Crearea între Prut și Nistru a Republicii Moldova, stat independent de la 27 august 1991 (cu o suprafață de 33 700 km² și o populație de 4 394 000 de locuitori, în majoritate români), constituie un element geopolitic nou și important. A apărut astfel un al doilea stat român, și politica externă a României și-a îmbogățit dintr-odată posibilitățile de acțiune. Cu toate că între Moldova și România se ajunge la o frontieră deschisă după august 1991, cu toate manifestațiile populare de unire a Moldovei de peste Prut cu România (lungile lanțuri umane de-a lungul Prutului) cele două state nu ajung să se unească. Mai multe cauze au împiedicat unirea. Dincolo de slaba voință politică a elitelor celor două state a fost și faptul că o astfel de unire nu ar fi fost bine primită de Kiev și Moscova (războiul civil din decembrie 1991–martie 1992, de pe Nistru și crearea unei așa-zise republici transnistrene, susținută mai ales de ruși o demonstrează). Unirea a fost înlocuită de formula: „două state, unul alături de celălalt”. În chiar ziua declarării independenței sale – a Republicii Moldova –, România recunoaște noul stat, stabilește cu el relații privilegiate și îl susține pe plan internațional (declarațiile lui Ion Iliescu din timpul vizitei sale la Chișinău, la 18 mai 1992, potrivit cărora România respectă frontierele existente în spiritul Tratatului de la Helsinki și semnarea la 21 iulie 1992, la Istanbul, a acordului ruso-, ucraino-, moldo- român recunosc *de facto* existența separată a statului moldovean).

România simte nevoia unui sistem colectiv de securitate europeană, între o Rusie cu un viitor imprevizibil și un Occident prudent. Desființarea Tratatului de la Varșovia în 1991 a lăsat România în afara spațiilor de securitate. De aceea guvernul român și-a exprimat încă în februarie, septembrie și decembrie 1993 dorința de a deveni membru al Alianței Nord-Atlantice. România e primul stat care semnează propunerea de parteneriat pentru pace lansată de SUA. Ea depune efortul pentru promovarea unor relații privilegiate cu SUA (după o perioadă de neîncredere din partea Washingtonului), sprijină în toate fazele sale

proiectul Edouard Balladur, ce vizează încheierea unor acorduri bilaterale prin care să se reglementeze problemele legate de inviolabilitatea frontierelor. Acceptarea României la 14 septembrie 1994 în Programul de parteneriat cu NATO a fost un prim succes al noii politici externe a României și un prim semn că imaginea lăsată de mineriade începea să se disipeze. La presiunile Occidentului, după tratative lungi și anevoioase, în septembrie 1996, România și Ungaria semnează la Timișoara un Tratat de înțelegere și bună vecinătate. După modelul împăcării franco-germane, Occidentul impunea și Răsăritului o cale identică de reconstrucție a Europei. Anul următor România semnează un Tratat și cu Ucraina. Tratatul, foarte general în formulări și care lăsa multe probleme concrete nerezolvate, a fost semnat în pripă, România sperând că va fi luată în considerație ca posibil membru al NATO la reuninunea de la Madrid alături de țările din grupul Vișegrad. Chiar dacă faptul nu s-a întâmplat atunci apropierea momentului intrării în NATO a fost grăbită.

Începutului ameliorării relațiilor României cu Occidentul îi corespunde și o restructurare a vieții politice interne. Numeroasele scandaluri de corupție, nemulțumirile de pe urma nivelului scăzut de trai încep să dea câștig de cauză partidelor de opoziție. Ele se constituie într-o eterogenă Convenție Democratică din România (CDR), care participă la alegerile parlamentare din 1996 cu programul „Contract pentru România”, document care propunea reformarea radicală a economiei și a administrației în 200 de zile. Garantul acestui program era Emil Constantinescu, rectorul Universității din București, fondator și președinte din 1992 al Academiei Civice, care se considera un fel de Vaclav Havel al românilor și care în noiembrie 1992 este ales și președinte al CDR. El beneficiază de sprijinul lui Corneliu Coposu, liderul PNȚCD, un adevărat reper moral pentru lumea politică românească. Coaliția pe care o conduce Emil Constantinescu câștigă alegerile parlamentare și prezidențiale din 1996 (la cele prezidențiale, în turul II, cu 7 057 906 față de 5 914 579, câte are Ion Iliescu). În cabinetul Victor Ciorbea, format de CDR în decembrie 1996, pentru prima dată intrau și reprezentanți ai maghiarilor. Guvernarea Convenției va fi însă o perioadă de instabilitate politică foarte pronunțată. Partidele care o compuneau nu se legaseră între ele decât din adversitate față de PDSR și Ion Iliescu. După îndepărtarea acestora de la putere între membrii CDR începe o aprinsă dispută politică. Actul de guvernare suferă de o mare ineficiență. În martie 1998 cabinetul Victor Ciorbea e înlocuit de un altul, și mai slab, condus de Radu Vasile, iar din decembrie 1999 de acela al lui Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale, singurul care corespunde împrejurărilor. Două evenimente, unul de natură internă și

altul extern, rețin mai cu deosebire atenția din aceste guvernări: greva violentă a minerilor din ianuarie 1999, căreia cabinetul Radu Vasile îi face față cu mare greutate, și războiul NATO contra Serbiei și Muntenegrului, război în care România pune la dispoziție spațiul său aerian țărilor coaliției occidentale și se opune intenției Rusiei de a ajuta Serbia prin survolarea României (faptul acesta a contat mult în apropierea României de NATO). Incoerența actului de guvernare și instabilitatea politică acută au compromis coaliția de centru dreapta și ideea de alternanță la putere. Emil Constantinescu se retrage din cursa electorală din 2000, recunoscându-și eșecul. PDSR (între timp, prin unirea cu PSDR, cu numele de PSD) și Ion Iliescu câștigă alegerile din 2000 și revin la putere în forță, dominând viața politică a României pentru următorii patru ani (contra lui Corneliu Vadim Tudor, în al doilea tur al prezidențialelor, Ion Iliescu câștigă cu 66,83% din voturile exprimate). Principala sarcină a guvernului nou-instaurat, condus de Adrian Năstase, a fost aceea de a debloca negocierile de aderare la Uniunea Europeană, aderare întârziată de structura anacronică a economiei și de inconsecvența aplicării măsurilor de reformă, ca și de încetinitul ritm al acesteia. Într-o campanie susținută de imagine – reconcilierea lui Ion Iliescu cu fostul suveran al României, Mihai I, căruia i se retrocedează o parte din proprietățile confiscate sub comunism, crearea Parchetului Național Anticorupție (PNA), structură juridică independentă, destinată luptei împotriva mării corupții – ameliorează poziția guvernării PSD în fața Occidentului. Un factor extern, atentatele de pe teritoriul SUA din 11 septembrie 2001, reorientează centrele de putere mondială către lumea arabă și SUA schimbă atitudinea față de noile democrații din Răsărit, care își arătasera întreaga lor disponibilitate în participarea la lupta contra terorismului. Chiar din septembrie 2001 România participă militar, ca aliat *de facto* al NATO, la acțiunile antitero. Și în noiembrie 2002, la reuniunea de la Praga a șefilor de stat și de guvern ai țărilor membre NATO, George Robertson, secretarul general al Organizației, propune invitarea în alianță a României, Bulgariei, Estoniei, Letoniei, Lituaniei, Slovaciei și Sloveniei. Oficial, toate aceste țări intră în NATO la 2 mai 2004.

Totodată, se strâng relațiile cu Uniunea Europeană. De la 1 ianuarie 2002 cetățenii români pot circula fără vize în tot spațiul Schengen. Termenul pentru intrarea în uniune este fixat la 1 ianuarie 2007. În consecință, în octombrie 2003 Constituția, adoptată în 1991, este amendată prin referendum, pentru a-i armoniza prevederile cu legislația europeană. România face eforturi pentru a încheia cele 14 capitole de negociere. Are de înfruntat însă o administrație birocratizată, un întreg sistem de corupție

care paraliza orice inițiativă importantă, multă instabilitate legislativă și incompetență. Negociatorii europeni se lasă greu convinși. În Raportul de țară din 2003, Comisia Europeană refuză României statutul, acordat Bulgariei, de economie de piață funcțională, statut recunoscut abia anul următor, când România reușește în ultimul moment să încheie toate capitolele de negociere. Strădania guvernului Năstase de încheiere a negocierilor cu UE îi scade popularitatea. Reformele economice au efecte negative pe plan social. Acuzațiile de corupție la adresa membrilor partidului de guvernământ (numeroasele atacuri la baronii locali, din județele țării) duc la creșterea în sondajele electorale a partidelor de opoziție, PNL și PD, care, simțind vântul favorabil, se grupează în Alianța Dreptate și Adevăr (D.A.). Alegerile locale din vara lui 2004 sunt un test semnificativ deopotrivă pentru cele două forțe politice în confruntare. PSD câștigă la nivelul primăriilor (1 702 primării, adică 54%, din totalul de 3 137), față de 443 – PNL, 380 – PD, UDMR – 186, PUR – 124, PRM – 82. La votul pentru consiliile județene rezultatul e de 33% PSD și 29% partidele Alianței (care participă la alegeri separat). Atunci când cele două partide ale Alianței candidează pe liste comune, la București și Cluj, adică în principalele orașe ale țării, ele câștigă, estompând victoria PSD la nivelul țării, ca număr de primării. O lecție pe care Alianța și-o însușește, candidând în alegerile legislative din noiembrie-decembrie cu liste comune. Aceste alegeri sunt precedate de câteva momente de interes strategic pentru cele două tabere. PSD încearcă un sistem de regenerare a structurilor sale, bazat pe scrutinul intern, în dorința liderilor de a se debarasa de o parte din personalitățile devenite incomode. Încercarea reușește doar parțial, cei inițial îndepărtați revenind pe liste în preajma scrutinului. În același timp, PSD încheie o alianță electorală cu Partidul Umanist, al magnatului Dan Voiculescu, un partid insignifiant. S-a dovedit o greșeală, utilă doar umaniștilor care, astfel, depășesc pragul de 5% necesar intrării în Parlament, pentru ca apoi să treacă alături de Alianța D.A. În sânul acesteia se produce o schimbare de lider. Din motive de sănătate, cum s-a motivat atunci, Theodor Stolojan, candidatul pentru președinție, se retrage lăsând locul lui Traian Băsescu, primarul Capitalei, reales în vara lui 2004 chiar din primul tur, personalitate politică puternică, charismatică. În cartel electoral cu Partidul Umanist Român, PSD obține în alegerile generale pentru Parlament 41,61% din mandate la Senat și 39,76% la Cameră față de 35,77 % și 33,74% mandate câte obține Alianța PNL-PD. Dar la alegerile pentru președinte Adrian Năstase e înfrânt în turul II de către Traian Băsescu (48,77% – 4 881 520 de voturi,

respectiv 51,23% – 5 126 794 de voturi). România e pusă în fața unei situații inedite: președintele aparține altei formațiuni politice decât aceea căreia îi aparțin cei mai mulți dintre parlamentari. Președintele Traian Băsescu nu acordă formarea guvernului PSD-ului, ci unei coaliții de partide: PNL, PD, UDMR și PUR, prim-ministru fiind desemnat Călin Popescu Tăriceanu. Între timp, guvernul demisionar, al lui Adrian Năstase, tocmai finalizează, la 17 decembrie, negocierile de aderare cu Uniunea Europeană. Tratatul de aderare vor fi semnate la Luxemburg, alături de guvernul bulgar, de guvernul care-i succedă, al lui Călin Popescu Tăriceanu, la 25 aprilie 2005.

Aderarea propriu-zisă are loc la 1 ianuarie 2007, într-o stare de euforie generală. Opinia publică europeană, dominată de păreri comune, multe negative, se concentrează mai curând asupra posibilului impact al intrării României și Bulgariei asupra forței de muncă authtone și asupra creșterii criminalității în Europa unită.

Intrând în Europa românii aveau a se confrunta nu doar cu propriile probleme, ci și cu ale altora. Datorită menținerii puterii leului, a monedei naionale proprii, economic ei nu resimt impactul intrării sub forma unei creșteri de prețuri, cum s-a întâmplat în alte țări europene. Și în 2007 România continuă să prezinte o creștere economică de c. 6%. Impactul e resimțit doar politic, elita guvernantă a românilor nearătându-se la înălțimea momentului, prinsă în frământări nesfârșite între partidele politice, între guvern, parlament și președinție, favorizate de o constituție incapabilă să ofere soluții (se ajunge chiar la suspendarea președintelui, repus însă repede în funcție de un mai mult decât convingător referendum cu 75% din voturi). Intrarea în NATO și aderarea la UE lasă certitudinea unei regăsiri definitive a țării în rândul celorlalte state europene, cu un destin de acum înainte același cu al Europei.

La o cumpănă de veacuri și milenii, românii sunt din nou la o răscruce. Revenirea, căutarea normalității sunt iarăși la ordinea zilei. Construcția structurilor este din nou luată de la început. Numai că, acum, timpul istoric este mult prea grăbit. Cu mentalitățile noastre, adesea ale timpului agrar, riscăm o mișcare istorică prea lentă. Ceea ce, în acest timp fără răbdare, poate echivala cu imobilismul și încremenirea. Ne vom salva nu neapărat cu inteligența noastră – calitate reală și de atâtea ori invocată, adesea ca o compensație –, ci cu disciplina efortului creator. Istoria românilor, spunea filosoful Constantin Noica, e deschisă tuturor posibilităților. Și, evident, și tuturor speranțelor.

BIBLIOGRAFIE*

Lucrări generale

P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, 1812; Idem, *Istoria bisericii românilor*, 1813; A. T. Laurian, *Istoria Românilor*, partea I–III și supl. I, 4 vol., Iași, 1853–1857; E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855; M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, Berlin, 1873; I. N. Șoimescu, *Istoria generală a Românilor din amândouă Daciile*, 3 vol., București, 1889; F. Damé, *Histoire de la Roumanie depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours, 1822–1900*, Bucarest, 1901; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. 1–13, Iași, 1912; E. Pitard, *La Roumanie*, Paris, 1917; D. Onciul, *Curs de Istoria Românilor* (litografiat), București, 1919; I. Ursu, *Aperçu historique sur le passé du peuple roumain*, Paris, 1919; Șt. Meteș, *Istoria neamului românesc*, vol. I, Sibiu, 1922; N. Bănescu, *Historical Survey of the Romanian people*, Bucharest, 1926; Dr. I. Lupaș, *Istoria românilor*, ed. IV, București, 1927; N. Iorga, *Istoria bisericii și vieții religioase a românilor*, vol. I–II, București, 1928; Idem, *Istoria Românilor și a civilizațiilor lor*, București, 1929; P. P. Panaitescu, *Curs de istoria românilor*, București, 1930; S. Mehedinți, G. Vâlsan, *România*, București, 1933; C. C. Giurescu, *Curs de istoria românilor și bibliografie critică*, București, 1934–1935; F. Aaron, *O idee repede de istoria Principatului Țării Românești*, București, 1935; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I–III (în 5 tomuri), București, 1935–1946; N. Iorga, *Istoria românilor*, 10 vol., București, 1936–1939; S. Mehedinți, *Le pays et le peuple roumain*, Paris, 1937;

* Bibliografia, structurată conform capitolelor lucrării, cuprinde exclusiv volume. Dimensiunile ei extinse și ordonarea cronologică au fost determinate de dorința de a oferi cititorului posibilitatea de a urmări evoluția în timp a preocupărilor istoriografice.

R. Seişanu, *La Roumanie, pays latin*, Paris, 1937; R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937; *Enciclopedia României*, editori D. Gusti, C. Orghidan, M. Vulcănescu, D. Botta, vol. I–IV, Bucureşti, 1938–1943; S. Sibilia, *La Romania da Decebalo a Carlo II (visione storica in relazione ai rapporti con l'Italia)*, Bologna, 1939; H. Ursu, *Kurze rumänische Geschichte*, Bukarest, 1941; *Istoria românilor*, (colectiv), 4 vol., Bucureşti, 1960–1964; St. A. Fischer-Galatzi, *Rumania. A Bibliographic Guide*, Washington, 1963; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969; *Bibliografia istorică a României*, vol. I–IX, Bucureşti, 1970–2000; St. A. Fischer-Galatzi, *România în secolul al XX-lea*, New York, 1970; ed. II, Iaşi, 1998; *Istoria poporului român* (colectiv), Bucureşti, 1970; A. Oştea (sub redacţia), *The History of the Romanian People*, New York, 1970; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*, Bucureşti, 1971; *Istoria României. Compendiu* (colectiv), Bucureşti, 1971; *Istoria României în date*, (colectiv), Bucureşti, 1971 (ediţie nouă, 2003); O. Bârlea, *Romania and the Romanians*, Los Angeles, 1977; *Histoire chronologique de la Roumanie* (colectiv), Bucarest, 1977; Em. Condurachi, C. Daicoviciu, *Romania*, Geneva, 1978; *Enciclopedia istoriografiei româneşti* (Şt. Ştefănescu, coordonator), Bucureşti, 1978; *Atlas pentru istoria României* (colectiv), Bucureşti, 1983; C. Castellan, *Histoire de la Roumanie*, Paris, 1984; D. and A. Deletant, *Romania*, Oxford, Santa Barbara, 1985; N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*. Ediţie Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985; Gh. Buzatu (coordonator), *Românii în istoria universală*, vol. I–III, Iaşi, 1986–1988; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1992, ed. II, 1994; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., ed. II, Bucureşti, 1992–1994; M. Botez, *Românii despre ei înşişi*, Bucureşti, 1992; M. Eliade, *Les Roumains. Précis historique*, Bucarest, 1992; Vl. Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, 1992, ed. IV, 1995; B. Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge, 1993; M. Popa, H. C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Bucureşti, 1993; ed. IV, Bucureşti, 2002; M. Ruffini, *Istoria românilor din Transilvania*, Bucureşti, 1993; *Mic Dicţionar Enciclopedic* (colectiv), 5 vol. (A–Q), Bucureşti, 1993–2004; *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. I (A–C), Bucureşti, 1994; *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, ed. II (Şt. Gorovei, M. M. Szekely), Bucureşti, 1994; B. Murgescu, *Istorie românească – Istorie universală (600–1800)*, Bucureşti, 1994; M. Nedelea, *Istoria României: compendiu de curente şi personalităţi politice*, Bucureşti, 1994; I. Alexandrescu, I. Bulei, I. Mamina, I. Scurtu, *Enciclopedia partidelor politice din România (1862–1994)*, Bucureşti, 1995; ed. II, Bucureşti, 2003; N. Djuvara, *Între Orient şi Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Bucureşti, 1995; *Dicţionarul scriitorilor români*, (M. Zăciu, M. Papahagi, A. Sasu, coordonatori), 4 vol., Bucureşti, 1995–2002; *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea* (colectiv), Bucureşti, 1995; A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia şi*

Transnistria (1812–1993), Chișinău, 1995; I. Agrigoroaiei, I. Toderașcu (coordonatori), *Istoria românilor. Compendiu*, Iași, 1996; A. Banciu, *Istoria vieții constituționale din România (1866–1991)*, București, 1996; J. M. Le Breton, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, București, 1996 (ed. originală: Paris, 1994); K. Hitchins, *România. 1866–1947*, București, 1996; Fr. Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Iași, 1996; D. Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, 3 vol., București, 1996–1998; I. Scurtu, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, 1996; J. Fr. Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998 (ed. orig.: Paris, 1996); M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996; ed. II, București, 2002; C. Scorpan, *Istoria României. Enciclopedie*, București, 1997; L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997; C. Durandin, *Istoria românilor*, Iași, 1998; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. II, București, 1998; E. Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859–1991)*, București, 1998; M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea ș.a., *Istoria României*, București, 1998; I.-A. Pop, *Românii și România. O scurtă istorie*, București, 1998; K. Hitchins, *Românii. 1774–1866*, București, 1998; *O istorie a românilor. Studii critice* (coordonatori: Stephen Fischer-Galați, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop), Cluj-Napoca, 1998; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX: 1918–1948*, București, 1999; I. Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866–1938*, București, 2000; D. N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–1999. Dicționar*, București, 1999, ed. III, revăzută, București, 2003; I. Alexandrescu, I. Bulei, I. Mamina, I. Scurtu, *Enciclopedia de istorie a României*, edițiile I–III, București, 2000–2003; *Istoria românilor* (Academia Română, colectiv), vol. I–VIII, 9 tomuri, București, 2001–2003; *Enciclopedia limbii române* (coordonator M. Sala), București, 2001; I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, vol. I–IV, București, 2001; L. Boia, *România, țară de frontieră a Europei*, București, 2002; G. Castellan, *Histoire du peuple Roumain*, Paris, 2002; Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ed. III, București, 2002; Cr. Păiușan, N. D. Ion, M. Retegan, *Regimul politic din România. O cronologie politică (1945–1989)*, București, 2002; I. Scurtu, *Istoria contemporană a României, 1918–2001*, București, 2002; N. C. Nicolescu, *Șefii de stat și de guvern ai României (1859–2003). Mică enciclopedie*, București, 2003; *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918–2001)*, (colectiv), I–II, București, 2003.

Lucrări speciale

II. Originile

V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, ed. revăzută, București, 1982; Idem, *Dacia. An Outline of the Early Civilisation of*

Carpatho-Danubian Countries, Cambridge, 1928 (trad. rom. după originalul în franceză, ed. R. Vulpe, București, 1976); V. G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929; Idem, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937; V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene*, București, 1937, ed. V, București, 1972; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945; Idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1951; C. Daicoviciu, I. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951; Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1937-1948*, București, 1957; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, București, 1958; F. R. Florescu, *Monumentul de la Adamclissi. Tropaeum Traiani*, București, 1961; *Fontes ad Historiam Dacoromaniae pertinentes. Izvoare privind istoria României, I. De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, 1964; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, ed. II, 1972; M. Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris, The Hague, London, 1965; V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1965; D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei. Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966; Idem, *Romania before Burebista*, London, 1967; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, București, 1967; Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1969; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969; D. Berciu, *Lumea celților*, București, 1970; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1970; *Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970; A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970; D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971; D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971; M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1972; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1972; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974; E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974; Vl. Dumitrescu, Alexandra Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucarest, 1974; *Inscriptiones Daciae Romanae*, din care au apărut volumele I, București, 1975; II, 1977; III/1, 1977; III/2, 1980; III/3, 1984; III/4, 1988; V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1975; D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest-Amsterdam, 1975; D. Berciu, *Daco-Romania*, Geneva-München-Paris, 1976; I. Glodariu,

Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World, Oxford, 1976; P. Roman, *Cultura Coșofeni*, București, 1976; N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976; R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976; E. Comșa, *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, vol. I-II, București, 1976-1977; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.*, București, 1977; E. Comșa, *Bibliografia paleoliticului și mezoliticului de pe teritoriul României*, București, 1978; M. Petrescu-Dâmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria dacilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978; Al. Barnea, I. Barnea, I. B. Cătănciu, M. Mărgineanu Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, București, 1979; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979; Mioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979; E. Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980; M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980; V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1981; Al. Suceveanu și colab., *Les thermes romains* (Histria, VI, sub redacția D. M. Pippidi), București-Paris, 1982; V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983; *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae*, sub coordonarea generală a lui D. M. Pippidi și I. I. Russu, cuprinde seria *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*, din care au apărut volumele I, 1983; II, 1987; V, 1980; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983; C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983; D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984; H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984; M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani. II. Monumente romane*, București, 1984; M. Gramatopol, *Portretul roman în România*, București, 1985; S. Marinescu-Bâlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Iași, 1985; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986; E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României*, București, 1987; Em. Condurachi, *Daco-Romania antiqua*, București, 1988; Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia before Dromichaites*, București, 1988; R. Vulpe, *Columna lui Traian, monument al etnogenezei românilor*, București, 1988; H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, București, 1989; P. Alexandrescu, W. Schuller, *Histria*, Konstanz, 1990; V. Mihăilescu-Bârliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991; V. Vasiliev, I. A. Aldea, H. Ciugudean,

Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice. Așezarea fortificată de la Teleac, Cluj-Napoca, 1991; I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992; I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. I–II, București, 1993; I. Glodariu, I. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1993; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993; V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993; M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994; D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994; E. Cizek, *L'Empereur Aurélien et son temps*, Paris, 1994; V. Dergaciov, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, Chișinău, 1994; O. Larina, *Culturi din epoca neolitică*, Chișinău, 1994; O. Levițki, *Culturile Hallstattului timpuriu și mijlociu în Moldova*, Chișinău, 1994; V. Sorokin, *Civilizațiile eneolitice din Moldova*, Chișinău, 1994; C. M. Tăulea, *Romula-Malva*, București, 1994; V. H. Baumann, *Așezările rurale antice în zona gurilor Dunării*, Tulcea, 1995; C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995; S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași, 1995; I. Bozic, *Începuturile istoriei Moldovei*, Chișinău, 1996; C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier–IIIe siècles)*, București, 1996; D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul*, I, Cluj-Napoca, 1997; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997; V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997; C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la începutul antichității*, București, 2000.

III. Continuitatea

Vezi punctele de vedere ale istoriografiei maghiare în: A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940; R. Makkai, L. Galdi, *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942; *Transylvania and the Theory of Daco-Rumanian Continuity* (colectiv), Budapest, 1991; *Histoire de la Transylvanie* (colectiv), Paris, 1992.

Pentru continuitate, vezi:

A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, Iași, 1884; V. Pârvan, *Contribuții la istoria creștinismului daco-român*, București, 1911; Al. Philippide, *Originea Românilor, I, Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique. Le peuple roumain et sa langue*, București, 1937; *O enigmă și un miracol istoric poporul român*, București, 1997; Idem, *Le problème de la continuité*, Bucarest, 1944; C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963; Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolele III–IV*, București, 1965; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, București, 1966; C. C. Giurescu, *Transylvania in the history of Romania*, Bucharest, 1969; *Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoarele istoriei României, II. De la anul 300 până la anul 1000*, București, 1970; L. Bârbu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V (Cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973; C. C. Giurescu,

Formarea poporului român, Craiova, 1973; Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974; Șt. Pascu, P. Diaconu (red. resp.), *Relations between the autochthonous populations and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975; *Inscriptiones intra fines Dacoromaniae repertae Graecae et Latinae anno CCLXXIV recentiores. Inscriptiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România* (ed. Em. Popescu), București, 1976; O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976; E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII*, București, 1977; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978; L. Bârză, *La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, București, 1980; V. Mihăilescu-Bârliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980; I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981; S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981; D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI*, București, 1981; C. Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 500*, Milano, 1982; I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV*, Iași, 1982; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984; St. Brezeanu, *La continuité daco-romaine. Science et politique*, Bucarest, 1984; studiul *Romanitatea orientală în mileniul marilor migrații*, în curs de apariție, pe care, cu permisiunea autorului, l-am folosit în mai multe rânduri pentru diverse aspecte ale istoriei strămoșilor și românilor în primul mileniu; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuții arheologice la problema formării poporului român*, Iași, 1988; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988; L. Bârză, St. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1992, ed. II, 1994; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane)*, Oradea, 1993; Gh. Postică, *Românii din Codrii Moldovei în Evul Mediu timpuriu (Studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Chișinău, 1994; A. Bejan, *Banatul în secolele IV–XII*, Timișoara, 1995; I. I. Russu, *Obârșia tracică a românilor și albanezilor, Der Thrakische Ursprung der Rumänen und Albanesen*, Cluj-Napoca, 1995; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III–IV*, Timișoara, 1996; D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în sec. IV–XI d. Hr.*, Iași, 1996; Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV–XI*, București, 1997.

Pentru creștinarea daco-românilor, vezi:

D. Păcurariu, *Istoria bisericii române și a vieții religioase a românilor*, 2 vol., București, 1908–1909; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911; I. Barnea, *Arta creștină în România I. Secolele III–VI*, București, 1979; M. Păcurariu, *Istoria bisericii române*, 3 vol., București, 1990–1991; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988; D. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XVI-lea*, Iași, 1991; N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997; contribuțiile lui I. Barnea, C. Daicoviciu, K. Horedt, N. Gudea, M. Macrea, D. Protase, D. Tudor, I. I. Rusu, V. Baumann, L. Bârză, B. Mitrea, D. Benea, Cloșca Băluță ș.a.

Pentru formarea limbii române, vezi:

Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1901; Th. Capidan, *Les Macédo-Roumains*, Bucarest, 1943; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960; S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961; *Istoria limbii române* (colectiv), vol. I, București, 1965; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967; Idem, *Elemente autohtone în limba română, Substratul comun româno-albanez*, București, 1970; I. Pătruș, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj-Napoca, 1974; M. Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord și sud-dunăreană)*, București, 1975; S. Pușcariu, *Limba română*, București, 1976; C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1978; Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, 1978; I. Coteanu, *Originile limbii române*, București, 1981; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romanică*, București, 1981; I. Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985; I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985; G. Ivănescu, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1986; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, 1987; I. Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994; H. Mihăescu, *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucarest, 1995; N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, București, 1997.

IV. În structuri feudale

D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904; I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527–1538)*, Wien, 1908; Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul în veacul al XVII-lea*, București, 1921; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925; I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la*

2 iulie 1504, București, 1925; I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, București, 1928; V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928; G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Bucarest, 1929; C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943; I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944; Idem, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944; Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944; G. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; R. Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele IV–XVI)*, București, 1957; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I–III, București, 1958–1965; M. P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane: Iancu de Hunedoara*, București, 1974; E. I. Vărtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1960; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii* (volum colectiv), București, 1964; P. P. Panaitescu, *Obștea jărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV–XVI)*, București, 1965; Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965; D. C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, București, 1966; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I–III, București, 1967; D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I–II, București, 1968; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV–XVII)*, București, 1968; Al. V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1971; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1971; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972; H. Ursu, *Moldova în context politic european (1518–1527)*, București, 1972; D. C. Giurescu, *Țara Românească în veacurile XIV–XV*, București, 1973; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I–II, București, 1974; R. Popa, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974; Mihai Viteazul. *Culegere de studii* (volum colectiv), București, 1975; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976; G. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*,

București, 1977; A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978; Petru Rareș (volum colectiv), București, 1978; T. Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621–1672)*, București, 1979; *Geschichte der Sachsen auf dem Gebiete Rumäniens* (volum colectiv), Bukarest, 1979; G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. I–III, București, 1980, 1989, 1997; *Constituirea statelor feudale românești* (volum colectiv), București, 1980; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980; *Istoria dreptului românesc* (lucrare colectivă), I–II, București, 1980–1983; Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, București, 1981; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, București, 1982; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983; N. Stoicescu, *Radu de la Afumați*, București, 1983; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, București, 1984; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. revăzută, București, 1984; S. Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656–1688)*, Cluj-Napoca, 1986; K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986; Al. Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987; M. Cazacu, *L'histoire du prince Dracula en Europe Centrale et Orientale (XVe siècle)*, Genève, 1988; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* (lucrare colectivă), București, 1988; Th. Năgler, *Geneza evului mediu românesc: studii critice*, Cluj-Napoca, 1988; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988; *Constantin Brâncoveanu* (volum colectiv), București, 1989; *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, București, 1989; *Kurze Geschichte Siebenbürgens* (volum colectiv), Budapest, 1990; T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991; I. A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cnezale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991; P. Chihaia, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993; M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, 1993; W. Myss, *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur, 1993; Th. Năgler, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciadă și Imperiul mongol*, București, 1993; I.-A. Pop, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (sec. IX–XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvănene*, (colectiv), Cluj-Napoca, 1994; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, București, 1994; I. Toderașcu, *Permanențe istorice românești. Factorii unității românești*, Iași, 1994; J. Nouzille, *Transilvania, țară de contacte și conflicte*, București, 1995; V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Iași, 1995; *Aromânii: istorie, limbă, destin*, (volum colectiv), București, 1996; Gh. I. Brătianu, *Adunările de Stări în Europa și în Țările Române în Evul*

Mediu, București, 1996; I. Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (secolele XIV–XVI)*, București, 1996; C. Felezeu, *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688)*, Cluj-Napoca, 1996; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ed. II, București, 1996; I.-A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX–XIV*, Cluj-Napoca, 1996; V. Ciobanu, *Românii în politica Est-Central europeană. 1648–1711*, Iași, 1997; C. Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997; Șt. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997; I. A. Pop, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ed. II, București, 1997; I. Toderașcu, *Unitate medievală românească*, București, 1998; A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII–XVI)*, București, 1999; I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania, 1440–1514*, București, 2000; Ș. Papacostea, *Evul Mediu românesc*, București, 2001.

V. Rezistență și supunere

A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, Iași, 1880; I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești. Răzmerițele și politica lui din afară (dimpreună cu întâmplările atingătoare din Țările Române)*, vol. I, București 1904 și vol. II, partea I, București, 1907; C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 3 vol., București, 1935; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936; Idem, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944; P. P. Panaitescu, *D. Cantemir. Viața și opera*, București, 1958; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, red. resp. M. Berza, București, 1964; M. Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVIII*, Sibiu, 1968; Șt. Ionescu, P. I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969; C. Rezachevici, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1969; N. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969; C. Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969; M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1974; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974; *Mihai Viteazul (culegere de studii)*, red. resp. P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, București, 1975; Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976; V. Cădea, *Răștiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980; V. Georgescu, *Le terme de Romanus et ses équivalents et dérivés dans l'histoire du peuple roumain*, Rome, 1982; V. Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983; Șt. Andreescu, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1985; I. Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românilor*, București, 1985; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I–II, București, 1986–1987; R. Theodorescu, *Civilizația*

românilor între medieval și modern: orizontul imaginii (1550–1800), 2 vol., București, 1987; G. I. Brătianu, *Marea Neagră*, 2 vol., București, 1988; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I–III, București, 1990–1991; G. Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991; M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1994; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ed. II, București, 1994; N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, 1995; *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1995; I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, 1995; M. Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996; H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, București, 1996; V. Papacostea, *Tradiții românești de istorie și cultură*, București, 1996; C. Rezachevici, *Cronologie critică a domnilor din Țara Românească și Moldova 1324–1881, Secolele XIV–XVI*, București, 2001.

Pentru conjunctura internațională de dezvoltare istorică a Țărilor Române, vezi:

V. Mihordea, *Les Principautés roumaines dans la presse française au XVII-e siècle (1600–1699)*, Bucarest, 1932; G. Lebel, *La France et les principautés danubiennes*, Paris, 1955; C. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962; K. Hitchins, *Rumanian National Movement in Transylvania, 1780–1848*, Cambridge, Massachusetts, 1969; Vl. Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române. 1750–1831*, București, 1972; H. Ursu, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, București, 1972; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978; V. Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699–1848*, București, 1980; M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, București, 1981; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983; K. Hitchins, *The Idea of Nation: The Romanians of Transylvania, 1691–1849*, București, 1985; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986; L. Boicu, *Principatele Române în raporturile internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986; L. Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1780 și 1848*, București, 1986; Ch. Boutant, *L'Europe au grand tournant des années 1680. La succession politique*, Paris, 1988; C. Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu, Zărnești, 1690*, București, 1989; M. Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994; K. Hitchins, *The Romanians. 1774–1866*, Oxford, 1996; H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, București, 1996; E. Zöllner, *Istoria Austriei*, I–II, București, 1997.

Pentru perioada fanariotă și fanariotism, vezi:

Ch. Pertusier, *La Valachie, la Moldavie et l'influence politique des Grecs du Phanar*, Paris, 1822; M. P. Zallony, *Essai sur les Phanariotes*, Marseille, 1824;

A. D. Xenopol, *Epoca fanariotă, 1711–1821*, Iași, 1892; I. C. Filitti, *Le rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Bucarest, 1901 (trad. rom., București, 2002); S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I–II, Sibiu, 1929–1930; N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1937; N. C. Bejenaru, *Un nou mod de a privi epoca fanarioților*, Iași, 1943; L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966; Al. Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea. 1700–1821*, București, 1968; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I–II, București, 1969; Vl. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines, 1769–1831. Répertoires et textes inédits*, Bucarest, 1970; Vl. Georgescu, *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750–1831*, Boulder-New York, 1971 (trad. rom., București, 1972); Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972; V. Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775–1900)*, Iași, 1980; A. Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798–1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines, și Phanar, Phanariotes, Phanariotisme*, în *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'âge moderne*, Bucarest, 1980; O. Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale*, München, 1983; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, 2 vol., București, 1984; P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984; Fl. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985; *La Révolution Française et les Roumains*, ed. Al. Zub, Iași, 1989; D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, București, 1989; S. Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 1990; G. I. Brătianu, *Adunările de Stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, București, 1996; *Church and Society in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1997; D. Radoslav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997; Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă. 1718–1739*, București, 1998; P. Teodor, *Sub semnul luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, 2000; S. Brezeanu, C. Iordan, H. C. Matei, T. Teoteoi, Gh. Zbucnea, *Relațiile româno-elene. O istorie cronologică*, București, 2003; P. Scalcău, *Grecii din România*, București, 2003, ed. II, 2005; M. Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române. 1711–1821. Mică enciclopedie*, București, 2004.

VI. Trezirea națională

N. Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849; F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1849; A. T. Laurian, *Die Rumänien der Österreichischen Monarchie*, 3 vol., Wien, 1849–1852; N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850; I. H. Rădulescu, *Le Protectorat du Tzar ou la Roumanie et la Russie*, Paris, 1850; B. Catargi, *État social des Principautés danubiennes*, Bruxelles, 1855; G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute*

de ani, 2 vol., Sibiu, 1890; T. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale Românilor de sub Coroana ungară*, 8 vol., 1904–1915; Z. Păclișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din 1790–1792*, București, 1923; S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, 2 vol., Sibiu, 1929–1930; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române. 1821–1822*, București, 1945; L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966; K. Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transylvania. 1780–1849*, Cambridge, Massachusetts, 1969; Al. Dușu, *Romanian Humanists and European Culture...*, Bucharest, 1977; D. Prodan, *Răscola lui Horea*, 2 vol., București, 1984; Idem, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. revăzută, București, 1984; P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986; L. Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790 și 1848*, București, 1986; M. Ruffini, *Istoria românilor din Transilvania*, București, 1993; A. Răduțiu, L. Gyemant, *Repertoriul izvoarelor privind Transilvania, 1690–1847*, Cluj-Napoca, 1995.

Pentru revoluția lui T. Vladimirescu, vezi:

I. Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti și revoluțiunea din anul 1821, supranumită zăvera...*, București, 1874; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române, 1821–1822*, București, 1945; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971; D. Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les pays roumains*, Bucarest, 1973; M. T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978; G. D. Iscriu, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1982; D. A. Lăzărescu, *Imaginea poporului român în conștiința europeană. 1821*, vol. III, Oradea, 1995.

Pentru perioada dintre 1821 și 1848, vezi:

E. Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie; ses résultats probables, son influence présumable*, Paris, 1822; I. H. Rădulescu, *Le protectorat du Tzar ou la Roumanie et la Russie*, Paris, 1850; G. Meitani, *Acțiunea diplomatică a Europei față de Principatele Române între anii 1821 și 1834*, București, 1903; I. C. Filitti, *Les Principautés roumaines sous l'occupation russe (1828–1834)*, Bucarest, 1904; P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, 2 vol., Paris, 1905; R. Rosetti, *Acțiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze*, București, 1914; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic. 1834–1848*, București, 1915; D. Goleescu, *Însemnare a călătoriei mele în anii 1824, 1825 și 1826*, Ofen, 1826, București, 1915; D. V. Barnovski, *Originile democrației române. „Cărvunarii” și constituția Moldovei din 1822*, București, 1922; I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, București, 1934; F. Aaron, *O idee repede de istoria Principatului Țării Românești*, București, 1935; C. Gane, *Acum o sută de ani. Cronică lunară a anului 1834*, 2 vol., București, 1935;

B. I. Lungu, *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1836*, Paris, 1935; G. Vântu, *Primele proiecte de organizare a țărilor române*, București, 1941; E. Vârtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-democraticești în Moldova la 1802*, București, 1946; C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul sec. XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice...*, București, 1957; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834–1849*, București, 1967; I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969; V. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831–1848*, Bucarest, 1972; G. Penelea, *Les foires de Valachie pendant la période 1774–1848*, Bucarest, 1973; V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țăările române în secolul al XIX-lea*, București, 1976; A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977; *Istoria orașului Iași* (colectiv), vol. I, Iași, 1980; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980; E. Negruțiu, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea; contribuții demografice*, Iași, 1984; M. Dumitrescu, *Politica lui Napoleon I față de țăările române*, București, f.a.; N. Isar, *Școala Națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818–1859)*, București, 1994.

Asupra revoluției de la 1848, vezi:

C. Goleșcu-Vartic, 1848. *Zile revoluționare*, București, 1898; S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în 1848–1849*, 5 vol., București, 1946; S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965; V. Chereșteșiu, *Adunarea de la Blaj*, București, 1966; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834–1849*, București, 1967; I. D. Suci, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968; P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972; M. Platon, *Dacia literară*, Iași, 1974; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974; C. Zane, N. Bălcescu, *Opera, omul, epoca*, București, 1975; Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania*, București, 1977; An. Iordache, *Goleștii: locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848 (Introducere în istoria modernă a României)*, Iași, 1980; C. Bodea, *1848 la români*, 2 vol., București, 1982; M. Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu*, București, 1986; A. Stan, *Revoluția română de la 1848*, București, 1987; Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993; K. Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846–1873*, București, 1995.

VII. Modernitatea. Între realizări și contradicții

N. Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849; N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850; B. Catargi, *État social des Principautés danubiennes*, Bruxelles, 1855; P. Bataillard, *Premier point*

de la question d'Orient. Les Principautés de la Moldavie et de la Valachie devant le Congrès, Paris, 1856; P. Bataillard, *L'Empereur Napoléon III et les Principautés Roumaines*, Paris, 1858; A. Ubicini, *La question des Principautés devant l'Europe*, Paris, 1858; A. Papiu-Ilarian, *Independența constituțională a Transilvaniei*, Iași, 1861; E. M. Krețulescu, *La Roumanie au point de vue économique*, Bruxelles, 1879; D. Em. Cretzulescu, *Partidele politice în România*, București, 1887; R. Bossy, *Agenția diplomatică a României la Paris și legăturile franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931; I. C. Filitti, *Conservatori și junimiști în viața politică românească*, București, 1936; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939; E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, I–II, București, 1940; W.T. Riker, *Cum s-a înfăptuit România Modernă. Studiul unei probleme internaționale, 1856–1866*, București, 1944; C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966; N. Adăniloae, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967; D. Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucarest, 1967; Z. Ornea, *Semănătorismul*, ed. II, București, 1971; Idem, *Poporanismul*, București, 1972; L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii*, București, 1972; L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, București, 1975; Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, 1975; Al. Zub, *Junimea: implicații istoriografice*, Iași, 1976; L. Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române, 1856–1859*, Iași, 1978; A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859–1877)*, București, 1979; D. Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979, ed. revăzută, 2000; Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, 1982; N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984; *Românii la 1859. Unirea Principatelor române în conștiința europeană*, 2 vol., București, 1984; N. Adăniloae, *Independența națională a României*, București, 1986; N. Isar, *Publiciști francezi și cauza română, 1834–1854*, București, 1991; A. Stan, *Ion C. Brătianu și liberalismul român*, București, 1993; Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, 1994; D. Berindei, *Diplomația românească modernă*, București, 1995; K. Hitchins, *România. 1866–1947*, București, 1996; M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, ed. II, îngrijitor Leonard Oprea, București, 1997 (ed. I, 1942); Todea Ioan, *Istoria mișcării social-democrate de tineret din România (1848–1989)*, București, 1998; Ș. Rădulescu-Zoner (coordonator), Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, D. Șandru, A. Stan, *Istoria Partidului Național-Liberal*, București, 2000; I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, vol. I–IV, București, 2001.

Asupra Transilvaniei sub dualism, vezi:

E. Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895; T. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale Românilor de sub Coroana ungară*, 8 vol., Sibiu, 1902–1915; I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911; A. C. Popovici, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Paris, 1915; V. Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947; C. C. Giurescu,

Transilvania în istoria poporului român, București, 1967; L. Boia, *Eugen Brote (1850–1912)*, București, 1974; V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională 1848–1881*, București, 1974; K. Hitchins, *Orthodoxy and Nationality: A. Șaguna and the Romanians of Transylvania 1846–1873*, Cambridge, 1977; V. Netea, Gh. Marinescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*, București, 1979; A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859–1877)*, București, 1979; T. Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887–1901)*, Cluj-Napoca, 1994; A. Stan, *Putere politică și democrație în România. 1859–1918*, București, 1995.

Pentru Veghiul Regat, de consultat:

G. D. Nicolescu, *A. Hermely, 1895–99. Deputații noștri. Biografii și portrete precedate de o scurtă expunere a fazelor prin care a trecut regimul parlamentar în România. Articole din Constituție relative la funcționarea Camerei Deputaților*, București, 1896; D. A. Sturdza, *Charles I, roi de Roumanie*, 2 vol., Bucarest, 1899–1904; A. D. Xenopol, *La question israélite en Roumanie*, Paris, 1902; Verax (R. Rosetti), *La Roumanie et les Juifs*, Paris, 1903; P. Lindenberg, *König Karl von Rumänien*, 2 vol., Berlin, 1923; Gen. R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877–1878*, București, 1926; N. Iorga, *Războiul pentru independența României...*, București, 1927; P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930; G. Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1942; L. Maior, *Contribuții documentare la ecoul războiului de independență în Transilvania*, Cluj, 1973; N. Ciachir, *Războiul pentru independența României în context european*, București, 1977; *Diplomația română în slujba independenței* (colectiv), București, 1977; I. Bodunescu, *Diplomația românească în slujba independenței*, 2 vol., Iași, 1982; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984; T. Avramescu, *„Adevărul” și mișcarea democratică și socialistă a României*, București, 1986; Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987; Idem, *Atunci când veacul se năștea*, București, 1990; Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, 2 vol., București, 1989–1991; Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1991.

Asupra diverselor aspecte ale modernității, vezi:

C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentele Organice și până în prezent*, 2 vol., București, 1904; Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentele Organice și până astăzi*, București, 1905; C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate în România*, 2 vol., București, 1906; G. Tașcă, *La question agraire. Commentaire critique de la législation rurale en Roumanie*, Paris, 1907; S. Antim, *La question sociale en Roumanie*, Paris, 1912; C. Desprès, *La question des Principautés danubiennes. Formation de la Roumanie. Étude d'histoire diplomatique*, Paris, 1913; C. I. Băicoianu, *Le Danube. Aperçu historique, économique et politique*, Paris, 1917; *Istoricul P.N.L.*

de la 1848 și până azi (colectiv), București, 1923; Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925; M. Emerit, *Les pays roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres, 1829–1864*, București, 1927; G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Bucarest, 1928; I. C. Filitti, *Catagrafia de toți boierii Țării Românești la 1829*, București, 1929; N. Petrea, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Cluj, 1936; P. Ercuta, *Die Genesis des modernen Kapitalismus in Rumänien*, Berlin, 1940; Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, Cluj, 1955; Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888–1899)*, București, 1967; Marea răscoală a țăranilor din 1907, București, 1967; C. Mocanu, *Din istoria transportului de călători în România*, București, 1967; I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969; G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1970; An. Iordache, *Viața politică în România, 1910–1914*, București, 1972, ed. II, 1980; P. Căncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, 1974; V. Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea, 1900–1916*, Cluj-Napoca, 1975; M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică din România, 1899–1910*, București, 1977; K. Jowitt, *Social change in Romania. 1860–1960*, Bucharest, 1978; Gh. Cazan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, 1979; A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859–1877)*, București, 1979; C. Durandin, *Roumains, 1878–1913. A la recherche d'une influence*, Paris, 1980; C. Iancu, *Les Juifs en Roumanie, 1866–1919*, Paris, 1980; *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, 1983; *Intellectualii din Balcani în România (sec. XVII–XIX)*, (colectiv), coordonator Al. Dușu, București, 1984; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821–1920*, 2 vol., București, 1985; L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900–1914*, Cluj-Napoca, 1986; N. Adăniloiaie, *Răscoala țăranilor din 1888*, București, 1988; C. Bodea, H. Seton-Watson, *R. W. Seton-Watson și românii 1906–1920*, 2 vol., București, 1988; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I–III, București, 1991; I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866–1916*, București, 1994; C. Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, 2 vol., ed. II, București, 1994; T. Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887–1901)*, Cluj-Napoca, 1994; Mite Kremitz, *Regele Carol al României. O bibliografie*, Iași, ed. 1995; Gh. Platon, Al. Fl. Platon, *Boierimea din Moldova în sec. al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995; M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, ed. II, îngrijitor Leonard Oprea, București, 1997 (ed. I, 1942); I. Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, 2000; Ș. Rădulescu-Zoner, (coordonator), Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, D. Șandru, A. Stan, *Istoria Partidului Național-Liberal*, București, 2000.

Asupra Bucovinei și Transilvaniei, vezi:

I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1928; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei: studiu și documente*, București, 1929; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991; M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia. 1821, 1918, 1924, 1940*, Chișinău, 1992; I. Ieremia, *Moldova în contextul relațiilor internaționale (1387–1858). Tratat*, Chișinău, 1992; N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, București, 1993; I. Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și Ținutului Herța*, București, 1993; M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774–1862, Chișinău, 1993; P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Iași, f.a..

VIII. Războiul unității naționale**Vezi, între altele:**

M. Djuvara, *La guerre roumaine 1916–1918*, Paris, 1919; C. Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, I–III, București, ed. 1925–1927; vol. I–II, ed. 1989, București, îngrijită de M. și L. Popa; I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1928; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei: studiu și documente*, București, 1929; *România în primul război mondial, 1916–1919* (colectiv), București, 1934; G. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1940; G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943; V. Atanasiu ș.a., *România în primul război mondial*, București, 1979; M. Popa, *Primul război mondial. 1914–1918*, București, 1979; *România în anii primului război mondial*, (colectiv), București, 1987; C. Aldea, *O istorie zbuciumată. Basarabia până în anul 1920*, București, 1993; C. Botoran, M. Retegan, 1918. *Făurirea României Mari*, București, 1993; G. Cipăianu, *La răscruce (toamna anului 1917 – primăvara anului 1918). Marea Britanie și încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, 1993; O. Ghibu, *În vâltoarea revoluției rusești. Însemnări din Basarabia anului 1917*, București, 1993; *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919* (colectiv), București, 1994; Ș. Rădulescu-Zonner, *Bucureștii în anii primului război mondial, 1914–1918*, București, 1994.

Vezi, de asemenea, pentru perioada neutralității:

A. Lepedatu, *Actes d'union des provinces de Bessarabie, Bucovine, Transilvanie, Banat avec la Roumanie*, Paris, 1919; A. Thomas, *La Roumanie et la guerre*, Paris, 1919; I. I. Georgianu, *România sub ocupație dușmană*, București, 1920; G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916–1918)*, 4 vol., București, 1928–1937; Al. Ioanițiu, *Războiul României (1916–1918)*, București, 1928; Gen. I. Anastasiu, *Războiul pentru întregirea neamului. Studiu critic*, București, 1936; C. Kirilescu, *Preludiile diplomatice ale războiului de întregire*, 2 vol., București, 1940; Col. I. Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, București, 1967; B. Rangheț, *Relațiile româno-americeane în perioada primului*

război mondial, 1916–1920, Cluj-Napoca, 1975; I. Bulei, 1916. Zile de vară, București, 1978; Idem, Arcul așteptării 1914, 1915, 1916, București, 1981.

IX. România – țară mijlocie a Europei

Tr. Bratu, *Politica națională față de minorități. Note și observațiuni*, București, 1923; N. Iorga, *Memorii*, vol. I–II, București, 1931–1939; Idem, *Supt trei regi*, București, 1932; M. Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice*, Sibiu, 1933; N. Crainic, *Puncte cardinale în haos*, București, 1936; V. Madgearu, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism*, București, 1936; N. Crainic, *Ortodoxie și etnocratie*, București, 1940; V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940; S. Dragomir, *La politique minoritaire de la Roumanie entre 1918–1940*, Bucarest, 1944; M. Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946; N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I–II, București, 1967; Z. Ornea, *Țărănismul: studiu sociologic*, București, 1969; N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*. Ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1972, (ediția originală, 1934); I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919–1939 (note și memorii)*, București, 1973; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernizare în deceniul al treilea*, București, 1980; I. Bitoleanu, *Din istoria modernă a României 1922–1926*, București, 1981; E. Popescu, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, București, 1983; M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I–II, București, 1986, 1988; Em. Bold, *Consolidarea unității național-statale românești. Măsurile legislative economice, politice și sociale (1918–1940)*, Iași, 1987; M. Știrban, *Istoria României. 1918–1921. Probleme ale vieții politice, economice și sociale*, Cluj-Napoca, 1987; I. Talpeș, *Diplomație și apărare. Coordonate ale politicii externe românești. 1933–1939*, București, 1988; I. Scurtu, I. Bulei, *Democrația la români (1866–1938)*, București, 1990; N. Crainic, *Zile albe. Zile negre. Memorii*, vol. I–III, 1991–1995; S. Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, 1991; Gr. Gafencu, *Însemnări politice. 1929–1939*, ediție Stelian Neagoe, București, 1991; P. Halippa, An. Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991; I. Scurtu, *Monarhia în România*, București, 1991; M. Vulcănescu, *Nae Ionescu așa cum l-am cunoscut*, București, 1992; Gh. I. Florescu, ed., *Relații româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993; M. Manoilescu, *Memorii*, vol. I–II, ediție Valeriu Dinu, București, 1993; An. Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, 1994; Șt. Pâslaru, M. Stănescu, *Apărarea națională în parlamentul României (1919–1940)*, București, 1994; I. Murariu, Gh. Iancu, *Constituțiile României (1858–1991). Texte, note, prezentare comparată*, ediția III, București, 1995; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I–IV, ediție Marcel-Dumitru Ciucă, Narcis Dorin Ion, București, 1996–2000; I. Scurtu, *Criza dinastică din România (1925–1930)*, București, 1996; Idem, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, 1996; I. Mamina, ed., *Consilii de Coroană*, București, 1997; M. Manoilescu,

Rostul și destinul burgheziei românești, ed. II, îngrijitor Leonard Oprea, București, 1997 (ed. I, 1942); H. Sima, *Mișcarea Legionară și Monarhia*, Iași, 1997; E. M. Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895–1937)*. Ediție Maria și Pamfil Bilțiu, Cluj-Napoca, 1999; V. Pop, *Amintiri politice 1936–1945*, București, 1999; Ș. Rădulescu-Zoner (coordonator), Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, D. Șandru, A. Stan, *Istoria Partidului Național-Liberal*, București, 2000; Gh. Sbârnă, *Parlamentul și politica externă a României, 1919–1940*, București, 2000; I. Scurtu, *Studii de istorie*, București, 2002.

Pentru viața politică, vezi:

Doctrinile partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, București, 1924; Șt. Meteș, *Regele Ferdinand al României*, Cluj, 1925; C. Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii: Partidul Național-Țărănesc și „Cazul Stere”*, București, 1930; N. Iorga, *Memorii*, vol. I–II, București, 1931–1939; A. Constantinescu, *Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu)* (f. I.), 1932; V. N. Madgearu, *Țărănismul*, București, 1932; I. M. Gostian, *Regele Carol II și partidele politice*, București, 1933; M. Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice*, Sibiu, 1933; C. Gh. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*, București, 1934; T. Cudalbu, *Scăderile morale ale partidelor politice de astăzi*, București, 1935; C. Oulmont, *Le pays du roi Carol II*, Paris, 1937; C. Enescu, *Semnificația alegerilor din 1937*, București, 1938; P. Ghiață, *Istoria doctrinelor politice*, București, 1938; Th. Vlădescu, *Frontul Renașterii Naționale. Originea și doctrina*, București, 1939; St. Popescu, *Predică în pustiu. Articole scrise în anii 1930–1941*, București, 1941; M. Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și faptelor. 1918–1937*, București, 1946; H. I. Roberts, *Rumania: political problems of an agrarian state*, Cambridge, 1951; Șeicar, Pamfil, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, vol. I–II, Madrid, 1963; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală. 1938–1940*, București, 1970; L. Pătrășcanu, *Scrieri social-politice (1921–1938)*, Culegerea, selectarea și adnotarea textelor: Marin C. Stănescu și Elena Vlăduțescu, București, 1975; Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919–1940*, București, 1976; I. Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc, 1918–1926*, București, 1976; Em. Bold, I. Agrigoroaiei, *Partidele politice burgheze din România (1918–1938)*, Iași, 1977; M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România. 1922–1928*, București, 1979; R.M. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980; Fl. Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală*, Cluj-Napoca, 1981; I. G. Duca, *Amintiri politice*, München, 1981–1982; M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924–1928*, București, 1981; V. Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. I, Aarhus, 1984; M. Nedelea, *Aspecte ale vieții politice din România în anii 1922–1926*, București, 1987; *Dezvoltare și modernizare în România întrebelică. 1919–1939. Culegere de studii*, București, 1988; I. Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, București,

1988; C. Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I–XI, ediție Stelian Neagoe, București, 1991–1998; F. Brădescu, *Horia Sima*, Paris, 1991; I. Maniu, *Testament moral politic*. Realizatorul ediției Victor Isac, București, 1991; M. Mircu, *Dosarul Ana Pauker, Iosif Chișinevschi și alții*, ed. a II-a completată, 1991; M. Nedelea, *Prim-miniștrii României Mari. Ideile politice*, București, 1991; P. Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, 1991; *Cine a fost Armand Călinescu. Mărturii*, București, 1992; I. Scurtu, *Ion I. C. Brătianu. Activitatea politică*, București, 1992; P. Andrei, *Jurnal, memorialistică, corespondență*, ediție V. F. Dobrinescu și colab., Iași, 1993; I. Boacă, *Bibliografie legionară*, Miami Beach, 1993; I. Diaconescu, G. Țepelea (editori), *Iuliu Maniu în fața istoriei*, București, 1993; *Ion Mihalache în înfruntare cu Carol II*. Ediție îngrijită de Mihai Rădulescu, București, 1993; N. Jurcă, *Social-Democrația în România, 1918–1944*, Sibiu, 1993; Șt. Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, București, 1993; D. Sfințescu (editor), *Din luptele tinerețului român. 1929–1939. Culegere de texte*, București, 1993; Fr. Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, ed. II, București, 1995; I. Diaconescu, G. Țepelea (editori), *Ion Mihalache în fața istoriei*, București, 1994; An. Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, 1994; *Istoria P.N.Ț. Documente (1926–1947)*, București, 1994; N. Jurcă, *Istoria social-democrației din România*, Sibiu, 1994; M. Nedelea, *Istoria României: compendiu de curente și personalități politice*, București, 1994; H. Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Timișoara, 1994; M. C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România*, București, 1994; M. Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, Alba-Iulia, Paris, 1994; (Ediția în limba engleză: *The Suicide of Europe. Memoirs of Prince, Former Foreign Minister of Romania*, Boston-Los Angeles, 1968); Al. Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I–II, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, 1994–1998; I. Mamina, I. Scurtu, *Guverne și guvernanți, 1916–1938*, București, 1995; I. Mihalache, *Ce politică să facem*. Ediție, tabel cronologic și note: Dan Răducanu. Studiu introductiv: Andrei Pippidi, București, 1995; Z. Ornea, *București. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995; Gr. T. Pop, *Garda, Căpitanul și arhanghelul din cer*, vol. I–III, București, 1995–1997; H. Rogger, E. Weber (coordonatori), *Dreapta europeană. Profil istoric*, București, 1995; I. Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, 1995; Fl. Tănăsescu, Gh. Neacșu, I. Iacoș, M. C. Stănescu, N. Tănăsescu, *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. I–III, București, 1995, 1997, 2001; E. Weber, *Dreapta românească*, Cluj-Napoca, 1995; F. Brădescu, *Scurtă analiză spectrală a Mișcării Legionare*, ediție Radu-Dan Vlad, București, 1996; Gh. Buzatu, C. Ciucanu, Cr. Sandache, *Radiografia drepte românești (1927–1941)*, București, 1996; Ș. Milcoveanu, *Partidul Comunist și Mișcarea Legionară în epoca fierbinte (iulie 1945–iulie 1948)*, București, 1996; Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, București, 1996; F. Brădescu, *Viziunea integrală a revoluției legionare*, ediție Radu-Dan Vlad, vol. I–II, București, 1997; L. Boia, *Istorie și mit*

în conștiința românească, București, 1997; C. Papanace, *Fără Căpitan. Conducerea în a doua prigoană*, București, 1997; C. Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, București, 1997; M. Retegan, *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice*, București, 1997; H. Sima, *Mișcarea Legionară și Monarhia*, Iași, 1997; D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail de la mit la realitate*, București, 1997; I. Constantinescu, *Despre exegeza extremei drepte românești. Însemnări polemice*, Iași, 1998; P. Guiraud, *Codreanu și Garda de Fier*. Ediție îngrijită de Radu-Dan Vlad, București, 1998; I. Hudiță, *Jurnal politic*, ediție Dan Berindei, Iași, 1998; I. Lăcustă, *Zece alegeri interbelice: 1919–1937. Cine a câștigat?*, București, 1998; R. D. Vlad, *Procesele lui Corneliu Zelea Codreanu*, vol. I–II, București, 1999; *Dosar Horia Sima (1940–1946)*. Ediție critică, repere cronologice și note Dana Beldiman. Studiu introductiv Gheorghe Buzatu, București, 2000; Gh. Dumitrașcu, *Locul Partidului Țărănist Radical – Grigore Iunian în istoria României. 1932–1940*, București, 2000; N. Jurcă, *Istoria social-democrației din România*, București, 2000; Ș. Rădulescu-Zoner (coordonator), Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, D. Șandru, I. Scurtu, Cr. Troncotă, N. Tampa, D. Beldiman, *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, vol. I–II, București, 2000, 2002; P. Pandrea, *Garda de fier. Jurnal de filosofie politică, memorii, penitenciare* (ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea), București, 2001; P. Țurlea, *Partidul Național-Liberal Tătărescu*, București, 2001; Z. Boilă, *Amintiri și considerațiuni asupra Mișcării Legionare*. Ediție Martha Petreu și Anca Cornea, Cluj-Napoca, 2002; Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești*, ediția III îngrijită de C. D. Zeletin, București, 2002 (ediția I, București, 1927); P.D. Bordeiu, *Mișcarea Legionară în Dobrogea între 1933–1941*, Constanța, 2003; *Enciclopedia istoriei politice a României. 1859–2002*, elaborată sub redacția unui colectiv de la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2003.

Asupra politicii externe, vezi:

E. Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968, ed. II, 1997; Cr. Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, 1968; E. Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1971; V. Moisuc și colaboratori, *Probleme de politică externă a României*, vol. I–III, București, 1971–1988; *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, 1911–1939, București, 1971; P. Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor, 1929–1939*, București, 1975; E. Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică (1919–1939)*, București, 1975; I. Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944–1947*, București, 1979; I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938–martie 1940)*, București, 1980; E. Campus, *Din politica externă a României. 1913–1947*, București, 1980; Gh. Gheorghe, *Tratatul internațional ale României*, vol. I, 1921–1939; vol. II, 1939–1965, București, 1980–1983; I. Calafeteanu, Cr. Popișteanu (coordonatori), *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986; ed. II, București, 2004; Fl. Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991; I. Dumitriu-Snagov,

România în diplomația Vaticanului. 1939–1944, București, 1991; M. Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie-august 1940*, București, 1991; V. Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919–1940*, București, 1991; R. Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1919–1940)*, vol. I–II, ediție Stelian Neagoe, București, 1993; Gr. Gafencu, *Jurnal. Iunie 1940 – iulie 1942*, ediție Ion Ardeleanu și Vasile Arimă, București, 1994; N. Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, București, 1994; I. Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile parlamentului. 1919–1939*, Constanța, 1995; Al. Cretzianu, *Ocazia pierdută*, ediție V. Fl. Dobrinescu, Iași, 1995; P. D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica britanică și americană față de România. 1938–1947*, Iași, 1995; Tătărescu Gh., *Mărturii pentru istorie*, București, 1996; I. Calafeteanu, *Politică și interes național în România interbelică*, București, 1997; M. Retegan, *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice*, București, 1997; C. Vișoianu, *Misiunile mele (Culegere de documente)*, ediție G. Potra și colab., București, 1997; E. Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima jumătate a secolului al XX-lea*, București, 1998; N. Dascălu, *Propaganda externă a României Mari (1918–1940)*, București, 1998; De Weck, René, *Jurnal. Jurnalul unui diplomat elvețian în România: 1939–1945*, București, 2000; R. Bossy, *Jurnal (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969)*, București, 2001; M. G. Brătianu, *Acordul Churchill–Stalin din 1944*, București, 2002; V. Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului XX*, București, 2002.

X. Sub dictaturi

Asupra anilor 1938–1941, vezi:

A. Călinescu, *Noul regim. Cuvântări. 1938–1939*, București, 1939; Gh. Fl. Hodinăuanu, *Frontul Renașterii Naționale din punct de vedere istoric, psihologic și politic*, București, 1940; Gr. Gafencu, *Préliminaire de la guerre à l'Est*, Fribourg, 1944; A. Hillgruber, *Hitler, König Carol and Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1954; Al. Cretzianu, *The last Opportunity*, London, 1957; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938–1940)*, București, 1970; *23 August 1944. Documente*, vol. I–IV, București, 1984–1985; L. Dandara, *România în vârtoarea anului 1939*, București, 1985; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I–II, București, 1988–1995; F. Brunea-Fox, *Orașul măcelului. Jurnalul rebeliunii și crimelor legionare*, București, 1990; A. Călinescu, *Însemnări zilnice 1916–1939*, ediție Al. Gh. Savu, București, 1990; Fl. Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop–Molotov*, București, 1991; V. Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, ediție de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu, București, 1992; I. Scurtu, C. Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992; R. Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1919–1940)*, București, 1993; R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, București, 1993; I. Calafeteanu ed., *Iuliu Maniu–Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice, 1940–1944*, București, 1994; A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relații germano-*

române (1938–1944), București, 1994; I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României. 1939–1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994; Gr. Gafencu, *Misiune la Moscova. Culegere de documente*, București, 1995; N. Cosma, *Dictatul de la Viena (30 august 1940)*, București, 1996; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ed. II, București, 1996; S. Aster, 1939: *Ultimul an de pace, primul an de război*, București, 1999; V. Pop, *Amintiri politice 1936–1945*. Ediție îngrijită de Sanda Pop, București, 1999; Fl. Dobre, V. Manea, L. Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat*, vol. I, București, 2000; A. S. Marinescu, *Înainte și după Dictatul de la Viena*, București, 2000; Fl. Constantiniu, 1941. *Hitler, Stalin și România. România și geneza Operațiunii „Barbarossa”*, București, 2002.

Asupra participării la al Doilea Război Mondial, vezi:

Al. Cretzianu, *The Rumanian armistice negotiations*, Cairo, 1944, 1951; I. Cupșa și colab., *Contribuția României la războiul antihitlerist (23 august 1944–9 mai 1945)*, București, 1958; P. Ilie, Gh. Stoian, *România în războiul antihitlerist. Contribuții bibliografice*, București, 1971; A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976; *Din istoria unei zile. Contribuții la cronologia insurecției române din august 1944* (colectiv), Iași, 1979; A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979; Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, 1981; *23 August 1944. Documente*, vol. I–IV, București, 1984–1985; Gen. P. Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Uniunii Sovietice*, Madrid, 1986; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. I–II, București, 1988–1995; Gh. Buzatu ed., *Istorie interzisă*, Craiova, 1990; Gh. Buzatu, St. Cheptea, V. Fl. Dobrinescu, I. Saizu, editori, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I–II, București, 1990; H. Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, Miami Beach, 1990; Gh. Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, 1991; *Basarabia și basarabeni* (colectiv), Chișinău, 1991; Gh. Buzatu, ed., *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1991; C. Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, București, 1991; V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iași, 1991; I. Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului, 1939–1944*, București, 1991; G. Gafencu, *Însemnări politice*, București, 1991; Gh. Magherescu, *Adevărul despre mareșalul Antonescu*, București, 1991; M. Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie-august 1940*, București, 1991; A. Pandea, I. Pavelescu, E. Ardeleanu, *Români la Stalingrad*, București 1992; Al. Dușu, M. Retegan, *Ostași, vă ordon: Treceți Prutul! România în război. 1421 zile de încleștare. Eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord (22 iunie – 26 iulie 1941)*, București, 1993; R. Lecca, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940–1944*. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, București, 1993; J. Rotaru, Al. Dușu, Fl. Dobre, editori, *Campania din Est în ordinea de zi (1941–1944)*, vol. I–III, București, 1993–1997; C. Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993; V. Fl. Dobrinescu și colab.,

Plata și răsplata istoriei, vol. I–IV, Iași, Focșani, Pitești, 1994–1997; R. Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, 1994; Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995; Fl. Constantiniu, Al. Dușu, M. Retegan, *România în război 1941–1945. Un destin în istorie*, București, 1995; C. I. Kirîțescu, *România în al doilea război mondial*, vol. I–II, ed. Gh. Buzatu, București, 1995; *Logistica armatei române în al doilea război mondial. Campania din vest 23 august 1944– 9 mai 1945*, București, 1995; I. S. Nistor, *Istoria românilor din Transnistria*, București, 1995; A. Pandea, E. Ardeleanu, *Românii în Crimeea, 1941–1944*, București, 1995; J. Rotaru și colab., *Armata Română în al doilea război mondial*, București, 1995; V. Anescu, C. Antip, E. Bantea, I. Cupșa și colab., *România în războiul antihitlerist. 23 august–9 mai 1945*, București, 1996; *Armata română, 1941–1945* (colectiv), București, 1996; *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I–VII, București, 1997–2003; Al. Dușu, ed., *România de la război la pace, 1939–1947. Semnificații politico-militare. Studii*, București, 1997; I. Hudiță, *Jurnal politic. 1 ianuarie–24 august 1944*, ediție Dan Berindei, București, 1997; Al. Dușu (coordonator), *L'armée roumaine dans la deuxième guerre mondiale (1941–1945)*, Bucarest, 1999; Al. Dușu, Fl. Dobre, L. Loghin, *Armata română în al doilea război mondial. 1941–1945. Dicționar enciclopedic*, București, 1999; Gr. Gafencu, *Jurnal, iunie 1941–iulie 1942*, București, 1999; C. C. Giurescu, *România în al doilea război mondial. 1939–1945*, București, 1999; E. Stănescu, G. Preda, I. Stănescu, M. Cosma, *Alexandru Cretzianu – un diplomat de carieră în misiune pentru pregătirea ieșirii României din Axă*, Ploiești, 1999; M. Vasile-Ozunu, P. Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, București, 1999; Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, H. Dumitrescu, *România și al doilea Război Mondial*, Focșani, 2000; I. Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice*, București, 2000; Gh. Neacșu, ed., *23 August 1944 în arhivele comuniste*, București, 2000; Al. Dușu, M. Retegan, *Război și societate. România: 1941–1945*, București, 2002.

Asupra primilor ani postbelici, vezi:

H. Prost, *Destin de la Roumanie (1918–1945)*, Paris, 1945; Gr. Gafencu, *La Roumanie devant la Conférence de la Paix. Observations sur le Projet de Traité avec la Roumanie*, Paris, 1946; Gh. Gheorghiu-Dej, *O politică de realizări democratice*, București, 1946; C. T. Petrescu, *Ce este Partidul Social-Democrat*, București, 1946; A. Gould-Lee, *Crown against sickle. The story of king Michael of Romania*, 1950; A. Cretzianu, *Captive Rumania. A Decade of Soviet Rule*, New York, 1956; S. Mănăilă, W. Filderman, *Regional development of the Jewish population in Romania*, 1957; *Aspects des relations russo-roumaines. Retrospective et orientations* (colectiv), 1967; St. Fischer-Galatzi, *Twentieth Century Rumania*, New York-London, 1970; Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1947*, Cluj-Napoca, 1970; Cr. Popișteanu, *Cronologie politico-diplomatică românească. 1944–1947*, București, 1976; I. Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență?*, Londra, 1990; ediția I apărută sub

îngrijirea lui I. Margulius, Londra, 1977; I. Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944–1947*, București, 1979; N. Penescu, *La Roumanie, de la démocratie au totalitarisme, 1938–1948*, Paris, 1981; N. Baci, *Yalta și crucificarea României*, Roma, 1983; L. Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări. 1944–1947*. Selectarea, pregătirea pentru tipar și adnotarea: Marin C. Stănescu și Gheorghe Neacșu, București, 1983; I. Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, București, 1986; N. Baci, *Agonia României. Dosarele secrete acuză, 1944–1948*, Cluj-Napoca, 1990; Vl. Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944–1947*, București, 1991; I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, 1993; M. R. Mocanu, și colab., editori, *România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente, I; România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente, II*, București, 1994–1995; I. Scurtu (coordonator), *România. Viața politică în documente. 1945; 1946; 1947*, vol. I–III, București, 1994, 1996; 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României* (colectiv), București, 1995; D. C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996; St. Neagoe, *Istoria politică a României între anii 1944–1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi*, București, 1996; Gh. Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, București, 1996; F. Brădescu, *Guvernul de la Viena. Continuarea statului național legionar, 1944–1945*, ed. II, București, 1997; Al. Dușu, ed., *România de la război la pace, 1939–1947. Semnificații politico-militare. Studii*, București, 1997; Misiunile lui Vișinski în România. (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946). *Documente secrete*, București, 1997; *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I–III, București, 2001; P. Groza, *Adio lumii vechi!*, București, 2003.

Asupra comunismului în România, vezi:

Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, din aprilie 1964, București, 1964; G. Ionescu, *Communism in Romania. 1944–1962*, London, 1964; M. Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Madrid, 1966; P. Goma, *L'écrivain face au socialisme du silence*, Paris, 1977; I. Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență?*, Londra, 1977; R. R. King, *A history of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1981, 1982; M. E. Fischer, *Nicolae Ceaușescu, a study in political leadership*, London, 1984; V. Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, vol. I, Aarhus, 1984; M. Shafir, *Rumania: politics, economics and society; political stagnation and simulated change*, Boulder-Colo, 1985; S. Grossu, *Le calvaire de la Roumanie chrétienne*, Paris, 1987; J. F. Brown, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham-London, 1988; C. Durandin, *Nicolae Ceaușescu. Verités et mensonges d'un roi communiste*, Paris, 1990; V. Frunză, *Cât mai poate trăi un cadavru politic*, București, 1990; Idem, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990; R. Portocală, *Autopsie du coup d'Etat roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Paris, 1990; G. Uscătescu, *Romania*.

Grandeur and Tragedy, New York, 1990; M. Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991; C. Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, București, 1991; V. Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, 1991; Vl. Krasnosselski, *Stânga în România*, Aarhus, 1991; Gh. Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, București, 1992–1994; S. Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, 1992; V. Domenico, *După execuție a nins*, București, 1992; Gh. Iancu, *Instituții politice parlamentare*, vol. I–IV, București, 1992; Gh. Ionescu, *Investigarea comparativă a politicii comuniste*, București, 1992; A. Iorgovan, M. Constantinescu, I. Deleanu, I. Vida, *Alegerile parlamentare și prezidențiale: texte legale comentate*, București, 1992; O. Ghibu, *Chemare la judecata istoriei. Apeluri la rațiune în anii 1946–1952*, vol. I–II, Selecție, îngrijirea ediției și note de Octavian O. Ghibu. Cuvânt înainte de Viorica Moisuc, București, 1992–1993; I. Rațiu, *Politică pentru Occident*, București, 1992; Vl. Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, 1992; L. Boia, *La mythologie scientifique du communisme*, Bucarest, 1993; R. Câmpeanu, *Cu gândul la Țară*, București, 1993; I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, 1993; D. Popescu, *Am fost și cioplitor de himere. Un fost lider comunist se destăinuie*, București, 1993; C. Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993; A. State, *Drumul crucii*, București, 1993; V. Nemoianu, *Arhipelag interior. Eseuri memorialistice, 1940–1975*, Timișoara, 1994; I. Petcu, *Ceașescu un fanatic al puterii, biografie neretușată*, București, 1994; L. Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995; A. Cioabă, *Democrația: putere și contra-putere*, București, 1995; D. Deletant, M. Pearton, *Ceașescu și Securitatea. 1965–1989*, București, 1998; (ed. orig., Londra, 1995); C. Ionițiu, *Cartea de Aur a rezistenței românești împotriva comunismului*, vol. I–III, București, 1995–1997; A. Mungiu-Pippidi, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, 1995; I. Murariu, Gh. Iancu, *Constituțiile României (1858–1991). Texte, note, prezentare comparată*, ediția III, București, 1995; S. Rădulescu-Zoner, C. Bușe, D. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995; B. Tănăsescu, *Colectivizarea: între propagandă și realitate*, București, 1995; Fl. Tănăsescu, Gh. Neacșu, I. Iacoș, M. C. Stănescu, N. Tănăsescu, *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. I–III, București, 1995, 1997, 2001; Vl. Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu Dej*, București, 1995; Idem, *Memorialul Ororii: documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla*, București, 1995; Gh. Cliveti, *Liberalismul românesc: eseuri istoriografice*, Iași, 1996; R. Kirk, M. Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomația absurdului, 1985–1989*, București, 1996; *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*. Coordonator Mihai Giugariu, București, 1996; L. Betea, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceașescu și Iliescu: convorbiri*, București, 1997; D. Deletant, *România sub regimul comunist*, București, 1997; M. Nedelea, *Istoria României în date 1940–1995*, București, 1997; P. Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, București, 1997; Al. Oșca, V. Popa, *România. O fereastră în Cortina de Fier. Declarația de independență din aprilie*

1964, Focșani, 1997; H. Zilber (Belu), (Șerbulescu Andrei), *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor*, ediție G. Brătescu, București, 1997; Gh. Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, 1998; S. Brucan, *O biografie între două revoluții: de la capitalism la socialism și retur*. Ediție îngrijită de Alexandru Singer, București, 1998; St. Courtois și colab., *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare și represiune*, București, 1998 (ed. orig., Paris, 1997); I. Diaconescu, *Temnița. Destinul generației noastre*, București, 1998; A. P. Iliescu, *Liberalismul românesc, între succese și iluzii*, București, 1998; I. Iliescu, *Viața politică între violență și dialog*, Cluj-Napoca, 1998; J. Fr. Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998; I. Iliescu, *Încotro – societatea românească?*, București, 1999; M. Gh. Gaston, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, 2000; A. Năstase, *Bătălia pentru viitor*, București, 2000; D. Preda, M. Retegan, 1989. *Principiul Dominoului*, București, 2000; P. Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej* (selecție, introducere și note Lavinia Betea), București, 2000; S. Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite: imagini suprapuse*, București, 2000; Gh. Crișan, *Piramida puterii. Oameni politici și de stat din România (23 august 1944–22 decembrie 1989)*, București, 2001; P. Niculescu-Mizil, *De la Comintern la Comunism național*, București, 2001; P. Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, 2002; A. Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, București, 2002; Cr. Păiușan, N. D. Ion, M. Retegan, *Regimul politic din România. O cronologie politică (1945–1989)*, București, 2002; *Stenogramele Ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*. Vol. I, București, 1948, vol. II, 2002; D. Barcan, B. Sterpu, *Regimul comunist în România (decembrie 1947–decembrie 1989)*, Iași, 2003; P. Groza, *Adio lumii vechi!*, București, 2003; M. Stănescu, *Organismele politice românești (1948–1965)*, București, 2003.

XI. Și a venit decembrie '89!

Personalități publice-politice. Dicționar, ediția I (1989–1992), ediția II (1992–1994), ediția III (1995–1996), ediția IV (1996–1997), București, 1993, 1994, 1996, 1997; C. Roman, *Ultimele 100 de zile nefaste. Sfârșitul cliiei Ceaușescu* (Traducere din limba engleză: Denis Roman), București, 1990; *Constituția României. 1991*, București, 1991; N. Manolescu, *Dreptul la normalitate: discursul politic și realitatea*, București, 1991; D. Mazilu, *Revoluția furată – Memoriu pentru țara mea*, vol. I (f. I.), 1991; T. Brateș, *Explozia unei clipe. 22 decembrie 1989, o zi în Studioul 4*, București, 1992; I. Iliescu, *Revoluția trăită*, București, 1994; Idem, *Revoluție și Reformă*, București, 1994; Vl. Tismăneanu, *Ireparabilul trecut*, București, 1994; P. Roman, *Libertatea ca datorie*, Cluj-Napoca, 1994, ed. II, București, 2000; P. Țurlea, *Din culisele Parlamentului României*, vol. I (1990–1992), București, 1994; vol. II (1992–1996), București, 2001; I. Iliescu, *Momente de istorie*, vol. I–III, București, 1995, 1996; A. Năstase, *Acordurile internaționale încheiate de România sau la care România a devenit*

parte: 1990–1994, București, 1995; P. Roman, *România, încotro?*, București, 1995; D. Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor decembrie 1989–decembrie 1994*, București, 1995; A. Mungiu-Pippidi, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, 1995; V. Arachelian, *Față în față cu Petre Roman*, București, 1996; M. Ionescu-Quintus, *Liberal din tată-n fiu*, București, 1996; Vl. Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iași, 1997; D. Patriciu, A. Rusu, *Capitalismul românesc. Un proiect*, București, 1998; D. Ștefănescu, *Doi ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor (ianuarie 1995–ianuarie 1997)*, București, 1998; V. Domenico, *Ceașescu la Târgoviște. 22–25 decembrie 1989*, București, 1999; T. Gallagher, *Democrație și naționalism în România, 1989–1998*, București, 1999; G. Țepelea, *Dezbateri parlamentare*, București, 1999; D. Voiculescu, *Lupta cu noi înșine (România, 1989–1999)*, București, 1999; U. A. Gabanyi, *Revoluția neterminată*, București, 1999; Al. Radu, *1989–1999. Nevoia schimbării. Un deceniu de pluripartidism în România*, București, 2000; T. Meleşcanu, *Pentru o altfel de politică*, Iași, 2000; Th. Stolojan, *Mandatul Președintelui*, București, 2000; Asociația Pro-Democrația, *Cartea Albastră a democrației – un ghid al instituțiilor centrale din România*, edițiile I, II și III, București, 2001; L. Vlăsceanu, A. Miroiu, *Democrația ca proces. Alegerile 2000*, București, 2001; Cr. Preda (coordonator), *România politică în 2001*, București, 2002; Idem, *România postcomunistă și România interbelică*, București, 2002; *Who's Who in Romania*, București, 2002; A. Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, București, 2002; V. Stoica, *Puterea, un rău necesar*, București, 2002; M. Tudor, A. Gavrilă, *Democrația la pachet. Elita politică în România postcomunistă*, București, 2002; R. Vasile, *Cursă pe contrasens. Amintirile unui prim-ministru român*, București, 2002; V. Vosganian, *Mesajul dreptei românești. Tendințe și modernitate*, București, 2002; E. Constantinescu, *Țimpul dărâmării, Țimpul zidirii* (4 vol.: *Cele două fețe ale zidului, Pietre de încercare, Lumea în care trăim, Cărțile schimbării*), București, 2002; Al. Radu, *Partidele politice românești după 1999*, București, 2003; S. Stoica, *Dicționarul partidelor politice din România (1989–2003)*, ediția a III-a revizuită și adăugită, București, 2003; I. Iliescu (în dialog cu Vladimir Tismăneanu), *Marele șoc din finalul unui secol scurt*, București, 2004; S. Stoica, *România 1989–2005. O istorie cronologică*, București, 2005.

DOMNI, VOIEVOZI ȘI PRINCIPI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Constantin Rezachevici

De la apariția, la mijlocul veacului 15, a primei liste de domni din Moldova și până astăzi, s-au făcut multe încercări de a se stabili succesiunea conducătorilor Țărilor Române în Evul Mediu și epoca modernă. Întreprindere întotdeauna dificilă, datorită, pe de o parte, existenței unei mulțimi de surse istorice nespecifice, care trebuie cercetate: documente și cronicile interne și externe, inscripții și însemnări de tot felul (pe cărți și manuscrise, pe lespezi tombale, pe obiecte religioase, cu caracter mural etc.), socotelile orașelor ardelene, izvoare arheologice, numismatice etc. etc., ca să nu mai amintim apoi de imensa bibliografie acumulată, privind istoria politică a Țărilor Române, vehiculând adesea date depășite, controversate etc. Dificilă și datorită numărului extrem de mare de domni și voievozi care nu se succed de obicei ereditar, ci, până spre a doua jumătate a secolului 17, după principiul „osului domnesc”, adică având dreptul la domnie toți membrii masculini ai familiei domnești, mult crescută în decurs de aproape patru veacuri, legitimi sau nelegitimi. Astfel că aceștia își întretaie unii altora domniile, îndepărtându-se reciproc din scaun, mai întâi, îndeosebi până spre mijlocul secolului 16, cu ajutorul puterilor vecine: Ungaria, Polonia, Lituania și Imperiul Otoman, apoi prin numiri de la Poartă, domnind uneori paralel în câte un colț de țară etc. De aceea, în chip firesc, lista de față reprezintă o etapă a cercetării în acest vast domeniu.

Din punct de vedere metodologic, începutul și adesea sfârșitul unei domnii sunt foarte greu de stabilit cu precizie cronologică. Pentru aceasta trebuind să se țină seama de o mulțime de date: cea a alegerii noului domn de către boieri, cea a intrării pretendentului în țară sau cea a victoriei sale asupra domnului în scaun, ziua încoronării (foarte rar cunoscută, cronicile interne înregistrând mai degrabă data mai puțin importantă, a intrării în reședința

domnească), cea a primului și a ultimului document păstrat din domnia respectivă, data ieșirii din țară, sau, începând din veacul 16, cea a investiției la Constantinopol (socotită oficial, cel puțin în secolele 18–19, ca dată de început a unei domnii, chiar dacă noul domn apărea în țară abia peste o lună sau chiar mai mult, locul său fiind ținut adesea de o locotenență domnească, apoi o căimăcămie), cea a mazălirii la Poartă etc. Numai în câteva cazuri ziua precisă a decesului în scaun marchează sfârșitul, ca atare bine stabilit, al unei domnii. Astfel că începutul și încheierea *efectivă* ale unei domnii nu coincid, de regulă, cu nici una din datele de mai sus. De aceea, ținând seama de toate aceste momente, de altfel și ele mai mult sau mai puțin cunoscute, cel mai adesea approximate, datorită hazardului păstrării izvoarelor, acordând însă prioritate prezenței efective în scaun a domnului respectiv, am preferat ca în această listă rezumativă, la indicațiile lunare, stabilite metodic, să nu adăugăm și pe cele ale zilelor, care, cu excepția celor indicând cu precizie moartea unui domn sau voievod, și care au fost inserate, nu prezintă decât termene *ante* sau *postquem* pentru începutul sau sfârșitul datei lunare a unei domnii. Ele vor apărea însă doar odată cu publicarea de către autor a cronologiei critice comentate a domnilor români cuprinsă în *Enciclopedia domnilor români* (a. 1324–1881), din care a văzut lumina tiparului *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova* vol. I (sec. XIV–XVI).

La acestea se adaugă, după 1582, problema utilizării celor două stiluri calendaristice, de cele mai multe ori folosite amestecat și ca atare eronat de către istorici.

În ceea ce privește Transilvania, atragem atenția că voievozii de aici, din secolul 12 până spre mijlocul veacului 16, nu trebuie confundați cu domnii români contemporani din Țara Românească și Moldova. Deși instituția voievodatului era la origine românească, după cucerirea maghiară, voievozii unguri au avut de regulă statutul unor slujitori (dregători) ai regelui Ungariei, având adesea și alte titluri și funcții (comiți, juzi, episcopi etc.), de la începutul secolului 15 funcționând de multe ori câte doi voievozi, după ce din primul sfert al secolului 12 li s-au adăugat unul, iar apoi doi vicevoievozi. Abia după mijlocul veacului 16 voievozii și apoi principii transilvăneni, până la sfârșitul secolului 17, vor ajunge autonomi, sub suzeranitate otomană, având un statut similar celui al domnilor din Țările Române extracarpătice. Pentru ca, după 1691, noul stăpân al Transilvaniei, Imperiul Habsburgic, să introducă instituția guvernatorilor.

*

Abrevieri

a. – ante

c. – circa

p. – post

(I)...(VI) – numerotarea domniilor aceluiași voievod

† – data morții

ȚARA ROMÂNEASCĂ

Domni

Basarab I: a. 1324 iulie – † 1351 septembrie 1 – 1352 august 31

Nicolae Alexandru: p. 1351 septembrie 1 – 1352 august 31 – † 1364 noiembrie

16

Vlaicu (Vladislav I): p. 1364 noiembrie 16 – c. 1376

Radu I: c. 1376 (a. 1377 iunie 7) – începutul lui 1385

Dan I: 1385 – † 1386 septembrie 23

Mircea cel Bătrân: p. 1386 septembrie 23 – † 1418 ianuarie 31

Vlad I: a. 1396 martie 21 – sfârșitul lui 1396

Mihail I: p. 1418 ianuarie 31 – † 1420 iulie

Radu II Praznaglava: p. 1420 iulie – 1422 octombrie (I)

Dan II: 1422 octombrie – sfârșitul lui 1426 (I)

Radu II Praznaglava: sfârșitul lui 1426 – a. 1427 aprilie (II)

Dan II: a. 1427 aprilie – † a. 1431 iunie (II)

Alexandru Aldea: a. 1431 iunie – p. 1436 noiembrie

Vlad Dracul: 1437 ianuarie – p. 1442 iulie (I)

Basarab II: a. 1442 septembrie – a. 1444 aprilie

Vlad Dracul: a. 1444 aprilie – 1447 decembrie (II)

Vladislav II: p. 1447 decembrie – c. 1456 iulie

Vlad Țepeș: 1448 a. octombrie – începutul lui noiembrie (I)

Vlad Țepeș: c. 1456 iulie – 1462 noiembrie (II)

Radu cel Frumos: 1462 august – 1473 noiembrie (I)

Basarab cel Bătrân Laiotă: 1473 noiembrie – decembrie (I)

Radu cel Frumos: 1473 decembrie – 1474 august (II)

Basarab cel Bătrân Laiotă: 1474 august – septembrie (II)

Radu cel Frumos: 1474 septembrie – începutul lui octombrie (III)

Basarab cel Bătrân Laiotă: 1474 octombrie (III)

Basarab cel Tânăr Țepeluș: 1474 octombrie – noiembrie sau decembrie (I)

Radu cel Frumos: 1474 noiembrie sau decembrie – a. 1475 iunie (IV)

Basarab cel Bătrân Laiotă: a. 1475 iunie – a. 1476 noiembrie (IV)

Vlad Țepeș: 1476 noiembrie – † sfârșitul lui decembrie sau 1477 începutul lui ianuarie (III)

Basarab cel Bătrân Laiotă: 1476 sfârșitul lui decembrie sau 1477 începutul lui ianuarie – 1477 decembrie (V)

Basarab cel Tânăr Țepeluș: 1478 ianuarie – 1480 iunie (II)

Mircea II: 1480 iunie – noiembrie

Basarab cel Tânăr Țepeluș: 1480 noiembrie – 1481 iulie (III)

Vlad Călugărul: 1481 iulie – august (I)

Basarab cel Tânăr Țepeluș: 1481 august – † a. 1482 iulie 13 (IV)

O ISTORIE A ROMÂNILOR

Vlad Călugărul: 1482 iulie – † p. 1495 septembrie 8 (II)

Radu cel Mare: 1495 septembrie – † p. 1508 aprilie 23

Mihnea cel Rău: 1508 mai – 1509 octombrie

Mircea III: 1509 octombrie – 1510 ianuarie

Vlad cel Tânăr, Vlăduț: 1510 ianuarie – † 1512 ianuarie 23

Neagoe Basarab: 1512 februarie – † 1521 septembrie 15

Teodosie: p. 1521 septembrie 15 – 1522 ianuarie

Vlad (Dragomir) Călugărul: 1521 septembrie – octombrie

Radu de la Afumați: 1522 ianuarie – aprilie (I)

Stăpânirea lui Mehmed bei de Nicopol: 1522 aprilie – iunie (I)

Radu de la Afumați: 1522 iunie – august (II)

Stăpânirea lui Mehmed bei de Nicopol: 1522 august – octombrie (II)

Radu de la Afumați: 1522 octombrie – 1523 aprilie (III)

Vladislav III: 1523 aprilie – octombrie (I)

Radu Bădica: 1523 octombrie – † 1524 ianuarie între 19 și 27

Radu de la Afumați: 1524 ianuarie – martie (IV)

Vladislav III: 1524 martie – septembrie (II)

Radu de la Afumați: 1524 septembrie – † 1529 ianuarie 2 (V)

Vladislav III: 1525 aprilie – august (III)

Basarab VI: 1529 ianuarie – februarie

Locotenență domnească (Neagoe vornicul din Periș, Drăgan postelnic din Merișani-Bucșani ș.a.): 1529 februarie – martie

Moise: 1529 martie – 1530 mai

Vlad Înecatul: 1530 mai – 1532 iunie

Vlad Vintilă de la Slatina (Buzău): 1532 iunie – † 1535 iunie

Radu Paisie: 1535 iunie – 1545 ianuarie

Mircea Ciobanul: 1545 ianuarie – 1552 noiembrie (I)

Radu Ilie Haidăul: 1552 noiembrie – 1553 mai

Mircea Ciobanul: 1553 mai – 1554 martie (II)

Pătrașcu cel Bun: 1554 martie – † 1557 decembrie 26

Mircea Ciobanul: 1558 ianuarie – † 1559 septembrie 21 (III)

Petru cel Tânăr: 1559 septembrie – 1568 iunie

Alexandru II Mircea: 1568 iunie – 1574 aprilie (I)

Vintilă: 1574 mai

Alexandru II Mircea: 1574 mai – † 1577 iulie 25 (II)

Mihnea Turcitul: 1577 august – 1583 iunie (I)

Petru Cercel: 1583 iulie – 1585 aprilie

Mihnea Turcitul: 1585 aprilie – 1591 aprilie (II)

Ștefan Surdul: 1591 mai – 1592 iulie

Alexandru cel Rău: 1592 august – 1593 septembrie

Mihai Viteazul: 1593 septembrie – † 1601 august 9/19

Nicolae Pătrașcu: 1599 noiembrie – 1600 septembrie

Simion Movilă: 1600 noiembrie – 1601 iunie (I)

Locotenență domnească (Radu, Preda și Stroe Buzescu, Stoica postelnic din Strâmba, Andronie vistier și Radu postelnic din Cepturaia): 1601 iulie – septembrie

Radu Șerban: 1601 octombrie (I)

Simion Movilă: 1601 octombrie – 1602 iulie (II)

Radu Mihnea: 1601 noiembrie – 1602 martie (I)

Radu Șerban: 1602 iulie – 1610 decembrie (II)

Gabriel Báthory: 1611 ianuarie – martie

Radu Mihnea: 1611 aprilie – mai (II)

Radu Șerban: 1611 mai – septembrie (III)

Radu Mihnea: 1611 iulie – 1616 iulie (III)

Locotenență domnească (Nica fost mare logofăt din Corcova, Stoica vistier din Strâmba, Lupu paharnic Mehedințeanul, Papa vistier Greceanu, Necula armaș, Dumitrașco postelnic; apoi Enache mare ban, Vintilă mare logofăt din Clătești, Cârstea fost mare vornic și Nica fost mare logofăt): 1616 iulie – septembrie

Alexandru Iliăș: 1616 octombrie – 1618 iunie (I)

Locotenență domnească (Lupu Mehedințeanul): 1618 iunie – iulie

Gavril Movilă: 1618 august – 1620 iulie

Radu Mihnea: 1620 august – 1623 august (IV)

Alexandru Coconul: 1623 august – 1627 octombrie

Locotenență domnească: 1627 octombrie – 1628 ianuarie

Alexandru Iliăș: 1628 ianuarie – 1629 octombrie (II)

Leon Tomșa: 1629 decembrie – 1632 iulie

Radu Iliăș: 1632 iulie – septembrie

Matei Basarab: 1632 octombrie – † 1654 aprilie 9/19

Constantin Șerban: p. 1654 aprilie 9/19 – 1658 februarie (I)

Mihnea III Radu: 1658 martie – 1659 noiembrie

Gheorghe Ghica: 1659 noiembrie – 1660 septembrie

Constantin Șerban: 1660 aprilie – mai (II)

Grigore Ghica: 1660 septembrie – 1664 decembrie (I)

Radu Leon: 1665 februarie – 1669 martie

Antonie din Popești: 1669 martie – 1672 februarie

Grigore Ghica: 1672 martie – 1673 noiembrie (II)

Gheorghe Duca: 1673 decembrie – 1678 noiembrie

Șerban Cantacuzino: 1679 ianuarie – † 1688 octombrie 29/noiembrie 8

Constantin Brâncoveanu: 1688 octombrie 29/noiembrie 8 – 1714 martie

Ștefan Cantacuzino: 1714 martie – 1715 decembrie

Nicolae Mavrocordat: 1715 decembrie – 1716 noiembrie (I)

Ioan Mavrocordat: 1716 noiembrie – † 1719 februarie 23/martie 6

Nicolae Mavrocordat: 1719 martie – † 1730 septembrie 3/14 (II)

- Constantin Mavrocordat:** 1730 octombrie/noiembrie (I)
- Mihai Racoviță:** 1731 ianuarie – octombrie (I)
- Constantin Mavrocordat:** 1731 octombrie – 1733 mai (II)
- Grigore II Ghica:** 1733 mai – 1735 noiembrie (I)
- Constantin Mavrocordat:** 1735 noiembrie – 1741 septembrie (III)
- Mihai Racoviță:** 1741 septembrie – 1744 iulie (II)
- Constantin Mavrocordat:** 1744 iulie – 1748 februarie (IV)
- Căimăcămie (Mitropolitul, banul Grecianu, vornicul Dudescu, Antonachi vistier, Fierăscu vistier):** 1748 februarie – aprilie
- Grigore II Ghica:** 1748 aprilie – † 1752 august 23/septembrie 3 (II)
- Matei Ghica:** 1752 septembrie – 1753 iunie
- Constantin Racoviță:** 1753 iunie – 1756 februarie (I)
- Constantin Mavrocordat:** 1756 februarie – 1758 august (V)
- Scarlat Ghica:** 1758 august – 1761 iunie (I)
- Constantin Mavrocordat:** 1761 iunie – 1763 martie (VI)
- Constantin Racoviță:** 1763 martie – † 1764 ianuarie 26/februarie 6 (II)
- Ștefan Racoviță:** p. 1764 ianuarie 26/februarie 6 – 1765 august
- Scarlat Ghica:** 1765 august – † 1766 decembrie 2/13 (II)
- Alexandru Scarlat Ghica:** p. 1766 decembrie 2/13 – 1768 octombrie
- Grigore III Ghica:** 1768 octombrie – 1769 noiembrie
- Stăpânirea militară rusească:** 1769 noiembrie – 1770 mai (I)
- Manole Giani Ruset:** 1770 mai – noiembrie
- Stăpânirea militară rusească:** 1770 noiembrie – 1774 octombrie (II)
- Alexandru Ipsilanti:** 1774 septembrie – 1782 ianuarie (I)
- Nicolae Caragea:** 1782 ianuarie – 1783 iulie
- Mihai Suțu:** 1783 iulie – 1786 martie (I)
- Nicolae Mavrogheni:** 1786 martie – 1790 iunie
- Stăpânirea militară austriacă:** 1789 noiembrie – 1791 iulie (I)
- Mihai Suțu:** 1791 martie – 1792 decembrie (II)
- Alexandru Moruzi:** 1793 ianuarie – 1796 august (I)
- Alexandru Ipsilanti:** 1796 septembrie – 1797 noiembrie (II)
- Constantin Hangerli:** 1797 noiembrie – † 1799 februarie 18/martie 1
- Alexandru Moruzi:** 1799 martie – 1801 octombrie (II)
- Mihai Suțu:** 1801 octombrie – 1802 mai (III)
- Caimacam (Alexandru Suțu, domnul Moldovei):** 1802 iunie – august
- Constantin Ipsilanti:** 1802 august – 1806 august (I)
- Alexandru Suțu:** 1806 august – octombrie (I)
- Constantin Ipsilanti:** 1806 octombrie – 1807 mai (II) (considerat domn și în Moldova sub autoritate rusească)
- Stăpânirea militară rusească:** 1806 decembrie – 1812 octombrie (III)
- Constantin Ipsilanti:** 1807 iulie – august (III) (considerat domn și în Moldova sub autoritate rusească)

Generalul rus Prozorovski: 1807 august – 1808 februarie

Caimacami: 1808 februarie – septembrie

Comitetul de cinci: 1808 septembrie – 1809 martie

Generalul rus Engelhardt, vicepreședinte al divanului: 1809 martie – 1812 octombrie

Ioan Caragea: 1812 octombrie – 1818 septembrie

Alexandru Suțu: 1818 noiembrie – † 1821 ianuarie 19/31 (II)

Conducerea lui Tudor Vladimirescu: 1821 martie – † mai 14/26

Stăpânirea turcească: 1821 mai – 1822 iunie (I)

Grigore IV Ghica: 1822 septembrie – 1828 aprilie

Stăpânirea militară rusească: 1828 mai – 1834 aprilie (IV)

Generalul Pahlen: 1828 februarie – 1829 noiembrie

Generalul Pavel Kiseleff: 1829 noiembrie – 1834 aprilie

Alexandru Ghica: 1834 aprilie – 1842 octombrie

Gheorghe Bibescu: 1842 decembrie – 1848 iunie

Guvernul revoluționar provizoriu: 1848 iunie 14/26 – iunie 28/iulie 8 (I)

Căimăcămia: 1848 iunie 28/iulie 8 – iunie 30/iulie 12

Guvernul revoluționar provizoriu: 1848 iunie 30/iulie 12 – iulie 28/ august 9 (II)

Locotenență domnească (Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Golescu, Christian Tell): 1848 iulie – septembrie

Caimacam (Constantin Cantacuzino): 1848 septembrie – 1849 iunie

Barbu Știrbei: 1849 iunie – 1853 octombrie (I)

Stăpânirea militară rusească (baronul Budberg, președinte al divanului, Kalinski, vicepreședinte al divanului): 1853 octombrie – 1854 iulie (V)

Stăpânirea turcească (Halim pașa, Derviş pașa): 1854 iulie – august (II)

Stăpânirea austriacă: 1854 august – 1856 martie (II)

Barbu Știrbei: 1854 septembrie – 1856 iunie (II)

Căimăcămia (Alexandru Ghica): 1856 iunie – 1858 octombrie

Căimăcămie de trei (Emanoil Băleanu, Ioan Manu, Ioan Filipescu): 1858 octombrie – 1859 ianuarie 24/februarie 5

Alexandru Ioan Cuza: 1859 ianuarie 24/februarie 5, domn și în Moldova – 1866 februarie 11/23

MOLDOVA

Domni

Bogdan I: a. 1365 februarie – 1367

Lațcu: c. 1367 – c. 1375

Petru I: c. 1375 – începutul lui 1392

Roman I: a. 1392 martie – 1394 noiembrie

Ștefan I: 1394 noiembrie – a. 1399 septembrie

Iuga: a. 1399 septembrie – a. 1400 aprilie

Alexandru cel Bun: a. 1400 iunie – † 1432 ianuarie 1

Ilie: p. 1432 ianuarie 1 – 1433 septembrie (I)

Ștefan II: 1433 octombrie – 1435 august (I)

Ilie: 1435 august – 1436 martie (II)

Ilie și Ștefan II: 1436 martie – 1442 august

Ilie asociat cu Roman II: 1438 între iunie și august – 1442 august

Ștefan II: 1442 august – 1447 iulie (II)

Ștefan II asociat cu Petru II: c. 1442 august – 1445 între aprilie și mai

Petru II asociat cu Roman II: 1447 iulie – septembrie

Roman III: 1447 septembrie – 1448 februarie

Petru II: 1448 ianuarie – 1449 martie

Alexăndrel: 1449 februarie – octombrie (I)

Bogdan II: 1449 octombrie – † 1451 octombrie 15

Petru Aron: p. 1451 octombrie 15 – 1452 februarie (I)

Alexăndrel: 1452 februarie – 1454 august (II)

Petru Aron: 1454 august – decembrie (II)

Alexăndrel: 1455 februarie – † 1455 aprilie 26 (III)

Petru Aron: a. 1455 iunie – 1457 aprilie (III)

Ștefan cel Mare: 1457 aprilie – † 1504 iulie 2

Bogdan III: 1504 iulie 2 – † 1517 aprilie 20

Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță): p. 1517 aprilie 20 – † 1517 ianuarie 14

Petru Rareș: 1517 ianuarie – 1538 septembrie (I)

Ștefan Lăcustă: 1538 septembrie – † c. 1540 decembrie 20

Alexandru Cornea: p. 1540 decembrie 20 – † 1541 februarie 9 sau 16

Petru Rareș: 1541 februarie – † 1546 septembrie 3 (II)

Iliaș Rareș: p. 1546 septembrie 3 – 1551 mai

Ștefan Rareș: 1551 mai – † 1552 septembrie 1

Ioan Joldea: 1552 septembrie

Alexandru Lăpușneanu: 1552 septembrie – 1561 noiembrie (I)

Ioan Despot (Iacob Heraclid): 1561 noiembrie – † 1563 noiembrie 25

Ștefan Tomșa I: 1563 august – 1564 februarie

Alexandru Lăpușneanu: 1564 martie – † 1568 martie 11 (II)

Bogdan Lăpușneanu: 1568 martie 9 – 1572 ianuarie

Ion Vodă cel Viteaz: 1572 februarie – † 1574 iunie 14

Petru Șchiopul: p. 1574 iunie 14 – 1577 noiembrie (I)

Ioan Potcoavă: 1577 noiembrie – decembrie

Petru Șchiopul: 1578 ianuarie – februarie (II)

Alexandru Potcoavă: 1578 februarie – martie
Petru Șchiopul: 1578 martie – 1579 decembrie (III)
Iancu Sasul: 1579 decembrie – 1582 septembrie
Petru Șchiopul: 1582 septembrie – 1591 august (IV)
Aron: 1591 septembrie – 1592 iunie (I)
Petru Cazacul: 1592 august – octombrie
Aron: 1592 septembrie – 1595 aprilie (II)
Ștefan Răzvan: 1595 aprilie – august
Ieremia Movilă: 1595 august – 1600 mai (I)
Mihai Viteazul: 1600 mai – septembrie
Ieremia Movilă: 1600 septembrie – † 1606 iunie 30/iulie 10 (II)
Constantin Movilă: p. 1606 iunie 30/iulie 10 – iulie (I)
Simion Movilă: 1606 iulie – † 1607 septembrie 14/24
Mihail Movilă: p. 1607 septembrie 14/24 – începutul lui octombrie (I)
Constantin Movilă: 1607 octombrie (II)
Mihail Movilă: 1607 octombrie – decembrie (II)
Constantin Movilă: 1607 decembrie – 1611 decembrie (III)
Ștefan Tomșa II: 1612 ianuarie – 1615 noiembrie (I)
Alexandru Movilă: 1615 noiembrie – 1616 iulie
Radu Mihnea: 1616 iulie – 1619 februarie (I)
Gaspar Gratiani: 1619 februarie – † 1620 septembrie 10/20
Alexandru Iliăș: p. 1620 septembrie 10/20 – 1621 septembrie (I)
Ștefan Tomșa II: 1621 octombrie – 1623 septembrie (II)
Radu Mihnea: 1623 septembrie – † 1626 ianuarie 13/23 (II)
Miron Barnovschi: p. 1626 ianuarie 13/23 – 1629 august (I)
Alexandru Coconul: 1629 septembrie – 1630 aprilie
Moise Movilă: 1630 aprilie – 1631 decembrie (I)
Miron Barnovschi: 1633 aprilie – † iunie 22/iulie 2 (II)
Moise Movilă: 1633 iunie 25/iulie 5 – 1634 aprilie (II)
Vasile Lupu: 1634 aprilie – 1653 aprilie (I)
Gheorghe Ștefan: 1653 aprilie (I)
Vasile Lupu: 1653 mai – iulie (II)
Gheorghe Ștefan: 1653 iulie – 1658 martie (II)
Gheorghe Ghica: 1658 martie – 1659 noiembrie
Constantin Șerban: 1659 octombrie – noiembrie (I)
Ștefăniță Lupu: 1659 noiembrie – 1661 ianuarie (I)
Constantin Șerban: 1661 ianuarie – februarie (II)
Ștefăniță Lupu: 1661 februarie – † septembrie 19/29 (II)
Eustratie Dabija: p. 1661 septembrie 19/29 – † 1665 septembrie 11/21
Căimăcămie: 1665 octombrie – noiembrie
Gheorghe Duca: 1665 noiembrie – 1666 mai (I)

- Iliaș Alexandru:** 1666 mai – 1668 noiembrie
- Gheorghe Duca:** 1668 decembrie – 1671 decembrie (II)
- Mihalcea Hâncu:** 1671 decembrie – 1672 ianuarie
- Gheorghe Duca:** 1672 ianuarie – august (III)
- Ștefan Petriceicu:** 1672 august – 1673 noiembrie (I)
- Dumitrașcu Cantacuzino:** 1673 noiembrie – 1674 ianuarie (I)
- Ștefan Petriceicu:** 1674 februarie (II)
- Dumitrașcu Cantacuzino:** 1674 februarie – 1675 noiembrie (II)
- Antonie Ruset:** 1675 noiembrie – 1678 noiembrie
- Gheorghe Duca:** 1678 decembrie – 1683 noiembrie (IV)
- Ștefan Petriceicu:** 1683 noiembrie – 1684 martie (III)
- Dumitrașcu Cantacuzino:** 1684 aprilie – 1685 mai (III)
- Caimacam (Ion Racoviță vornicul):** 1685 mai – iunie
- Constantin Cantemir:** 1685 iunie – † 1693 martie 16/26
- Dimitrie Cantemir:** 1693 martie 18/28 – aprilie (I)
- Constantin Duca:** 1693 mai – 1695 decembrie (I)
- Căimăcămie (Tudosie Dubău logofăt, Bogdan hatmanul, Iordache Ruset vistiernic):** 1695 decembrie – 1696 ianuarie
- Antioh Cantemir:** 1696 ianuarie – 1700 septembrie (I)
- Constantin Duca:** 1700 septembrie – 1703 iunie (II)
- Caimacam (Ioan Buhuș logofăt):** 1703 iunie – septembrie
- Mihai Racoviță:** 1703 septembrie – 1705 februarie (I)
- Caimacam (Bogdan vornicul):** 1705 februarie – martie
- Antioh Cantemir:** 1705 martie – 1707 iulie (II)
- Căimăcămie (Iordache Ruset vornicul, Ion Neculce spătar, Ilie Cantacuzino fost vistier, Ilie Catargiul vistiernic):** 1707 iulie
- Mihai Racoviță:** 1707 iulie – 1709 octombrie (II)
- Căimăcămie (în frunte cu Ioan Buhuș logofăt):** 1709 octombrie – decembrie
- Nicolae Mavrocordat:** 1709 decembrie – 1710 noiembrie (I)
- Căimăcămie (în frunte cu Iordache Ruset vornicul):** 1710 noiembrie
- Dimitrie Cantemir:** 1710 noiembrie – 1711 iulie (II)
- Căimăcămie (Lupu Costachi vornic, Maxut postelnic, Antioh Jora hatman):** 1711 august – septembrie
- Caimacam (Constantin Mavrocordat):** 1711 septembrie – noiembrie
- Nicolae Mavrocordat:** 1711 noiembrie – 1715 decembrie (II)
- Mihai Racoviță:** 1715 decembrie – 1726 septembrie (III)
- Căimăcămie (Constantin Costache spătar, Sandu Sturza ban):** 1726 septembrie – octombrie
- Grigore II Ghica:** 1726 octombrie – 1733 aprilie (I)
- Constantin Mavrocordat:** 1733 mai – 1735 noiembrie (I)

- Grigore II Ghica:** 1735 decembrie – 1739 septembrie (II)
Stăpânirea militară rusească (feldmareșalul Mûnîch): 1739 septembrie – octombrie (I)
- Grigore II Ghica:** 1739 octombrie – 1741 septembrie (III)
Constantin Mavrocordat: 1741 septembrie – 1743 iulie (II)
Ioan Mavrocordat: 1743 iulie – 1747 aprilie
Grigore II Ghica: 1747 aprilie – 1748 februarie (IV)
Constantin Mavrocordat: 1748 februarie – 1749 august (III)
Caimacam (Iordache Stavarache): 1749 august – decembrie
Constantin Racoviță: 1749 decembrie – 1753 iunie (I)
Matei Ghica: 1753 iunie – 1756 februarie
Constantin Racoviță: 1756 martie – 1757 martie (II)
Caimacam (Dumitrașcu Sturza spătar): 1757 martie
Scarlat Ghica: 1757 martie – 1758 august
Caimacam (Vidale): 1758 august
Ioan Teodor Callimachi: 1758 august – 1761 mai
Grigore Callimachi: 1761 mai – 1764 martie (I)
Grigore III Ghica: 1764 martie – 1767 ianuarie (I)
Grigore Callimachi: 1767 ianuarie – 1769 iunie (II)
Constantin Mavrocordat: 1769 iulie – † 1769 decembrie 4/14 (IV)
Stăpânirea militară rusească (feldmareșalul P. A. Rumianțev): 1769 septembrie – 1775 ianuarie (II)
- Grigore III Ghica:** 1775 februarie – † 1777 octombrie 1/12 (II)
Constantin Moruzi: p. 1777 octombrie 1/12 – 1782 mai
Alexandru Mavrocordat Deli-bei: 1782 mai – 1785 ianuarie
Alexandru Mavrocordat Firaris: 1785 ianuarie – 1786 decembrie
Alexandru Ipsilanti: 1787 ianuarie – 1788 aprilie
Stăpânirea militară austriacă: 1787 – 1791 iulie (I)
Manole Giani Ruset: 1788 iulie – 1789 martie
Stăpânirea militară rusească: 1788 octombrie – 1792 martie (III)
Stăpânirea militară austriacă: 1789 noiembrie – 1791 iulie (II)
Alexandru Moruzi: 1792 martie – 1793 ianuarie (I)
Mihai Suțu: 1793 februarie – 1795 aprilie
Alexandru Callimachi: 1795 mai – 1799 martie
Constantin Ipsilanti: 1799 martie – 1801 iunie
Alexandru Suțu: 1801 iulie – 1802 septembrie
Căimăcămie (în frunte cu Iordache Canta logofăt): 1802 septembrie – octombrie
Alexandru Moruzi: 1802 octombrie – 1806 august (II)
Scarlat Callimachi: 1806 august – octombrie (14–19 domnie efectivă) (I)
Alexandru Moruzi: 1806 octombrie – 1807 martie (III)

Stăpânirea militară rusească (comandant general Michelson): 1806 noiembrie – 1812 mai (IV)

Constantin Ipsilanti: 1806 decembrie (7–14) – 1807 august (considerat domn în Moldova și în Țara Românească, sub autoritate rusească)

Alexandru Hangerli: 1807 martie – iulie

Scarlat Callimachi: 1807 iulie – 1810 iunie (domn din partea turcilor, nu vine în Moldova) (II)

Căimăcămie (Iordache Ruset-Roznovanu): 1806 decembrie

Căimăcămie (Mitropolit Veniamin Costache): 1807 ianuarie – 1812 iulie

Scarlat Callimachi: 1812 octombrie – 1819 septembrie (III)

Căimăcămie (Manu postelnic, Rizo postelnic): 1819 iunie – noiembrie

Mihai Suțu: 1819 septembrie – 1821 februarie

Căimăcămie (Mitropolit Veniamin Costache): 1821 martie – mai

Eteria condusă de Alexandru Ipsilanti: 1821 februarie – martie

Caimacam (Ștefan Vogoride): 1821 toamna – 1822 iulie

Stăpânirea turcească: 1821 mai – 1822 iulie

Ioan Sandu Sturza: 1822 septembrie – 1828 aprilie

Stăpânirea militară rusească: 1828 aprilie – 1834 aprilie (V)

Generalul Pahlen: 1828 februarie – 1829 noiembrie

Generalul Pavel Kiseleff: 1829 noiembrie – 1834 aprilie

Vicepreședinți în Moldova: Minciaki, urmat de Mircovici

Mihai Sturdza: 1834 iulie – 1849 iunie

Grigore Alexandru Ghica: 1849 august – 1853 octombrie (I)

Stăpânirea militară rusească: 1853 octombrie – 1854 septembrie (VI)

Grigore Alexandru Ghica: 1843 octombrie – 1856 iunie (II)

Consiliul administrativ extraordinar: 1856 iulie

Caimacam (Teodor Balș): 1856 iulie – † 1857 februarie 17/martie 1

Caimacam (Nicolae Vogoride): 1857 februarie – 1858 octombrie

Căimăcămie de trei (Ștefan Catargi – înlocuit de I. A. Cantacuzino –, Vasile Sturza, Anastasie Panu): 1858 octombrie – 1859 ianuarie 5/17

Alexandru Ioan Cuza: 1859 ianuarie 5/17, apoi domn și în Țara Românească – 1866 februarie 11/23

TRANSILVANIA

Voievozi (dregători regali)

Leustachiu: 1176

Legforus: 1199 – 1200

Eth: 1200

Iula: 1201 (I)

Benedict, fiul lui Conrad: 1202 – 1206 (I)

Smaragd: 1206

Benedict: 1208 – 1209 (II)

Mihail: 1209 – 1212

Bertold de Merania: 1212 – 1213

Nicolae: 1213

Iula (Gyula): 1214 (II)

Simion: 1212

Ipocho: 1216 – 1217

Rafael: 1217 – 1218

Neuka: 1219 – 1221

Paul, fiul lui Petru: 1221 – 1222

Pousa, fiul lui Soulum: 1227 (I)

Iula (Gyula), din neamul Rátót: 1229 – 1231

Dionisie, fiul lui Dionisie: 1233 – 1234

Andrei, fiul lui Serafin: 1235

Pousa, fiul lui Soulum: 1235 – 1240 martie (II)

Laurențiu: 1242 – 1252

Ștefan, fiul regelui Ungariei Béla IV, ducele Transilvaniei: 1257 – 1258 (I)

Ernye, din neamul Ákos; fost ban al Transilvaniei: a. 1260

Ștefan, fiul regelui Ungariei Béla IV, ducele Transilvaniei: 1260 – 1270 (II)

Ladislau: 1263 mai – 1264

Nicolae, din neamul Geregye: 1263, 1267 iunie – 1270 (I)

Matei, din neamul Csák: 1270 iunie – 1272 august (I)

Nicolae, din neamul Geregye: 1272 septembrie – 1273 mai (II)

Ioan: 1273 mai

Nicolae, din neamul Geregye: 1273 iunie – 1274 septembrie (III)

Matei, din neamul Csák: 1273 – 1275 iunie (II)

Ladislau (din neamul Borșa?): 1275 a doua jumătate

Ugrin, din neamul Csák: 1275 decembrie – 1276 mijloc

Matei, din neamul Csák: 1276 august – 1277 octombrie (III)

Nicolae, fiul lui Mauriciu, din neamul Pok: 1277 noiembrie – decembrie (I)

Finta, din neamul Aba: 1278 noiembrie – 1279 martie

Ștefan, fiul lui Tekes: 1280

Roland, din neamul Borșa: 1282 mai (I)

Apor: 1283

Roland, din neamul Borșa: 1284 ianuarie – 1285 ianuarie (II)

Moise: a. 1289 septembrie

Roland, din neamul Borșa: 1288 iunie – 1293 iulie (III)

Ladislau, din neamul Kán: 1294 (1295) septembrie – 1315

Nicolae, fiul lui Mauriciu: 1315 august – 1318 (II)

Doja de Debrețin: 1318 iunie – 1321 noiembrie

Toma de Szécsény: 1322 aprilie – 1342 august

Nicolae de Siroka, din neamul Aba: 1342 noiembrie – 1344 iunie

Ștefan Lackfi de Kerekegyház: 1344 – 1350 noiembrie

Ștefan, fratele regelui Ungariei Ludovic I de Anjou, ducele Transilvaniei:
1349 noiembrie – 1351 octombrie

Toma, fiul lui Petru, din neamul Csór: 1351 februarie – mai

Nicolae Kont, fiul lui Laurențiu: 1351 decembrie – 1356 martie (I)

Andrei Lackfi, fratele lui Ștefan Lackfi: 1356 aprilie – 1359 septembrie

Dionisie Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi: 1359 noiembrie – 1367 ianuarie

Nicolae Kont, fiul lui Laurențiu: 1367 (II)

Nicolae Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi: 1367 martie – † 1368 noiembrie

Emerik Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi: 1369 februarie – 1372 septembrie

Ștefan Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi: 1373 februarie – 1376 aprilie

Ladislau de Losonez I, din neamul Tomaj: 1376 iunie – 1391 decembrie

Emerik Bebek I de Pelsocz, din neamul Ákos: 1392 martie – 1393 septembrie

Frank de Szécsény, fiul lui Konya: 1393 octombrie – 1395 septembrie

Stibor de Stiboricz: 1395 octombrie – 1401 aprilie (I)

Nicolae Csáki și Nicolae Marczali, fiii lui Ștefan: 1401 – 1403 mai

Ioan Tamási, fiul lui Henric, și Iacob Lackfi de Santău: 1403 octombrie –
1409 decembrie

Stibor de Stiboricz: 1410 februarie – 1414 ianuarie (II)

Voievodatul neocupat: 1414 iulie, octombrie

Nicolae Csáki, fiul lui Ștefan: 1415 ianuarie – a. 1426 mai (II)

Ladislau Csáki, fiul lui Nicolae: 1426 septembrie – 1435 noiembrie

Ladislau Csáki și Petru Cseh: 1436 aprilie – 1437 aprilie

Petru Cseh: 1437 – 1438

Desideriu de Losoncz: 1438 – 1440 mai

Ladislau Jacks: 1441 ianuarie

Ioan de Hunedoara (I) și Nicolae de Ujlak (I): 1441 martie – 1446

Emerik Bebek II de Pelsöcz: 1446 – 1448

Emerik Bebek II și Nicolae de Ujlak (II): 1447 aprilie

Emerik Bebek II și Ioan de Hunedoara: 1448 mai – octombrie

Nicolae de Ujlak (III) și Ioan de Rozgony: 1449 mai – 1458

Sebastian de Rozgony și Ioan de Rozgony: 1458 – 1460

Sebastian de Rozgony și Nicolae de Ujlak (IV): 1460

Sebastian de Rozgony și Ladislau de Kanizsa: 1460

Sebastian de Rozgony: 1461 aprilie – septembrie

Nicolae de Ujlak (V) și Ioan Pongrácz de Dindeleag (I): 1462 – 1465

**Sigismund de Szentgyörgy, Ioan de Szentgyörgy și Berthold Elderbad de
Monyorókerek:** 1465 – 1467 octombrie

Ioan Pongrácz de Dindeleag (II) și Nicolae Csupor de Monoszló: 1468 – 1472
Blasiu Magyar: 1472 noiembrie – 1475 ianuarie
Ioan Pongrácz de Dindeleag: 1475 februarie – 1476 (III)
Petru Geréb de Vingard: 1478 ianuarie – 1479 martie
Ștefan Báthory I de Ecsed: 1479 iulie – 1493 ianuarie
Ladislau de Losoncz II și Bartolomeu Drágfi de Beltiug: 1493 ianuarie – 1495
Bartolomeu Drágfi de Beltiug: 1495 – 1499
Petru de Szentgyorgy: 1499 – 1510
Ioan Zápolya: 1510 – 1526
Petru de Perény: 1526 – 1529
Ștefan Báthory II de Șimleul Silvaniei: 1529 – 1534
Valentin Török: 1530 septembrie
Hieronim Laski: 1531 iunie – 1534
Emeric Cibok, guvernator: 1533 – 1534
Ștefan Mailat: 1534 martie – 1538
Ștefan Mailat și Emeric Balassa: 1538 iunie – 1540 august
Voievodatul neocupat: 1540 august – 1551
Ștefan Mailat și Ștefan Balassa, căpitani generali: 1540 august – octombrie
Ștefan Mailat, căpitan general: 1540 octombrie – 1541 iulie
Ioan Sigismund Zápolya, fiul lui Ioan Zápolya, principe (sub tutela mamei sale Isabela): 1540 septembrie – 1551 iulie; 1556 septembrie – 1559 septembrie (sub tutela Isabelei) – † 1571 martie 14
George Martinuzzi, locotenent regal (guvernator): 1541 – † 1551 decembrie 17
Andrei Báthory I de Ecsed: 1552 aprilie – 1553
Francisc Kendi și Ștefan Dobó: 1553 mai – 1556 septembrie
Voievodatul neocupat: 1557 – 1571
Ștefan Báthory III de Șimleul Silvaniei, fiul lui Ștefan Báthory II: 1571 mai – 1576 februarie

Principi autonomi

Ștefan Báthory III de Șimleul Silvaniei: 1576 – 1583
Cristofor Báthory, fratele lui Ștefan Báthory III: 1576 martie – † 1581 mai 17/27 (cu titlul de voievod)
Sigismund Báthory, fiul lui Cristofor Báthory: p. 1581 mai 27 – 1597 (I)
Maria Cristierna, soția lui Sigismund Báthory: 1598 aprilie – august
Sigismund Báthory: 1598 august – 1599 martie (II)
Andrei Báthory II, vărul lui Sigismund Báthory: 1599 martie – † 1599 octombrie 21/31

Mihai Viteazul: 1599 octombrie – 1600 septembrie (I)

Ștefan Csáky, conducătorul nobilimii transilvane, și George Basta, comandant imperial: 1600 septembrie – 1601 ianuarie

Sigismund Báthory: 1601 februarie – august (III)

Mihai Viteazul: 1601 iulie 24/august 3 – † august 9/19 (II)

George Basta, socotit guvernator: 1601 august – 1602 ianuarie

Sigismund Báthory: 1601 septembrie – 1602 iulie (IV)

George Basta, guvernator (comisar suprem și comandant militar imperial unic): 1602 ianuarie – 1604 aprilie

Moise Székely: a. 1603 mai – † iulie 7/17

Radu Șerban, stăpânitor efectiv: p. 1603 iulie 7/17 – septembrie

Comisarii imperiali: 1604 aprilie – 1605 septembrie

Ștefan Bocskay: 1604 noiembrie – † 1606 decembrie 19/29

Ladislau Gyulafi, guvernator: a. 1605 martie – † iulie 18/28

Sigismund Rákóczi, guvernator: 1605 septembrie – 1607 februarie; principe: 1607 februarie – 1608 martie

Gabriel Báthory: 1608 martie – † 1613 octombrie 17/27

Gabriel Bethlen: 1613 octombrie – † 1629 noiembrie 5/15

Caterina de Brandenburg, văduva lui Gabriel Bethlen: p. 1629 noiembrie 5/15 – 1630 septembrie

Ștefan Bethlen, fratele lui Gabriel Bethlen: 1630 septembrie – noiembrie

Gheorghe Rákóczi I, fiul lui Sigismund Rákóczi: 1630 decembrie – † 1648 octombrie 1/11

Gheorghe Rákóczi II, fiul lui Gheorghe Rákóczi I: p. 1648 octombrie 1/11 – 1660 mai 28/iunie 7

Francisc Rhédei: 1657 noiembrie – 1658 ianuarie

Acațiu Barcsai: 1658 septembrie – 1660 decembrie

Ioan Kemény: 1661 ianuarie – † 1662 ianuarie 12/22

Mihail Apafi I: 1661 septembrie – † 1690 aprilie 5/15

Emeric Thököly: 1690 iunie – octombrie

Francisc Rákóczi II, nepotul lui Gheorghe Rákóczi II: 1704 iulie – 1711 februarie

Guvernatori imperiali (civili și militari, sub diferite titluri)

Gheorghe Bánffy I: 1691 februarie – † 1708 noiembrie 4/15

Ștefan Haller: 1709 august – 1710 mai

Ștefan Wesselényi: 1710 mai – 1713 martie (I)

Sigismund Kornis: 1713 martie – † 1731 decembrie 4/15

Ștefan Wesselényi: 1731 decembrie – 1732 iulie (II)

Francisc Anton Paul Wallis: 1732 iulie – 1734 iulie

Ioan Haller, fiul lui Ștefan Haller: 1734 decembrie – † 1755 octombrie 7/18

Francisc Venceslav Wallis, vărul lui F. A. P. Wallis: 1755 decembrie – 1758 iulie

Ladislau Kemény: 1758 iulie 8 – 1762 mai

Adolf Nicolae Buccow: 1762 mai – † 1764 mai 7/18

Andrei Hadik: 1764 iulie – 1767 octombrie

Carol O'Donnell: 1767 decembrie – 1770 septembrie

Maria-Iosif Auersperg: 1771 ianuarie – 1774 iulie

Samuel Brukenthal: 1774 iulie – 1787 ianuarie

Gheorghe Bánffy II: 1787 ianuarie – † 1822 iunie 23/iulie 5

Ioan Jósika: 1822 septembrie – 1834 octombrie

Ferdinand d'Este: 1835 februarie – 1837 aprilie

Ioan Korniș: 1838 octombrie – † 1840 august 3/15

Iosif Teleki: 1842 ianuarie – 1848 noiembrie

Emeric Mikó: 1848 noiembrie – decembrie (I)

Ludovic Wohlgemuth: 1849 – 1851 februarie

Carol Borromeo Schwarzenberg: 1851 aprilie – † 1858 iunie 13/25

Frederic Liechtenstein: 1858 iulie – 1861 aprilie

Emeric Mikó: 1860 decembrie – 1861 noiembrie (II)

Ludovic Folliot de Crenville: 1861 noiembrie – 1867 aprilie

ȘEFII DE STAT AI ROMÂNIEI

Ion Mamina

Prin actele de unire din 5 și 24 ianuarie 1859 se pun bazele statului român modern. Adunările Elective de la Iași și București îl aleg pe Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Principatelor Unite (din 24 ianuarie 1862: al Principatelor Unite Române). El este îndepărtat printr-o lovitură de forță, în noaptea de 10/11 februarie 1866, puterea în stat fiind preluată de o Locotenență domnească (g-ral Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu, col. Nicolae Haralambie).

După plebiscitul din 2–8 aprilie 1866, în favoarea domniei ereditare a principelui Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, Adunarea Constituantă îl proclamă, la 10 mai 1866, ca Domn al României, sub numele de Carol I. După proclamarea Regatului la 10 mai 1881, acesta devine Rege al României. Potrivit prevederilor constituționale, după moartea lui Carol I, nepotul său – Ferdinand – este proclamat Rege al României. Întrucât Carol, fiul cel mare al Regelui Ferdinand I, renunță, în decembrie 1925, la calitatea sa de principe moștenitor, prin actul din 4 ianuarie 1926 Adunarea Națională Constituantă îl proclamă pe Mihai (fiul lui Carol) ca moștenitor al Tronului și instituie o Regență pentru eventualitatea că Mihai ar ajunge rege înainte de vârsta majoratului (18 ani). După moartea Regelui Ferdinand I la 20 iulie 1927, Regența – formată din principele Nicolae, patriarhul Cristea și prim-președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție Gheorghe Buzdugan (din 9 octombrie 1929, Constantin Sărățeanu) – exercită puterile regale în timpul minorității Regelui Mihai I, până la întoarcerea lui Carol în țară, când se produce „actul restaurației”. La 8 iunie 1930 Parlamentul decide anularea legilor din 4 ianuarie 1926 și îl proclamă Rege pe Carol II. După ce Regele Carol II este nevoit să abdice la 6 septembrie 1940, în aceeași zi Regele

Mihai I depune jurământul. La rândul său, Regele Mihai I este silit să abdice la 30 decembrie 1947.

La 30 decembrie 1947 se proclamă Republica Populară Română. Puterea supremă în stat este exercitată de un Prezidiu al Republicii Populare Române (30 decembrie 1947 – 13 aprilie 1948), apoi de Prezidiul Marii Adunări Naționale a R.P.R. (13 aprilie 1948 – 25 martie 1965), Consiliul de Stat al R.P.R. (21 martie 1961 – 21 august 1965), Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România (21 august 1965 – 28 martie 1974). Prin modificarea Constituției la 28 martie 1974, se instituie funcția de Președinte al Republicii Socialiste România, fiind ales, de către M.A.N., Nicolae Ceaușescu.

Prin revoluția din 22 decembrie 1989, întreaga putere în stat este preluată de Consiliul Frontului Salvării Naționale, iar la 6 februarie 1990 (până la alegeri) de Consiliul Provizoriu de Uniune Națională. La 20 mai 1990, în temeiul decretului-lege din 18 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României, Ion Iliescu este ales președinte al României și, din nou, pe baza prevederilor Constituției României (adoptată la 21 noiembrie 1991), la 11 octombrie 1992.

Alexandru Ioan I: 1859 ianuarie 24 – 1866 februarie 11

Locotenența Domnească: 1866 februarie 11 – mai 10

Carol I: 1866 mai 10 – 1914 septembrie 27

Ferdinand I: 1914 septembrie 28 – 1927 iulie 20

Regența: 1927 iulie 20 – 1930 iunie 7

Carol II: 1930 iunie 8 – 1940 septembrie 6

Mihai I: 1940 septembrie 6 – 1947 decembrie 30

Dr. Constantin I. Parhon, președinte al Prezidiului R.P.R.: 1947 decembrie 30 – 1948 aprilie 13

Dr. Constantin I. Parhon, președinte al Prezidiului M.A.N.: 1948 aprilie 13 – 1952 iunie 12

Dr. Petru Groza, președinte al Prezidiului M.A.N.: 1952 iunie 12 – 1958 ianuarie 7

Ion Gheorghe Maurer, președinte al Prezidiului M.A.N.: 1958 ianuarie 11 – 1961 martie 21

Gheorghe Gheorghiu-Dej, președinte al Consiliului de Stat: 1961 martie 21 – 1965 martie 19

Chivu Stoica, președinte al Consiliului de Stat: 1965 martie 24 – 1967 decembrie 9

Nicolae Ceaușescu, președinte al Consiliului de Stat: 1967 decembrie 9 – 1974 martie 28

Nicolae Ceauşescu: 1974 martie 28 – 1989 decembrie 22

Ion Iliescu, preşedinte al Consiliului F.S.N.: 1989 decembrie 22 – 1990 februarie 6

Ion Iliescu, preşedinte al Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională: 1990 februarie 6 – mai 20

Ion Iliescu: 1992 mai 20 – 1992 octombrie 11

Ion Iliescu: 1992 octombrie 11 – 1996 noiembrie 17

Emil Constantinescu: 1996 noiembrie 17 – 2000 decembrie 10

Ion Iliescu: 2000 decembrie 10 – 2004 decembrie 20

Traian Băsescu: 2004 decembrie 21 – 2007 aprilie 20

Nicolae Văcăroiu (preşedinte interimar): 2007 aprilie 20-mai 23

Traian Băsescu: 2007 mai 23–

PREȘEDINȚII CONSILIULUI DE MINISTRI

Ion Mamina

Titulatura șefului guvernului a fost, de la învestirea primului cabinet al României moderne (22 ian. 1862), aceea de Președinte al Consiliului de Miniștri. De la 18 mart. 1975 se introduce formula de Prim-Ministru al Guvernului. Lista premierilor reflectă însăși succesiunea cabinetelor ministeriale, menționându-se atât data de începere a guvernării, cât și sfârșitul real al acesteia, marcat de demisia unui premier sau altul. Se pun, astfel, în evidență și momentele de criză guvernamentală.

Au existat câteva situații când șefii de guvern au decedat în funcție (Barbu Catargiu, Ion I. C. Brătianu, I. G. Duca, Miron Cristea, Armand Călinescu). Numele înlocuitorilor acestora au fost marcate cursiv, pentru a arăta cititorului că guvernul respectiv a rămas în continuare în funcțiune. De asemenea, trebuie spus că Ion Ghica (11 febr. – 10 mai 1866) și Petre Roman (22 dec. 1989 – 28 iun. 1990) au condus guverne cu caracter provizoriu.

Până la 1 apr. 1919 datele sunt notate potrivit stilului vechi al calendarului, după care se folosește stilul nou.

Barbu Catargiu: 1862 ianuarie 22 – iunie 8

Apostol Arsache: 1862 iunie 8 – 23

Nicolae Kretzulescu: 1862 iunie 24 – 1863 octombrie 11

Mihail Kogălniceanu: 1863 octombrie 11 – 1865 ianuarie 26

Constantin Bosianu: 1865 ianuarie 26 – iunie 14

Nicolae Kretzulescu: 1865 iunie 14 – 1866 februarie 11

Ion Ghica: 1866 februarie 11 – mai 10
Lascăr Catargiu: 1866 mai 11 – iulie 13
Ion Ghica: 1866 iulie 15 – 1867 februarie 21
Constantin A. Kretzulescu: 1867 martie 1 – august 4
Ștefan Golescu: 1867 august 17 – 1868 aprilie 29
G-ral Nicolae Golescu: 1868 mai 1 – noiembrie 16
Dimitrie Ghica: 1868 noiembrie 16 – 1870 ianuarie 27
Alexandru G. Golescu: 1870 februarie 2 – martie 30
Manolache Costache Epureanu: 1870 aprilie 20 – decembrie 14
Ion Ghica: 1870 decembrie 18 – 1871 martie 11
Lascăr Catargiu: 1871 martie 11 – 1876 martie 31
G-ral Ioan Em. Florescu: 1876 aprilie 4 – 26
Manolache Costache Epureanu: 1876 aprilie 27 – iulie 23
Ion C. Brătianu: 1876 iulie 24 – 1878 noiembrie 25
Ion C. Brătianu: 1878 noiembrie 25 – 1879 iulie 5
Ion C. Brătianu: 1879 iulie 11 – 1881 aprilie 5
Dumitru C. Brătianu: 1881 aprilie 10 – iunie 8
Ion C. Brătianu: 1881 iunie 9 – 1888 martie 20
Theodor Rosetti: 1888 martie 23 – noiembrie 12
Theodor Rosetti: 1888 noiembrie 12 – 1889 martie 26
Lascăr Catargiu: 1889 martie 29 – noiembrie 3
G-ral George Manu: 1889 noiembrie 5 – 1891 februarie 15
G-ral Ioan Em. Florescu: 1891 februarie 21 – noiembrie 25
Lascăr Catargiu: 1891 noiembrie 27 – 1895 octombrie 3
Dimitrie A. Sturdza: 1895 octombrie 4 – 1896 noiembrie 19
Petre S. Aurelian: 1896 noiembrie 21 – 1897 martie 26
Dimitrie A. Sturdza: 1897 martie 31 – 1899 martie 30
George Gr. Cantacuzino: 1899 aprilie 11 – 1900 iulie 7
Petre P. Carp: 1900 iulie 7 – 1901 februarie 13
Dimitrie A. Sturdza: 1901 februarie 14 – 1904 decembrie 20
George Gr. Cantacuzino: 1904 decembrie 22 – 1907 martie 12
Dimitrie A. Sturdza: 1907 martie 12 – 1908 decembrie 27
Ion I. C. Brătianu: 1908 decembrie 27 – 1909 martie 4
Ion I. C. Brătianu: 1909 martie 4 – 1910 decembrie 28
Petre P. Carp: 1910 decembrie 29 – 1912 martie 28
Titu Maiorescu: 1912 martie 28 – octombrie 14
Titu Maiorescu: 1912 octombrie 14 – 1913 decembrie 31
Ion I. C. Brătianu: 1914 ianuarie 4 – 1916 decembrie 11
Ion I. C. Brătianu: 1916 decembrie 11 – 1918 ianuarie 26
G-ral Alexandru Averescu: 1918 ianuarie 29 – februarie 27
Alexandru Marghiloman: 1918 martie 5 – octombrie 24

- G-ral Constantin Coandă:** 1918 octombrie 24 – noiembrie 29
Ion I. C. Brătianu: 1918 noiembrie 29 – 1919 septembrie 12
G-ral Arthur Văitoianu: 1919 septembrie 27 – noiembrie 28
Alexandru Vaida-Voevod: 1919 decembrie 1 – 1920 martie 13
G-ral Alexandru Averescu: 1920 martie 13 – 1921 decembrie 13
Take Ionescu: 1921 decembrie 17 – 1922 ianuarie 17
Ion I. C. Brătianu: 1922 ianuarie 19 – 1926 martie 27
G-ral Alexandru Averescu: 1926 martie 30 – 1927 iunie 4
Barbu Știrbei: 1927 iunie 4 – 20
Ion I. C. Brătianu: 1927 iunie 22 – 1927 noiembrie 24
Vintilă I. C. Brătianu: 1927 noiembrie 24 – 1928 noiembrie 3
Iuliu Maniu: 1928 noiembrie 10 – 1930 iunie 7
Gheorghe Gh. Mironescu: 1930 iunie 7 – 8
Iuliu Maniu: 1930 iunie 13 – octombrie 8
Gheorghe Gh. Mironescu: 1930 octombrie 10 – 1931 aprilie 4
Nicolae Iorga: 1931 aprilie 18 – 1932 mai 31
Alexandru Vaida-Voevod: 1932 iunie 6 – august 10
Alexandru Vaida-Voevod: 1932 august 11 – octombrie 17
Iuliu Maniu: 1932 octombrie 20 – 1933 ianuarie 12
Alexandru Vaida-Voevod: 1933 ianuarie 14 – noiembrie 9
Ion G. Duca: 1933 noiembrie 14 – decembrie 29
Dr. Constantin Angelescu: 1933 decembrie 29 – 1934 ianuarie 3
Gheorghe Tătărescu: 1934 ianuarie 5 – octombrie 1
Gheorghe Tătărescu: 1934 octombrie 2 – 1936 august 29
Gheorghe Tătărescu: 1936 august 29 – 1937 noiembrie 14
Gheorghe Tătărescu: 1937 noiembrie 17 – decembrie 28
Octavian Goga: 1937 decembrie 28 – 1938 februarie 10
Miron Cristea: 1938 februarie 10 – martie 30
Miron Cristea: 1938 martie 30 – 1939 februarie 1
Miron Cristea: 1939 februarie 1 – martie 6
Armand Călinescu: 1939 martie 7 – septembrie 21
G-ral Gheorghe Argeșanu: 1939 septembrie 21 – 28
Constantin Argetoianu: 1939 septembrie 28 – noiembrie 23
Gheorghe Tătărescu: 1939 noiembrie 24 – 1940 mai 11
Gheorghe Tătărescu: 1940 mai 11 – iulie 4
Ion Gigurtu: 1940 iulie 4 – septembrie 4
G-ral Ion Antonescu: 1940 septembrie 4–14
G-ral Ion Antonescu: 1940 septembrie 14 – 1941 ianuarie 27
G-ral (1941 august 22: mareșal) Ion Antonescu: 1941 ianuarie 27 – 1944 august 23
G-ral Constantin Sănătescu: 1944 august 23 – noiembrie 4

G-ral Constantin Sănătescu: 1944 noiembrie 4 – decembrie 6
G-ral Nicolae Rădescu: 1944 decembrie 6 – 1945 februarie 28
Dr. Petru Groza: 1945 martie 6 – 1947 decembrie 30
Dr. Petru Groza: 1947 decembrie 30 – 1948 aprilie 13
Dr. Petru Groza: 1948 aprilie 13 – 1952 iunie 2
Gheorghe Gheorghiu-Dej: 1952 iunie 2 – 1953 ianuarie 24
Gheorghe Gheorghiu-Dej: 1953 ianuarie 24 – 1955 octombrie 3
Chivu Stoica: 1955 octombrie 3 – 1957 martie 19
Chivu Stoica: 1957 martie 19 – 1961 martie 21
Ion Gheorghe Maurer: 1961 martie 21 – 1965 martie 18
Ion Gheorghe Maurer: 1965 martie 18 – august 21
Ion Gheorghe Maurer: 1965 august 21 – 1967 decembrie 9
Ion Gheorghe Maurer: 1967 decembrie 9 – 1969 martie 13
Ion Gheorghe Maurer: 1969 martie 13 – 1974 martie 28
Manea Mănescu: 1974 martie 28 – 1975 martie 18
Manea Mănescu: 1975 martie 18 – 1979 martie 30
Ilie Verdeț: 1979 martie 30 – 1980 martie 29
Ilie Verdeț: 1980 martie 29 – 1982 mai 21
Constantin Dăscălescu: 1982 mai 21 – 1985 martie 28
Constantin Dăscălescu: 1985 martie 28 – 1989 decembrie 22
Petre Roman: 1989 decembrie 26 – 1990 iunie 28
Petre Roman: 1990 iunie 28 – 1991 septembrie 26
Theodor Stolojan: 1991 octombrie 16 – 1992 noiembrie 19
Nicolae Văcăroiu: 1992 noiembrie 19 – 1996 decembrie 11
Victor Ciorbea: 1996 decembrie 12 – 1998 martie 30
Gavril Dejeu (interimar): 1998 martie 30 – aprilie 17
Radu Vasile: 1998 aprilie 17 – 1999 decembrie 13
Alexandru Athanasie (interimar): 1999 decembrie 13 – 22
Mugur Constantin Isărescu: 1999 decembrie 22 – 2000 decembrie 28
Adrian Năstase: 2000 decembrie 28 – 2004 decembrie 21
Eugen Bejenariu (interimar): 2004 decembrie 21–28
Călin Popescu Tăriceanu: 2004 decembrie 29 –

Ministri de Interne*

Barbu Catargiu: 1862 ianuarie 22 – iunie 8
Ad-int. Apostol Arsache: 1862 iunie 8 – 24

* Ministerul de Interne a mai purtat denumirea de Ministerul Afacerilor Interne în perioada 23 august 1944 – 18 martie 1975.

Nicolae Kretzulescu: 1862 iunie 24 – 1863 octombrie 11
Mihail Kogălniceanu: 1863 octombrie 11 – 1865 ianuarie 26
Constantin Bosianu: 1865 ianuarie 26 – iunie 14
G-ral Ioan Em. Florescu: 1865 iunie 14 – 1866 ianuarie 30
Nicolae Kretzulescu: 1866 ianuarie 30 – februarie 11
Dimitrie Ghica: 1866 februarie 11 – mai 10
Lascăr Catargiu: 1866 mai 11 – iulie 13
Ion Ghica: 1866 iulie 15 – 1867 februarie 21
Ion C. Brătianu: 1867 martie 1 – august 4
Ștefan Golescu: 1867 august 17 – noiembrie 13
Ion C. Brătianu: 1867 noiembrie 13 – 1868 aprilie 29
Ion C. Brătianu: 1868 mai 1 – august 12
Ad-int. **Anton I. Arion:** 1868 august 12 – noiembrie 2
Anton I. Arion: 1868 noiembrie 2 – 16
Mihail Kogălniceanu: 1868 noiembrie 16 – 1870 ianuarie 24
Dimitrie Ghica: 1870 ianuarie 24 – 27
Alexandru G. Golescu: 1870 februarie 2 – martie 30
Manolache Costache Epureanu: 1870 aprilie 20 – decembrie 14
Ion Ghica: 1870 decembrie 18 – 1871 martie 11
Lascăr Catargiu: 1871 martie 11 – 1876 martie 31
G-ral Ioan Em. Florescu: 1876 aprilie 4 – 26
George D. Vernescu: 1876 aprilie 27 – 1877 ianuarie 27
Ion C. Brătianu: 1877 ianuarie 27 – 1878 mai 26
Constantin A. Rosetti: 1878 mai 26 – noiembrie 17
Ad-int. **Mihail Kogălniceanu:** 1878 noiembrie 17 – 25
Ion C. Brătianu: 1878 noiembrie 25 – 1879 iulie 5
Mihail Kogălniceanu: 1879 iulie 11 – 1880 aprilie 17
Ad-int. **Ion C. Brătianu:** 1880 aprilie 17 – iulie 15
Ad-int. **Anastase Stolojan:** 1880 iulie 15 – 20
Alexandru Teriachiu: 1880 iulie 20 – 1881 aprilie 5
Eugeniu Stătescu: 1881 aprilie 10 – iunie 8
Constantin A. Rosetti: 1881 iunie 9 – 1882 ianuarie 25
Ion C. Brătianu: 1882 ianuarie 25 – august 1
Gheorghe Chițu: 1882 august 1 – 1884 iunie 23
Ion C. Brătianu: 1884 iunie 23 – 1887 aprilie 29
G-ral Radu Mihai: 1887 aprilie 29 – 1888 martie 1
Ad-int. **Constantin Nacu:** 1888 martie 1 – 20
Theodor Rosetti: 1888 martie 23 – noiembrie 12
Alexandru B. Știrbei: 1888 noiembrie 12 – 1889 martie 26
Lascăr Catargiu: 1889 martie 29 – noiembrie 3
G-ral George Manu: 1889 noiembrie 5 – 1891 februarie 15
Lascăr Catargiu: 1891 februarie 21 – 1895 octombrie 3

Nicolae Fleva: 1895 octombrie 4 – 1896 ianuarie 15
Ad-int. Dimitrie A. Sturdza: 1896 ianuarie 15 – februarie 3
Anastase Stolojan: 1896 februarie 3 – noiembrie 21
Vasile Lascăr: 1896 noiembrie 21 – 1897 martie 26
Mihail Pherekyde: 1897 martie 31 – 1899 martie 30
George Gr. Cantacuzino: 1899 aprilie 11 – 1900 ianuarie 9
G-ral George Manu: 1900 ianuarie 9 – iulie 7
Constantin Olănescu: 1900 iulie 7 – 1901 februarie 13
Petre S. Aurelian: 1901 februarie 14 – 1902 iulie 18
George D. Pallade: 1902 iulie 18 – noiembrie 22
Vasile Lascăr: 1902 noiembrie 22 – 1904 decembrie 13
Ad-int. Spiru Haret: 1904 decembrie 13 – 20
George Gr. Cantacuzino: 1904 decembrie 22 – 1907 martie 12
Ion I. C. Brătianu: 1907 martie 12 – 1909 decembrie 15
Mihail Pherekyde: 1909 decembrie 15 – 1910 februarie 6
Ion I. C. Brătianu: 1910 februarie 6 – decembrie 28
Alexandru Marghiloman: 1910 decembrie 29 – 1912 martie 28
Constantin C. Arion: 1912 martie 28 – octombrie 14
Take Ionescu: 1912 octombrie 14 – 1913 decembrie 31
Vasile G. Morțun: 1914 ianuarie 4 – 1916 decembrie 11
Alexandru Constantinescu: 1916 decembrie 11 – 1918 ianuarie 26
Constantin Sărățeanu: 1918 ianuarie 29 – februarie 27
Alexandru Marghiloman: 1918 martie 5 – octombrie 24
G-ral Arthur Văitoianu: 1918 octombrie 24 – noiembrie 29
George G. Mărzescu: 1918 noiembrie 29 – 1919 septembrie 12
G-ral Arthur Văitoianu: 1919 septembrie 27 – noiembrie 28
G-ral Alexandru Averescu: 1919 decembrie 1 – 13
Ad-int. Aurel Vlad: 1919 decembrie 16 – 27
Dr. Nicolae Lupu: 1919 decembrie 27 – 1920 martie 13
G-ral Alexandru Averescu: 1920 martie 13 – iunie 13
Constantin Argetoianu: 1920 iunie 13 – 1921 decembrie 13
Ion Cămărășescu: 1921 decembrie 17 – 1922 ianuarie 17
G-ral Arthur Văitoianu: 1922 ianuarie 19 – 1923 octombrie 30
Ion I. C. Brătianu: 1923 octombrie 30 – 1926 martie 27
Octavian Goga: 1926 martie 30 – 1927 iunie 4
Barbu Știrbei: 1927 iunie 4 – 20
Ion G. Duca: 1927 iunie 21 – 1928 noiembrie 3
Alexandru Vaida-Voevod: 1928 noiembrie 10 – 1930 iunie 7
Mihai Popovici: 1930 iunie 7 – 8
Alexandru Vaida-Voevod: 1930 iunie 13 – octombrie 8
Ion Mihalache: 1930 octombrie 10 – 1931 aprilie 4
Ad-int. Nicolae Iorga: 1931 aprilie 18 – mai 7

Ad-int. **Constantin Argetoianu:** 1931 mai 7 – 1932 mai 31
Alexandru Vaida-Voevod: 1932 iunie 6 – august 10
Ion Mihalache: 1932 august 11 – octombrie 17
Ion Mihalache: 1932 octombrie 20 – 1933 ianuarie 8
Gheorghe Gh. Mironescu: 1933 ianuarie 14 – noiembrie 9
Ion Inculeț: 1933 noiembrie 14 – 1934 ianuarie 3
Ion Inculeț: 1934 ianuarie 5 – 1936 august 29
Dumitru Iuca: 1936 august 29 – 1937 februarie 23
Gheorghe Tătărescu: 1937 februarie 23 – noiembrie 14
Richard Franasovici: 1937 noiembrie 17 – decembrie 28
Armand Călinescu: 1937 decembrie 28 – 1939 septembrie 21
G-ral Gabriel Marinescu: 1939 septembrie 21 – 28
Nicolae Ottescu: 1939 septembrie 28 – noiembrie 23
Ad-int. **Gheorghe Tătărescu:** 1939 noiembrie 24 – 30
Mihail Ghelmegeanu: 1939 noiembrie 30 – 1940 iulie 4
G-ral David Popescu: 1940 iulie 4 – septembrie 14
G-ral Constantin Petrovicescu: 1940 septembrie 14 – 1941 ianuarie 20
G-ral Dumitru I. Popescu: 1941 ianuarie 21 – 1944 august 23
G-ral Aurel Aldea: 1944 august 23 – noiembrie 4
Nicolae Penescu: 1944 noiembrie 4 – decembrie 6
Ad-int. **g-ral Constantin Sănătescu:** 1944 decembrie 6 – 14
Ad-int. **g-ral Nicolae Rădescu:** 1944 decembrie 14 – 1945 februarie 28
Teohari Georgescu: 1945 martie 6 – 1952 mai 28
Alexandru Drăghici: 1952 mai 28 – septembrie 20
Pavel Ștefan: 1952 septembrie 20 – 1957 martie 19
Alexandru Drăghici: 1957 martie 19 – 1965 iulie 27
Cornel Onescu: 1965 iulie 27 – 1972 aprilie 24
Ion Stănescu: 1972 aprilie 24 – 1973 martie 17
Emil Bobu: 1973 martie 17 – 1975 martie 18
Teodor Coman: 1975 martie 18 – 1978 septembrie 5
George Homoștean: 1978 septembrie 5 – 1987 octombrie 5
Tudor Postelnicu: 1987 octombrie 5 – 1989 decembrie 22
Mihai Chițac: 1989 decembrie 29 – 1990 iunie 16
Doru Viorel Ursu: 1990 iunie 16 – 1991 septembrie 26
Victor Babiuc: 1991 octombrie 17 – 1992 noiembrie 19
George Ioan Dănescu: 1992 noiembrie 19 – 1994 martie 6
Doru Ioan Tărăcilă: 1994 martie 6 – 1996 decembrie 11
Gavril Dejeu: 1996 decembrie 12 – 1999 ianuarie 21
Constantin Dudu Ionescu: 1999 ianuarie 21 – 2000 decembrie 28
Ioan Rus: 2000 decembrie 28 – 2004 iunie 15
Marian Săniuță: 2004 iunie 15 – 2004 decembrie 28
Vasile Blaga: 2004 decembrie 29 – 2007 aprilie 4

Cristian David: 2007 aprilie 4 –

Miniștrii de Externe*

Apostol Arsache: 1862 ianuarie 22 – iunie 24
Alexandru Cantacuzino: 1862 iunie 24 – septembrie 30
G-ral Ioan Gr. Ghica: 1862 septembrie 30 – 1863 august 17
Nicolae Rosetti-Bălănescu: 1863 august 17 – 1865 octombrie 2
Ad-int. g-ral Savel Manu: 1865 octombrie 3 – 17
Alexandru Papadopol-Calimah: 1865 octombrie 17 – 1866 februarie 11
Ion Ghica: 1866 februarie 11 – mai 10
Petre Mavrogheni: 1866 mai 11 – iulie 13
George B. Știrbei: 1866 iulie 15 – 1867 februarie 21
Ștefan Golescu: 1867 martie 1 – august 4
Alexandru Teriachiu: 1867 august 17 – noiembrie 1
Ad-int. Ștefan Golescu: 1867 noiembrie 1 – 13
Ștefan Golescu: 1867 noiembrie 13 – 1868 aprilie 29
G-ral Nicolae Golescu: 1868 mai 1 – noiembrie 16
Dimitrie Ghica: 1868 noiembrie 16 – 1869 august 26
Ad-int. Mihail Kogălniceanu: 1869 august 26 – noiembrie 28
Nicolae Calimachi-Catargi: 1869 noiembrie 29 – 1870 ianuarie 27
Ad-int. Alexandru G. Golescu: 1870 februarie 2 – martie 30
Petre P. Carp: 1870 aprilie 20 – decembrie 14
Nicolae Calimachi-Catargi: 1870 decembrie 18 – 1871 martie 11
Gheorghe Costa-Foru: 1871 martie 11 – 1873 aprilie 27
Ad-int. Lascăr Catargiu: 1873 aprilie 27 – 28
Vasile Boerescu: 1873 aprilie 28 – 1875 noiembrie 7
Ad-int. Lascăr Catargiu: 1875 noiembrie 7 – 1876 ianuarie 30
Ion Bălăceanu: 1876 ianuarie 30 – martie 31
Dimitrie Cornea: 1876 aprilie 4 – 26
Mihail Kogălniceanu: 1876 aprilie 27 – iulie 23
Nicolae Ionescu: 1876 iulie 24 – 1877 martie 25
Ion Câmpineanu: 1877 martie 25 – aprilie 3
Mihail Kogălniceanu: 1877 aprilie 3 – 1878 noiembrie 25
Ion Câmpineanu: 1878 noiembrie 25 – 1879 iulie 5
Vasile Boerescu: 1879 iulie 11 – 1881 aprilie 5
Dumitru C. Brătianu: 1881 aprilie 10 – iunie 8

* De la 22 ianuarie 1862 Ministerul Afacerilor Străine, iar de la 13 aprilie 1948 Ministerul Afacerilor Externe.

Eugeniu Stătescu: 1881 iunie 9 – 1882 august 1
Dimitrie A. Sturdza: 1882 august 1 – 1885 februarie 2
Ion Câmpineanu: 1885 februarie 2 – octombrie 28
Ion C. Brătianu: 1885 octombrie 28 – decembrie 16
Mihail Pherekyde: 1885 decembrie 16 – 1888 martie 20
Petre P. Carp: 1888 martie 23 – 1889 martie 26
Alexandru Lahovari: 1889 martie 29 – noiembrie 3
Alexandru Lahovari: 1889 noiembrie 5 – 1891 februarie 15
Constantin Esarcu: 1891 februarie 21 – noiembrie 25
Alexandru Lahovari: 1891 noiembrie 27 – 1895 octombrie 3
Dimitrie A. Sturdza: 1895 octombrie 4 – 1896 noiembrie 19
Constantin I. Stoicescu: 1896 noiembrie 21 – 1897 martie 13
Ad-int. **Petre S. Aurelian:** 1897 martie 13 – 26
Dimitrie A. Sturdza: 1897 martie 31 – 1899 martie 30
Ion N. Lahovari: 1899 aprilie 11 – 1900 iulie 7
Alexandru Marghiloman: 1900 iulie 7 – 1901 februarie 13
Dimitrie A. Sturdza: 1901 februarie 14 – 1902 ianuarie 9
Ad-int. **Ion I. C. Brătianu:** 1902 ianuarie 9 – iulie 18
Ion I. C. Brătianu: 1902 iulie 18 – 1904 decembrie 12
Ad-int. **Dimitrie A. Sturdza:** 1904 decembrie 12 – 20
G-ral Iacob Lahovari: 1904 decembrie 22 – 1907 februarie 7
Ad-int. **Ion N. Lahovari:** 1907 februarie 9 – 26
Ion N. Lahovari: 1907 februarie 26 – martie 12
Dimitrie A. Sturdza: 1907 martie 12 – 1908 decembrie 27
Ad-int. **Ion I. C. Brătianu:** 1908 decembrie 27 – 1909 noiembrie 1
Alexandru G. Djuvara: 1909 noiembrie 1 – 1910 decembrie 28
Titu Maiorescu: 1910 decembrie 29 – 1913 decembrie 31
Emanoil Porumbaru: 1914 ianuarie 4 – 1916 decembrie 8
Ad-int. **Ion I. C. Brătianu:** 1916 decembrie 8 – 11
Ion I. C. Brătianu: 1916 decembrie 11 – 1918 ianuarie 26
Ad-int. **g-ral Alexandru Averescu:** 1918 ianuarie 29 – februarie 27
Constantin C. Arion: 1918 martie 6 – octombrie 24
G-ral Constantin Coandă: 1918 octombrie 24 – noiembrie 29
Ion I. C. Brătianu: 1918 noiembrie 29 – 1919 septembrie 12
Ad-int. **g-ral Arthur Văitoianu:** 1919 septembrie 27 – octombrie 15
Nicolae Mișu: 1919 octombrie 15 – noiembrie 28
Alexandru Vaida-Voevod: 1919 decembrie 1 – 1920 martie 13
Duiliu Zamfirescu: 1920 martie 13 – iunie 13
Take Ionescu: 1920 iunie 13 – 1921 decembrie 11
Gheorghe Derussi: 1921 decembrie 17 – 1922 ianuarie 17
Ion G. Duca: 1922 ianuarie 19 – 1926 martie 27

Ion M. Mitileneu: 1926 martie 27 – 1927 iunie 4
Ad-int. Barbu Știrbei: 1927 iunie 4 – 20
Ad-int. Ion I. C. Brătianu: 1927 iunie 21 – iulie 6
Nicolae Titulescu: 1927 iulie 6 – 1928 iulie 30
Ad-int. Vintilă I. C. Brătianu: 1928 august 4 – septembrie 15
Ad-int. Constantin Argetoianu: 1928 septembrie 15 – noiembrie 3
Gheorghe Gh. Mironescu: 1928 noiembrie 10 – 1930 iunie 8
Gheorghe Gh. Mironescu: 1930 iunie 13 – octombrie 8
Gheorghe Gh. Mironescu: 1930 octombrie 10 – 1931 aprilie 4
Ad-int. Constantin Argetoianu: 1931 aprilie 18 – 27
Dimitrie I. Ghica: 1931 aprilie 27 – 1932 mai 31
Ad-int. Alexandru Vaida-Voevod: 1932 iunie 6 – august 10
Alexandru Vaida-Voevod: 1932 august 11 – octombrie 17
Nicolae Titulescu: 1932 octombrie 20 – 1933 ianuarie 12
Nicolae Titulescu: 1933 ianuarie 14 – noiembrie 9
Nicolae Titulescu: 1933 noiembrie 14 – 1934 ianuarie 3
Nicolae Titulescu: 1934 ianuarie 10 – septembrie 28
Ad-int. Gheorghe Tătărescu: 1934 octombrie 2 – 10
Nicolae Titulescu: 1934 octombrie 10 – 1936 august 29
Victor Antonescu: 1936 august 29 – 1937 noiembrie 14
Victor Antonescu: 1937 noiembrie 17 – decembrie 28
Istrate Micescu: 1937 decembrie 28 – 1938 februarie 10
Ad-int. Gheorghe Tătărescu: 1938 februarie 10 – martie 30
Nicolae Petrescu-Comnen: 1938 martie 30 – decembrie 21
Grigore Gafencu: 1938 decembrie 21 – 1940 iunie 1
Ion Gigurtu: 1940 iunie 1 – 28
Constantin Argetoianu: 1940 iunie 28 – iulie 4
Mihail Manoilescu: 1940 iulie 4 – septembrie 14
Mihail Sturdza: 1940 septembrie 14 – decembrie 20
Ad-int. g-ral Ion Antonescu: 1940 decembrie 20 – 1941 iunie 29
Mihai A. Antonescu: 1941 iunie 29 – 1944 august 23
Grigore Niculescu-Buzești: 1944 august 23 – noiembrie 4
Constantin Vișoianu: 1944 noiembrie 4 – 1945 februarie 28
Gheorghe Tătărescu: 1945 martie 6 – 1947 noiembrie 7
Ana Pauker: 1947 noiembrie 7 – 1952 iulie 11
Simion Bughici: 1952 iulie 11 – 1955 octombrie 3
Grigore Preoteasa: 1955 octombrie 3 – 1957 iulie 16
Ion Gheorghe Maurer: 1957 iulie 16 – 1958 ianuarie 15
Avram Bunaciu: 1958 ianuarie 23 – 1961 martie 21
Corneliu Mănescu: 1961 martie 21 – 1972 octombrie 23
George Macovescu: 1972 octombrie 23 – 1978 martie 28

Ștefan Andrei: 1978 martie 28 – 1985 noiembrie 11
Ilie Văduva: 1985 noiembrie 11 – 1986 august 26
Ioan Totu: 1986 august 26 – 1989 noiembrie 4
Ion Stoian: 1989 noiembrie 4 – decembrie 22
Sergiu Celac: 1989 decembrie 29 – 1990 iunie 28
Adrian Năstase: 1990 iunie 28 – 1991 septembrie 26
Adrian Năstase: 1991 octombrie 16 – 1992 noiembrie 19
Teodor Meleșcanu: 1992 noiembrie 19 – 1996 decembrie 11
Adrian Severin: 1996 decembrie 12 – 1997 decembrie 29
Andrei Pleșu: 1997 decembrie 29 – 1999 decembrie 22
Petre Roman: 1999 decembrie 22 – 2000 decembrie 28
Mircea Geoană: 2000 decembrie 28 – 2004 decembrie 28
Mihai Răzvan Ungureanu: 2004 decembrie 29 – 2007 mart. 23
Ad-int. Călin Popescu Tăriceanu: 2007 martie 23 – aprilie 4
Adrian Cioroianu: 2007 aprilie 4 –

Miniștrii de Finanțe*

Alexandru C. Moruzi: 1862 ianuarie 22 – 27
Grigore Balș: 1862 ianuarie 27 – martie 11
Ad-int. Alexandru Catargi: 1862 martie 11 – 24
Teodor Ghica: 1862 martie 24 – iulie 12
Ad-int. Alexandru Cantacuzino: 1862 iulie 12 – septembrie 30
Alexandru Cantacuzino: 1862 septembrie 30 – 1863 martie 16
Ad-int. Constantin I. Iliescu: 1863 martie 16 – iulie 31
Ad-int. Constantin I. Iliescu: 1863 iulie 31 – octombrie 11
Ludovic Steege: 1863 octombrie 11 – 1865 ianuarie 21
Ad-int. Nicolae Rosetti-Bălănescu: 1865 ianuarie 21 – 26
Ion Strat: 1865 ianuarie 26 – iunie 14
Nicolae Kretzulescu: 1865 iunie 14 – 1866 ianuarie 30
Ioan Oteteleşanu: 1866 ianuarie 30 – februarie 11
Ad-int. Dimitrie A. Sturdza: 1866 februarie 11 – 16
Petre Mavrogheni: 1866 februarie 16 – mai 10
Ion C. Brătianu: 1866 mai 11 – iulie 13
Petre Mavrogheni: 1866 iulie 15 – 1867 februarie 21
Alexandru Văsescu: 1867 martie 1 – august 4

* În intervalul 23 august – 4 noiembrie 1944 a ființat, unificat, Ministerul Economiei Naționale și Finanțelor, iar între 30 aprilie 1991 și 19 noiembrie 1992 Ministerul Economiei și Finanțelor.

Ludovic Steege: 1867 august 17 – octombrie 1
Ad-int. Grigore Arghiropol: 1867 octombrie 1 – 27
Ion C. Brătianu: 1867 octombrie 27 – noiembrie 13
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1867 noiembrie 13 – 1868 aprilie 29
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1868 mai 1 – august 12
Ion C. Brătianu: 1868 august 12 – noiembrie 16
Alexandru G. Golescu: 1868 noiembrie 16 – 1870 ianuarie 27
Ioan A. Cantacuzino: 1870 februarie 2 – martie 30
Constantin Grădișteanu: 1870 aprilie 20 – decembrie 14
Dimitrie A. Sturdza: 1870 decembrie 18 – 1871 martie 11
Petre Mavrogheni: 1871 martie 11 – 1875 ianuarie 7
George Gr. Cantacuzino: 1875 ianuarie 7 – 1876 ianuarie 30
Ion Strat: 1876 ianuarie 30 – martie 31
G-ral Christian Tell: 1876 aprilie 4 – 26
Ion C. Brătianu: 1876 aprilie 27 – 1877 ianuarie 27
Dimitrie A. Sturdza: 1877 ianuarie 27 – februarie 21
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1877 februarie 21 – august 20
Ad-int. Ion Câmpineanu: 1877 august 20 – septembrie 23
Ion Câmpineanu: 1877 septembrie 23 – 1878 noiembrie 25
Dimitrie A. Sturdza: 1878 noiembrie 25 – 1880 februarie 16
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1880 februarie 16 – 25
Ion Câmpineanu: 1880 februarie 25 – iulie 15
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1880 iulie 15 – octombrie 24
Ion C. Brătianu: 1880 octombrie 24 – 1881 aprilie 5
Ad-int. col. Nicolae Dabija: 1881 aprilie 10 – 11
Dimitrie A. Sturdza: 1881 aprilie 11 – iunie 8
Ion C. Brătianu: 1881 iunie 9 – decembrie 1
Gheorghe Chițu: 1881 decembrie 1 – 1882 ianuarie 25
Gheorghe Lecca: 1882 ianuarie 25 – 1885 august 30
Ad-int. Constantin Nacu: 1885 septembrie 13 – decembrie 16
Constantin Nacu: 1885 decembrie 16 – 1888 martie 1
Dimitrie A. Sturdza: 1888 martie 1 – 20
Menelas Ghermani: 1888 martie 23 – 1889 martie 26
George D. Vernescu: 1889 martie 29 – noiembrie 3
Menelas Ghermani: 1889 noiembrie 5 – 1891 februarie 15
George D. Vernescu: 1891 februarie 21 – noiembrie 25
Alexandru B. Știrbei: 1891 noiembrie 27 – decembrie 18
Menelas Ghermani: 1891 decembrie 18 – 1895 octombrie 3
Gheorghe Cantacuzino-Râfoveanu: 1895 octombrie 4 – 1897 martie 13
Ad-int. Vasile Lascăr: 1897 martie 13 – 26
Gheorghe Cantacuzino-Râfoveanu: 1897 martie 31 – 1898 octombrie 1

George D. Pallade: 1898 octombrie 1 – 1899 martie 30
G-ral George Manu: 1899 aprilie 11 – 1900 ianuarie 9
Take Ionescu: 1900 ianuarie 9 – iulie 7
Petre P. Carp: 1900 iulie 7 – 1901 februarie 13
George D. Pallade: 1901 februarie 14 – 1902 ianuarie 9
Dimitrie A. Sturdza: 1902 ianuarie 9 – iulie 18
Emil Costinescu: 1902 iulie 18 – 1904 decembrie 20
Take Ionescu: 1904 decembrie 22 – 1907 martie 12
Emil Costinescu: 1907 martie 12 – 1910 decembrie 15
Petre P. Carp: 1910 decembrie 29 – 1912 martie 28
Theodor Rosetti: 1912 martie 28 – octombrie 14
Alexandru Marghiloman: 1912 octombrie 14 – 1913 decembrie 31
Emil Costinescu: 1914 ianuarie 4 – 1916 decembrie 11
Victor Antonescu: 1916 decembrie 11 – 1917 iulie 10
Nicolae Titulescu: 1917 iulie 10 – 1918 ianuarie 26
Fotin Enescu: 1918 ianuarie 29 – februarie 27
Mihail Seulescu: 1918 martie 6 – septembrie 4
Ad-int. Constantin C. Arion: 1918 septembrie 4 – octombrie 24
Ad-int. Fotin Enescu: 1918 octombrie 24 – 29
Oscar Kiriacescu: 1918 octombrie 29 – 1919 septembrie 12
Ad-int. g-ral Ioan Popescu: 1919 septembrie 27 – octombrie 6
Ion Angelescu: 1919 octombrie 6 – noiembrie 28
Aurel Vlad: 1919 decembrie 1 – 1920 februarie 23
Ad-int. Mihai Popovici: 1920 februarie 23 – martie 13
Constantin Argetoianu: 1920 martie 13 – iunie 13
Nicolae Titulescu: 1920 iunie 13 – 1921 decembrie 13
Take Ionescu: 1921 decembrie 17 – 1922 ianuarie 17
Vintilă I. C. Brătianu: 1922 ianuarie 19 – 1926 martie 27
Ion Lapedatu: 1926 martie 30 – 1927 martie 19
G-ral Alexandru Averescu: 1927 martie 19 – iunie 4
Ad-int. Barbu Știrbei: 1927 iunie 4 – 6
Mihai Popovici: 1927 iunie 6 – 20
Vintilă I. C. Brătianu: 1927 iunie 22 – 1928 noiembrie 3
Mihail Popovici: 1928 noiembrie 10 – 1929 octombrie 15
Ad-int. Iuliu Maniu: 1929 octombrie 15 – 26
Ad-int. Virgil Madgearu: 1929 octombrie 26 – noiembrie 14
Virgil Madgearu: 1929 noiembrie 14 – 1930 iunie 7
Ion Răducanu: 1930 iunie 7 – 8
Mihai Popovici: 1930 iunie 13 – octombrie 8
Mihai Popovici: 1930 octombrie 10 – 1931 aprilie 4
Constantin Argetoianu: 1931 aprilie 18 – 1932 mai 31

Gheorghe Gh. Mironescu: 1932 iunie 6 – octombrie 17
Virgil Madgearu: 1932 octombrie 20 – 1933 ianuarie 12
Virgil Madgearu: 1933 ianuarie 14 – noiembrie 9
Constantin (Dinu) I. C. Brătianu: 1933 noiembrie 14 – 1934 ianuarie 3
Victor Slăvescu: 1934 ianuarie 5 – 1935 februarie 1
Victor Antonescu: 1935 februarie 1 – 1936 august 29
Mircea Cancicov: 1936 august 29 – 1937 noiembrie 14
Mircea Cancicov: 1937 noiembrie 17 – decembrie 28
Eugen Savu: 1937 decembrie 28 – 1938 februarie 10
Mircea Cancicov: 1938 februarie 10 – 1939 februarie 1
Mitiță Constantinescu: 1939 februarie 1 – 1940 iulie 4
Ad-int. Gheorghe N. Leon: 1940 iulie 4 – septembrie 14
George Cretzianu: 1940 septembrie 14 – 1941 ianuarie 27
G-ral Nicolae N. Stoenescu: 1941 ianuarie 27 – 1942 septembrie 25
Alexandru Neagu: 1942 septembrie 25 – 1944 aprilie 1
Gheron Netta: 1944 aprilie 1 – august 23
G-ral Gheorghe Potopeanu: 1944 august 23 – octombrie 13
Ad-int. g-ral Constantin Sănătescu: 1944 octombrie 13 – noiembrie 4
Mihail Romniceanu: 1944 noiembrie 4 – 1945 februarie 28
Dumitru Alimănișteanu: 1945 martie 6 – aprilie 11
Mircea Durma: 1945 aprilie 11 – august 24
Alexandru Alexandrini: 1945 august 23 – 1947 noiembrie 7
Vasile Luca: 1947 noiembrie 7 – 1952 martie 9
Dumitru Petrescu: 1952 martie 9 – 1955 octombrie 3
Manea Mănescu: 1955 octombrie 3 – 1957 martie 19
Aurel Vijoli: 1957 martie 19 – 1968 iulie 16
Virgil Pirvu: 1968 iulie 16 – 1969 august 19
Florea Dumitrescu: 1969 august 19 – 1978 martie 7
Paul Niculescu-Mizil: 1978 martie 7 – 1981 martie 30
Petre Gigea: 1981 martie 30 – 1986 august 26
Alexandru Babe: 1986 august 26 – 1987 decembrie 7
Gheorghe Paraschiv: 1987 decembrie 7 – 1989 martie 28
Ion Pățan: 1989 martie 28 – decembrie 22
Ion Pățan: 1989 decembrie 26 – 1990 iunie 28
Theodor Stolojan: 1990 iunie 28 – 1991 aprilie 30
Eugen Dijmărescu: 1991 aprilie 30 – septembrie 26
George Danielescu: 1991 septembrie 26 – 1992 noiembrie 19
Florin Georgescu: 1992 noiembrie 19 – 1996 decembrie 11
Mircea Ciumara: 1996 decembrie 12 – 1997 decembrie 5
Daniel Dăianu: 1997 decembrie 5 – 1998 septembrie 23
Decebal Traian Remeș: 1998 septembrie 23 – 2000 decembrie 28

Mihai Nicolae Tănăsescu: 2000 decembrie 28 – 2004 decembrie 28

Ionuț Popescu: 2004 decembrie – 2005 august 22

Sebastian Vlădescu: 2005 august 22 – 2007 aprilie 4

Varujan Vosganian: 2007 aprilie 4 –

Ministri de Război*

G-ral Ioan Gr. Ghica: 1862 ianuarie 22 – septembrie 30

G-ral Ioan Em. Florescu: 1862 septembrie 30 – 1863 octombrie 11

G-ral Alexandru Iacovache: 1863 octombrie 12 – 1864 aprilie 12

G-ral Savel Manu: 1864 aprilie 12 – 1866 ianuarie 30

Ad-int. col. Alexandru Solomon: 1866 ianuarie 30 – februarie 11

Maior Dimitrie Lecca: 1866 februarie 11 – mai 10

G-ral Ioan Gr. Ghica: 1866 mai 11 – iulie 13

G-ral Ioan Gr. Ghica: 1866 iulie 15 – august 6

Col. Nicolae Haralambie: 1866 august 6 – 1867 februarie 8

G-ral Tobias Gherghel: 1867 februarie 8 – 21

G-ral Tobias Gherghel: 1867 martie 1 – mai 24

Col. Gheorghe Adrian: 1867 mai 24 – august 4

Col. Gheorghe Adrian: 1867 august 17 – 1868 aprilie 29

Col. Gheorghe Adrian: 1868 mai 1 – august 12

Ad-int. Ion C. Brătianu: 1868 august 12 – noiembrie 16

Col. Ion Alexandru Duca: 1868 noiembrie 16 – 1869 iunie 14

Col. George Manu: 1869 iunie 14 – 1870 ianuarie 27

Col. George Manu: 1870 februarie 2 – martie 30

Col. George Manu: 1870 aprilie 20 – decembrie 14

Col. Eustațiu Pencovici: 1870 decembrie 18 – 1871 martie 11

G-ral Christian Tell: 1871 martie 11 – 14

G-ral Ioan Em. Florescu: 1871 martie 14 – 1876 martie 31

G-ral Ioan Em. Florescu: 1876 aprilie 4 – 26

Col. Gheorghe Slănceanu: 1876 aprilie 27 – 1877 aprilie 2

G-ral Alexandru Cernat: 1877 aprilie 2 – august 20

Ad-int. Ion C. Brătianu: 1877 august 20 – 1878 martie 17

G-ral Alexandru Cernat: 1878 martie 17 – noiembrie 25

Ad-int. Ion C. Brătianu: 1878 noiembrie 25 – 1879 ianuarie 8

* Acest minister, care a început să ființeze ca Ministerul de Război (22 ianuarie 1862), a mai purtat următoarele denumiri: Ministerul Armatei (7 iunie 1930); Ministerul Apărării Naționale (6 iunie 1932); Ministerul de Război (1 septembrie 1944); Ministerul Apărării Naționale (30 decembrie 1947); Ministerul Forțelor Armate (24 martie 1950); Ministerul Apărării Naționale (21 noiembrie 1972).

Col. Nicolae Dabija: 1879 ianuarie 8 – 1879 iulie 5
 Col. Dimitrie Lecca: 1879 iulie 11 – 1880 aprilie 29
 G-ral Gheorghe Slăniceanu: 1880 aprilie 29 – 1881 iunie 8
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1881 iunie 9 – decembrie 1
 Ion C. Brătianu: 1881 decembrie 1 – 1882 ianuarie 25
 G-ral Gheorghe Anghelescu: 1882 ianuarie 25 – august 1
 Ion C. Brătianu: 1882 august 1 – 1884 iunie 23
 G-ral Ștefan Fălcoianu: 1884 iunie 23 – 1886 ianuarie 13
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1886 ianuarie 13 – februarie 21
 G-ral Alexandru Anghelescu: 1886 februarie 21 – 1887 noiembrie 5
Ad-int. Ion C. Brătianu: 1887 noiembrie 5 – 1888 martie 20
 G-ral Constantin Barozzi: 1888 martie 23 – noiembrie 12
 G-ral George Manu: 1888 noiembrie 12 – 1889 martie 26
 G-ral George Manu: 1889 martie 29 – noiembrie 3
 G-ral Matei Vlădescu: 1889 noiembrie 5 – 1891 februarie 15
 G-ral Iacob Lahovari: 1891 februarie 21 – 1894 februarie 22
Ad-int. Lascăr Catargiu: 1894 februarie 22 – iunie 12
 G-ral Constantin Poenaru: 1894 iunie 12 – 1895 octombrie 3
 G-ral Constantin Budișteanu: 1895 octombrie 4 – 1896 noiembrie 19
Ad-int. Constantin I. Stoicescu: 1896 noiembrie 21 – 25
 G-ral Anton Berindei: 1896 noiembrie 25 – 1897 martie 26
 G-ral Anton Berindei: 1897 martie 31 – 1899 martie 30
 G-ral Iacob Lahovari: 1899 aprilie 11 – 1901 februarie 13
Ad-int. Dimitrie A. Sturdza: 1901 februarie 14 – 1902 iulie 18
 Dimitrie A. Sturdza: 1902 iulie 18 – 1904 decembrie 20
 G-ral George Manu: 1904 decembrie 22 – 1907 martie 12
Ad-int. Dimitrie A. Sturdza: 1907 martie 12 – 13
 G-ral Alexandru Averescu: 1907 martie 13 – 1909 martie 4
Ad-int. Toma Stelian: 1909 martie 4 – noiembrie 1
 G-ral Grigore Crăiniceanu: 1909 noiembrie 1 – 1910 decembrie 28
 Nicolae Filipescu: 1910 decembrie 29 – 1912 martie 28
 G-ral Ioan Argetoianu: 1912 martie 28 – octombrie 14
 G-ral Constantin Hârjeu: 1912 octombrie 14 – 1913 decembrie 31
 Ion I. C. Brătianu: 1914 ianuarie 4 – 1916 august 15
 Vintilă I. C. Brătianu: 1916 august 15 – 1917 iulie 10
Ad-int. Vintilă I. C. Brătianu: 1917 iulie 10 – 20
 G-ral Constantin Iancovescu: 1917 iulie 20 – 1918 ianuarie 26
 G-ral Constantin Iancovescu: 1918 ianuarie 29 – februarie 27
 G-ral Constantin Hârjeu: 1918 martie 6 – octombrie 24
 G-ral Eremia Grigorescu: 1918 octombrie 24 – noiembrie 29
 G-ral Arthur Văitoianu: 1918 noiembrie 29 – 1919 septembrie 12

G-ral Ion Rășcanu: 1919 septembrie 27 – noiembrie 28

G-ral Ion Rășcanu: 1919 decembrie 1 – 1920 martie 2

G-ral Traian Moșoiu: 1920 martie 2 – 13

G-ral Ion Rășcanu: 1920 martie 13 – 1921 decembrie 13

G-ral Ștefan Holban: 1921 decembrie 17 – 1922 ianuarie 17

Ion I. C. Brătianu: 1922 ianuarie 19 – martie 25

G-ral Gheorghe Mărdărescu: 1922 martie 25 – 1926 martie 27

G-ral Ludovic Mircescu: 1926 martie 30 – 1927 iunie 4

G-ral Paul Angelescu: 1927 iunie 4 – 1928 noiembrie 3

G-ral Henry Cihoski: 1928 noiembrie 10 – 1930 aprilie 5

Ad-int. Iuliu Maniu: 1930 aprilie 5 – 14

G-ral Nicolae Condeescu: 1930 aprilie 14 – iunie 8

G-ral Nicolae Condeescu: 1930 iunie 13 – octombrie 8

G-ral Nicolae Condeescu: 1930 octombrie 10 – 1931 aprilie 4

G-ral Constantin Ștefănescu-Amza: 1931 aprilie 18 – 1932 mai 31

G-ral Constantin Ștefănescu-Amza: 1932 iunie 6 – august 10

G-ral Nicolae Samsonovici: 1932 august 11 – octombrie 17

G-ral Nicolae Samsonovici: 1932 octombrie 20 – 1933 ianuarie 12

G-ral Nicolae Samsonovici: 1933 ianuarie 14 – noiembrie 9

G-ral Nicolae Uică: 1933 noiembrie 14 – 1934 ianuarie 3

G-ral Nicolae Uică: 1934 ianuarie 5 – mai 31

Ad-int. Gheorghe Tătărescu: 1934 mai 31 – iulie 27

G-ral Paul Angelescu: 1934 iulie 27 – 1937 august 28

Ad-int. Radu Irimescu: 1937 august 28 – septembrie 4

G-ral Constantin Ilasievici: 1937 septembrie 4 – noiembrie 14

G-ral Constantin Ilasievici: 1937 noiembrie 17 – decembrie 28

G-ral Ion Antonescu: 1937 decembrie 28 – 1938 martie 30

G-ral Gheorghe Argeșanu: 1938 martie 30 – octombrie 14

G-ral Nicolae G. Ciupercă: 1938 octombrie 14 – 1939 februarie 1

Ad-int. Armand Călinescu: 1939 februarie 1 – septembrie 21

G-ral Ioan Ilcuș: 1939 septembrie 21 – 1940 iulie 4

G-ral Constantin D. Nicolescu: 1940 iulie 4 – septembrie 4

G-ral Ion Antonescu: 1940 septembrie 4 – 1941 ianuarie 27

G-ral Iosif Iacobici: 1941 ianuarie 27 – septembrie 22

Ad-int. mareșal Ion Antonescu: 1941 septembrie 22 – 1942 ianuarie 22

G-ral Constantin Pantazi: 1942 ianuarie 22 – 1944 august 23

G-ral Mihai Racoviță: 1944 august 23 – noiembrie 4

Ad-int. g-ral Constantin Sănătescu: 1944 noiembrie 4 – decembrie 6

G-ral Ion Negulescu: 1944 decembrie 6 – 1945 februarie 28

G-ral Constantin Vasiliu-Rășcanu: 1945 martie 6 – 1946 noiembrie 29

G-ral Mihail Lascăr: 1946 noiembrie 29 – 1947 decembrie 23

G-ral Emil Bodnăraș: 1947 decembrie 23 – 1955 octombrie 3
G-ral Leontin Sălăjan: 1955 octombrie 3 – 1966 septembrie 1
G-ral Ion Ioniță: 1966 septembrie 1 – 1976 iunie 19
G-ral Ion Coman: 1976 iunie 19 – 1980 martie 29
G-ral Constantin Olteanu: 1980 martie 29 – 1985 decembrie 17
G-ral Vasile Milea: 1985 decembrie 17 – 1989 decembrie 22
G-ral Nicolae Militaru: 1989 decembrie 26 – 1990 februarie 17
G-ral Athanasie-Victor Stănculescu: 1990 februarie 17 – 1991 aprilie 30
G-ral Niculae Spiroiu: 1991 aprilie 30 – septembrie 26
G-ral Niculae Spiroiu: 1991 octombrie 16 – 1994 martie 6
Gheorghe Tinca: 1994 martie 6 – 1996 decembrie 11
Victor Babiuc: 1996 decembrie 29 – 2000 martie 13
Sorin Frunzăverde: 2000 martie 13 – decembrie 28
Ioan Mircea Pașcu: 2000 decembrie 28 – 2004 decembrie 28
Teodor Atanasiu: 2004 decembrie 29 – 2006 octombrie 25
Sorin Frunzăverde: 2006 octombrie 25 – 2007 aprilie 4
Teodor Meleșcanu: 2007 aprilie 4 –

CUPRINS

<i>Din partea autorului</i>	5
I. VLAHII – ROMÂNII	7
II. ORIGINILE	9
• Geto-dacii • Burebista • Columna Traiana	
III. CONTINUITATEA	18
• Dispărut-au dacii? • Tăcerea izvoarelor • Goții. Hunii. Gepizii. Longobarzii. Avarii... • Slavii • Creștinarea	
• Unitatea limbii • Romanicii	
IV. ÎN STRUCTURI FEUDALE	33
• „Romaniile” • Când vin ungurii • În Podișul Transilvaniei	
• La sud și est de Carpați	
V. REZISTENȚĂ ȘI SUPUNERE	41
• „Vin turcii” • Transilvania între Regatul Maghiar și Imperiul Otoman • Trei eroi ai luptei otomane • De la tribut la dominație • Visul unui Regat Dacic • Societate	

contradictorie • Diploma Leopoldină • Cantemir și Brâncoveanu • Fanarioți și fanariotism

VI. TREZIREA NAȚIONALĂ 74

• Inochentie Micu • Horea • Tudor Vladimirescu • Când vin vapoarele Occidentului în porturile de la Dunăre • Regulamentele Organice • Semne de înnoire • Generația de la 1848 • Revoluția română

VII. MODERNITATEA. ÎNTRE REALIZĂRI ȘI CONTRADICȚII 100

• Sub garanția Europei • Alexandru Ioan Cuza • De la „Diploma din octombrie” la dualism • Principele străin • De la suzeranitate la independență • „Belgia Orientului” • Iredentism român • Sub dualism în Transilvania • Rusificarea în Basarabia

VIII. RĂZBOIUL UNITĂȚII NAȚIONALE 138

• Neutralitatea • Ferdinand I • Războiul României • Spre Marea Unire • Recunoașterea Unirii

IX. ROMÂNIA – ȚARĂ MIJLOCIE A EUROPEI 153

• Alte dimensiuni. Alte structuri • Minoritarii • Sistemul alianțelor externe • Împlinire spirituală

X. SUB DICTATURI 169

• Carol II și camarila regală • Dramatismul istoriei • Ion Antonescu • Sovietizarea • Comunizarea • Reacția „mielului blând” • Ultima dictatură • Socialism dinastic

XI. ȘI A VENIT DECEMBRIE '89! 204

BIBLIOGRAFIE 217

Domni, voievozi și principii în Țările Române (Constantin Rezachevici)	247
Șefii de stat ai României (Ion Mamina)	265
Președinții Consiliului de Miniștri (Ion Mamina)	268
Miniștrii de Interne	271
Miniștrii de Externe	275
Miniștrii de Finanțe	278
Miniștrii de Război	282

**În colecția „Dicționare și Enciclopedii”
a Editurii MERONIA au apărut:**

- ◆ *Enciclopedia Statelor Lumii*, ediția a X-a
- ◆ *Enciclopedia Europei*, ediția a III-a
- ◆ *Enciclopedia Asiei*
- ◆ *Enciclopedia Australiei și Oceaniei*, ediția a II-a
- ◆ *Enciclopedia Africii*
- ◆ *Enciclopedia Americilor*
- ◆ Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichității*, ediția a V-a
- ◆ Silviu Neguț, Ion Nicolae, *Enciclopedia Recordurilor Geografice*
- ◆ Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, *Enciclopedia de Istorie a României*, vol. I
- ◆ Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Constantin Rezachevici, *Enciclopedia de Istorie a României*, vol. II
- ◆ Stan Stoica, *Dicționarul Partidelor Politice din România. 1989–2004*, ediția a IV-a
- ◆ Nicolae C. Nicolescu, *Șefii de Stat și de Guvern ai României. 1859–2003. Mică Enciclopedie*
- ◆ Corneliu Coterbic, *Drapelele Statelor Lumii. Mică enciclopedie*
- ◆ Horia C. Matei, *Statele Lumii. Mică Enciclopedie de Istorie*, ediția a II-a
- ◆ Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, *Enciclopedia Partidelor Politice din România. 1859–2003*
- ◆ Silviu Neguț, *Enciclopedia Exploratorilor și Călătorilor*
- ◆ Stan Stoica, *România 1989–2005. O Istorie Cronologică*
- ◆ Ion Bulei, *O Istorie a Românilor*
- ◆ Petre Dan, *Președinții Adunării Deputaților și ai Senatului României. 1862–2004. Mică Enciclopedie*
- ◆ Luciana Ghica și colab., *Enciclopedia Uniunii Europene*, ediția a II-a
- ◆ Ion Alexandrescu, Stan Stoica, *România după 1989. Mică enciclopedie*

Comenzile adresate

Editurii Meronia, str. Alexandru cel Bun, nr. 2, Bl. T50, Sc. 1, Ap. 10,
023682, București, Tel./Fax: 210.38.70;

E-mail: meronia@customers.digiro.net; meronia@hifilan.ro
pot fi onorate prin colet poștal cu plata ramburs (rabat 10%).

Tiparul executat la **S.C. LUMINA TIPO s.r.l**
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: **office@luminatipo.com**
www.luminatipo.com

2943

O istorie, o nouă istorie, o altă istorie a românilor. O sinteză concisă, care punctează esențialul. Întotdeauna în contextul general european. O abordare flexibilă, un stil viu, limpede, atrăgător. O carte la îndemâna tuturor. Ea răspunde întrebărilor autorului care sunt, ne place să credem, și ale cititorilor.

